

KAROJĒŠĀ PIEMINA

16. MARTS UN 9. MAIJS

NILA MUIŽNIEKA UN VITAS ZELČES REDAKCIJĀ

KAROJŠĀ
PIEVIŅA

16. MARTS UN 9. MAIJS

KAROJOŠĀ PIEVIŅA

16. MARTS UN 9. MAIJS

NILA MUIŽNIEKA UN VITAS ZELČES REDAKCIJĀ

Grāmata sagatavota Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros un izdota ar Fridriha Eberta fonda finansiālu atbalstu

Recenzenti Dr. hist. *Andrejs Plakans*
Dr. sc. pol. *Ivars Ījabs*

Projekta koordinatore *Aija Rozenšteine*
Literārā redaktore *Ieva Jansone*
Māksliniece *Kristīne Plūksna*
Maketētāja *Inese Siliniece*

Vāka noformējumam izmantotas *Olgas Procevska*,
Kaspars Zeļļa un *Vitas Zelčes* fotogrāfijas

SATURS

Ievads	7
1. nodaļa. Sociālā atmiņa: teorētiskās pieejas	
Kopīgās atcerēšanās konteksti (<i>Mārtiņš Kaprāns</i>)	13
Daži sociālās atmiņas teorētiskie, metodoloģiskie un terminoloģijas aspekti (<i>Ojārs Skudra</i>)	36
2. nodaļa. 16. marts	
1944. gada 16. marts un tā atspoguļojums vēstures literatūrā (<i>Uldis Neiburgs</i>)	75
Latviešu leģiona piemiņas dienas ģenēze un leģionāru komemorācijas tradīcija Rietumu latviešu kopienā (<i>Vita Zelče</i>)	92
Latviešu leģiona atmiņa un piemiņas dienas Latvijā sākotne (<i>Vita Zelče</i>)	123
16. marts – konfrontācijas un piemiņas diena (<i>Aija Rozenšteine, Andris Saulītis, Gita Siliņa, Vita Zelče</i>)	145
3. nodaļa. 8./9. maijs	
8./9. maijs un tā atspoguļojums vēstures literatūrā (<i>Kaspars Zellis</i>)	173
Uzvaras svētki padomju Latvijā (<i>Vita Zelče</i>)	196
8./9. maijs Latvijā (<i>Klinta Ločmele, Olga Procevska, Vita Zelče</i>)	236
4. nodaļa. 16. marta un 8./9.maija reprezentācija presē (1991–2011)	
16. marta reprezentācija latviešu presē (<i>Aija Rozenšteine</i>)	277
16. marta reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē (<i>Didzis Bērziņš</i>)	292
Latviešu leģionāru piemiņas dienas reprezentācija lokālajos laikrakstos (<i>Kristiāna Kirša</i>)	302

8./9. maija atainojums presē latviešu valodā (<i>Klinta Ločmele</i>)	310
9. maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē: No piemiņas uz svinēšanu (<i>Olga Procevska</i>)	325
8./9. maija reprezentācija reģionālajos laikrakstos (<i>Laura Uzule</i>)	332
5. nodaļa. (No)vērojot	
Etnogrāfu piezīmes: 16. marta un 8./9. maija komemorācijas prakses un rituāli Latvijā (2010–2011) (<i>Laura Ardava</i>)	349
Pēcvārds	366
Bibliogrāfija. Izlase	369
Pielikums. 16. marts un 8./9. maijs: Latvijas preses satura analīzes tabulas	384
Autori	396

Grāmata ir par pagātnes klātesamību šodienā, par divām Latvijas sabiedrību šķeļošām un konfrontāciju raisošām piemiņas dienām — 16. martu un 9. maiju. Pirmajā no tām tiek pieminēti Otrā pasaules kara laikā nacionālsociālistiskās Vācijas bruņotajos spēkos karojošie latviešu leģionāri, bet otrajā — svinēta Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā. Katrai no šīm dienām ir sava vēsture, savs dalībnieku, atbalstītāju, noliedzēju, vienaldzīgo loks, savi rituāli un sava jēga. Tās tiek izmantotas arī mūsdienu politikā, starpvalstu attiecībās, nereti aizmirstot morāli. Šīs grāmatas uzdevums ir sniegt zināšanas par 16. martu un 9. maiju, kas ļautu veidot argumentētu sapratni par to lomu Latvijas cilvēku sociālajā atmiņā, kā arī šo piemiņas dienu nozīmi publiskajā telpā, politikā un indivīdu dzīvēs. Vienlaikus šī grāmata ir par cilvēku un varas attiecībām, sociālo un nacionālo toleranci un empātiju, cilvēcību un solidaritāti, pārdarījumiem, piedošanu. Un reizē arī — par visa minētā lielāku vai mazāku trūkumu mūsu sabiedrībā.

Pirms vairāk nekā 70 gadiem divas totalitāras lielvalstis — komunistiskā Padomju Savienība un nacionālsociālistiskā Vācija — vienojās par Latvijas valsts iznīcināšanu un to īstenoja. Šī nolīguma sekas bija Latvijas okupācija un prettiesiska iekļaušana Padomju Savienības sastāvā, nacistiskā okupācija, holokausts, iedzīvotāju mobilizācija iekarotājvalstu militārajos spēkos, kolaboracionisms ar okupācijas varām, arī iesaiste totalitāro varu represīvo orgānu darbībā, cilvēku paaudžu paaudzēs radīto intelektuālo, kultūras un materiālo vērtību atsavināšana un viņu pašu pārvēršana par “skrūvītēm” totalitāro valstu mehānismos. Šis laiks neatgriezeniski ir mainījis Latviju. Pēc valstiskuma atgūšanas tai nav iespējams notikušās pārmaiņas svītrot kā nebijušas, atgūt karos, holokaustā, represijās, trimdā devušos cilvēkus un “atgriezties” trīsdesmito gadu Latvijā. Lai dzīvotu tālāk ar tik smagu vēstures mantojumu un stipru darītu Latvijas valstiskumu, pagātne ir jāizvērtē ar “skaidru un asu prātu”, neslēpjoties no tās iedomās, lozungos, varoņmitos, politiskajās manipulācijās un emocijās. Vēsture līdzinās spogulim, kurā vispirmā kārtā ir jāierauga savi maldī, nelietība, glēvulība, muļķība, lētticība un arī savs spēks un varēšana. Šajā spogulī ātrāk vai vēlāk ir nācies vai nāksies raudzīties visām Otrajā pasaules karā iesaistītajām valstīm. Rietumeiropas

valstis to jau lielā mērā ir izdarījušas, morāli izsverot lielu daļu savas pagātnes. Austrumeiropas zemes, tostarp Latvija, pēc kara izveidotās Padomju Savienības “sociālistisko valstu sistēmas” sagrūšanas to dara vai mēģina darīt tagad.

Pēdējo gadu 16. marta un 9. maija norises uzskatāmi liecina, ka Latvijas sabiedrība (ne kopumā, ne sociālo grupu līmenī) vēl nav veikusi vēstures racionālu revīziju, atbrīvojusies no padomju režīma uzspiestajām/iemācītajām vēstures dogmām un mītiem, apzinājusies, ka totalitāro varu iznīcināto un karā zaudēto cilvēku piemiņas dienu pārvēršana sabiedrības konfrontācijā, revanšā, mediju sensācijās no cilvēcības skatupunkta ir amorāla. “Cilvēku ciešanas nedrīkst graduēt saskaņā ar vainīgo mērķiem,” uzsver vēsturnieks Tonijs Džads, atzīstot komunisma un nacisma salīdzināmību.¹ 20. gadsimta vēstures racionālas un atbildīgas izpratnes iekļaušana sociālo grupu kolektīvajā atmiņā un tolerance pret cilvēkpieredžu dažādību ir mūsdienu Latvijas sekmīgas attīstības un drošības priekšnoteikums.

Grāmata “Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs” tapusi valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros. Tās pirmās iestrādes jau radās, īstenojot Latvijas Zinātnes padomes projektu “Publiskā komemorācija un tās politika: Latvijas pieredzes analīze” (09.1486), kura finansējums diemžēl tika pārtraukts. Būtiska nozīme bija arī LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju daļas projektā “Pagātnes pelni jeb Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte” paveiktajam.² Grāmatu veido piecas nodaļas. Tās apkopo projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieku – vēsturnieku un komunikācijas zinātnieku – rakstus. Pirmajā nodaļā aplūkoti sociālās atmiņas pētniecības teorētiskie jautājumi. Mārtiņš Kaprāns iepazīstina ar šā pētniecības virziena mūsdienu svarīgākajām pieejām un virzieniem. Savukārt Ojārs Skudra iztirzā kultūras atmiņas un komunikatīvās atmiņas koncepcijas. Rakstā tiek piedāvāts ieskats arī Eiropas atmiņas politikā un tās virzības tendencēs. Nākamās divas nodaļas stāsta par 16. martu un 9. maiju. Otro nodaļu ievada Ulda Neiburga raksts, kas veltīts 1944. gada 16. marta notikumiem Otrajā pasaules karā, skaidro, kā tos vērtējuši kauju dalībnieki, laikabiedri un vēsturnieki. Vita Zelče ir aplūkojusi leģiona piemiņas dienas izveidi, tās

iemeslus un tradīcijas iedibināšanu latviešu trimdas sabiedrībā pēc Otrā pasaules kara, kā arī apkopojusi informāciju par Latviešu leģiona atceres sākumiem Latvijā un pirmajiem 16. marta pasākumiem. Vairāku autoru – Aijas Rozenšteines, Andra Sauliņa, Gītas Siliņas un Vītas Zelčes – pētījums vēsta par 16. martā notiekošajām konfrontācijām politikā, publiskajā telpā, kas pilnībā aizēno kara laikā bojāgājušo atceri.

Trešā nodaļa veltīta 9. maijam, vienlaikus arī aplūkojot šās dienas pret-runīgo kopsakarību ar 8. maiju, kad Eiropā un arī Latvijā notiek nacisma sagrauves un Otrā pasaules kara upuru atcere. Kaspars Zelča raksts sniedz ieskatu notikumos 1945. gada 8. un 9. maijā un skaidro, kāpēc kara noslēgums Padomju Savienībā un vēlāk arī Krievijā tiek atzīmēts dienu vēlāk nekā Eiropā. Publikācijā rodams arī 9. maija raksturojums laikabiedru skatījumā, Padomju Savienībā un Latvijā tapušajā vēstures literatūrā. Uzvaras diena Padomju Savienībā ir aplūkota Vītas Zelčes rakstā. Tajā akcentēta padomju režīma manipulatīvā politika, šo dienu, veterānus un Otrā pasaules kara vēsturi izmantojot tās vai citas politiskās elites grupas interesēs. 8./9. maija norisēm mūsdienu Latvijā un Krievijas vēstures politikas ietekmei uz tām veltīts Klīntas Ločmeles, Olgas Procevskas un Vītas Zelčes raksts. 16. marta un 8./9. maija Latvijā reprezentācija presē iztirzāta ceturtajā nodaļā. Tās autori Didzis Bērziņš, Kristiāna Kirša, Klīnta Ločmele, Olga Procevska, Aija Rozenšteine un Laura Uzule analizē piemiņas dienu atainojumu latviešu lielākajās avīzes, krievvalodīgajiem adresētajā presē un reģionālajos laikrakstos laikposmā no 1991. līdz 2011. gadam. Pētījumi veikti pēc K. Ločmeles un O. Procevskas veidotās metodoloģijas un akcentē presē vērojamo abu atceres dienu reprezentāciju mainīgumu. Pēdējā nodaļa sniedz ieskatu projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” īstenojamajās veiktajās etnogrāfiskajās pētījumos, novērojot 16. marta un 8./9. maija norises, un viņu piezīmēs. Tajās rodamās atziņas apkopojusi Laura Ardava.

Grāmata “Piemiņas karš: 16. marts un 9. maijs” izdota ar Fridriha Eberta fonda (*Friedrich-Ebert-Stiftung*) finansiālu atbalstu. Augstu vērtējams arī Eiropas Sociālā fonda (ESF) projekta “Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē” sniegtais atbalsts LU doktorantiem un zinātniskā grāda pretendentiem. Šī ESF projekta dalībnieki ir projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieki Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Mārtiņš Kaprāns, Kristiāna Kirša, Klīnta Ločmele, Uldis Neiburgs, Olga Procevska, Gīta Siliņa, Laura Uzule un Kaspars Zellis. Paldies arī LU Sociālo zinātņu fakultātes izpilddirektorei Gitai Blauai un Fridriha Eberta fonda Baltijas koordinatorei

¹ Džads, T. (2005). *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata. 915. lpp.

² Tuvāk sk. projekta mājaslapā: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1>

Hermanim Bīncam (*Bünz*) un programmu menedžerim Denisam Hanovam par praktisko jautājumu lietpratīgo risināšanu.

Grāmatas veidošanā būtiska nozīme bijusi vairāku citu institūciju un cilvēku palīdzībai un atsaucībai. Vispirms vēlamies pateikties Latvijas Valsts arhīvam, Latvijas Okupācijas muzejam, Latvijas Nacionālajai bibliotēkai, LU Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēkai un to darbiniekiem par atbalstu pētnieciskajā darbā. Īpašs paldies Latvijas Kara muzejam un tā Otrā pasaules kara vēstures nodaļas vadītājam Valdim Kuzminam par 1944. gada marta kauju fotogrāfiju atlasu un militāra rakstura konsultācijām. Paldies arī Madonas novada bibliotēkas darbiniekiem, sevišķi Sarmītei Radīnai, par atsaucību. Paldies Dainai Eglītei, Irēnei Elksnis Geislers, Andrejam Edvinam Feldmanim, Ilzei Freifaltei, Rolandam Kalniņam, Astrīdai Ņetlerei, Inesei Spurai un Evijai Ziemelei par fotogrāfijām. Pateicamies literatūrvēsturniekam Ilgonim Bērsonam un Rakstniecības un mūzikas muzeja pētniekam Andrejam Grāpim par iespēju ielūkoties Veras Kacenas literārajā mantojumā.

Paldies arī Otrā pasaules kara dalībniekiem, kuri dalījās savos atmiņu stāstos, tādējādi palīdzot saprast šo vēstures laiku un cilvēkus. Īpaši vērtīgas bija sarunas ar Vladislavu Buklovski, Mateušu Gabrānu, Nikolaju Kārklīņu, Visvaldi Lāci, Raimonu Leju, Irmu un Visvaldi Leščinskiem, Pēteri Liepiņu, Vili Samsonu, Valteru Mārtiņu Gerhardu Skuju, Inesi Spuru, Mateušu Zelču un Juri Zīvertu. Pateicamies arī Latviešu strēlnieku apvienības pārstāvjiem Jānim Aivaram Baškeram, Georgam Stiprajam un Jānim Ivaram Kasparsonam par sadarbību. Paldies arī Latvijas Nacionālo karavīru biedrības priekšsēdētājam Edgaram Skreijam un aprūpes organizācijas “Daugavas Vanagi Latvijā” vadītājam Jānim Atim Krūmiņam par sarunu. Paldies apvienības “Saskaņas centrs” pārstāvim (kurš vēlējās palikt anonīms) par vērtīgajām ziņām un atklātību. Pateicamies arī Latvijas Sociālistiskās partijas vadītājam Alfrēdam Rubikam un tās biedram Ingaram Burlakam par informāciju un domu apmaiņu. Tāpat paldies Krievijas Federācijas vēstniecības Rīgā militārajam atašejam Sergejam Strižko par veltīto laiku un atbildēm uz jautājumiem par Otrā pasaules kara atmiņas glabāšanu.

Paldies grāmatas recenzentiem *Dr. hist.* Andrejam Plakanam un *Dr. sc. pol.* Ivaram Ijabam par vērtīgajiem ieteikumiem. Paldies par padomiem LU Sociālo zinātņu fakultātes profesorei Skaidrītei Lasmanei, asociētajam profesoram Ābramam Kleckinam, lektorei Olgai Proskurovai, bibliotēkas vadītājam Jānim Kreičbergam, vēsturniekam Andrejam Ņeizaram un mediju ekspertei Guntai Slogai.

1. nodaļa

Sociālā atmiņa: teorētiskās pieejas

KOPĪGĀS ATCERĒŠANĀS KONTEKSTI

Mārtiņš Kaprāns

Kopīgās pieredzes atcerēšanās tēma sociālo zinātnieku prātus nodarbinājusi jau visu 20. gadsimtu. Viņi ir centušies rast pareizāko atbildi uz daudziem sarežģītiem jautājumiem, kas saistīti ar šo sociālo fenomenu: kāpēc cilvēki mēdz tik spilgti un dzīvi iztēloties nekad nepieredzētus publiskus notikumus? kas izraisa simpātijas pret noteiktām vēstures epizodēm? kāpēc dažādu vecumu cilvēki atšķirīgi vērtē identiskus pagātnes notikumus? Par šādiem un līdzīgiem jautājumiem ir sarakstītas neskaitāmas monogrāfijas un tūkstošiem zinātnisku rakstu, un absolūti lielākā daļa no tiem ir bijusi saistīta ar kolektīvās atmiņas jēdzienu.

Filozofi par atmiņas problēmām ir rakstījuši jau divarpus tūkstošus gadu, savukārt psihologi tās ir pētījuši kopš 19. gadsimta, bet kolektīvās atmiņas zinātniskais diskurss sāka veidoties pagājušā gadsimta pirmajā pusē. Lielākie nopelni pienākas franču sociologam Morisam Halbvaksam (*Halbwachs*), kurš pievērsās kopīgās pieredzes analīzei, izmantojot *kolektīvās atmiņas* jēdzienu. Halbvaksa uzskatus bija spēcīgi ietekmējusi viņa pasniedzēja sociologa Emīla Dirheima (*Durkheim*) kolektīvo reprezentāciju teorija.¹ Pretēji 20. gadsimta sākuma atmiņas pētniecībā dominējošajai psiholoģiskajai koncepcijai Halbvakss atmiņu uzlūkoja kā sociālo faktu, t. i., kā tādu, kas spēj īstenot ārēju kontroli

¹ Kolektīvās atmiņas ienākšanai zinātnē bija arī redzami sociālpolitiskie priekšnosacījumi – Eiropā bija noslēdzies Pirmais pasaules karš, un cilvēki, to skaitā sabiedrības pētnieki prātoja, kā tālāk dzīvot ar drausmu pilno kopīgo pieredzi (zīmīgi, ka M. Halbvakss kara laiku pavadīja, strādājot Francijas Kara ministrijā).

pār indivīdu un kas ir sabiedrībai pāri stāvošs un neatkarīgs no individuālajām manifestācijām.² Halbvakss apgalvoja, ka cilvēkam nepiemīt individuāla atmiņa *per se* — to vienmēr caurauž aktuālais sociālais ietvars: “Nesenas atmiņas ir savstarpēji saistītas ne jau tāpēc, ka ir blakusesošas, bet gan drīzāk tāpēc, ka tās ir daļa no to domu kopuma, kas raksturīgs grupai — konkrētai cilvēku grupai, ar kuru mums ir sakars noteiktā momentā vai ar kuru mums ir bijis sakars iepriekšējās dienās. [...] Mēs varam saprast ikkatru atmiņu, kas atrodas individuālās domās, tikai tad, ja to dislocējam attiecīgās grupas domās.”³ Kaut gan šāda perspektīva dažkārt bīstami pietuvinās grupas prāta konceptam, Halbvakss ar kolektīvo atmiņu vispirms saprata grupas pārstāvju diskursu par pagātnes notikumiem un pieredzēm. Kolektīvās atmiņas teorijā lielā mērā atbalsojās Halbvaksa pasniedzēja E. Dirheima uzskati. Dirheims gan savos darbos nepiedāvāja kolektīvās atmiņas konceptuālu skaidrojumu, tomēr viņa postulāti, ka ikvienai sabiedrībai ir nepieciešama nepārtrauktības sajūta un ka pagātne ir būtisks faktors solidaritātes radīšanai sabiedrībā, ir svarīgas premisas arī Halbvaksa koncepcijā.⁴

Sociologs Džefrijs Olicks (*Olick*) uzskata, ka tieši no Halbvaksa dažādajos laikos paustajām atziņām par grupas ietekmi uz pagātnes atcerēšanos ir izveidojušās divas kolektīvās atmiņas interpretēšanas tradīcijas. No vienas puses, var runāt par *individuālistisku perspektīvu*, kas kolektīvo atmiņu uztver kā individuālo atmiņu apkopojumu un galveno lomu tajā ierāda neiroloģiskiem un kognitīviem faktoriem; šī pieeja atstāj novārtā citas ārpus prāta esošas atcerēšanās tehnoloģijas, kā arī veidus, kuros kognitīvos un pat neiroloģiskos modeļus daļēji veido sociālie procesi. No otras puses, kolektīvā atmiņa tiek uzlūkota kā pati par sevi eksistējoša, un tādējādi tiek uzsvērtā individuālo atmiņu sociālā un kulturālā iesakņotība, ignorējot veidus, kuros šos procesus

daļēji iespaido psiholoģiskā dinamika.⁵ Tātad katras tradīcijas kontekstā atmiņas jēdziens iegūst citādāku nozīmi: ja *individuālisti* to uzlūko kā metonīmu (tāds, kas pārstāv daudzus savstarpēji saistītus gadījumus jeb individuālās atmiņas), tad *kolektīvistu* — kā metaforu (tādu, kas ir līdzīgs cilvēka atmiņai, bet ne tiešā veidā saistīts). Šīs tradīcijas ir arī novilkušas zināmu robežliniju starp sociālo zinātņu disciplinām, proti, individuālistu tradīciju iemieso kognitīvās zinātnes, sociālā psiholoģija, neiroloģija, savukārt kolektīvistu tradīcija parasti sastopama socioloģijā, vēsturē, kultūras un mediju studijās. Katra tradīcija savā radikālākajā izpausmē draud ar aplamu reifikāciju — *individuālisti* pagātnes atcerēšanos reducē līdz atmiņas subjektam, bet *kolektīvistu* — līdz artefaktiem un makrolimeņa procesiem. Tiesa, pēdējās desmitgadēs šīs striktās pozīcijas ir kļuvušas elastīgākas: aizvien biežāk priekšroka tiek dota integrētai pētniecības stratēģijai, jo tas ļauj pilnvērtīgāk izprast kopīgās pieredzes atcerēšanos.

Savā ziņā par nepieciešamību pēc starpdisciplināras pieejas liecina arī raibais jēdzienu klāsts, ar kuriem pētnieki pēc Halbvaksa teorijas rašanās ir centušies apstrīdēt vai nostāties līdzās kolektīvās atmiņas konceptam. Vairāki sociālo un humanitāro zinātņu pārstāvji ir uzskatījuši par būtisku izveidot jaunu pieeju, kas atbilstošāk aprakstītu kolektīvās atmiņas darbību vai specifiskus to veidojošos kontekstus. Tā, piemēram, akadēmiskajā literatūrā, lai izskaidrotu identiskus vai radniecīgus fenomenus, bez *kolektīvās atmiņas* tiek lietoti tādi jēdzieni kā *kultūras atmiņa*, *sociālā atmiņa*, *mediētā atmiņa*, *publiskā atmiņa*, *populārā atmiņa*, *komunikatīvā atmiņa*, *oficiālā atmiņa*, *transaktīvā atmiņa*, *institucionālā atmiņa* u. c. Tomēr, neraugoties uz šiem mēģinājumiem definēt kopīgās pagātnes atcerēšanās mehānismus, alternatīvajās pieejās vēl aizvien, kā norāda Dž. Olicks un Džoisa Robinsa, dominē neparadigmatiskums, starpdisciplinārums un bezcentriskums.⁶

² Durkeim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. New York [etc.]: The Free Press. P. 50–59.

³ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago; London: University of Chicago Press. P. 52, 53.

⁴ Vairāk par šo tēmu sk. Misztal, A. B. Durkheim on collective memory. *Journal of Classical Sociology*, 3(2), 123–143.

⁵ Olick, K. J. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348.

⁶ Olick, K. J., Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105–140. Sk. arī: Olick, K. J. (2008). ‘Collective memory’: A memoir and prospect. *Memory Studies*, 1(1), 23–29.

Sociologs Herberts Blumers (*Blumer*) savulaik rakstīja, ka sociālās zinātnes balstās uz jutīgajiem (*sensitizing*) jēdzieniem, kas atšķirībā no definitīvajiem jēdzieniem neparedz īpašību specifiskāciju un etalonus: “Kamēr definitīvie jēdzieni piedāvā instrukcijas, uz ko skatīties, jutīgie jēdzieni tikai iesaka virzienus, kuros skatīties. [...] Jutīgo jēdzienu panākumi ir atkarīgi no pacietīgas, uzmanīgas un ar iztēli bagātinātas dzīves izpēti, nevis no ātriem īsajiem vai tehniskiem instrumentiem.”⁷ Kolektīvā atmiņa arī ir uzskatāma par šādu jutīgu jēdzienu, kas apraksta kopīgās atcerēšanās fenomenu un kura lietošanas intensitāte 20. un 21. gadsimtā apliecina: tas nav zaudējis savu jutīgumu pret sabiedriskajiem procesiem. Lai atklātu kolektīvās atmiņas daudzveidīgo esamību, turpmākajā izklāstā pakavēsimies ne tik daudz pie pretenciozām definīcijām, cik pie kontekstiem, kas veido šī jēdziena komplekso struktūru un nosaka atcerēšanās sociālo raksturu. Tieši šajos kontekstos rodas arī daudzveidīgie atmiņas procesi: spilgti pagātnes notikumi, nostalgija, aizmiršana, amnēzija u. c.

Autobiogrāfiskā atmiņa

Kopīgā pagātnes pieredze nav skatāma atrauti no konkrēta indivīda atmiņas, jo tieši tajā veidojas aizgājušā laika kognitīvās reprezentācijas, kas tālāk tiek ieautas sociālajās attiecībās. Tādēļ autobiogrāfiskā atmiņa kļūst par būtisku izejas punktu jautājumā par pagātnes sociālo reprezentāciju rašanos.

Autobiogrāfisko atmiņu rada atmiņu subjekta pieredze jeb autobiogrāfiskās zināšanas. Individuālās atmiņas pētnieks Martins Konvejs (*Conway*) autobiogrāfiskās zināšanas līdzīgi Lourenca Barsaleu (*Barsalou*) agrāk postulētajai teorijai⁸ ir strukturējis hierarhiskā modeli

(1. shēma), kurā mijiedarbojas trīs autobiogrāfisko zināšanu tipi: dzīves periodi, vispārīgi notikumi un specifiskas zināšanas par notikumu. Ar *dzīves periodu* jāsaprot vispārīgākais, abstraktākais un visaptverošākais zināšanu tips, kas izdzīvotos laika periodus mēra gados. Savukārt *vispārīgie notikumi* reprezentē konkrētākas norises, mērāmas mēnešos, nedēļās un dienās. Visbeidzot *specifiskas zināšanas par notikumu* attiecas uz zināšanām, kas ir unikālas atsevišķa notikuma ietvaros un parasti tiek mērītas sekundēs, minūtēs un stundās. *Dzīves periodi* nav savrupi lielumi, jo tos apvieno *tematiskās zināšanas*, turklāt vienas un tās pašas zināšanas var parādīties saistībā ar dažādiem dzīves periodiem. Katrs periods reprezentē raksturīgās eksistenciālās problēmas un konsekvēnti — šim periodam specifiskās dzīves tēmas.⁹

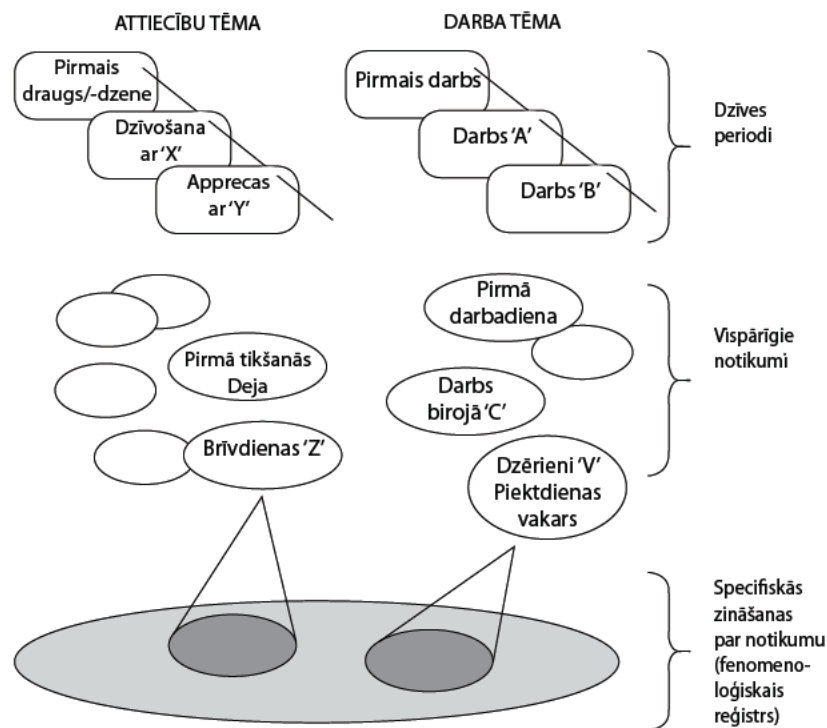
Autobiogrāfisko zināšanu fenomenoloģiskie apraksti *izrotā* noteiktas tēmas. Individuālās pagātnes tematizēšana gan nav jāuztver kā automatizēts process, jo to koordinē reflektējoša cilvēka patība. Līdzās kognitīvajai spējai sakārtot savu pagātnes pieredzi būtisku lomu spēlē arī indivīda emocionālais stāvoklis, kas iespaido atsevišķu tēmu izcelšanu un citu noklusēšanu. Sakarības starp emocijām un autobiogrāfisko atmiņu ir plaši pētīts jautājums. Kā dabiskajos, tā laboratorijas apstākļos veiktie pētījumi liecina, ka izteikti negatīvi emocionāli notikumi tiek relatīvi labi saglabāti autobiogrāfiskajā atmiņā, un tas attiecas gan uz pašu notikumu, gan uz tā detaļām. Taču šādām atmiņām piemīt daudz zemāka precizitāte, nekā atceroties neitrālus notikumus.¹⁰

⁷ Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 7, 10.

⁸ Barsalou, W. L. (1988). The content and organization of autobiographical memories. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds). *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 193–243.

⁹ Šī modeļa nedaudz modificētu versiju sk. arī: Conway, M. (1996). A structural model of autobiographical memory. In: Conway, M. et al. (eds). *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. London [etc.]: Kluwer Academic Publishers. P. 179. Vairāk par šo modeli sk. In: Rubin, C. D. (ed.). *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 67–92; Conway, A. M., Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. In: Collins, F. A. et al. (eds). *Theories of Memory*. Hove, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. P. 103–137.

¹⁰ Christianson, S. Á., Safer, A. (1996). M. Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.). *Remembering our Past*. P. 226.

1. shēma

Autobiogrāfisko zināšanu hierarhiskā struktūra¹¹

Autobiogrāfiskās zināšanas veido ne tikai tiešā, bet arī pastarpināti iegūtā pieredze. Tieši pieredzētos un mediētos notikumus var iztēloties kā Mebiusa lenti — tie caurauž un papildina viens otru. Dāņu pētnieks Stīns Larsens (*Larsen*) notikumus, kas atrodas cilvēka atmiņā, klasificē četrās grupās (1. tabula). Viena no pamatzīmēm, kas strukturāli nošķir pieredzētos notikumus no mediētajiem (reportētajiem), ir to atlases princips — pirmajā gadījumā atlase ir individuāla, savukārt otrajā — atlasei ir sociāls raksturs.¹² Kopumā, atzīst Larsens, cilvēka atmiņā tomēr

dominē autobiogrāfiskie notikumi un to idiosinkrētiskie apraksti, lai gan šo notikumu atcerēšanās nav ļoti precīza, atmiņas par tiem joprojām spēj būt pārākas par mediēto notikumu atmiņām.¹³

1. tabula

Notikumu iedalījums pēc informācijas pirmavota un saņemšanas veida¹⁴

Informācijas avots	Saņemšanas veids	
	Pieredzētie notikumi (novērošana)	Reportētie notikumi (komunikācija)
Ārējs	Autobiogrāfiskie notikumi	Publiskie notikumi, vēsture
Iekšējs	Personīgās domas, iztēle, fantāzijas, meli	Citu domas, meli u.c. Beletristika

Pieredzēto un mediēto notikumu nošķirumā varam rast pamatojumu pagātnes publiskā un individuālā diskursa diferenciācijai. Proti, publiskā diskursa veidotāji nodrošina mediēto notikumu uztveramību, tā radot pamatu šo notikumu objektivēšanai. Turklāt, kā apgalvo *avota amnēzijas hipotēze*, pastarpināto, sociāli kopīgo notikumu iekļūšana autobiogrāfiskajās atmiņās mēdz noplicināt jebkādas strukturālas atšķirības, un publiskais jeb svešais diskurss pakāpeniski kļūst par daļu no individuālajām atmiņām.¹⁵ Savukārt individuālās atmiņas vienmēr saglabā zināmu idiosinkrētismu, tādēļ tās itin bieži nesaskan ar objektīvāto pagātnes versiju(-ām).

Atmiņu kopienas

Katra *strukturētā grupa* (ģimene, mazpilsētas iedzīvotāji, etniskās minoritātes u. c.) ir arī atmiņu kopiena, kas glabā grupas identitātei nozīmīgos pagātnes notikumus. Atmiņu kopienas balstās gan uz indivīdu tiešo pieredzi, gan uz paaudzēs pārmantoto pagātnes izpratni. Vācu

¹¹ Conway, A. M. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. P. 179.

¹² Larsen, F. S. (1988). Remembering without experiencing: Memory for reported events. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds). *Remembering Reconsidered*. P. 341–342.

¹³ Larsen, F. S. (1988). Remembering without experiencing: Memory for reported events. P. 348.

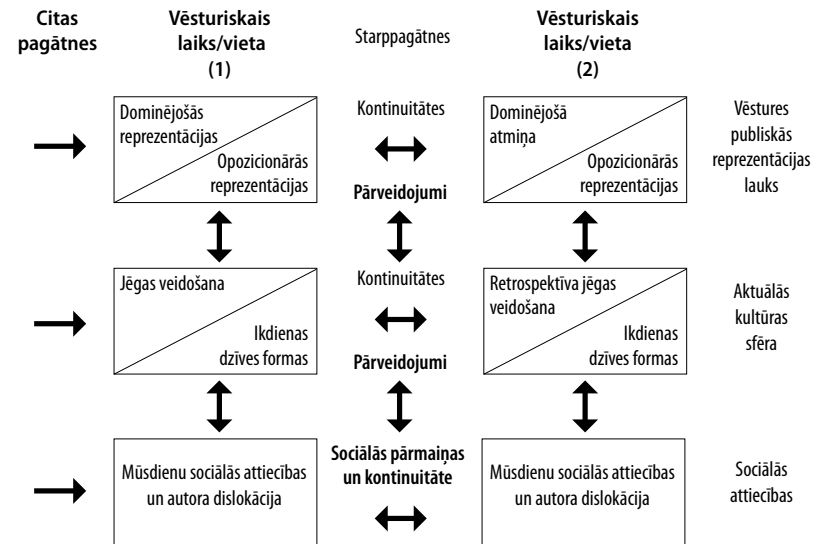
¹⁴ Turpat. 333. lpp.

¹⁵ Sk. Squire, R. L. (1997). Biological foundation of accuracy and inaccuracy in memory. In: Schacter, L. D. (ed.) *Memory Distortion: How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past*. P. 216–218.

pētnieks Jans Assmanns (*Assmann*) šos dažādos atmiņas tipus dēvē par komunikatīvo un kultūras atmiņu. Ja *komunikatīvā atmiņa*, kuras būtiskākā īpašība ir “ierobežotais temporālais horizonts”, nesniedzas tālāk par dažām paaudzēm un izzūd līdz ar pēdējo dzīvo aculiecinieku, tad *kultūras atmiņa* attiecas uz tiem pagātnes artefaktiem, kas ir distancējušies no ikdienas temporālā horizonta (teksti, rituāli, monumenti) un tiek aktualizēti katrai nākamajai paaudzei.¹⁶ Asmana proponētais nošķirums faktiski akcentē un precizē jau Halbvaksa agrāk rakstīto par atšķirībām starp *kolektīvo atmiņu* un *vēsturisko atmiņu*. Pirmā konceptualizē noteiktā laiktelpā iegūtu sociālās grupas pieredzi, bet otra — pagātnes notikumus, kas ir zaudējuši savu aktuālo sociālo ietvaru un kļuvuši par vēstures artefaktiem.¹⁷

Ikdienā pagātnes sociālo reprezentāciju tapšanā svarīgāka loma ir komunikatīvajai/kolektīvajai atmiņai, jo tā ir daļa no sociālajām attiecībām. Daudzliemeņu komunikācijas rezultātā atmiņu kopienas gan institucionalizē, gan savlaicīgi izmaina saglabājamās un aizmirstamās pagātnes kritērijus un prakses. Ja pagātnes notikumi “neiederas ietvarā, ko piedāvā sociālās institūcijas, kurās kāds ir ticis socializēts, tad tie netiek pieminēti”.¹⁸ Šo procesu ietekmē veidojas kopienai zīmīga *atmiņu kultūra*, kas aptver “savstarpēji saistītu simbolu un reprezentāciju repertuāru, kas ne tikai nosaka pakāpi, līdz kurai var iesaistīt jaunas reprezentācijas, bet arī satur konvencionālus faktus, kas var tikt izmantoti politiskiem nolūkiem”.¹⁹

Nepieciešamība pēc pagātnes reprezentācijas un mainīgās tagadnes vajadzības ir būtiskākie faktori, kas atmiņu kopienās allaž uztur sasprindzinājumu. To uzskatāmi ļauj ilustrēt britu neomarksistisko

2. shēma
Populārā atmiņa kā sociāls process²⁰

vēsturnieku postulētais populārās atmiņas kā sociāla procesa modelis (2. shēma). Šis modelis ilustrē mijiedarbību starp dažādiem spēkiem, kas iespaido pagātnes izpratnes nepārtrauktību vai transformāciju. Lai precīzāk varētu ieskicēt *atmiņu kopienas* kategoriju, turpmākajā izklāstā tiks aplūkoti *sociālās grupas* un *paaudzes* jēdzieni, kas no dažādiem skatupunktiem padziļina izpratni par sociālo attiecību lomu aktuālās kultūras sfērā un vēstures publiskās reprezentācijas laukā.

Sociālās grupas

Pagātnes individuālās atmiņas nenovēršami iesaistās sociālajā mijiedarbībā. Atšķirīgos dzīves periodos ikviens indivīds identificējas ar dažādām grupām, kuru akceptētais skatupunkts ietekmē arī viņu

¹⁶ Sk. Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125–133.

¹⁷ Sk. Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row. P. 50–87.

¹⁸ Shotter, J. (1990). The social construction of remembering and forgetting. In: Middleton, D. & Edwards, D. (eds). *Collective Remembering*. London [etc.]: SAGE Publication. P. 131. Plašāk par dažādiem aizmiršanas tipiem sk. Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59–71.

¹⁹ Liu, H. J., Hilton, J. D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 543.

²⁰ Popular Memory Group. (1982). Popular memory: theory, politics, method. In: Johnson, R. et al. (eds). *Making Histories: Studies in History-Writing and Politics*. London [etc.]: Hutchinson. P. 242.

pagātnes uztveri, un viņu individuālās atmiņas tiek atjaunotas un papildinātas atkarībā no identificēšanās pakāpes ar grupu.

Daudzu sociālo zinātnieku atzinumi liecina, ka savstarpēji ilglaicīgi saistītu indivīdu vidū noritošā komunikācija rada kopīgu diskursu par pagātņi. Tas, Halbvaksa vārdiem, izraisa *pazaudēšanos sociālajā grupā* un paredz autobiogrāfisko zināšanu pielāgošanu grupas interesēm.²¹ Tādēļ, salīdzinot vienas grupas locekļu dzīvesstāstus, tajos bieži var pamānīt diskursīvu līdzību.²² Šo fenomenu pagājušā gadsimta vidū kodolīgi ir formulējuši amerikāņu psiholoģijas klasiķi Gordons Elports (*Allport*) un Leo Poustmens (*Postman*): “Līdz ko [stāsts] nokļūst aprītē, tas neizbēgami atbrīvojas no ideosinkrētiskiem rotājumiem. Kopīgi vārdi tiek lietoti, lai izteiktu kopīgas nozīmes. Nepazīstams vārdu krājums, specifiski verbāli savijumi, interpretācijas savdabība — tas viss izzūd. Kad atšķirīgas personības izplata stāstus, tikai kopsaucēji [tajos] izdzīvo.”²³ Taču šis *kopsaucējs* nav iepriekšdots — tas pirmām kārtām ir rezultāts integrējošam un dialogiskam procesam, nevis universālām grupas prātam. Proti, katra grupas locekļa rīcībā ir zināšanas, kas varētu noderēt arī citiem, un savstarpējā komunikācijā cilvēki apmainās ar šīm *īpašajām zināšanām*, tā radot sinerģiju jeb kopīgās zināšanas, kas ir jaunas arī katram grupas dalībniekam atsevišķi. Pētnieks Daniels Vegners (*Wegner*) uzskata, ka no dažādām vietām grupas transaktīvajā sistēmā iekļuvusi informācija tiek sasaistīta ar kopīgiem apzīmējumiem un sastatīšanās laikā tiek pieņemts, ka šie nosaukumi attiecas uz kaut ko jaunu.²⁴

Pati pirmā grupa, kas iespaido daudzu cilvēku domāšanu, ir ģimene. Iepretim citām grupām ģimene balstās uz *radniecības principu*, un

tas nosaka unikālu sociālo ietvaru, kurā tiek absorbēti *ārējie* notikumi un procesi. Halbvakss ir norādījis: “Ja notikumi, kas pirmajā mirklī šķiet saistīti ar citu grupu, ir sastopami ģimenē, tad tas ir tālab, ka savā veidā tos var uzskatīt par ģimenes notikumiem.”²⁵ Tiesa, ģimenes vienmēr bijušas pakļautas strukturālām izmaiņām, kuras lielākoties ir izraisījuši sociālpolitiskie apstākļi un tehnoloģiskais progress. Piemēram, 19. gadsimta Rietumu pasaulē ģimenēs valdīja instrumentālas attiecības, bet 20. gadsimtā dominē moderna laulības dzīve (šķiršanās tiesības, saīsinājies bērnu audzināšanas laiks u. c.), kas ir iespaidojis ģimenes kā kopīgās pieredzes turētāja lomu.

Atmiņas par kopīgiem notikumiem, kopīgos apstākļos gūtā pieredze, kopīgi prieki un bēdas — šī bieži tikai mutvārdos pastāvošā informācija kļūst par ļoti svarīgu kritēriju, kad runa ir par sociālās grupas saliedētību. Pols Kenertons (*Connerton*) norāda, ka viena no visspēcīgākajām sabiedrību pašinterpretācijām, ko tās veido un uzglabā, ir savas nepārtrauktības tēls.²⁶ To var panākt gan ar skaidru nākotnes perspektīvu un rīcības definēšanu, gan ar pārliecinātu pagātnes stāstu formēšanu. Grupu akceptētās sociālās reprezentācijas ietekmē skatījumu uz nākotni. Piemēram, nācijās, kurās dominē Otrā pasaules kara uzvaras tēma un kas sevi uztver kā uzvarētāju, daudz biežāk mēdz atcerēties šo karu, un to attieksme pret notikušo nav tik negatīva, turklāt šo nāciju pārstāvji pauž lielāku gatavību atkal cīnīties par tēvzemi, ja būtu tāda nepieciešamība.²⁷

Kopīgās pagātnes apjēgšana cilvēkos provocē attieksmes demonstrēšanu pret citām sociālajām grupām, un tās klātbūtne vienmēr ir redzama kolektīvās atmiņas stāstos. Sociālās atmiņas pētnieki Džeims Fentriss (*Fentress*) un Kriss Vikams (*Wickham*) pasvītro, ka ārējai pasaulei opozīcijā esošas kopienas atmiņa ir visspēcīgākais elements, kas stiprina grupas sociālo identitāti.²⁸ Šim pretstatīšanās fenomenam

²¹ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. P. 82.

²² Salīdzinājumam sk. Polya, J., Laszlo, J., Forgas, P., J. (2005). Making sense of life stories: The role of narrative perspective in perceiving hidden information about social identity. *European Journal of Social Psychology*, 35, 785–796; Bruner, J. (1998). *Acts of Meaning*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press. P. 120–137; Bruner, J., Feldman, F. C. (1996). Group narratives as a cultural context of autobiography. In: Rubin, C. D. (ed.). *Remembering Our Past*. P. 291–319.

²³ Citēts no: Kashima, Y. (2000). Maintaining cultural stereotypes in the serial reproduction of narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(5), 601.

²⁴ Wegner, M. D. (1986). Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. In: Mullen, B., Gothals, R. G. (eds). *Theories of Group Behavior*. New York: Springer-Verlag. P. 197.

²⁵ Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. P. 63.

²⁶ Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 12.

²⁷ Paez, D. et al. (2008). “Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373–380.

²⁸ Fentress, J., Wickham, C. (1994). *Social Memory*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers. P. 114.

pamatā ir indivīdam piemītošā sociālās salīdzināšanās vēlme. Starppersonu attiecībās, protams, mēdz veidoties arī nosacīta saskaņa, kas ne vienmēr būs kauzāli saistīta ar starppersonu atšķirību mazināšanos,²⁹ tomēr kopumā sociālā salīdzināšanās veido augsni aizspriedumiem par svešo jeb ārgrupu. Piemēram, mēģinājumi kognitivizēt kopīgo pieredzi publisku memuāru formātā sastopas gan ar interesi no ikviena, kas ar grupu identificējas, gan ar centieniem apstrīdēt stāsta patiesumu kā no iekšgrupas, tā no ārgrupas. Abstraktākā līmenī var runāt arī par nāciju un *atmiņas kultūru* salīdzināšanos. Pētījumi parāda, ka daudzviet pasaulē dominē eurocentriska skatījums uz pasaules vēsturi un ka iepretim citām kultūrām *rietumniekiem* piemīt izteikti etnocentriska skatījums uz svarīgākajiem pasaules vēstures notikumiem.³⁰

Paaudzes

M. Halbvaks, rakstot par izmaiņām Pirmā pasaules kara kolektīvajā atmiņā, sprieda, ka “pienāks laiks, kad, paveroties sev apkārt, es pamanišu tikai nedaudzus no tiem, kas dzīvoja un domāja kopā ar mani un [...], kad es sapratišu, ka [...] uz manu paaudzi ir apsteigusi jauna paaudze un ka to sabiedrību, ar kuru esmu cieši saistīts, nomainīs sabiedrība, kuras nolūki un paradumi man lielā mērā ir sveši”.³¹

Šī rezignētā atskārsme liek paaudžu maiņu uztvert kā neapstādināmu mehānismu, kas darbojas tikai ar sev zināmu ātrumu un mērķi. Taču viņpus ikdienas lietojuma *paaudze* ir arī zinātnisks jēdziens, kas apraksta sabiedrības kopīgās pieredzes dinamiku un pārmaiņas pagātnes publiskajās reprezentācijās. Paaudzes kā socioloģiskas kategorijas loma it īpaši ir pieaugusi pēc Otrā pasaules kara, kad daudzās sabiedrībās notika straujas sociālās pārmaiņas — transformējās vērtību sistēmas, nostiprinājās patērniecība, sabiedrība novecoja. Šīs parādības ir

²⁹ Sk. Park, B., Judd M. J. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 108–130.

³⁰ Salīdzinājumam sk. Madoglou, A., Melista, A., Liaris-Hochhaus, S. (2010). Greeks' and Germans' representations of world events: selective memory and voluntarū oblivion. *Papers on Social Representation*, 19(1), 22.1–22.40. Sk. internetā (2011. 28.08.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>; Liu, H. J. (2005). Social representations of events and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), 171–191.

³¹ Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. P. 68.

rosinājušas pētniekus domāt par noteiktas laiktelpas iespaidu uz cilvēka identitāti un piederību vecumgrupai.

Paaudžu jautājumu sociālajās zinātnēs aktualizēja Karls Manheims (*Mannheim*). Ar *paaudzi* viņš saprata laiktelpā izklaidētus indivīdus, kurus iespaido līdzīgi sociālie procesi. Kad runā par paaudzi, nomināli svarīgākais ir bioloģiskais faktors (dzimšanas laiks). Tomēr ikviena vecuma grupa iekļaujas arī plašākos sociālajos un kultūras kontekstos, un tieši tie, kā uzskatīja Manheims, lielā mērā veido paaudzes *izskatu* (piemēram, būtiski vai konkrētā vecuma grupa ir dzīvojuši liberālisma vai konservatīvisma ietekmē). Tādējādi bioloģiskais konteksts ir pakārtots sociālajam.³² Atbilstoši Manheima pieejai arī kopīgie notikumi *per se* nav noteicošais faktors paaudzes definēšanā, jo nozīmīgāki var izrādīties *formējošie spēki*, kas veido faktus, piešķir tiem raksturojumu un kustību.³³ Šie spēki nosaka pagātnes diskursu, un nereti tos iemieso literāti, filozofi vai žurnālisti, aiz kuriem stāv konkrētas sociālās grupas, kas viņus iedvesmo izteikt *laikmeta garu*.³⁴

Formējošo spēku ideja sabalsojas ar Maikla Korstena (*Corsten*) konceptuālo uzstādījumu, ka paaudze vispirms ir cilvēki, kam piemīt kopīgas *diskursīvās prakses*, kad tiek konstruēts biogrāfiskais un vēsturiskais horizonts. Korstens, nenoliedzot Manheima pamatpostulātus, pauž pārliecību, ka indivīds savā formatīvajā periodā apgūst paaudzes *kultūras loku*, kurā līdzīgā veidā tiek interpretētas un artikulētas noteiktas (jaunas) tēmas, kas, būdamas sociāli akceptētas, izmaina starppaaudžu diskursa struktūru. Šis loks, kurā notiek vienlaicīgas un sekojošas sastapšanās, kļūst par “paaudzes semantikas nesēju”.³⁵ Tādē-

³² Vairāki teorētiķi gan uzsver, ka Manheims un viņa sekotāji ir sapludinājuši dažādas *paaudzes dimensijas* — ģeneoloģisko (vecāku un viņu pēcnācēju attiecības), kohortas (dzimšanas perioda efekts) un vecuma (institucionalizēta vecumposma iespaids uz *paaudzes apziņu*). Sk. Kertzer, I. D. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual Review of Sociology*, 9, 125–149; Pilcher, J. (1994). Mannheim's sociology of generations: An undervalued legacy. *The British Journal of Sociology*, 45(3), 481–495.

³³ Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. In: Miller, R. (ed.). *Biographical Research Methods*. Vol. 1. London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications. P. 179. Katrai šādai kopienai ir raksturīga sava iekšējā aktualizētā koncepcija jeb entelehija, uzskatīja Manheims, un šī koncepcija var būt pilnīgā pretrunā ar iepriekšējās paaudzes entelehiju vai arī īpaši no tās neatšķirties.

³⁴ Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. P. 187.

³⁵ Corsten, M. (1999). The time of generations. *Time & Society*, 8, 262.

jādi publiskais diskurss vispārīgi un cilvēku dzīvesstāsti konkrēti ir uzskatāmi par vērtīgiem paaudzes izziņas avotiem.

Jebkurai paaudzei pirmā saskarsme rodas ar tuvākajām paaudzēm, jo tās nav pārlietu attālinājušās. Tieši tuvāko paaudžu attiecības izgaismo to, kā noteikta cilvēku grupa ir iesaistīta sociālajās pārmaiņās un kā tā atšķiras no citiem pārmaiņu aktoriem. Manheims gan pieļāva, ka potenciālajām paaudzēm ne vienmēr ir raksturīga kopīga apziņa, turklāt paaudze, kurai tā piemīt, nenozīmē viendabīgu veidojumu. Paaudzē ietilpst visdažādākās grupas jeb *paaudzes vienības*. Šīs vienības “veido ‘aktuālo’ paaudzi tieši tādēļ, ka tās ir orientētas viena uz otru, pat ja tas izpaužas kā cīņa vienam pret otru”.³⁶ Tādējādi tikai *paaudze kā aktualitāte*, nevis *iespējamība* iegūst savu sociālo spēku. Atšķirību starp aktuālo un potenciālo paaudzi uzskatāmāku ir padarījis Braiens Tērners (*Turner*), kas Manheima ieviesto dalījumu pārinterpretē aktīvās un pasīvās paaudzes nošķīrumā. Ar *aktīvo paaudzi* viņš saprot kohortu, kurai ir stratēģisks iespaids uz politisko, ekonomisko vai kultūras procesu. Piemēram, 60. gadu britu paaudze, Tērneraprāt, bija *stratēģiskā paaudze* tieši kultūras, bet ne tik ļoti politiskā vai ekonomiskā izpratnē.³⁷

Pastāv dažādi pieņēmumi par dzīves posmu, kurā indivīdi uzkrāj pieredzi, kas vēlāk kalpo par pamatu paaudzes formēšanai. Manheims uzskatīja, ka tas ir vecums no 17 līdz 25 gadiem. Vairāki pētījumi tik tiešām apliecina, ka noteiktas vecuma grupas pārstāvju autobiogrāfiskā atmiņa faktiski vienmēr rekonstruē kopīgu laika periodu, kas būs pieredzēts vecuma posmā no 15 līdz 30 gadiem.³⁸ Tomēr vienlaikus ir

³⁶ Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. P. 177.

³⁷ Turner, B. (2002). Strategic generations: Historical changes, literary expression and general politics. In: Edmunds, J., Turner, S. B. (eds). *Generational Consciousness, Narrative, and Politics*. Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. P. 13–29.

³⁸ Salīdzinājumam sk. Conway, A. M. & Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. P. 114–125; Fitzgerald, M. J. (1996). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering our Past*. P. 360–383; Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. P. 47–78; Conway, A. M., et al. (2005). A cross cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(6), 739–749.

jāņem vērā vairāki būtiski faktori, kas iespaido paaudzes priekšstatus par pagātnes notikumiem.

Pirmkārt, pētījumi parāda, ka noteikta vecumgrupa par nozīmīgākajiem uzskata tiešā veidā pieredzētos notikumus. Turklāt tiešās pieredzes īpašnieki notikumus interpretē citādāk nekā mediētās pieredzes īpašnieki, kas mēdz akcentēt notikumu politiskās un sociālās sekas (nepastarpinātās pieredzes *nesēji* galvenokārt akcentē praktiskās sekas).³⁹ Tieši subjektīvajām nozīmēm, ko atmiņa piešķir publiskiem notikumiem un to sekām, ir izšķiroša loma paaudzes izpratnē, jo “ne jau tikai notikumu automātiska reģistrēšana norit jutīgajos gados — no svara ir arī tas, kādā veidā notikumi savienojas ar reālu cilvēku dzīvēm”.⁴⁰ Līdz ar to emocionālā sasaiste ar noteiktu vēsturisko periodu vai traumatisko notikumu veicina vecumgrupas solidaritāti un nereti pamudina apstrīdēt jaunākās paaudzes tiesības spriest par šo pieredzi. Šeit gan jāņem arī vērā potenciālais masu mediju iespaids uz publisko notikumu kā paaudzi definējošu kategoriju, t.i., jebkuru kolektīvo pieredzi masu mediji turpina *izdekorēt* un paspilgtināt arī ilgi pēc notikuma.

Otrkārt, paaudzes attieksmes apjēgšanā svarīga loma ir t. s. perioda efektam — brīdim, kurā tiek apkopota informācija par cilvēku pagātnes pieredzi un attieksmi pret vēsturiskiem notikumiem (piemēram, vai sabiedrībā kāds noteikts pagātnes posms tiek nosodīts vai slavināts); tas nozīmē arī apzināties katra vecumposma iespaidu uz atmiņām. *Perioda efekts* ne tikai nošķir, bet nereti vieno paaudzes, kā tas vērojams traumatisko pagātnes notikumu kontekstā, kad dažādas paaudzes iesaistās pārdarījumu pieminēšanā.⁴¹ Treškārt, paaudzei raksturīgās attieksmes veidošanos attiecībā uz konkrētiem notikumiem var ietekmēt

³⁹ Sk. Schuman, H. & Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*, 54(3), 359–381.

⁴⁰ Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis of historical knowledge. P. 75.

⁴¹ Sk. Marques, J., Paez, D., Serra, F. (1997). A social sharing, emotional climate, and the trans-generational transmission of memories: the Portuguese Colonial War. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (ed.). *Collective Memory of Political Events*. P. 253–275.

daudzi situatīvi faktori: atmiņu subjekta dzīvesvieta, izglītības līmenis, etnicitāte, rase un dzimums.⁴²

Paaudze kā atmiņu kopiena ir heterogēnāks lielums, jo aptver sociālo grupu atšķirīgās izpratnes par pagātņi, taču to būtu nepareizi konceptualizēt kā tikai demogrāfu un sociologu no *ārpuses* definētu grupu. M. Konvejs uzsver, ka izveidojušos paaudzes identitāti vairs nevar izmainīt: lai gan indivīdiem var būt dažādas attieksmes pret to — viņi var izvirzīt jaunus plānus un mērķus, kas spēj atņemt spēku imperatīviem, kuri nostiprinājušies identitātes veidošanās periodā —, tomēr ar sākotnējo paaudzei raksturīgo patību ir jārēķinās visām nākamajām patībām.⁴³ Katras paaudzes pārstāvjiem līdz ar to piemīt potenciāls publiskajā diskursā nostiprināt kopīgās pagātnes reprezentācijas, tā iespējot nākamās paaudzes un piešķirot vērtību savai pagātnes pieredzei.

Atmiņu politika

Kopīgā pagātne vienmēr, bet jo īpaši 20. gadsimtā ir bijis kaujaslauks, kas var pārvērsties postažā, bet var arī iedvesmot cilvēkus pārvarēt savstarpējos pagātnes aizvainojumus, lai neatkārtotos jaunas konfrontācijas un upuri. Vēsturisko notikumu kopīgās reprezentācijas kļūst par ikonām, un tās kalpo kā “simbolisks šablons, saskaņā ar kuru tiek politiski veidotas šodienas starpgrupu attiecības un uzturētas starpgrupu jūtas”.⁴⁴ Šajā procesā liela loma ir valsts politiskās elites realizētajai *atmiņu politikai*, kas iespaido gan atsevišķas sociālās grupas, gan veselas paaudzes. Ideālā gadījumā atmiņu politika ir specifiska rīcībpolitika, kuru realizē valsts institūcijas, lai mazinātu kopīgās pagātnes iespējas vairot nesaskaņas tagadnes sociālajās attiecībās. Šāda politika, no vienas puses, instrumentalizē pagātņi un padara to par veidojamu

un pakļaujamu tagadnes vajadzībām, bet, no otras puses, tā pati pakļaujas pagātnē sakņotiem imperatīviem.

Atmiņu politika tiecas radīt pastāvīgu, bet ne vienmēr akmeni iekaltu pagātnes izpratnes versiju. To vispirms nosaka atmiņu kopienu *iekšējā loģika*, kas paredz gan institucionalizēt, gan savlaicīgi izmainīt saglabājamās un aizmirstamās pagātnes kritērijus un prakses. Saglabājamās pagātnes kontekstā jebkura nācija izveido svinamo dienu kalendāru ar svarīgākajiem notikumiem, bez kuriem noteiktu nacionālo identitāti būtu sarežģīti iztēloties. Tādēļ šāda kalendāra radīšana un aktualizēšana ir primārais atmiņu politikas mērķis. Sociologs Eviatars Zerubavels (*Zerubavel*) atzīmē, ka tieši komemoratīvo brīvdieņu institucionalizēšana “palīdz radīt atcerēšanās ikgadējo ciklu, kura nolūks ir nodrošināt, ka [atmiņu kopienas] dalībnieki ik gadu atcerēsies konkrētus kolektīvās pagātnes “sakraļos” momentus”.⁴⁵ Parasti kalendāros mijiedarbojas ļoti seni pagātnes notikumi ar epizodēm, kuru liecinieki vēl ir dzīvo vidū.

Bez kalendāriem, protams, ir nepieciešami smalkāki mehānismi, kas veido sabiedrības attiecības ar pagātņi: par valsts budžeta līdzekļiem tiek atbalstīti piemiņas rituāli un vēstures mācību programmas, uzturēti muzeji u. tml. Ja pieņemam, ka kopīgās pagātnes atcerēšanos šodien lielā mērā nosaka *atmiņu vietas*, kā to ir proponējis franču vēsturnieks Pjērs Norā (*Nora*),⁴⁶ tad atmiņu politika faktiski caurauž jebkuru kolektīvās atcerēšanās aktu.⁴⁷ Turklāt nereti valsts amatpersonas un politiķi šajās atmiņu vietās vai ar to palīdzību cenšas mākslīgi iedzīvināt atcerēšanās rituālus (aizmirstas tradīcijas, piemiņas dienas, dziesmas, simboliski pasākumi u.c.). Britu vēsturnieks Ēriks Hobsbaums

⁴² Griffin, L. (2004). “Generation and Collective Memory” Revisited: Race, Region, and Memory of Civil Rights. *American Sociological Review*, 69, 544–577; Sk. arī: Schuman, H. & Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: The Soviet era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*, 105, 913–956.

⁴³ Conway, A. M. (1997). The inventory of experience: Memory and identity. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (ed.). *Collective Memory of Political Events*. P. 43.

⁴⁴ Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense — the Theory of Social Representations*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan. P. 152.

⁴⁵ Zerubavel, E. (2003). Calendars and history: A comparative study of the social organization of national memory. In: Olick, J. (ed.). *Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospections*. Durham, London: Duke University Press. P. 317. Par kalendāru lomu nesenajā Latvijas vēsturē sk. Zelče, V. (2004). Pirmās pēckara padomju laikgrāmatas: 1945. gadā izdotie kalendāri. *Latvijas Arhīvi*, 4, 107–121.

⁴⁶ Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les Lieux de Mémoire. Representations*, 26, 7–24.

⁴⁷ Norā šīs atmiņu vietas ir iedalījis četrās grupās: simboliskās (piemiņas vietas, svētceļojumi, gadskārtas, simbolika), funkcionālās (reglamenti, autobiogrāfijas, biedrības), monumentālās (kapī, ēkas) un topogrāfiskās (arhīvi, bibliotēkas, muzeji). Nora, P. (1996). *Realms of Memory*. Vol. 1. New York: Columbia University Press. P. 20.

(Hobsbawm) atzīmējis, ka šādas *izgudrotās tradīcijas* var nostiprināt vai simbolizēt grupu sociālo saliedētību, leģitimēt institūcijas un varas statusu, kā arī vērtību sistēmas un uzvedības konvencijas.⁴⁸

Gan tikko radītas, gan pārmantotas tradīcijas ne vienmēr ir orientētas uz pretēju interešu samierināšanu, tādēļ daļa politiķu un citas interešu grupas (kara veterāni, nacionālistiski noskaņotas organizācijas, masu mediji) demokrātiskās sabiedrībās visai bieži popularizē alternatīvu atmiņu politikas versiju. Šo domu trāpīgi ir formulējis vācu pētnieks Jans Verners Millers (*Müller*): “Demokrātija kā tāda ir savaldīta konflikta forma, un, kamēr atmiņas būs diskutablas, nebūs vienkāršas aizmiršanas vai apspiešanas *tout court*.”⁴⁹ Jāpiemēta, ka līdzās lokālajām interešu grupām alternatīvas atmiņu politikas īstenošanā var būt ieinteresēta arī cita valsts, ja tā uzskata, ka esošā politika kaut kādā veidā aizskar tās intereses, piemēram, deleģitimējot šīs *trešās puses* izpratni par vēsturi. Trešo pusi šodien var pārstāvēt arī starptautiskas organizācijas, kas rūpējas par cilvēktiesību ievērošanu.

Par acīmredzamu demokrātiskas atmiņu politikas pamatuzdevumu kļūst dažādo pagātnes reprezentāciju savietošana tā, lai maksimāli tiktu respektētas gan vairākuma, gan mazākuma intereses. Jo kompleksāka ir sabiedrība un jo lielāks konkurējošu elišu skaits, jo vairāk pagātne kļūst par iemeslu stratēģiju meklēšanai, lai “iemiesotu pagātnes reprezentācijas, kas apmierina vairumu dominējošo interešu.”⁵⁰ Šāda atmiņu politika ietiecas identitāšu un atzīšanas politikā, kuras mērķis ir veicināt iecietību pret minoritāšu pagātnes pieredzi. Tieši pēdējie piecdesmit gadi devuši iespējas t.s. apspiestajām grupām (sievietes, seksuālās un etniskās minoritātes u.c.) nostiprināt pagātnes reprezentācijas, kas ilgstoši bija atradušās ārpus sabiedrības dienaskārtības. Rezultātā daudzviet publiskajā telpā ir parādījušās alternatīvas tēmas, kas

sabiedrībā veicina pagātnes emancipāciju no hegemoniskām reprezentācijām. Kolektīvās atcerēšanās pētniece Aivona Irvina-Zarecka (*Irwin-Zarecka*) uzskata, ka uz traumatiskās pieredzes bāzes izveidojušās atmiņu kopienas laika gaitā mēdz iekļauties plašākās nacionālās vai etniskās kolektivitātēs, un agrāk diskriminētās atmiņas var ierosināt kolektīvās identitātes pārdefinēšanu.⁵¹ Iekams šāda iekļaušanās nav notikusi, harmoniska pagātnes reprezentēšana faktiski ir neiespējama.

Spilgtu liecību par atmiņu politikas nozīmi sniedz Eiropa, kurai 20. gadsimtā ir bijuši raksturīgi ne tikai traģiski notikumi ar miljoniem cilvēku upuru, bet arī centieni atsvabināties no šīm pagātnes ainām. Atsvabināšanās nenotika tikai spontāni — to lielā mērā ietekmēja Eiropas valstu apzināti īstenotā politika (piemēram, denacifikācijas politika Vācijā), kas ilgu laiku bija virzīta arī uz nepatīkamo jautājumu noklusēšanu, to skaitā kolaborāciju ar nacistiem, un pozitīvā ciešanu un/vai varonības stāsta izcelšanu. Eiropas nacionālais sadrumstalojums un nāciju dažādās lomas Otrajā pasaules karā un pēc kara padara vienu izpratni par grūtu, bet eiropeiskās identitātes kontekstā nozīmīgu atmiņu politikas izaicinājumu. Raksturojot šīs situācijas komplikētību, ko pirmām kārtām izraisa dažādā Rietumeiropas un Austrumeiropas pieredze, vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*) ir uzsvēris: “Ja Rietumi aizmirst savu neseno pagātņi, tad Austrumi to nedarīs.”⁵²

Masu mediji

Masu mediji 20. gadsimtā ir kļuvuši par ļoti ietekmīgu pagātnes komunikatoru, kas formē priekšstatus par kolektīvu pagātņi un rada apstākļus, kuros nostiprinās komunikatīvi ietekmīgākās atmiņas. Tas lielā mērā ir saistīts ar mediju svarīgo lomu modernās sabiedrības ikdienas dzīvē un indivīdu zināšanu, tostarp par vēsturi, veidošanā.

Lai iekļūtu mediju diskursā un nonāktu līdz vēstījuma saņēmējam, *pagātnes epizodēm* ir jāpārvar institucionalizēti šķēršļi jeb dažādu

⁴⁸ Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds). (1992). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 9.

⁴⁹ Müller, J.-W. (2002). Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory. Müller, J.-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 33.

⁵⁰ Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: Themes and issues. *Time & Society*, 10(1), 33–34.

⁵¹ Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick & London: Transaction Publishers. P. 51.

⁵² Judt, T. (2002). The past is another country: myth and memory in post-war Europe. Müller, J.-W. (ed.). *Memory and Power in Post-War Europe*. P. 181.

līmeņu *vārtu sargātāji* (redaktori, producenti, korektori, video inženieri, izdevēji), kas atbild par *pagātnes stāsta* kvalitāti vai pagātnes īpatsvaru *tagadnes stāstā*. Šos iekšējās kontroles kritērijus vismaz daļēji, ja ne galvenokārt, ietekmē *vārtu sargātāju* izpratne par auditorijas vajadzībām, kuru apmierināšanai viņi pagātnei mēdz *iepakot* atraktīvākās formās (filmas, seriāli, mūzikli, spēles) un aizrautīgos naratīvos.

Amerikāņu pētniece Elisone Lansberga (*Landsberg*) norāda, ka liela daļa kultūras produktu (filmas, daiļliteratūra, teātris u. c.) reprezentē pagātnei, kuru cilvēki nekad tiešā veidā nav pieredzējuši, līdz ar to tie pilda savdabīgu *protēzes funkciju*, aizvietojot dabīgā veidā funkcionēt nespējīgo atmiņu. Šādus artefaktus un to patērēšanu Lansberga dēvē par *protēzisko atmiņu* (*prosthetic memory*).⁵³ Nereti *protēžu* izveidē kā padomniekus vai *ekspertu balsis* mediji izmanto profesionālus vēsturniekus, kas tādējādi arī caur populārzinātnisko diskursu iesaistās pagātnes reprezentāciju veidošanā. Tādēļ nošķirums starp vēsturi un atmiņu, ko šodien proponē atsevišķi pētnieki, ir drīzāk teorētiski nekā empīriski pamatots.⁵⁴

Apgalvojot, ka masu komunikācijas mediji jau vismaz 200 gadus ir uzskatāmi par ietekmīgiem pagātnes sociālo reprezentāciju veidotājiem, nenozīmē runāt tikai par memuāriem vai vēsturiskām drāmām, jo pat žurnālisti, kas iepretim vēsturniekiem tiek uzskatīti par tagadnes sargājiem, bieži aktualizē pagātnei, izmantojot *mnemoniskās žurnālistikas* formas — salīdzinājumi, analogijas, nostalgiski atskati, atceres dienas.⁵⁵ Žurnālisti gan apzināti, gan neapzināti atsaucas uz pagātnei, lai strukturētu tagadnes stāstus par katastrofām, valstīm un slavenībām; viņi, ekspluatējot konkrētā kultūrā atpazīstamas aizgājušā laika epizodes, vienlaicīgi attīsta saglabājamās un aizmirstamās pa-

gātnes taksonomiju, kā arī līdzdarbojas dažādu atmiņu kopienu un paaudžu identificēšanā un dažkārt arī konfrontēšanā.⁵⁶

Spilgts mediju ietekmes pierādījums ir t.s. zibspuldzes atmiņas (*flashbulb memory*) fenomens. Par tā esamību 20. gadsimta 70. gadu beigās sāka teoretizēt Rodžers Brauns (*Brown*) un Džeims Kjuliks (*Kulik*). Zibspuldzes atmiņas ļauj aprakstīt cilvēka zināšanas par savu rīcību brīdī, kad viņš uzzināja par ārkārtēja rakstura publisku notikumu. Brauna un Kjulika pētījumā šis notikums bija atentāts pret ASV prezidentu Džonu Kenediju 1963. gadā.⁵⁷ Zibspuldzes atmiņas teorija gan ir izpelnījies samērā pamatotu kritiku. Viens no redzamākajiem oponentiem ir bijis Ulriks Nizers (*Neisser*), kurš iebilst pret *zibspuldzes* kā metaforas lietošanu un pret to, kā tiek interpretēta spilgtu notikumu atcerēšanās. Nizers uzskata, ka atmiņas, par kurām runā Kjuliks un Brauns, ir ne tik daudz *momentuzņēmumi*, cik *ilglaicīgi* veidojušies *etaloni*, kas rodas noteiktā sociālajā kontekstā, kura neatņemama sastāvdaļa ir pastiprināta rekursīva masu mediju uzmanība. Tādējādi atsevišķi publiski notikumi iegūst neikdienišķu spilgtumu un kļūst par vietām, kurās “mēs savienojam mūsu pašu dzīves ar vēstures ritumu un sakām “Es tur biju””.⁵⁸

⁵³ Landsberg, A. (2004.) *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.

⁵⁴ Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les Lieux de Mémoire*; Wertsch, V. J. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁵ Mediju pētniece Bārbija Zelaizera (*Zelizer*) norāda, ka līdzšinējie kolektīvās atmiņas teorētiski ir ignorējuši žurnālistu iespaidu uz *darbu ar atmiņu*. Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies*, 1(1), 80.

⁵⁶ Par šo tēmu plašāk sk. Lang, K., Lang, G. E. (1989). Collective memory and the news. *Communication*, 11(2), 123–139; Zelizer, B. (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press; Kitch, C. (2003). Generational identity and memory in American news-magazines. *Journalism*, 4(2), 185–202; Kitch, C. (2005). *Pages from the past: History and memory in American magazines*. Chapel Hill: University of North Carolina Press; Edy, J. (1999). Journalistic uses of collective memory. *Journal of Communication*, 49(2), 71–85.

⁵⁷ Brown, R., Kulik, J. (1977). *Flashbulb memories*. *Cognition*, 5, 73–99. Vēlāk citi pētnieki pievērsās līdzīga tipa pētījumiem, kuros zibspuldzes atmiņas fenomens tika testēts saistībā ar japāņu uzbrukumu Perlharborai 1941. gadā, Olafa Palmes noslepkavošanu 1986. gadā, atentātu pret Ronaldu Reiganu 1981. gadā, kosmosa kuģa *Challenger* eksploziju 1986. gadā u.c.

⁵⁸ Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U., Hyman, I. E. (eds). *Memory observed: Remembering in natural context*. San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 48. Pārskatu par dažādiem *zibspuldzes atmiņas* modeļiem sk. Finkenauer, C., Gisle, L., Luminet, O. (1997). When individual memories are socially shaped: Flashbulb memories of sociopolitical events. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds). *Collective Memory of Political Events*. P. 191–207.

Taču notikuma neparastums nav vienīgais faktors, kas nosaka mediēto un tiešā veidā pieredzēto zināšanu sasaisti. Savos *personīgajos kalendāros* indivīdi spēj identificēt arī mazāk spilgtas publiskās pagātnes epizodes, vienīgi veids, kā viņi tās atceras, visdrīzāk ir atkarīgs no notikumu satura. Piemēram, cilvēki daudz biežāk izmanto personīgo pieredzi, datējot nepolitiskos mediētos notikumus (ko es darīju, kad notika 1969. gada Vudstokas festivāls, u.tml.). Turpretī plašu publicitāti guvušiem politiskiem notikumiem ir tendence saglabāties kā masu komunikācijas radītiem, ārpus personīgās pieredzes mītošiem *produktiem*, kas cilvēku atmiņās tiecas saliedēties vienotā naratīvā.⁵⁹

Patērējot masu medijus, cilvēki veido laiktelpā neierobežotas *mediēto atmiņu kopienas*, kas katrā paaudzē atdzīvina pretrunīgas pagātnes epizodes. Rezultātā daudzi īri joprojām atceras to, kas notika 12. gadsimtā, ebreji vēl aizvien vaino ukraiņus par 17. gadsimta grauņiem, melnādainie amerikāņi turpina runāt par verdzību nepastarpinātas pieredzes valodā, daļa krievu joprojām ļoti dzīvi spēj identificēties kā Eiropas atbrīvotāji/iekarotāji, bet latvieši nereti piemin *labos Ulmaņlaikus*. Zīmīgi, ka kopienas locekļi var pat nebūt mērķtiecīgi mācījušies mediētās zināšanas, taču, identificējoties ar kopienā dominējošajiem uzskatiem un līdzdarbojoties kolektīvajās aktivitātēs, viņi parasti akceptē mediju ielogotās zināšanas.

Jaunajā tūkstošgadē (acīmredzot kā reakcija uz sociālās atcerēšanās konceptuālo haosu) pētniekos ir nobriedusi vēlme rast kopsaucējus. Tādēļ arvien uzstājīgāk izskan aicinājumi pēc *atmiņu studiju* institucionalizēšanas un pētniecisko metožu precīzākas definēšanas.⁶⁰ Līdztekus specializētu pētniecisko centru un periodisko akadēmisko izdevumu izveidošanai ASV (Vašingtonas Universitātē) ir pat parādī-

jusies pirmā bakalaura programma atmiņu studijās, kas tiecas aptvert šo starpdisciplināro lauku. Tiek arī rīkotas neskaitāmas atmiņu jautājumiem veltītas starpdisciplināras konferences un vasaras skolas, kas nostiprina vienotu akadēmisku diskursu. Pašreizējās tendences vieš cerību, ka sociālās atcerēšanās sporādiskā pētīšana tiks nedaudz savaldīta, kaut gan pamatā neapšaubāmi saglabāsies starpdisciplinārums. Turklāt šai pētniecībai parādās aizvien jauni darbības lauki, piemēram, *Web 2.0* radītā telpa, kas paplašina kopīgās atcerēšanās iespējas.

⁵⁹ Brown, R. N., Shevell, K. S., Rips, J. L. (1989). Public memories and their personal context. In: Rubin, C. D. (ed.). *Autobiographical Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 137–158.

⁶⁰ Sk. Roediger, L. H. & Wertsch, V. J. (2008.) Creating a new discipline of memory studies. *Memory Studies*, 1(1), 9–22; White, G. (2006). Epilogue: Memory moments. *ETHOS*, 34(2), 325–341; Berliner, D. (2005); Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197.

DAŽI SOCIĀLĀS ATMIŅAS TEORĒTISKIE, METODOLOĢISKIE UN TERMINOLOĢIJAS ASPEKTI

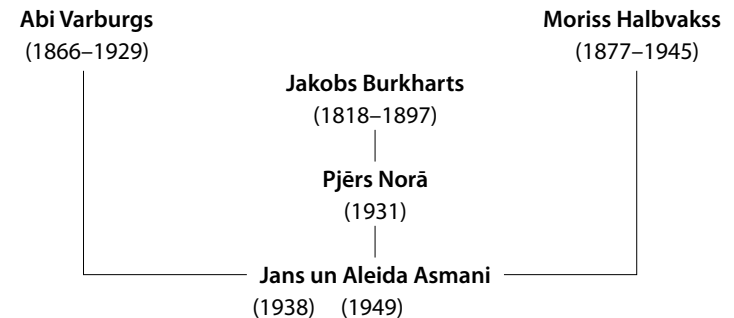
Ojārs Skudra

Sociālās atmiņas teorētiskie pamati

Vācu zinātnieki Jans un Aleida Asmani no 20. gadsimta 80. gadu vidus līdz 90. gadu vidum izstrādāja savas kultūras atmiņas teorijas pamatnostādnes, kuras lielā mērā balstītas franču sociologa un sociālās atmiņas pētniecības patrona Morisa Halbvaksa (*Halbwachs*, 1877–1945) atmiņas teorijā.¹ Vēlāk tiek norādīts, ka arī Karls Manheims jau 30. gados īpašu uzmanību ir veltījis paaudžu atmiņai, uzsverot, ka indivīdi vecumā no 12 līdz 25 gadiem ir īpaši uzņēmīgi attiecībā uz dzīvi formējošām pieredzēm un tās ir noteicošas visai vēlākajai personības attīstībai.² Daļa komentētāju Asmanu teorētisko pozīciju tapšanu saista ne tikai ar M. Halbvaksu, bet arī ar vācu mākslas vēsturnieku un iekoloģijas pamatlicēju Abi Varburgu (*Warburg*), šveiciešu mākslas vēsturnieku Jakobu Burkhartu (*Burkhardt*) un franču vēsturnieku Pjēru Norā (*Nora*).

¹ Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. In: Merten, K., Schmidt, S. J., Weischenberg, S. (Hrsg.). *Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 114–140.

² Assmann, A. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit. Sk. internetā (12.05.2010): <http://www.univie.ac.at/zeitgeschichte/veranstaltungen/a-05-06-3.rtf>

1. att. Sociālās atmiņas teorētiku mijiedarbības struktūra³

Atmiņas un atceres tēmas aktualitāti J. Asmans sava galvenā darba “Kultūras atmiņa” priekšvārdā skaidro ar trīs nozīmīgiem faktoriem: 1) sakarā ar ārējās uzglabāšanas jaunajiem elektroniskajiem medijiem un, pateicoties tiem, mākslīgo atmiņu, mēs pārdzīvojam “kultūras revolūciju”, kas pielīdzināma grāmatu drukas izgudrošanai vai, vēl agrāk, rakstības izgudrošanai; 2) saistībā ar pirmo faktoru iepretim “mūsu pašu kultūras tradīcijai” izplatās “pēc-kultūras” nostāja, kurā kaut kas pie beigām nonākušais, ko sociologs N. Lūmans nosaucis par “Veceiropu”, dzīvo tālāk kā “atceres un komentējošas apstrādes objekts”; 3) un tas “varbūt ir izšķirošais motīvs” — sāk izmirt aculiecinieku paaudze smagākajiem noziegumiem un katastrofām cilvēces vēsturē, jo “40 gadi iezīmē laikmetu sliksni kolektīvajā atcerē”⁴.

Atmiņa rodas ne tikai cilvēkos, bet galvenokārt starp tiem. Tātad tā ir ne tikai neironālas un psihiskas, bet arī un galvenokārt sociālas dabas fenomēns. A. Asmane noraida vienkāršo bināro opozīciju starp individuālo un kolektīvo atmiņu, aizstājot to ar četrām atmiņas formācijām, kas atšķiras pēc telpas un laika rādiusa, grupas lieluma un pēc to gaistošuma un stabilitātes: indivīda, sociālās grupas, kolektīva un kultūras atmiņa. Atmiņas ir gaistošas un neuzticamas, taču bez atcerēties

³ [B. a.] Grundlagen. Geschichte und Erinnerung. (2006). Sk. internetā (21.07.2010) http://www.tu-dresden.de/sulifr/downloads/2006/EK_kwsl_sitzung08.pdf

⁴ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 6. Auflage. München: Verlag C.H.Beck oHG. S. 11.

spējas cilvēks nevar veidot savu patību un komunicēt ar citiem indivīdiem. Biogrāfiskās atmiņas ir tas materiāls, no kura tiek veidotas pieredzes, attiecības un galvenokārt savas identitātes tēls. Indivīda epizodiskās atmiņas, saskaņā ar A. Asmanes pozīciju, raksturo četras galvenās pazīmes: 1) tās pamatos ir *perspektīviskas* un līdz ar to nenomaināmas un nepārnesamas; 2) atmiņas neeksistē izolēti, bet gan *satīklojumā* ar citu atmiņām; 3) atmiņas pašas par sevi ir *fragmentāras*, tās gūst formu un struktūru, vienlaicīgi arī stabilitāti, tikai stāstījumos; 4) atmiņas ir *gaistošas* un labilas, turklāt dzīves ritējumā mainās to aktualitātes struktūras un novērtējuma paraugi.⁵ Arī stāstījumos ietvertajām un atkārtotajām atmiņām, kas ir vislabāk konservētas, ir stingras laika robežas, jo līdz ar to nesēja aiziešanu no dzīves izgaist arī tās. Atmiņa, līdzīgi valodai, ieaug cilvēkā no ārienes, un valoda ir svarīgs tās balsts. Tāpēc “komunikatīvā atmiņa .. rodas telpiskas tuvības, regulāras interakcijas, kopīgu dzīves formu un dalītu pieredžu vidē”⁶ Personīgās atmiņas eksistē ne tikai īpašā sociālā vidē, bet arī piesaistē specifiskam laika horizontam, kuru nosaka paaudžu nomaņa. Pēc 80 līdz 100 gadiem nāk nozīmīgs pavērsiens, taču šajā laika periodā atšķirīgas paaudzes eksistē vienlaicīgi un personīgas apmaiņas rezultātā veido pieredzes, atceres un stāstījumu kopību. Šī “trīs paaudžu atmiņa” ir eksistenciāls horizonts personīgām atmiņām un ar izšķirīgu nozīmi sevis paša orientācijai laikā. Šo, komunikācijā balstīto atmiņu, A. Asmane dēvē arī par kādas sabiedrības *īslaicīgo atmiņu*.

Asmanu teorija priekšplānā izvirza atmiņas veidošanās kultūras aspektu, jautājot, kas tie ir par medijiem un institūcijām, kas organizē šo starp cilvēkiem notiekošo procesu. “Kultūra šādā izpratnē tiek saprasta kā vēsturiski mainīgā kopsakarība starp komunikāciju, atmiņu un medijiem,” raksta Aleida un Jans Asmaņi.⁷

⁵ Assmann, A. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit. Sk. internetā (12.05.2010): <http://www.univie.ac.at/zeitgeschichte/veranstaltungen/a-05-06-3.rtf>

⁶ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C. H. Beck oHG. S. 25.

⁷ Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. In: Merten, K., Schmidt, S.J., Weischenberg, S. (Hrsg.), *Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 114.

Kultūrai piemīt sinhronā un diahronā dimensija, tā pilda divus uzdevumus. Viens no tiem ir koordinēšana, kas nozīmē padarīt komunikāciju iespējamu, radot vienlaicīgumu. Tas pieprasa “simbolisku zīmju sistēmu izveidošanu, kā arī kopīga dzīves horizonta tehnisku un jēdzienisku piekārtošanu, kurā kultūras dalībnieki var sastapties un saprasties”⁸ Otrs kultūras uzdevums ir darīt iespējamu kontinuitāti. Tas ved no kultūras sinhronās dimensijas uz diahrono. Kultūra rada nosacījumus, lai katram atsevišķajam cilvēkam un katrai paaudzei nevajadzētu atkal sākt no sākuma. Jautājums par kultūras un sociālo atmiņu ved laukā no kultūras sinhronās dimensijas uz tās diahrono dimensiju. Atmiņa ir diahronijas orgāns, padarot iespējamu izstieptību laikā.

Atmiņai principā ir divas atšķirīgas funkcijas — uzglabāšanas un atjaunošanas, kas saistāmas ar vārdiem atmiņa un atcere. Abas funkcijas atšķirīgā veidā piedalās diahronijas jeb izstieptības laikā radīšanā. Atmiņa kā reproducēšana balstās uz programmēšanu, uz ģeneratīvu principu, kas dara iespējamu kultūras paraugu turpinātību.

Būtiska atmiņas funkcija ir rekonstruēšana, kas kā priekšnoteikumu paredz kontinuitātes lauzumu. Rekonstruēšanas priekšnoteikums ir skaidrs nodalījums starp vakar un šodien, jo tikai tādā gadījumā parādās piesaiste pagātnei. Programmējumi dara iespējamu reproducēšanu kā neapzinātu kontinuitāti, rekonstruēšana, pārvarot tradīciju lūzumus, rada apzinātu kontinuitāti.

Kultūra atkārtoti ir tikusi apzīmēta kā “atmiņa”. Taču šis izteikums var tikt balstīts gan uz bioloģiskās evolūcijas modeli, gan citiem bioloģiskiem vai kolektīvās psiholoģijas priekšnoteikumiem. Tā, piemēram, sociālais psihologs un sociologs Haralds Velcers (*Welzer*) savu komunikatīvās atmiņas jeb atcerēšanās teoriju balsta neiroloģijas, psiholoģijas un kultūras zinātnes atziņās.⁹

Asmani piekrīt “krievu semiotiķim” J. Lotmanam, kurš “definējis kultūru kā nemantojamu grupas atmiņu”¹⁰ Kultūra ir atmiņa tiktāl,

⁸ Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. S. 114.

⁹ Welzer, H. (2005). *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. München: Verlag C. H. Beck.

¹⁰ Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. S. 116.

ciktāl tā pati sev rada savu modeli. Pēc Asmanu domām, kultūrsemiotiskā neiedzimības tēze ļauj pārvarēt plaisu starp sociālo un bioloģisko sfēru. Cilvēkam kā informāciju apstrādājošai būtnei piemīt spēja radīt simbolus. “Simbolu līmenī arī rodas atmiņas programmas, kas ir balstītas nevis gēnos, bet gan socialitātē. Simboliskā spēja ir sociālās dimensijas funkcija,” norāda Asmani.¹¹ Viņi aizstāj tradīciju ar atmiņu, lai pievērstos jautājumam par to, kādā veidā un ar kādu nolūku kādai grupai kā kopībai aktuālas zināšanas tiek nodotas no vienas paaudzes nākamajai.

Asmani piekrīt M. Halbvaksa centrālajai tēzei par to, ka nav tādās atmiņas, kas nebūtu sociāla. Pēc Asmanu domām, M. Halbvaksa atmiņas pētniecības rezultāti ir summējami trīs galvenajos punktos:

- atmiņas sociogēnēze: tā rodas no cilvēku kopības un tā ļauj rasties kopībai. Individuālā atmiņa iekļaujas grupas atmiņās, tā ir dažādu sociālo atmiņu krustojšanās punkts.
- rekonstruktivitāte: sociālā atmiņa rīkojas rekonstruktīvi — no pagātnes tiek saglabāts tas, ko sabiedrība katrā laikmetā ar tās attiecīgajiem atskaites rāmjiem var rekonstruēt. Atmiņas tiek saglabātas, tās “iekarot” kādā jēgas rāmī, proti, “šim rāmim ir *fikcijas statuss*. Atcerēties nozīmē piešķirt jēgu pieredzei kādā rāmī; aizmirst nozīmē izjaukt jēgas rāmī”.
- atmiņa pret vēsturi: kolektīvā atmiņa ir iekārtota uz kontinuitātes un no jauna atpazīstamības. Tās funkcija ir uzskicēt savu profilu un attiecībā uz sevi nodrošināt grupas īpatnību un turpinātību. Šai atmiņai, kas tiek “apdzīvota”, iepretim stāv vēsture, kas netiek apdzīvota, kurai nav piesaistes grupas identitātei. Bieži partijiskās grupas atmiņas eksistē daudzskaitlī, “objektīvā” vēsture turpretī eksistē vienskaitlī. Historiogrāfiju neatceras, tai nav nesēju.¹²

Asmani šo M. Halbvaksa pozīciju papildina, piedāvājot tālāk diferencēt terminoloģiju.

¹¹ Assmann, A., Assmann, J. (1994). *Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis*. S. 117.

¹² Turpat. 118. lpp.

Sociālās atmiņas formācijas un metodoloģiskās pieejas

M. Halbvakss, pēc Asmanu domām, uzskatāms par “komunikatīvās” sociālās atmiņas atklājēju, jo kā pirmais sistēmiski aplūkojis tādas tās pazīmes kā socialitāte, rekonstruēšanas rāmis un piesaiste subjektam. Mazāk uzmanības M. Halbvakss veltījis tādiem jautājumiem kā mediji, laika struktūras un sociālās atmiņas funkcijas.

Etnologi un tā dēvētas mutvārdu vēstures (*oral history*) pārstāvji ir konstatējuši, ka sociālā atmiņa bez rakstības palīdzības ir salīdzinoši īsa. Mutvārdu mantojumam parasti raksturīgi divi līmeņi — aktuālā pagātne un mācība par pirmsākumu, dieviem un varoņiem. Aktuālā un absolūtā pagātne savstarpēji saskaras, turklāt aktuālā pagātne parasti nesniedzas tālāk kā trīs paaudžu laika periods.

Abiem šiem pagātnes reģistriem atbilst divi atmiņas rāmji, kuri atšķiras būtiskos punktos un, pēc Asmanu domām, apzīmējami ar jēdzieniem komunikatīvā un kultūras atmiņa. Komunikatīvās atmiņas sniedzamība ir piesaistīta dzīves ritmiem un tāpēc bioloģiski ierobežota, turpretī kultūras radītā atmiņa, kas balstās uz tādiem ārējiem medijiem kā teksti, attēli, monumenti un rituāli, ir ilglaicīga, potenciāli ar laika horizontu, kas sniedzas pāri gadsimtiem.

1. tabula

Jana Asmana komunikatīvās un kultūras atmiņas salīdzinājums¹³

	Komunikatīvā atmiņa	Kultūras atmiņa
Saturs	vēstures pieredzes individuālo biogrāfiju rāmī	mītiskā senvēsture, notikumi absolūtā pagātnē
Formas	neformālas, nedaudz formētas, dabiski veidojušās, rodoties interakcijā, ikdienā	veidotas, augsta formētības pakāpe, ceremoniāla komunikācija, svētki
Mediji	dzīvas atmiņas organiskās atmiņās, pieredzes un nostāsti	stingras objektivācijas, tradicionāla simboliska kodēšana/ inscenētība vārdos, attēlos, dejā utt.
Laika struktūra	80–100 gadi, tagadnei līdzīgs ceļojums 3–4 paaudžu laika horizonts	mītiskas senatnes absolūtā pagātne
Nesēji	nespecifiski, atmiņu kopības laika liecinieki	specializēti tradīciju nesēji

¹³ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 56.

Pāreju no komunikatīvās atmiņas kultūras atmiņā nodrošina mediji. Tie ievērojami paplašina laikabiedru rādus un veido nosacījumu —, lai vēlākās paaudzes varētu kļūt par sen pagājušu un to detaļās aizmirstu notikumu lieciniekiem. Par pirmās kārtas medijiem Asmani uzskata dokumentus, bet par otrās kārtas medijiem — monumentus. Dokumenti balstās uz kodifikāciju un informācijas uzglabāšanu, monumenti balstās uz kodifikāciju un uzglabāšanu “plus sociāli noteikta un praktizēta atcerēšanās vērtība”. Komunikatīvā atmiņa tiek cirkulēta ikdienas dzīves situācijās. Turpretī kultūras atmiņa, atsaucoties uz N. Lūmanu, norāda Asmani, nē, jo identitātes nav domātas ikdienas lietošanai. Kultūras nozīmes cirkulēšana norisinās tādās komunikācijas telpās kā svētki, svinības un citi rituālas un ceremoniālas rīcības iegansti. Asmans atzīst: “Šajā ceremoniālajā komunikācijā kultūras atmiņa tiek inscenēta visā tās simbolisko formu multimedialitātē.” Rakstības kultūrās tās ir simboliskās reprezentācijas formas (monumenti), uzrunas, komemorācijas rituāli. Galvenais šo vingrinājumu mērķis katrreiz ir “kādas sociālās identitātes nodrošināšana un turpināšana”, secina Asmani.¹⁴

Identitāti J. Asmans saista ar apziņu un refleksivitāti, jo “identitāte ir apziņas lieta, tas nozīmē, neapzināta paštēla kļūšana par refleksīvu”. Tas ir spēkā gan individuālajā, gan kolektīvajā dzīvē. Cilvēks ir persona tikai tādā mērā, kādā viņš sevi zina kā personu un, līdzīgā veidā, “kāda grupa ir “cilts”, “tauta” vai “nācija” tikai tādā mērā, kādā tā šādu jēdzienu ietvarā sevi saprot, stādās priekšā un attēlo”. Personālās un kolektīvās identitātes attiecības J. Asmans raksturo ar divām viņa koncepcijai būtiskām tēzēm. Pirmkārt, “kāds es aug no ārienes uz iekšpusi” saistībā ar līdzdalības ņemšanu tās grupas interakcijas un komunikācijas paraugos, kurai viņš pieder, un pateicoties līdzdalībai grupas paštēlā. Tāpēc “grupas *mēs* identitātei ir prioritāte pār indivīda es identitāti, vai: identitāte ir sociāls fenomens, respektīvi, “sociogēna”¹⁵ Otrkārt, “kolektīvā vai *mēs* identitāte neeksistē ārpus indivīdiem,

kuri šo *mēs* konstituē un nes. Tā ir individuālas zināšanas un apziņas lieta”.¹⁶

J. Asmans uzsver, ka ar savu otro tēzi viņš atbalsta metodoloģisko individuālismu tajā tā formā, kuras izklāstu 1990. gadā publicētajā rakstā “Metodoloģiskais individuālisms un vēsturiskā analīze” sniedzis vācu zinātnieks Hanss Alberts (*Albert*).¹⁷ Metodoloģiskā individualisma galvenā prasība, saskaņā ar H. Albertu, ir “visu sociālo notikumu gaitu izskaidrot ar piedalošos indivīdu rīcībām, pie tam neķeroties pie kolektīvajām būtībām”.¹⁸ Par vēstures zinātnes uzdevumu H. Alberts uzskata “pagājušo notikumu hipotētisko rekonstrukciju, ieskaitot kauzālās kopsakarības šajos notikumos (un) izvērtējot rīcībā esošās faktiskās un teorētiskās zināšanas”, tas nozīmē — “pamatojoties uz avotiem un zināmajām likumsakarībām” un izmantojot hipotētiski deduktīvo metodi.¹⁹ Pats H. Alberts savukārt balstās uz M. Vēbera metodoloģisko individuālismu un viņa mācību par saprotošo izskaidrojumu (*verstehende Erklärung*), kas savukārt tika saistīta ar rīcības teoriju. Cilvēka rīcība “satur jēgpilnus komponentus, kuri var tikt identificēti ar saprašānu un šādi komponenti šajā izturēšanās spēlē kauzālu lomu, tāpēc tiem jātiek ņemtiem vērā adekvātos izskaidrojumos”.²⁰ Metodoloģiskais individuālisms izskaidrojot balstās uz individuālo izturēšanos — indivīdu visa veida rīcībām, attieksmēm un dispozīcijām, taču nenoliedzot tādu kolektīvo fenomenu pastāvēšanu kā sociālie veidojumi (valstis, kopienas, organizācijas, tirgi), sociālie procesi un notikumi (kaujas, revolūcijas, reformācijas, konjunktūras, inflācijas, diferenciācijas procesi) un sociāli strukturālie apstākļi (sociālais slāņojums, ienākumu sadale, sociālās kārtības). Metodoloģiskais individuālisms tikai apgalvo, ka “visi šie fenomeni ir teorētiski interpretējami uz individualistiska

¹⁴ Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. S.121.

¹⁵ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 130.

¹⁶ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 131.

¹⁷ Albert, H. (1990). Methodologischer Individualismus und historische Analyse. In: Acham, K., Schulze, W. (Hrsg.). *Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse in Geschichts- und Sozialwissenschaften*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG. S. 219–239.

¹⁸ Turpat. 219. lpp.

¹⁹ Turpat. 224. lpp.

²⁰ Turpat. 233. lpp.

pamata”, kā “indivīdu sociālas kopspēles fenomeni”.²¹ Aiz sociālo norišu kopuma “vienmēr stāv dalību ņemšo indivīdu intereses, kuri savu situāciju atbilstoši interpretē un tāpēc rikojas tipiskā veidā”, turklāt visu šo atsevišķo rīcību savijums noved pie “sabiedrības transformācijas”.²² Arī metodoloģiskā individuālisma pieeja, kas, analizējot reālo rīcību, ņem vērā ne tikai aktuālo faktisko stāvokli, bet arī tā interpretāciju, balstās uz faktu zināšanām un teorijām, uzsver H. Alberts.²³ Diskusiju par metodoloģisko individuālismu, saprašānu un izskaidrošanu H. Alberts neuzskatīja par noslēgušos, norādot uz mēģinājumiem integrēt rīcības teorētiskās un sistēmteorētiskās pieejas, kā arī uz metodoloģiskā individuālisma un teorētiskā institucionālisma kombināciju. Viens no jaunākajiem mēģinājumiem izmantot sistēmteoriju nacionālo/postnacionālo kolektīvo identitāšu skaidrojumā ir F. Eichenmüllera (*Eichenmüller*) publikācija “Pasaules sabiedrība un nācijas semantika”.²⁴

Socioloģijas profesors K.-D. Opps (*Opp*), saistībā ar izskaidrošanas un saprašānas problēmu, raksta par “divām skolām” vai “gandrīz diviem pasaules uzskatiem” sociālajās zinātnēs — kritiskā racionālisma virzienu, kura piekritēji, risinot konkrētas izskaidrošanas un prognozēšanas problēmas, izmanto teorijas, kuru pamatā vispārēji un informatīvi izteikumi, kas tiek iespējami stingri pārbaudīti, un “drīzāk hermeneitiski vai fenomenoloģiski orientēto” sociālo zinātņu pārstāvjiem, kuri akcentu liek uz “saprast” un “interpretēt”, kas uzskatāms par “kvalitatīvo” vai “interpretējošo” virzienu.²⁵

J. Asmans nošķir trīs identitātes paveidus: individuālā, personālā un kolektīvā, lai pārvarētu ““Es” un “Mēs-identitātes” vienkāršo dihotomiju”.²⁶

²¹ Albert, H. (1990). *Methodologischer Individualismus und historische Analyse*. S. 226.

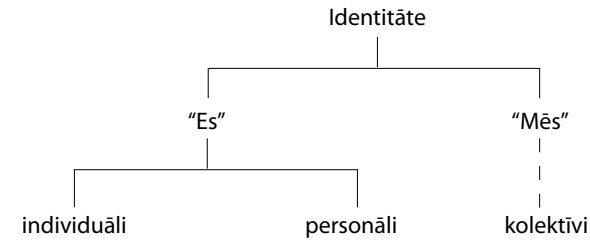
²² Turpat. 231. lpp.

²³ Turpat. 237. lpp.

²⁴ Eichenmüller, F. (2011). *Weltgesellschaft und die Semantik der Nation. Zum Zusammenhang von politischer Struktur und kollektiver Identität in Zeiten der Globalisierung*. Heidelberg: Carl-Auer Verlag.

²⁵ Opp, K.-D. (2002). *Methodologie der Sozialwissenschaften. Einführung in Probleme ihrer Theoriebildung und praktischen Anwendung*. 5., überarbeitete Auflage. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 66.

²⁶ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 131.

2. att. J. Asmana izstrādātā identitātes paveidu shēma

Individuālā identitāte attiecas uz dzīves veselumu no dzimšanas līdz nāvei. Personālā identitāte attiecas uz indivīda sociālo atzīšanu un tā pieskaitāmības spēju. “Identitāte, arī es-identitāte, vienmēr ir sabiedriska konstrukts un kā tāds vienmēr kultūras identitāte,” raksta J. Asmans. Kolektīvā identitāte ir “tikai simboliski formēta” un tās “sociālais ķermenis” nepastāv redzamas, tveramas īstenības nozīmē, jo tas ir “metafora, iztēlots lielums, sociāls konstrukts. Bet kā tāds tas arī pilnīgi pieder pie īstenības”.²⁷ Kolektīvā identitāte vienmēr ir saistīta ar līdzdalīgo indivīdu identificēšanos, taču “tā var izbalēt līdz bezsaturiskumam — un dzīve rit tālāk, atšķirībā no es-identitātes, kuras atbilstoši izdošanai, vājināšanai vai bojāšanai ir patoloģiskas sekas. Kolektīvās identitātes piederīgas sociālā “*imaginaire*” jomai”.²⁸ Sabiedrībām pagātne ir nepieciešama pirmām kārtām, lai pašdefinētos. Nacionālas kopības iztēlošanās ir piesaistīta tam, ka tiek iztēlota laika dzīlēs atpakaļ ejoša kontinuitāte. Kolektīvā identitāte pastāv kā sabiedriska piederība, kas kļuvusi refleksiīva. Tieši tāpat tas ir ar kultūras identitāti, kas ir par refleksīvu kļuvusi dalība, respektīvi, apliecinājums kādai kultūrai. Kolektīvā identitāte nav iedomājama bez kopīgām zināšanām un kopīgas atmiņas, kas tiek nodotas, pateicoties kopīgai valodai jeb simbolu sistēmai. “Vis var kļūt par zīmi, lai kodētu kopīgumu,” uzsver J. Asmans, norādot uz vārdiem, teikumiem, tekstiem, rituāliem, dejām, paraugiem un ornamentiem, tērpiem un tetovējumiem, ēšanu un dzeršanu, monumentiem, attēliem, ainavām, ceļa un robežu zīmēm. Šo simboliski pārraidītā

²⁷ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 132.

²⁸ Turpat. 133. lpp.

kopīguma kompleksu viņš sauc par “kultūru” jeb “kultūras formāciju”. “Kultūras formācija ir medijs, ar kura palīdzību tiek radīta un pāri paudzēm saglabāta kolektīvā identitāte,” uzsver J. Asmans.²⁹

Pēc J. Asmana domām, arī “antagonisms pieder pie tipiskajiem par iespējamu topošo pamatstruktūru kāpinājuma un topošās refleksivitātes nosacījumiem un līdz ar to pie kolektīvo identitāšu ģenēzes”.³⁰ Refleksivitāti veicina nekongruence starp etniskajām, kultūras un politiskajām formācijām, kas savukārt rezultējas integrācijas un nošķiršanas problēmās. Kultūrai piemīt stratificējoša, nevienlīdzību radoša potence. Taču elite, uzsver J. Asmans, tikai labāk pārvalda un īsteno kultūru salīdzinājumā ar pūli, neradot savu atšķirīgu kultūru. Ar “vertikālās solidaritātes” ideoloģijas palīdzību “kultūra mēģina, pārvarot tās pašas radītos grāvjus, iedarboties vienotību iedibinoši”.³¹ Iedibinot uz iekšu identitāti, kultūra uz āru rada svešumu. “Kulturāli inducētais svešums var kāpināties līdz ksenofobijai, tautu naidam un iznīcināšanas karam”, tāpēc “labākais līdzeklis pret iekšpolitiskām grūtībām ir agresīva ārpolitika”.³²

Saistībā ar minoritātēm J. Asmans runā par pretošanās kustību un tā dēvētajām “pret-identitātēm” (*counter-identity*), kas tiek “izveidotas un saglabātas pret dominējošo kultūru” un nevis pret “bez kultūras haosu”.³³ Etnicismu un nacionālismu J. Asmans saista ar reliģiju, jo “nošķiroši kāpinātās identitātes reliģiozais elements izpaužas izņēmuma pretenzijā, ar kuru šī Mēs-apziņa tiek īstenota: tā vēlas *visus* aptvert un katru atsevišķo *tā veselumā*”.³⁴ Etniskās identitātes pastāvēšanu J. Asmans saista ar kultūras atmiņu un tās organizācijas formu. Etnosu izzušana viņaprāt saistāma ar kolektīvu un kultūras aizmiršanas procesu. Pētnieks uzsver, ka pārmaiņas kultūras atmiņas organizācijas formās — kodēšanā (rakstība), cirkulācijā (grāmatu druka, radio, televīzija) un tradīcijā (kanonizācija, dekanonizācija) — var nest sev līdzīgu

²⁹ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 139.

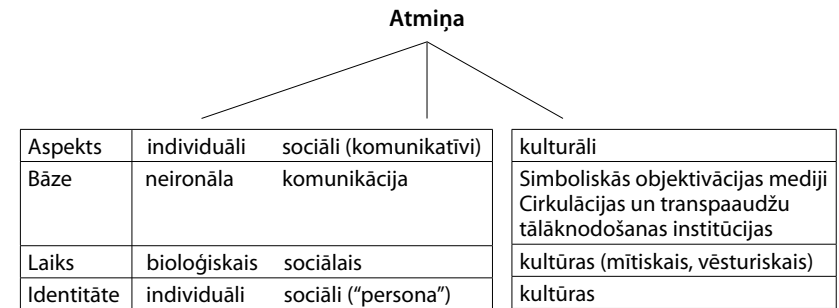
³⁰ Turpat. 134. lpp.

³¹ Turpat. 150. lpp.

³² Turpat. 152., 153. lpp.

³³ Turpat. 154. lpp.

³⁴ Turpat. 157. lpp.

3. att. J. Asmana konceptuālā pozīcija atmiņas un identitātes saistības jautājumā. Apkopojoša shēma³⁵

jauninājumus kolektīvo identitāšu jomā. Par iedarbīgāko līdzekli “nepārtrauktības piešķiršanai kādai etniskai identitātei”, pēc J. Asmana domām, ir “izrādījusies reliģija”.³⁶

A. Asmane raksta, ka pāreja no individuālās uz komunikatīvo atmiņu izraisa krietni mazāk strīdu un diskusiju nekā jautājums par pāreju no komunikatīvās uz kolektīvo atmiņu. Pēc viņas domām, strīdu iespējams risināt, vadoties no tā, ka pastāv trīs dažādi veidotas cilvēka atmiņas jeb atmiņas līmeņi. Pirmais ir *bioloģiskais* līmenis, kura, tāpat kā atceres pamatnosacījums, ir cilvēka organisms ar smadzenēm un centrālo nervu sistēmu. A. Asmane to nosauc par atmiņas neironālo bāzi, kuras attīstībai nepieciešami interakcijas lauki. Viens no interakcijas laukiem ir sociālā interakcija un komunikācija, bet otru veido “kultūras interakcija ar zīmēm un medijiem”.³⁷ Neironālais tīklojums pastāvīgi sasaistās ar sociālo tīklu un kultūras lauku ar tā materiālajām reprezentācijām tekstu, attēlu, pieminekļu veidolā un tā simbolisko praksi svētku un rituālu formā.

Otrajā — *sociālajā* līmenī atmiņa primāri ir komunikatīvs tīklojums un līdz ar to sociāla konstrukcija, kas veidojas un tiek saturēts kopā, pateicoties kontaktiem un apmaiņai valodas ceļā starp cilvēkiem. Sociālā

³⁵ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis*. S. 157.

³⁶ Turpat. 160. lpp.

³⁷ Assmann, A. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit.

atmiņa nevar iztikt bez individuālajiem psihiskajiem organismiem un var izmantot arī materiālos datu nesējus.

Trešajā — *kultūras* atmiņas līmenī centrālo vietu ieņem simboliskie mediji kā nesēji un arī tā ir “kolektīva simboliska konstrukcija”, kuru “kustībā uztur sociālā komunikācija un revitalizē un piesavinās ar individuālo atmiņu starpniecību”.³⁸

Kamēr atcerēšanās procesā parasti ir iesaistītas visas trīs dimensijas — neironālās struktūras, sociālā interakcija un simboliskie mediji, dažādie atmiņas līmeņi atšķiras ar to, ka tajos ikreiz centrā ir kāds cits aspekts.

2. tabula

Atmiņu veidojošo trīs komponentu mijiedarbība³⁹

Dimensija	neironālā atmiņa	sociālā atmiņa	kultūras atmiņa
Nesējs	Individuālās smadzenes	Sociālā komunikācija	Simboliskie mediji
Vide	Sociālā komunikācija	Individuālās smadzenes	Sociālā komunikācija
Balsts	Simboliskie mediji	Simboliskie mediji	Individuālā atmiņa

“Kolektīvās vai kultūras atmiņas” nesēju loks, tās laika rādiuss un turpinātība ir ievērojami plašāki. A. Asmane raksta: “Kamēr sociālā atmiņa ir kopdzīves, valodas apmaiņas un diskursu radīta individuālo atmiņu koordinēšana, kolektīvā un kultūras atmiņa balstās uz pieredzes un zināšanu krājumu, kas ir nodalījies no saviem dzīvajiem nesējiem un pārgājis uz materiālajiem datu nesējiem.”⁴⁰ ‘Atķermeņotie’ un temporāli beztermiņa kultūras atmiņas saturī arvien no jauna jāsaista ar dzīvajām atmiņām un tiem jātiek piesavinātiem no šo atmiņu puses. “Līdz ar šo saturu pārņemšanu, kas notiek, brīvi identificējoties ar tiem, indivīds līdzās personālajai un sociālajai iegūst savu kultūras identitāti,” atzīst A. Asmane.⁴¹

³⁸ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 33.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Assmann, A. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit.

⁴¹ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 34.

Kultūrām, nācijām, valstīm, baznīcai vai firmai nav atmiņas, taču tās “rada” sev atmiņu ar memoriālu zīmju un simbolu palīdzību. Ar šo atmiņu institūcijas un korporācijas vienlaicīgi “rada” sev identitāti. Šādā metaforiskā nozīmē var runāt par “atmiņu” tiktāl, ciktāl piesaiste pagātnei un identitātes konstrukcija pārklājas. Šaurākā nozīmē par “kolektīvu” atmiņu var tikt nosaukta vienīgi tāda atmiņas formācija, kas kopā ar spēcīgām lojalitātes saitēm rada arī stipru viendabīgu mēs-identitāti. Pēc A. Asmanes domām, “tas it īpaši attiecas uz ‘nacionālo’ atmiņu, kas ir ‘oficiālās’ vai ‘politiskās’ atmiņas forma”.⁴² Viņa piedāvā citādāku, atšķirīgu no J. Asmana izstrādātā, atmiņu formāciju iedalījumu.

3. tabula

Aleidas Asmanes izstrādātais atmiņas formāciju iedalījums⁴³

Pamats	bioloģiski pastarpinātas		simboliski pastarpinātas	
Apstrāde	neironāli	komunikatīvi	kolektīvi	individuāli
Atmiņas formācija	individuālā atmiņa	sociālā atmiņa	politiskā atmiņa	kultūras atmiņa

A. Asmane atsauca uz filozofu F. Nīči, norādot, ka šādi veidota politiskā atmiņa ir “gribas atmiņa”, jo nerodas spontāni, bet gan ir intencionāli konstruēta un simboliski balstīta. Visos trīs līmeņos — bioloģiskajā, sociālajā un kolektīvajā vai kultūras līmenī — runājot par atmiņu, mēs vienlaicīgi runājam par identitāti. Eiropas Savienības Tiesas tiesnesis E. Levits uzskata, ka “Latvijā, tāpat kā Francijā, būtu vēlams nacionālās identitātes ministra postenis (bez ministrijas), ja vien kāds politisks spēks spētu attiecīgā līmenī formulēt un īstenot saprātīgu politiku šajā virzienā, kas [...] Latvijā būtu ļoti nepieciešama”.⁴⁴

Individuālās un kolektīvās atmiņas formas ir perspektīviski organizētas. Pretstatā zināšanu uzglabātuvēm, atmiņa nav iestatīta uz iespējami lielāko pilnīgumu, jo neuzņem jebko un balstās uz izvēli. Tāpēc “aizmiršana ir kā individuālās, tā kolektīvās atmiņas konstituējoša daļa”.⁴⁵ Lai precīzāk aptvertu kultūras atmiņas dinamiku, A. Asmane

⁴² Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 36.

⁴³ Turpat.

⁴⁴ Levits, E. (2010, 10. maijs). Diskusija par reformu – jūdzu zirgu ar asti pa priekšu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2., 3. lpp.

⁴⁵ Assmann, A. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit.

nodala 'uzkrāšanas atmiņu' un 'funkcionālo atmiņu', kaut gan robeža starp tām nav hermētiska un tās saistāmas ar atcerēto un aizmirsto, apzināto un neapzināto, manifestējošos un latento.

4. tabula

Kultūras atmiņa⁴⁶

Funkcionālā atmiņa	Uzkrāšanas atmiņa
Atkārtošanas nodrošināšanas formas (simboliskās prakses)	Ilguma nodrošināšanas formas (materiālās reprezentācijas)
Tradīcijas Rituāli Artefaktu kanonizācija	Grāmatas, attēli, filmas Bibliotēkas Muzeji Arhīvi

Krājumu konservācija un kopšana ir kultūras atmiņas priekšnoteikums, bet tikai, pateicoties individuālai uztverei, par vērtīgu uzskatīšanai un apguvei, kas notiek ar mediju, kultūras iestāžu un izglītības institūciju starpniecību, no šī priekšnoteikuma top kultūras atmiņa.

Informācija	Zināšanas	Atmiņa
Informācijas pārstrāde (kultūras uzkrāšanas atmiņa)	Zināšanu piesavināšanās (kultūras funkcionālā atmiņa)	

4. att. Kultūras atmiņas tapšanas shēma⁴⁷

Atšķirībā no politiskās atmiņas, kas savu stabilizāciju sasniedz ar radikāli šauru saturisku vadību, augstu simbolisko intensitāti, kolektīviem rituāliem un normatīvām saistībām, kultūras atmiņai piemīt izpausmju daudzveidība tekstos, attēlos un trīs dimensiju artefaktos. Politiskajai atmiņai raksturīgas kolektīvas apguves formas un tā vērsta uz novienādošanu un instrumentalizāciju. Turpretī kultūras atmiņa apgūstama individuāli, tās krājumi vēsturisko pārmaiņu procesā pastāvīgi skaidrojami, diskutējami un atjaunojami, ir atvērti daudziem skaidrojumiem, ņemot vērā individuālās pozīcijas un pieredzes.

⁴⁶ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 58.

⁴⁷ Turpat. 210. lpp.

Sociālo atmiņas struktūru pārmaiņas un mediju evolūcija

Mediju tehnoloģiju vēsture ir cieši saistīta ar visdažādākajām kultūras jomām. Asmani akcentē tikai tos šīs vēstures aspektus, kuriem ir tiešs sakars ar sociālās atmiņas organizācijas formām. Vispirms tiek salīdzināts orālais laikmets ar rakstības laikmetu. Tas tiek darīts, izdalot trīs aspektus: zināšanu organizāciju, medija materialitāti un komunikācijas formas. Orāli organizētajās cilšu sabiedrībās, saskaņā ar Asmanu terminoloģiju, uzkrāšanas atmiņa un funkciju atmiņa savienojas. Par izšķirošu pavērsienu kultūras atcerēšanās vēsturē uzskatāma rakstības izgudrošana.

5. tabula

Aleidas un Jana Asmana mediju tehnoloģijas attīstības etapu un sociālās atmiņas izmaiņu saistības raksturojums⁴⁸

	Oralitāte	Literārums	Druka	Elektronika
Zināšanu organizācija	– slēgta struktūra – absolūta pagātne	– atvērta struktūra – vēstures apziņa	– kāpinājums: zināšanu eksplozija – jaunas zinātnes	– izglītības kanonu salaušana – no valodas brīva skaitļotāju balstīta domāšana – sekundārais analfabētisms
Medijs= kodēšana un uzglabāšana	– tuvība ķermenim un medija gaistošums – multi-medialitāte	– medija un nesēja nodalīšana – teksta autonoma eksistence – vizuālais top vienpusīgs	– zīmju abstrakcijas kāpinājums – standartizācija	– balss atgriešanās – mašīnāla resensualizācija apejot zīmju kodu – teksta dinamizācija (<i>processing</i>)
Komunikācijas formas, cirkulācija	– kopīgas līdzdalības rituāli – inscenējumi – ierobežota sniedzamība	– recitēšana un lasīšana – telpas un laika transparentums	– vientulīga lasīšana un publiskums – masu kultūra	– interakcija tīklā – globalizācija

⁴⁸ Assmann, A., Assmann, J. (1994). *Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis*. S. 131.

Līdz ar rakstību parādās pilnīgi jauna pagātnes reprezentācijas forma, — “vakardiena šodienā”. Rakstība saglabā ne tikai to, kas vairs nav vajadzīgs, bet arī uzspirdzina sociālā konsensa horizontu, jo dod iespēju arī atsevišķajām (pret)balsīm. Rakstība kā kultūras tehnika dara iespējamu ne tikai tālo komunikāciju, bet arī “vēstures apziņu”. J. Asmans, atsaucoties uz vēsturnieku J. G. Droizenu, interpretē “vēstures apziņu” kā “kopsakaru starp sociālo paštēlu un sociālo atcerēšanos”.⁴⁹

Bez rakstības jeb, vispārīgāk formulējot, bez ārējām uzglabāšanas tehnikām, cilvēku atmiņas ir tās, kas saglabā kultūras mantojumu. Līdz ar rakstību pirmoreiz rodas iespēja kultūras atmiņu izvietot priekšmetiskos nesējos. Kad kultūras atmiņa sarec rakstītā mantojumā, tad identitāti nodrošinošās zināšanas tiek nodalītas ne tikai no dzīvajiem autoritatīvajiem nesējiem, bet arī no rituālās svētku komunikācijas situācijām.

Pāreja no manuskriptu kultūras uz grāmatu druku 15. gadsimta vidū nes sev līdzī kvantitatīvas un kvalitatīvas izmaiņas. Vērojama ne tikai zināšanu eksplozija, bet arī jaunas instances — publiskuma (publiskās telpas) rašanās.

Standartizācija un sērijveida ražošana, alfabētizācija un birokratizācija ir svarīgākie aptverošas kultūras demokratizācijas aģenti. Asmani raksta: “Kultūras atmiņa šajos apstākļos zaudē savas stingrās kontūras un kļūst difūza. Nevis saglabāšana, bet atjaunošana, nevis atcerēšanās, bet izgudrošana kļūst par kultūras darbības jauno imperatīvu.”⁵⁰

Savas konceptuālās pozīcijas izklāstu Asmani noslēdza ar pievēršanos pārejai no grāmatu kultūras uz elektronisko laikmetu. Jaunā laikmeta mediju kāpinātais transportēšanas ātrums un uzkrāšanas kapacitāte veicina virtuālas pasaules komunikācijas kopības veidošanos un līdz ar to — tālāku vispārēju kultūras demokratizāciju. Līdzās dziļam zināšanu pārstrukturēšanas procesam vērojams, kā laika dimensija, līdzīgi kā tas bija mutvārdu ērā, atkal gūst priekšroku salīdzinājumā

⁴⁹ Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift*. S. 132.

⁵⁰ Assmann, A., Assmann, J. (1994). *Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis*. S. 136.

ar telpisko dimensiju. Vieni saskata visaptverošu komunikatīvu satiklošanos, citi — pilsoniskā izglītības kanona eroziju un sekundārās analfabetizācijas izplešanos. Teksta jēdziena dinamizāciju un mediju dematerializāciju pavada komunikācijas struktūru maiņa globālas interakcijas un kosmopolitiska atvērta tīklojuma virzienā.

6. tabula

Aleidas un Jana Asmanu piedāvātā sociālās atmiņas saistība ar mediju revolūcijas etapiem⁵¹

	Mutvārdi	Rakstība	Elektronika
Kodēšana	Simboliskie kodi	Alfabēts, verbālie kodi	Neverbālie kodi, mākslīgās valodas
Uzglabāšana	Ierobežo cilvēka atmiņa	Valodas filtrēti teksti	Nefiltrētas, neierobežotas dokumentēšanas iespējas
Cirkulēšana	Svētki	Grāmatas	Audiovizuālie mediji

Komunikācija orālā kultūrā ir balstīta atmiņā, bet grāmatu kultūrā — valodā. Abi ierobežojumi jeb formējumi turpina pastāvēt arī elektroniskajā laikmetā, taču tie zaudē savu kultūru formējošo dominanci. Līdz ar to elektroniskā kultūra zaudē savas vecākās antropomorfās un antropocentriskās kontūras. Tāpēc mediji un informācijas cirkulēšanas institūcijas iegūst jaunu centrālu nozīmi, proti, “tie organizē un virza zināšanas komunikācijas sabiedrībā”.⁵² Asmani uzskatīja, kas šīs pārmaiņas varētu apdraudēt “atcerēšanās kultūru” kā Austrumos, tā Rietumos, jo staļiniskajās valstīs atcerēšanās tika apspiesta, bet demokrātiskajās tā tiek atstāta novārtā. Pret šīm laika pieredzes sašaurināšanas tendencēm, kas izpaužas kā sašaurināšana uz šodien un šodienas uzurpēto rītdien, var līdzēt vakardienas pastiprināšana, bagātinot kultūras uzkrāšanas atmiņu. Kultūrai nepieciešamo *vakardien* saglabāšanu šodienā var veikt vai nu vēstures zinātnes, kā uzskatījis vēsturnieks Pīters Bērks (*Burke*), vai arī literatūra, kura pārņem atcerēšanās uzdevumu tad, ja “vēsturnieki tiek ņemti dienestā kā oficiālās

⁵¹ Assmann, A., Assmann, J. (1994). *Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis*. S. 139.

⁵² Turpat.

memoriālās politikas funkcionāri”⁵³ Asmani te min A. Solžeņicina “Gulaga arhipelāgu” (1966), kura paveiktos atcerēšanās darbus tikai vēlāk varēja turpināt vēsturnieki. Šis atcerēšanās uzdevums nevar būt ne vēsturnieku, ne literātu monopols. Uzkrāšanas atmiņas kopšanā un “atcerēšanās parādu piedzišanā” redzama loma pieder medijiem, kuriem, līdzās Vācijas likumdošanā paredzētajam izglītības, informācijas un izklaides uzdevumam, piekritīga ir vēl viena joma – atcere.

A. Asmane vairākās publikācijās piedāvā konceptuālus kopsavilkuma secinājumus.⁵⁴ Vispirms ir jānodala trīs dažādi atmiņas balsti: 1) cilvēka smadzeņu bioloģiskā neironālā sistēma, atbilst vienīgi individuāliem cilvēkiem; 2) ķermeniskās interakcijas un valodas komunikācijas sociālā sistēma, kuras rezultātā rodas sociālas grupas; 3) simbolisko mediju sistēma, kas ir pamats ilglaicīgai paaudzes pārsniedzošai kultūras komunikācijai. Uz šīs bāzes veidojas četras atšķirīgas identitātes kā atmiņas nesējas: “individī, sociālās grupas, politiskie kolektīvi un kultūras”. Šajos četros līmeņos rodas identitātes ar ikreiz atšķirīgu nozīmi, saistošo raksturu un sniedzamību, kuras nekādā gadījumā cita citu neizslēdz.

Individam piedaloties un līdziegūstot no šīm dažādajām identitātēm, cilvēku atmiņā ieplūst daudz vairāk, nekā spēj dot sava paša pieredze. Apgūstot vēsturi, kas tiek skatīta “ar identitātes acīm”, epizodisko pieredzes atmiņu paplašina semantiskā atmiņa. “Par politisku un kultūras ‘atmiņu’ kognitīvie zināšanu krājumi kļūst tad, kad tiek nodibināti sakari ar savu identitāti un pieredzes pasauli un notiek līdzdalība atceri raisošu rituālu formā,” raksta A. Asmane.⁵⁵

Jēdziena “atmiņa” lietošanu šajos līmeņos pamato, pirmkārt, piesaiste identitātēm un ar tām saistītajām emocijām un afektiem, un, otrkārt, atceres un aizmirstības dialektika, kas visos līmeņos noved pie “labilas, mainīgas un spriedzes bagātas dinamikas”. Jēdzienu “kolektīvā atmiņa” A. Asmane aizstāj ar jēdzieniem “sociālā” un “politiskā”, respektīvi “nacionālā” atmiņa.⁵⁶

⁵³ Assmann, A., Assmann, J. (1994). *Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis*. S. 140.

⁵⁴ Assmann, A. *Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit*.

⁵⁵ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 59.

⁵⁶ Turpat. 60. lpp.

A. Asmane uzskata, ka ir jānošķir sekojoši individuālo un kolektīvo atmiņas konstrukciju priekšnoteikumi: 1) eksistenciālie nosacījumi, piemēram, perspektivitāte, socialitāte vai trīs paaudžu atmiņas laika loks; 2) psihiskie mehānismi, kā, piemēram, iepriekšējo paaudžu identitātes anulēšana vai lepnuma–kauna, respektīvi vainas–ciešanu psiholoģika, kas paver svarīgu aizspriedumu pētniecības lauku; 3) politiskās stratēģijas, kas šos psihiskos mehānismus pagarina līdz kolektīvo paštēlu konstrukcijai un identitātes politikai; 4) simboliskie mediji, piemēram, raksts un attēls kā “ilguma nodrošināšanas formas” respektīvi kā uzkrāšanas un izplatīšanas mediji; 5) performatīvie mediji – rituāli kā “atkārtošanas nodrošināšanas formas” –, lai atjaunotu, reaktivētu un individuāli vai ķermeniski piesavinātos.⁵⁷

Politiskā vai nacionālā atmiņa

A. Asmane precīzi norāda, ka tad, kad vēsture kalpo identitātes veidošanai, kad to apgūst pilsoņi un piesauc politiķi, var runāt par “politisko” vai “nacionālo” atmiņu. Atšķirībā no daudzbalzīgās sociālās atmiņas, kas ir atmiņa “no apakšas” un, mainoties paaudzēm, arvien no jauna izirst, ilgākam par dzīvi laikam ierīkotā “nacionālā atmiņa ir daudz vienotāka konstrukcija, kas balstīta politiskajās institūcijās un iedarbojas uz sabiedrību “no augšas”.”⁵⁸

7. tabula

J. Asmana no F. Ničes pārņemtais skatījums uz “leģitimām (=dzīvei kalpojošām)” formām attieksmei pret pagātņi⁵⁹

Monumentālā vēsture: <i>nostādīt acu priekšā</i>	Paraugš lieliem darbiem
Antikvārā vēsture: <i>vākt</i>	Savas pagātnes liecības un pēdas
Kritiskā vēsture: <i>norēķināties</i>	Distancēšanās no neturpināmām pagātnēm

⁵⁷ Assmann, A. *Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit*.

⁵⁸ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 37.

⁵⁹ Assmann, J. (2010). *Das kulturelle Gedächtnis*.

A. Asmane uzskata Ernestu Renānu (*Renan*) par nozīmīgu nacionālās atmiņas teorētiķi. Viena no viņas pamata premisām norāda, ka “ar to apstrādes, skaidrojuma un apguves veidu nācijas noteiktas vēsturiskas pieredzes pārvērš “mitos”, kuriem tās piešķir “autohipnotisku” iedarbību, uzturot to klātbūtni ar monumentiem, pieminekļiem un vietām”. Piekrītot Pīteram Novikam (*Novick*), ka kolektīvā (politiskā vai nacionālā) atmiņa redz notikumus vienā vienīgā, ieinteresētā perspektīvā, nepacīes daudznozīmību, reducē notikumus uz mītiskiem arhetipiem, A. Asmane piebilst, ka tādā gadījumā “kolektīvajā atmiņā mentālie attēli kļūst par ikonām un stāsti par mītiem, kuru svarīgākā īpašība ir pārliecinošais spēks un afektīvais iedarbīgums”. Būtiska ir A. Asmanes atziņa par nepieciešamību “ideoloģijas kritikas pētniecisko paradigmu aizstāt ar nacionālās atmiņas paradigmu”.⁶⁰

Principā pastāv divi viens otru neizslēdzoši nācijas veidošanās ceļi – modernizācijas ceļš un mītiskošanas ceļš. Modernizācijas ceļu apcerējis Benedikts Andersons (*Anderson*), izceļot grāmatu drukas, alfabētizācijas, literatūras un avižniecības lomu demokrātiskā nācijas veidošanās procesā. A. Asmane aicina papildus veikt “nacionālās mītu motorikas” analīzi, uzsverot E. Renāna nopelnus “mītiskās dimensijas” nozīmes atsegšanā. Pēc A. Asmanes domām, ir vismaz četri iemesli izcelt E. Renāna kā svarīga nacionālās atmiņas teorijas celmlauža nopelnus: “Viņš uzsvēra piesaistes pagātnei kā centrālas afektīvas saites nozīmi, kas satur kopā nāciju. Viņš izvietoja ciešanu un sēru saistošo spēku augstāk vēl par triumfu un panākumiem. Viņš pievērsa uzmanību aizmiršanas konstituējošajai nozīmei nacionālās atmiņas konstruēšanā, un viņš asredzīgi ierunājās par pretrunīgumu starp vēstures pētniecību un kolektīvajām atmiņas konstrukcijām.”⁶¹ Vēstures rakstīšanas primārā funkcija līdz 19. gadsimtam, kad radās “vēstures zinātne kā profesionāls diskurss”, bija tas, kas mūsdienās tiek apzīmēts ar jaunu jēdzienu kā “vēstures”, respektīvi, “pagātnes politika”.⁶² Jau Cicerons uzskatījis vēsturi par ieroci cīņā ar aizmiršanu. Vēsture, kas

zaudē savu piesaisti atmiņai un identitātei, sekojot “metodiskajam imperatīvam “objektivitāte”” nenovēršami kļūst par “cilvēces universālo atmiņu, kuras vieta ir zinātnes arhīvs”.⁶³ A. Asmane uzskata, ka “kopš 80. gadiem mēs novērojam, ka vēsture un atmiņa atkal stiprāk tuvinās viena otrai”,⁶⁴ bet kopš 90. gadu vidus “mēs esam liecinieki pārmaiņām nacionālās atmiņas konstrukcijās visā pasaulē”.⁶⁵ Atmiņas perspektīva papildina rakstīto vēsturi trīs aspektos: 1) individuāli piedzīvotā un emocionālā dimensijas uzsvēršana; 2) vēstures kā atmiņas memoriālās funkcijas uzsvēršana; 3) ētiskās orientācijas uzsvēršana.⁶⁶ Vēsture un atmiņa mūsdienās savstarpēji konkurē, koriģē un papildina viena otru. A. Asmane citē Čārlzu Maieru (*Maier*), kurš raksta: “.. atmiņa motivē vēstures aktivitāti; vēstures pētniecība utilizē atmiņu.”⁶⁷ Vēstures pētniecība nevar iztikt bez atmiņas saistībā ar nozīmi un vērtību orientāciju, savukārt atmiņa ir piesaistīta vēstures pētniecībai, lai verificētu un koriģētu. Savā 2006. gadā izdotajā grāmatā “Pagātnes garā ēnā” A. Asmane precizē savu pozīciju terminoloģijas lietojumā, norādot, ka jēdzienu “kolektīvā atmiņa” tiek piedāvāts “aizstāt ar jēdzieniem “sociālā” un “politiskā”, respektīvi, “nacionālā” atmiņa”.⁶⁸ Īpaša sadaļa šajā grāmatā veltīta arī vēstures politikas pārmaiņām. A. Asmane uzskata, ka pie “svarīgākajiem jauninājumiem” pieder tas, ka tagad “atcere un atgātnība ir nodalītas. Starp vaininiekiem un upuriem šodien kopīga atcere tiek uzskatīta par būtiski labāku pamatu mierīgai koeksistencei nekā kopīga aizmiršana”. Šis “dramatiskās pārmaiņas nacionālās atmiņas gramatikā” A. Asmane skaidro ar “atmiņas globalizāciju” globalizētu mediju un globalizētas ekonomikas pasaulē, kā arī ar “ētisku pavērsienu atceres kultūras praksē, kurā īpašu lomu spēlē jēdzieni atzišana un atbildība”. Pētniece norāda, ka “nacionālajām atmiņas konstrukcijām” mūsdienās jāreķinās ar kritiskiem jautājumiem

⁶⁰ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 40, 41.

⁶¹ Turpat. 43. lpp.

⁶² Turpat. 44. lpp.

⁶³ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 46.

⁶⁴ Turpat. 47. lpp.

⁶⁵ Turpat. 115. lpp.

⁶⁶ Turpat. 50. lpp.

⁶⁷ Turpat. 51. lpp. Č. Maiera atziņa oriģinālvalodā: “*Memory motivates historical activity; historical research utilizes memory.*”

⁶⁸ Turpat. 60. lpp.

“no ārienes” saistībā ar “to vēstures tēlu kaitīgajām sekām, savstarpējām nacionālām un starpkultūru attiecībām”.⁶⁹

Vēstures un atmiņas savstarpējai mijiedarbībai A. Asmane ir vērtējusi atsevišķu grāmatu “Vēsture atmiņā”. Atsaucoties uz literatūras vēsturnieku K. H. Boreru, viņa pievēršas jautājumam — vai “šodien ar garo vācu vēsturi atkal var veidot valsti, respektīvi nāciju?”⁷⁰ Problēma aktualizējusies tāpēc, ka “līdz ar mūra krišanu un atkalapvienošanas krasi noslēdzās nacionālās atteikšanās, kā arī vēstures un identitātes askēzes laikmets”.⁷¹ Tāpēc Vācijā identificēšanos raisošu nacionālo simbolu neesamība arvien biežāk tiek uztverta kā trūkums un arvien retāk kā ieguvums. Pēc A. Asmanes domām, “jaunajai (ne tikai Vācijā, bet visā pasaulē novērojamai) atmiņas un identitātes tēmu konjunktūrai ir kāds sakars ar traumatisko lūzumu pieredzi un atzišanu”.⁷² Taču “kādreizējā nācijas un vēstures ciešā simbioze pēc diviem pasaules kariem un holokausta vairs nav izveidojama”. Tā kā vācieši jau sen ir kļuvuši par heterogēnu grupu, kas iecerēšanas sabiedrības apstākļos kļūst arvien heterogēnāka, “no jauna izgudrojot nāciju vēstures medijā”, jā rūpējas par to, lai būtu “ne tikai *viena* (gara vai īsa) vēsture, bet *vairākas* vēstures”. Viduslaikos, agrajos jaunajos laikos un apgaismības laikmetā akcents liekams uz reģionālo un eiropisko vēsturi, bet 19. un 20. gadsimtā formējās Vācijas nacionālā vēsture. Tāpēc tādas “apjukumu raisošās un augstā mērā afektu piesātinātās nacionālās vēstures nodaļas kā holokausta vai bēgšana un padzīšana šodien jārekonstruē transnacionālā, respektīvi, eiropiskā satvarā. Vāciešiem tāpēc ir labs pamats pārliecināties par vairākām identitātēm un arī savu vēstures apziņu virzīt pa vairākām sliedēm”. A. Asmane ir pārliecināta, ka arī turpmāk vāciešu attieksme pret vēsturi atradīsies “nelikvidējamā spriedzē starp identifikāciju un distanci. Bet tieši tas dara šo attiecību produktīvu”.⁷³

⁶⁹ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 115, 116.

⁷⁰ Assmann, A. (2007). *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. S. 27.

⁷¹ Turpat. 187. lpp.

⁷² Turpat. 22. lpp.

⁷³ Turpat. 193., 194. lpp.

Vēstures politikas un atceres kauju lauki (Austrum-) Eiropā

Savas grāmatas “Pagātnes garā ēna” noslēgumā A. Asmane pievēršas jēdzieniem “atceres kultūra” un “vēstures politika”. Jēdzienu “vēstures politika” ieviesuši politologi Klauss Legevi (*Leggiewie*) un Ēriks Meiers (*Meyer*), lai norādītu uz tādiem gara zinātņu novārtā atstātiem aspektiem kā “organizācija, finansēšana, pārvalde, birokrātija un galvenokārt politiskās izlemšanas procesi, kas līdznosaka atmiņas struktūras un atceres veikumus galvenokārt modernās plurālistiskās sabiedrībās, kurās piemiņa un atcere nevar tikt dekretētas no augšas un ir kļuvušas refleksiņas (uz sevi attiecošas)”.⁷⁴ Daļa autoru šos jēdzienus vērtējoši konfrontē un tādā konstelācijā “atceres kultūra” ir “pozitīvi aizņemtais jēdziens, kas *bottom up* apzīmē neatkarīgu, civilās kultūras apiešanos ar atceri”, kamēr “vēstures politika” tiek pielīdzināta “*top down* dekretētai un varmācīgi homogenizējošai atceres formai”. A. Asmane uzskata, ka šādā konstelācijā abi jēdzieni izmantojami, lai raksturotu attīstības procesus Krievijā, kurā valsts virzītā vēstures politika saduras ar organizācijas “*Memorial*” praksi. Savukārt citi autori ar “atceres kultūru” vispārīgākā veidā saprot “kultūras mnemotehnikas formu un mediju ansambli”, ar kura palīdzību “grupas un kultūras būvē kolektīvu identitāti un orientāciju laikā”, bet “vēstures politika” tiek pielīdzināta “pagātnes instrumentalizācijai”.⁷⁵ Pati A. Asmane drīzāk sliecas piekrist P. Novikam, kurš uzskata, ka “bez instrumentalizācijas vispār nebūtu nekādas kolektīvas atceres”, jo “atmiņas rada leģitimizāciju, iedibina kopības veidošanos, ir pamats vairāk vai mazāk kritiskam paštēlam un visbeidzot nepieļauj citas atmiņas”.⁷⁶ A. Asmane noraida instrumentalizācijas jēdzienu, jo tagadne nebūt stingri nav satvērusi pagātnei, tāpēc ka pagātne — “it īpaši traumatiskā — ir satvērusi arī tagadni. Ne mums ir viņa, bet mēs esam viņai”. Arī Latvijas situācijai būtisks ir A. Asmanes secinājums, kā “nācijas, kuras nākotnes izaicinājumus arvien no jauna interpretē noteiktu neiralģisku atslēgas notikumu gaismā, vēl nav iznākušas no viņu vēstures varas (loka)

⁷⁴ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 274.

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ Turpat. 275. lpp.

(lai neteiktu: ēnas)". Tā kā atmiņām gan individuālajā, gan kolektīvajā līmenī nav tikai labdarīga daba, tās var būt "arī materiāls, no kura veidoti konflikti un agresīvi mīti".⁷⁷

A. Asmane jautājumu formā piedāvā kritērijus, ar kuru palīdzību būtu iespējams "atsegt kolektīvo atmiņu konstrukciju bīstamo dinamiku": "1) noslēgtība vai atvērtība: vai tās spēj ietvert vēsturisko patiesību, vai arī tās noslēdzas tās priekšā? 2) vienpusīgi vai iekļaujoši: cik daudz iebildumu tās spēj integrēt? 3) egocentrika vai saderīgums: kā tās apietas ar kaimiņiem? 4) heroizācija vai viktimizācija: vai tās atrodas tikai goda zīmē, vai riņķo tikai ap upura lomu? 5) eksternalizācija vai internalizācija: vai vaina tiek atraidīta vai pieņemta?"⁷⁸ Protams, ka A. Asmane nevarēja ignorēt jautājumu par "Eiropu kā atceres kopību", tostarp, ņemot vērā topošā Eiropas muzeja projektu, kaut gan visai skeptiski uzskata, ka principā ir "divas iespējas konstruēt eiropeisku identitāti" — tā var būt vai nu "eklektiskā identitāte", kuras pamatā "garš un daudzveidīgs" eiropeisko pazīmju saraksts, vai arī "attiecību identitāte", kas rodas no specifiskām konstelācijām, kādas Eiropai veidojas ar to, kas "katrreiz ir tās Cits".⁷⁹

Atsaucoties uz vēsturnieku Danu Dineru (*Diner*), A. Asmane uzsver, ka "uz jautājumu par vienu kopīgu eiropeisku atskaites punktu pagātnē var būt tikai viena atbilde — holokausts. Tas esot paradigmatiskais eiropeisks *lieu de mémoire* un ikvienai Eiropas identitātes kultūras konstrukcijai jāvadās no šī atmiņas viduspunkta".⁸⁰ Protams, šai atcerai visur pasaulē nav "viena un tā pati kvalitāte un rezonanse", tāpēc jāapzinās atšķirības starp globālo, eiropeisko un nacionālo holokausta atceri, lai nenāktos sadurties ar "ļoti abstrakta atceres konstrukta" briesmām.⁸¹

Vēl vienu problēmu A. Asmane saskata apstākļi, ka Rietumeiropas nācijām arvien vairāk nākas savus "nacionālās pagātnes tēlus" mērīt un pārbaudīt, izmantojot "kopīgas vēstures apziņas" standartu ar skatu

uz Otrā pasaules kara un holokausta notikumiem, kamēr attiecībā uz "Austrumeiropas nācijām" nākas konstatēt to, ka tajās "no jauna iedibinās nacionālie mīti ar ievērojamu politisko triecienspēku", kas "var radīt (sev) spēkā esamību".⁸²

Līdzīgu viedokli pauž arī vācu publicists T. Flierls (*Flierl*) un vēsturniece E. Millere (*Müller*): "Austrumeiropas sabiedrību transformāciju kopš valsts sociālisma un bloku konfrontācijas beigām 1989./90. gadā pavada valsts vēstures politikas ekscēsa renacionalizācija un etnizācija Austrumeiropā." Abi autori uzskata, ka "tieši vēstures politikas renacionalizācija un etnizācija Austrumeiropā veido dramatisku izaicinājumu eiropeiskajam integrācijas procesam, jo līdz ar to pašos pamatos tiek apšaubīts transnacionālas, Viseiropas vai pat universālas vēstures apziņas projekts".⁸³ T. Flierls un E. Millere piekrīt austriešu vēsturniecei H. Ūlai (*Uhl*), ka diskusija par "nacionālsociālisma un komunisma pagātnēm, kas zināmā mērā pārklājas (*overlapping histories*)" un "nacistu režīma, respektīvi, holokausta upuru atceri no vienas puses un komunistiskās diktatūras upuru (atceri) no otras puses", kas "novēd pie *conflicting memories*", gala rezultātā var nozīmēt to, ka "salīdzinot ar komunistisko sistēmu, nacionālsociālisms daudzkārtīgi tiek relativēts". Konstatējuši, ka "Austrumeiropas postkomunistiskās sabiedrības daudzējādā ziņā vēl ir to dibināšanas mītu radīšanas fāzes varā", autori secina, ka, pirmkārt, "neņemot vērā Eiropas atceres vietu deformācijas un neveicot nacionālo atceres diskursu struktūras analīzi, nevarēs pastāvēt eiropeiska vēstures izpratne", un, otrkārt, "vēsture ir politika. Ir atšķirība, no kurienes uz kādu vēsturi skatās. Tik ilgi, cik ilgi tiks atraidītas *conflicting memories* un tiks akceptēti jaunie nacionālie dibināšanas mīti, eiropeiska vēstures politika, kas iekļauj Austrum- un Viduseiropu, nebūs iespējama".⁸⁴

A. Asmane, apzinoties, ka "nacionālais upura statuss ved uz pašimuzināciju pret vainu un atbildību",⁸⁵ savas cerības saista ar E. Renāna

⁷⁷ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 276, 277.

⁷⁸ Turpat. 277. lpp.

⁷⁹ Turpat. 251., 252. lpp.

⁸⁰ Turpat. 255. lpp.

⁸¹ Turpat. 258. lpp.

⁸² Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 262.

⁸³ Flierl, T., Müller, E. (2010). *Transitraum Geschichte*. In: Flierl, T., Müller, E. (Hrsg.). *Osteuropa- Schlachtfeld der Erinnerungen*. Berlin: Karl Dietz Verlag. S. 7–8.

⁸⁴ Turpat. 8.–11. lpp.

⁸⁵ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C.H.Beck oHG. S. 262.

atziņu par “vēstures pētniecības spēju sagraut nacionālos mītus”, ar to, ka “nacionālās atmiņas Eiropas rietumu daļā kļūst iekļaujošākas un kompleksākas”, ieviešot Viseiropas perspektīvu vēstures pētniecībā, kā arī pašas izstrādātiem noteikumiem tam, kā “paciešami apieties ar kolektīvām atmiņām”. Tā kā “kolektīvās atceres dinamika attīstās starpjoslā starp politisko un psihisko, ir jāizvirza vispārāzīti pamatprincipi, kas pārvietojas starp stratēģiskiem un terapeitiskiem apsvērumiem”. Pati A. Asmane piedāvā septiņus tādus principus: 1) atceres un argumenta nošķiršana; 2) vainas uzrēķināšanas aizliegums; 3) upuru konkurences aizliegums; 4) no atmiņu ekskluzivitātes uz iekļaušanu; 5) no nodalošās uz kopīgo atceri; 6) kontekstualizācija; 7) rāmēšana.⁸⁶

A. Asmani nodarbina (Rietum-)Eiropas atceres kopības veidošanās iespēja un mērķis, kas sasniedzams, balstoties vērtību un mērķu kanonā, rēķinoties ar identitātes dubulto dabu, kas balstīta atmiņās un vērtībās. Šādā eiropeiskā atceres kopībā viņasprāt dažādās identitātes — subnacionālās, nacionālās un supranacionālās — neizslēdz cita citu, taču ar nosacījumu, ka “mazākajām vienībām piemīt spēja integrēties attiecīgi lielākajā”.⁸⁷ A. Asmanes ideāls ir “Eiropa kā transnacionāls atmiņas rāmis”, kas, balstīts “kopīgā vēstures apziņā”, palīdzētu izvairīties no “atmiņu pilsoņu kara”. Šo kopīgo vēstures apziņu kā “ģeneralizētu **semantisku** atmiņu” jānostāda līdzās “atbilstošajai **epizodiskajai** atmiņai, kurā glabājas savas biogrāfijas, ģimenes, paaudzes un nācijas vēsture”. Tas būtu solis ceļā uz P. Esterhazi (*Esterhazy*) vīzijas piepildīšanos par “dalītām eiropeiskām zināšanām par mums pašiem kā vaininiekiem un upuriem”. Bez eiropeiskās atmiņas, bez eiropeiskās atceres un nākamo paaudžu vēstures izglītības projekta Eiropas ideja paliks tukša. Lai izturētu ārējo paplašināšanos, ir vajadzīgs “iekšējās kolonizācijas process”, skarbi norāda A. Asmane, jo taisnība ir Sūzanai Zontāgai (*Sontag*), ka “runa nav par to, lai eiropeizētu pārējo pasauli, bet gan lai eiropeizētu Eiropu”.⁸⁸

⁸⁶ Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. S. 264–270.

⁸⁷ Turpat. 270. lpp.

⁸⁸ Turpat. 270., 271. lpp.

Līdzīgu ideju vadīts, akciju sabiedrības *Volkswagen* fonds 2007. gadā Wolfsburgā sarīkoja konferenci, kuras materiālu krājumam dots virsraksts “Atceres nākotne”.⁸⁹ Krājumā publicēts arī politologa K. Legevi raksts “Tiek aplūkots kāds kaujas lauks. Septiņi Eiropas transnacionālās atceres loki”. Savas pārdomas tā autors uzsāk, pieminot Briselē *Turné-Taxis* pili topošo Eiropas muzeju (*Musee de l'Europe*), kuram jāsniedz pārskats par “mūsu vēsturi”, kurai tagad vairs nevajadzētu būt nacionālajai vēsturei, bet gan Eiropas vēsturei kopš 1945. gada. K. Legevi uzdeva retorisku, bet diskutējamu jautājumu, vai daudzie miljoni Eiropas Savienības pilsoņu, bet arī šveicietes un ukraiņi, turcijas un norvēģi, vai “ši zemeslodes lielākā vēl-ne-tauta daļa kādas atmiņas un eventuāli ir ar kopīgu vēstures apziņu”?

Jautājums ir diskutējams kaut vai tāpēc, ka cilvēkiem ar nacionālu apziņu Eiropa ir galvenokārt brīvās tirdzniecības zona, atcerēšanās vērtas ir labākajā gadījumā aizsardzības kaujas pret ārējiem ienaidniekiem vai iekšējiem barbariem, tādiem kā nacionālsociālisti, kuru uzveikšanu 1945. gada maijā piemin gandrīz visā kontinentā. Taču Tallinā 2007. gadā varēja vērot, kādu strīdu arī tas izraisa, jo padomju pieminekļa pārvietošana prom no Igaunijas galvaspilsētas centrālās daļas noveda pie “īstas valsts krīzes starp Igauniju un Krievijas Federāciju”. Taču, Tallinā un Baltijā, piebilda K. Legevi, bronzas karavīra monuments, saprotamu iemeslu dēļ, tiek uzskatīts par “gadu desmitiem ilgas okupācijas un apspiešanas monumentu”. Tas, kurš vēlas piešķirt Eiropas sabiedrībai kolektīvu identitāti, tas strīdīgo atmiņu izskatīšanu un atzišanu novērtēs tikpat augsti kā līgumus, valūtas ūniju un atvērtās robežas, uzskata K. Legevi.

Citādi nekā tās nācijām agrākos laikos, mūsdienu Eiropai nav varoņdarbu, ko izvirzīt priekšplānā. Tā vietā Eiropa “vēsturiskā dziļuma dimensijā var atcerēties tikai ilgā 20. gadsimta lielās katastrofas”. Turklāt noteikti jāietver kā pasludinātos autsaiderus, tā arī kādreizējos ienaidniekus. Ja vēlas, lai neīstenotos atceres re-nacionalizācijas

⁸⁹ Die Zukunft der Erinnerung. Eine Wolfsburger Tagung. (2008). Schriften zur Unternehmensgeschichte von Volkswagen. Wolfsburg. Sk. internetā (01.02.2010): http://www.volkswagenag.com/vwag/vwcorp/info_center/de/publications/2007/02/zukunft_der_erinnerung.-bin.acq/qual-BinaryStorageItem.Single.File/VW_FPD02_IMP.pdf

mēģinājums, tad var piedāvāt “noenkurošanās un bēgšanas punktus supranacionālai un transnacionālai atcerei”, veidojot koncentriskus apļus un kā piemērus izmantojot datumus un vietas, iesākumā liekot 1945. gada 27. janvāri, kad tika atbrīvota iznīcināšanas nometne Aušvicē.⁹⁰

K. Legevī savā 2007. gada publikācijā piedāvāja sekojošus Eiropas supranacionālās un transnacionālās atceres koncentriskos apļus: 1) holokausts kā negatīvais dibināšanas mīts? 2) padomju komunisms — vienādā mērā noziedzīgs? 3) padzišana kā visas Eiropas trauma? 4) armēņu jautājums; 5) Eiropas perifērija; 6) Eiropa kā ieceļošanas kontinents; 7) Eiropas panākumu vēsture kopš 1945. gada.⁹¹

Eiropas kolektīvā atmiņa pēc 1989. gada ir tikpat daudzveidīga kā tās nācijas un kultūras un tieši tikpat — dubultā nozīmē — sašķelta kā tās valstu un sabiedrības pasaule. Atcere nav mnemotehniski regulējama un dekretējama ar oficiālu valsts aktu un rutīnas piemiņas rituālu palīdzību kā 8./9. maijā vai 27. janvārī. K. Legevī raksta: “Taču eiropieks var būt ceļš — kopīgi atcerēties priekšteču nedarbus un no tiem rūpīgi izsecināt mācības Eiropas demokrātiju tagadnei.”⁹² Taču arvien no jauna atgriežas impulss — aizmiršana Eiropā un Eiropai ir labāk nekā atcerēšanās — un tas atradis prominentus aizstāvjus postkoloniālajā Francijā, post-Franko Spānijā un postsociālistiskajā Polijā. Pieredze turpretī liecina, uzskata K. Legevī, ka demokratizācijas procesi pārejas sabiedrībās — un tādas pēc 1945. gada bija gandrīz visas Eiropas nācijas — bez kritiskas savas pagātnes caurskatīšanas ir palikuši nepilnīgi. Pēc K. Legevī domām, demokrātiskais process piedāvā pietiekamu leģitimizāciju visu Eiropu aptverošai vēstures politikai, kas tiktu realizēta, sākot no lokālā, kopienas līmeņa un beidzot ar valsts un starpvalstu līmeni. Tās galvenā vadlīnija varētu būt “neapstrīdamā (Rietum-)Eiropas panākumu vēsture pēc 1950. gada.”⁹³ Eiropas attīstība kopš tā laika ir izvedusi to ārā no totalitārā apļa un no ideoloģiskās Austrumu–Rietumu sašķeltības. Tiesa, uz Austrumeiropu tas attiecas ar iebildēm, pat ņemot vērā ES paplašināšanos austrumu virzienā.

2011. gadā K. Legevī raksts, sadarbibā ar Anni Langi (*Lang*), pārtop grāmatā ar nosaukumu “Cīņa par eiropieško atceri. Tiek aplūkots kāds kaujas lauks”. Autoru konceptuālā ideja jeb konstruktīvā utopija ir saistīta ar “nesošas politiskās identitātes” veidošanās procesu “supranacionālai Eiropai”, kas var būt sekmīgs vienīgi tad, ja “strīdīgo atmiņu publiska aplūkošana un savstarpēja atzišana tiek vienlīdz augstu novērtētas kā līgumsaistības, iekšējais tirgus un atvērtās robežas”. Lai to panāktu, “apvienotajai Eiropai” ir jābūt “dalītai atcerei”, kas skaidri nosauc pagājušos konfliktus, tos civilās formās apstrādā un ļauj pāri tiem “augt kopībai, kas dara Eiropas Savienību rīcības spējīgu uz iekšu un āru.”⁹⁴ Šis darbs veicams arī tādēļ, ka “finanšu saimniecības dominance pasaules tirgū, apkārtējās vides postījumi un klimata maiņa, imigrācija un transkulturālā globalizācija faktiski sen padarījusi nacionālo valsti par anahronismu.”⁹⁵ Autoru galvenā uzmanība pievērsta “eiropieškajai perifērijai”, jo viņiem nav pieņemama tās politiski kulturālā ignorēšana. “Eiropieškās vēstures apziņas viduspunktu” jau sen veidoja “atcere par miljoniem noslepkavoto Eiropas ebreju” jeb holokaustu. Otru “rāmējošo stāstījumu” veido “eiropieškās integrācijas etapi”, kas “garo eiropieško pilsoņu karu” pārvērta “demokrātiskā mierā un labklājībā”. Starp tiem koncentrisku apļu veidā izvietojas “atmiņas par komunistisko (okupācijas) režīmu valsts noziegumiem, par genocīdiem, padzišanām un etniskām tīrīšanām, par 20. gadsimta karstajiem un aukstajiem kariem, par eiropieškajiem koloniālajiem noziegumiem, par masu ieceļošanām”. Ja holokausts un “tagad Viseiropas integrācija” ir relatīvi labi izpētīti un “plaši noenkuroti publiskajā apziņā”, tad uz “valstu iekšējo un starpvalstu konfliktu atzišanu un apstrādi Eiropas perifērijā tas attiecas mazāk.”⁹⁶ Būtiski ir tas, ka, pēc autoru domām, tiem, kuri vēlas “Eiropu padziļināt”, ne tikai ievērojami jāpaplašina savs horizonts, bet to varētu ievērojami veicināt arī “eiropieškās perifērijas nostājas ieņemšana”. Salīdzinot K. Legevī 2007. gada un 2011. gada pozīcijas, nav grūti konstatēt, ka “eiropieškās atceres pieaugoši strīdīgo

⁹⁰ Die Zukunft der Erinnerung. Eine Wolfsburger Tagung. (2008). Schriften zur Unternehmensgeschichte von Volkswagen.

⁹¹ Turpat.

⁹² Turpat.

⁹³ Turpat.

⁹⁴ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: Verlag C. H. Beck. S. 7.

⁹⁵ Turpat. 8. lpp.

⁹⁶ Turpat. 12., 13. lpp.

apļu” interpretācija ir piedzīvojusi vērā ņemamas izmaiņas, tādējādi apliecinot grieķu mūsdienu vēstures pētnieka S. Kalivas (*Kalyvas*) tēzes par četriem “memoriālajiem režīmiem” Eiropā pēc 1945. gada — izslēgšana, iekļaušana, kontestācija, (no)klusēšana — spēkā esamību.

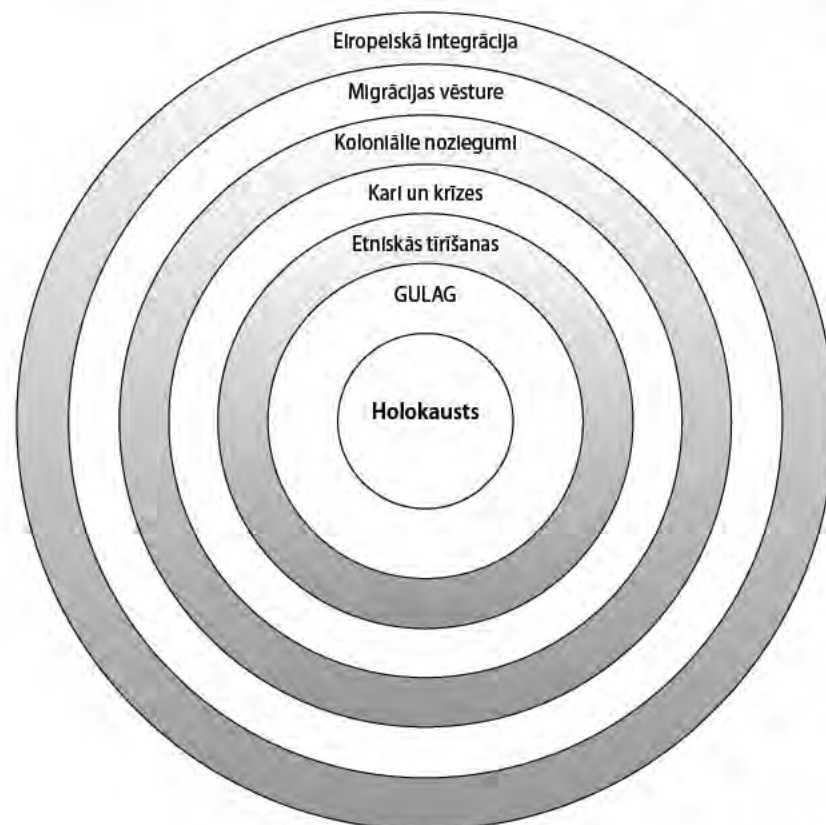
Par svarīgāko izaicinājumu K. Legevi un A. Langa uzskata “konkurenci un hierarhiju starp to, ko kontradiktori sauc par “holokausta atmiņu” un “GULAGu atmiņu”.⁹⁷ Atmetot savstarpēju relatīvēšanu un uzrēķināšanu, nevienkāršojot 20. gadsimta totalitāro pieredzi, “eiropiskajai atceres kultūrai” būtu jānovēd pie rezultāta, kuru bijušais Spānijas Komunistiskās partijas biedrs Horhe Sempruns (*Semprun*) formulējis ar vārdiem: “.. nākamajos piemiņas svētkos, 2015. gadā, Gulaga pieredze jau ir iekļauta mūsu kolektīvajā eiropiskajā atmiņā.” Taču K. Legevi un A. Langa neuzskata, ka “Eiropas kolektīvā atmiņa” varētu būt mazāk daudzveidīga nekā tās nācijas un kultūras. Par to liecina kaut vai tas, ka, saskaņā ar vācu pētnieka S. Trebsta (*Troebst*) veikto pētījumu, “Austrumviduseiropas” (kas ir “Rietumu fikcija”) zemēs pastāv visai atšķirīgi atceres paveidi. Tā Baltijas valstīs, Horvātijā un Slovākijā “valdot skaidrs antikomunistisks un antisovietisks pamata konsenss”, Polijā, Ungārijā, Čehijā un Ukrainā tika īstenota “pat pieaugoši kontroversiāla pagātnes pārveidošana”. Bulgārijā, Rumānijā, Serbijā, Maķedonijā un Albānijā varot konstatēt “divdomīgumu vai apātiju iepretim komunistiskajai pagātnei”, kamēr “Krievija, Baltkrievija, Moldāvija un citas NVS valstis uzrādīja augstu elites un piemiņas kontinuitāti iepretim padomju laikam”.⁹⁸ Demokrātiskā procesa leģitimizācijas vārdā K. Legevi un A. Langa aicina īstenot “Viseiropas vēstures politiku, kurā lokālās zāles sakņu iniciatīvas piedalītos tādā pašā mērā kā oficiozas skolas mācību grāmatu komisijas un valstiskās un pārvalstiskās instances”.⁹⁹

Grāmatas lielāko daļu K. Legevi un A. Langa veltījuši eiropiskās perifērijas atceres vietām. Šajā nolūkā autori pārņem P. Norā “atceres vietas” jēdzienu, kas apzīmē “publiskās atceres kristalizācijas punktus”,

⁹⁷ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 24.

⁹⁸ Turpat. 25. lpp.

⁹⁹ Turpat. 46. lpp.

5. att. Eiropiskās atceres septiņu apļu jaunā versija¹⁰⁰

kuriem piemīt “svars Francijas politiskās identitātes izveidē”, taču piedāvā tā paplašināto definējumu J. Kroha (*Kroh*) un A. Langes interpretācijā: “Vispārīgāk atceres vietas ir kādas kopības kolektīvās atmiņas mediji, pie kuriem līdzās fiziski lieliskām, bieži atceres modināšanai un kopšanai inscenētām vietām (kā piemiņas vietas, muzeji un memoriāli), var tikt pieskaitīti arī notikumi, piemiņas svētki, personības,

¹⁰⁰ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 14.

organizācijas, rituāli un emblēmas, kā arī zinātniski, literāri un likumu teksti. Tiem jāuzrāda materiāla, simboliska un funkcionāla nozīme.” Atceres vietas veido otrā līmeņa vēsturi, kas nerekonstruē to, “kā patiesībā ir bijis”, jo tās objekts ir “vēstures (vēstures stāstu) konstruēšana un pielietošana publiskajā telpā”. Tāpēc Eiropas (jeb ES) problēma ir tā, ka “kollektīvā atcere līdz šim paliek nacionāli vēsturiskajā rāmī”.¹⁰¹

K. Legevī un A. Langa “eiropēiskajā perifērijā” izvēlējušies simboliskas un virtuālas vietas, saistībā ar kurām “arī kristalizējas un uz tām vērsta politisko kopību kolektīvā atmiņa”.¹⁰² Visos gadījumos runa ir par interpretācijas, atzišanas un atceres konfliktiem, to skaitā par etnisko un reliģisko mazākumu statusu, kolaborāciju ar okupācijas režīmiem, “pagātnes apstrādes” ietekmi uz demokratizācijas procesiem un starpvalstu konfliktu vēstures politikas dimensiju.

8. tabula

K. Legevī un A. Langa “Perifēriskās eiropēiskās atceres vietas”¹⁰³

	1	2	3	4	5	6	7
Vieta/medijs	“Aļoša” pieminēklis Tallinā <i>Statuja</i>	<i>YouTube video</i> no Den Haag	§301. Turcijas krimināllikumā	Golodomor <i>Ceļojošā izstāde</i> Ķelnē	<i>Rotonda</i> Centrālāfrikas muzejā Tervurenā (<i>Tervuren</i>)	Doica, <i>Mopēda foto</i> Federatīvās Republikas vēstures namā, Bonna	Eiropas vēstures nama <i>plāns</i> Brisele
Konflikts	1939. gada 23. augusts GULAG 1945. gada 8./9. maijs	<i>Etniskā tīrīšana</i> Sarajevā un Srebrenicā 1992. gadā un turpmāk	<i>Genocīds 1</i> Armēnija 1915–1917	<i>Genocīds 2</i> Ukraina 20. gs. 30. gadi	<i>Genocīds 3</i> koloniālie noziegumi (Centrālāfrika) 1884. gadā un turpmāk	Viesstrādnieki 1955. gadā un turpmāk <i>Darbspēka migrāc. un patvēr.</i>	<i>Eiropas integrācija pēc 1945. gada</i>
Konflikta līnija	Austrumi–Rietumi (komunisms)	Austrumi–Rietumi (kristietība–islāms)	Austrumi–Rietumi (Eiropas robežas)	Austrumi–Rietumi (Krievija)	Ziemeļi–Dienvidi (koloniālisms)	Ziemeļi–Dienvidi (klejošana)	Austrumi–Rietumi un Ziemeļi–Dienvidi
Arēna 1 (iekšēji)	baltieši pret krieviem	bosnieši pret serbiem	turki pret kurdiem	Rietumukraina pret Austrumukrainu	Centrālāfrikas konflikts	migrantu kopības	Austrumu–Rietumu atšķirības Eiropā

¹⁰¹ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 46–50.

¹⁰² Turpat. 53. lpp.

¹⁰³ Turpat. 55. lpp.

Arēna 2 (ārēji)	Baltija pret NVS, ES pret NVS	Dienslavija pret kaimiņvalstīm	Turcija pret Armēniju, Kipra	Ukraina pret Krieviju	ES pret Āfriku	ES politika migrācija un bēgšana	Eiropa un ES pasaulē
Arēna 3 (diaspora)	krievi un baltieši Eiropā	“eksdienvidslāvi” Vācijā	turku un armēņu diaspora	ukraiņi un krievi Rietumos	afrikāņi Eiropā	atpakaļ atceļojušie	
Eiropa	diktatūru salīdzinājums, postkomunistiskā transformācija	iestāšanās ES Slovēnija, Horvātija, Serbija, Kosova	iestāšanās ES Turcija	iestāšanās ES Ukraina	humānitārā intervence un demokrātijas eksports	brīva pārvietošanās, migrācija, patvērums	Eiropas publiskā telpa

No Latvijas skatpunkta raugoties, vērā ņemamas ir K. Legevī un A. Langas atziņas, pie kādām abi autori nonākuši, analizējot norises saistībā ar statujas pārvietošanu Tallinā.

Autori uzskata, ka “krievu vēstures politikas manipulatīvā ievirze un Krievijas politiskās elites nepietiekamā gatavība dialogam strīdīgos vēstures jautājumos apgrūtina kopdzīvi ar bijušajām Baltijas padomju republikām un to krievvalodīgajām minoritātēm”. Jāpiekrīt, ka, atšķirībā no Rietumu demokrātiskajām sabiedrībām, kuras “kollektīvās identitātes formē, izmantojot diferencētas vēsturiskās nozīmes konstrukcijas”, Krievijā joprojām “varonis ir centrālais elements, konstruējot kolektīvo identitāti”, bet Baltijas valstīs “upuru un varoņu diskursi pretojas vaininieka perspektīvas pārņemšanai” un tāpēc kritiska nodarbošanās ar “pašu kolaborāciju ar nacionālsociālistisko okupācijas varu un Baltijas tautu līdzdalību holokaustā ilgi palika stipri neizgaismotas”.¹⁰⁴ Turpretī tēzi, ka, “lai pārvarētu latviešu historiogrāfijas nacionālistisko orientāciju un izolāciju, ir svarīga tās internacionalizācija”,¹⁰⁵ ne visi būtu gatavi akceptēt bez iebildēm.

Pilnīgi jāpiekrīt K. Legevī un A. Langas atziņai par to, ka Igaunijā un “daudzās citās nācijās”, kuras atbrīvojušās no padomju kundzības un krievu hegemonijas pretenzijām un “vēl arvien mēģina atbrīvoties”, viens ar otru saduras “trīs vēstures naratīvi: krievu, kuru reprezentē

¹⁰⁴ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 66, 67.

¹⁰⁵ Turpat. 75. lpp.

rusofonais mazākums, nacionālais, kas mērķēts uz ievainotās pašapziņas atveseļošanu, un no ārienes nākošā, holokausta atceres būtiski līdznoteiktā, galvenokārt rietumeiropiski un amerikāniski formētā atmiņa, pēdējās vēsturiskais pamats ir tajā, ka holokausts ģeogrāfiski lielā pārsvarā ir norisinājies Austrumeiropā, Polijā, Baltkrievijā, Ukrainā un Baltijā.¹⁰⁶

K. Legevī un A. Langa uzskata, ka ir vismaz pieci neērti jautājumi, uz kuriem jārod atbildes 2014. gadā atveramajā Eiropas vēstures namā Briselē vai arī vēsturnieku darbos vai to sagatavotās izstādēs, turklāt tā, lai tās būtu akceptējamās un spēkā kā Baltijas valstīs, tā arī Krievijā un Vācijā:

- dubultā okupācija: kā starp 1933. un 1941. gadu sadarbojās nacionālsociālistiskā Vācija un Padomju Savienība, apspiežot Baltijas tautu un valstu brīvību?
- holokausts: kāda loma Baltijā dzīvojošo ebreju noslepkavošanā bija Baltijas iedzīvotāju daļām?
- kolaborācija: cik izplatīta bija Baltijas iedzīvotāju kolaborācija, pastāvot okupācijas režīmiem?
- taisnīgums: kā ir sodīta līdzdalība šo režīmu noziegumos, kādas *pārejas tiesvedības* formas un mediji tika izvēlēti?
- piederība: kāds ir krievvalodīgo iedzīvotāju tiesiskais statuss Baltijas valstīs pēc to neatkarības, vai tie ir pakļauti diskriminācijām?¹⁰⁷

Pēdējais jautājums būšot “ievērojami kompleksāks” tā iemesla dēļ, ka daudzi “komunistiskā režīma funkcionāri bija krievvalodīgie Baltijas padomju republiku valstspiederīgie un ieceļotāji no citām padomju republikām”.¹⁰⁸

K. Legevī un A. Langa atzīst, ka pastāv stipra sasaiste starp “komunistisko noziegumu atzīšanu no Rietumeiropas puses” un “iespēju apstrādāt savu kolaborācijas vēsturi Austrumeiropas valstīs”.¹⁰⁹ Tāpēc rietumeiropiešiem jāpārcējas “atzīt .. faktisko nacionālsociālisma un

¹⁰⁶ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 70.

¹⁰⁷ Turpat. 72., 73. lpp.

¹⁰⁸ Turpat. 73. lpp.

¹⁰⁹ Turpat. 74. lpp.

staļinisma interakciju reģionā un saprast, kā abi totalitārie režīmi bija sasaistīti sava veida antagonistiskā kooperācijā un savstarpēji radikalizējās”.¹¹⁰

Grāmatas noslēgumā K. Legevī un A. Langa mēģina sniegt vismaz daļēju atbildi uz galveno jautājumu — kā Eiropa var iegūt politisko identitāti? Abi autori nav oriģināli, rakstot, ka tas būs atkarīgs no kopīgas publiskās telpas rašanās un pilsoniskās sabiedrības iesaistes, jo “politiskā identitāte rodas, pateicoties valstspilsoniskai līdzdarbībai un līdzveidošanai”.¹¹¹ Šis process tiek saistīts ar pārvarētu dramatisku konfliktu pieredzi, uz kuras bāzes tālāk var veidoties kopīgas dalītas sabiedriskās telpas apziņa un šajā telpā tad būtu jānotiek “konkurējošo nacionālo eiropisko vēstures naratīvu publiskai apstrādei”. Šie procesi turpmāk varēs pozitīvi noritēt, ir pārliecināti K. Legevī un A. Langa, ja tiks ņemtas vērā ievērojamās pārmaiņas “sekmīga atceres kultūras un atceres politikas darba nosacījumos”, kuras autori apkopojuši septiņu konkrētu punktu formā:

- “pamatdomai par holokaustu Austrumviduseiropā, tai skaitā jaunajās federālajās zemēs, nākusi klāt atmiņa par totalitāro pieredzi, pastāvot padomju kundzībai;
- padziļināšanas upuru tematizācija (arī vācu iedzīvotāju vidū) mainījusi skatu uz Otro pasaules karu un tā sekām;
- cilvēktiesību audzināšana un salīdzinošās genocīdu pētniecības rezultāti izvirza jaunas prasības muzeju un memoriālu darbam;
- pirmās līdz ceturtais paaudzes ieceļošana iegulda eiropiskās atceres uztveri un novērtēšanu transnacionāli un multikulturāli;
- jaunas mediju lietojuma prakses un kultūras rada konkurenci tradicionālām muzejiskām prezentācijas formām;
- privātās un publiskās atceres formas atrodas konkurences stāvoklī saistībā ar interpretāciju un autentiskumu;
- agrās eiropiskās integrācijas aculiecinieki mirst, līdz ar ko pārtrūkst tiešais dzīves pasaules kopsakars un iestājas jauna historizācijas fāze.”¹¹²

¹¹⁰ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 77.

¹¹¹ Turpat. 185. lpp.

¹¹² Turpat. 186., 187. lpp.

(Rietum-)Eiropas “refleksīvajā atceres kultūrā” tieša identitātes piesaukšana ir tikpat kontraproduktīva kā pretenzija uz “saturu pārlaicīgu spēkā esamību”. Vienas *istās* atceres un piemiņas formas nav, jo “atcere tiek pārrakstīta atbilstoši tagadnes prasībām un piemiņa seko šiem pārrakstījumiem ar kādu nomērāmu atkāpi” un tieši “šādā nozīmē publiskās atceres kultūra ir pilsoniskās sabiedrības lieta.”¹¹³

Bet “konkrētās Eiropas utopijas” realizāciju paralizē un nošķir tās nācības un sociālos slāņus tādi “neiralģiskie punkti” kā “dzīvošana atbilstoši aukstā kara politiski militārās frontes pozīcijai” (Igaunijā, Ukrainā), “etnonacionālistiskās pasaules ainas agresivitāte” un “nacionāli populistiskās partijas, kustības un mediju kampaņas visā Eiropā”, “patriarhāls goda koncepts”, “maldu tēls par pārsvešošanu iecelošanas rezultātā”, kas neļauj noenkuroties “sekulāram islāmam” un rosina “rasiskas pārākuma jūtas iepretim bijušajām kolonijām”.¹¹⁴ K. Legevi un A. Lange aicina šīm tendencēm 21. gadsimtā likt pretī Eiropas sabiedrības “pašapzinīgu, reālistisku un uz nākotni orientētu eiropeiskās pašapgaismības procesu”.¹¹⁵

Latvijā 16. marta un 9. maija publiskie piemiņas pasākumi pagaidām neliecina par vēlmi atteikties no cīņas par “vienīgo vēsturisko patiesību” par labu pašapgaismības un dialoga diskursam, kas vienīgais var vest prom no “pareizākā totalitārisma” naratīviem un pretim kopējās demokrātiskās vērtībās un mērķos balstītai izpratnei par vainīgajiem un upuriem ne tikai Otrā pasaules kara, bet arī Aukstā kara gados.

Latvijas sabiedrības atmiņas sašķeltība gan komunikatīvās, gan kultūras atmiņas limenī, ko atkailinājusi ekonomiskā krīze, liek gan politiķiem, gan pētniekiem ļoti pārdomāti meklēt savu ceļus eiropeiskās atmiņas un politiskās identitātes iedzīvināšanai Latvijas sabiedrībā un valstī, jo pretējā gadījumā mēs paši sevi atstāsim Eiropas perifērijā, kuru kāds noteikti mēģinās iekļaut savos “iekšējās kolonizācijas” plānos.

2. nodaļa | 16. marts

¹¹³ Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. S. 187.

¹¹⁴ Turpat. 188. lpp.

¹¹⁵ Turpat.

1944. GADA 16. MARTS UN TĀ ATSPUGUĻOJUMS VĒSTURES LITERATŪRĀ

Uldis Neiburgs

Pēc Otrā pasaules kara Cēdelghēmas gūstekņu nometnē Beļģijā izveidotās organizācijas “Daugavas Vanagi” Centrālā valde savā sēdē 1952. gada 11.–12. aprīli Londonā pieņēma lēmumu par 16. martu kā Latviešu leģiona atceres dienu. Šī datuma izvēli noteica tas, ka 1944. gada 16.–18. marta kaujās pie Veļikajas upes Krievijā leģiona 15. un 19. divīzijas vienības pirmo un arī vienīgo reizi kara laikā cīnījās kopā un izcīnīja sekmīgas kaujas latviešu virsnieka pulkveža Artūra Silgaiļa augstākajā vadībā.¹

Kopš šī brīža trimdā, bet līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu arī Latvijā no 1989. līdz 1990. gadam 16. marts kļuva par datumu, kad bijušie leģionāri, viņu draugi un tuvinieki atceras un piemin Otrā pasaules kara cīņās kritušos, ievainotos un dzīvi palikušos, trimdā izkaisītos un padomju filtrācijas un soda nometnes pārdzīvojušos un no tām neatgriezušos latviešu karavīrus, kuri bija spiesti uzvilkt svešas uniformas, jo citas iespējas viņu tālaika izpratnē, kā aizkavēt padomju okupācijas atgriešanos, toreiz nebija.²

Vienlaikus daudzi ārzemēs un arī Latvijā saredz tikai leģionāru pieredzi vācu SS karaspēkam, nevēloties izprast atšķirību starp nacistu

¹ Hāzners, V. (red.). (1974). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēsturiska apcere.* Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 1. d. 358. lpp.

² Vilciņš, T. (1994). Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara: Socioloģisks aspekts. *Latvijas Arhīvi*, 2, 32–43.

noziegumiem un cīņām frontē, tāpēc 16. marts no vienkāršas leģionāru atceres dienas, kāda tā Latvijā bija līdz 1998. gadam, mūsdienās ir pārvērties par starptautisku saspilējumu, iekšpolitisku spekulāciju, naidīgas propagandas un sabiedrības konfrontācijas datumu.³

Šādā atmosfērā bieži vien nepelnīti ir aizmirsts, kas tad īsti notika dienās, pateicoties kurām šodien varam runāt par 16. martu kā leģiona atceres dienu, un kā toreizējās cīņas pie Veļikajas upes ir atspoguļotas un vērtētas līdzšinējā vēstures literatūrā.

Latviešu leģionāru cīņas Veļikajas upes pozīcijās

1944. gada marta sākumā Latviešu leģiona 2. brigādi un 15. divīziju plānoja apvienot vācu VI SS korpusa sastāvā un izvietot Veļikajas upes pozīcijās, dienvidaustrumos no Ostrovas. Korpusam paredzētajā apmērā 20 km platajā sektorā pozīcijas bija izvietotas Veļikajas un Sorotas upju kreisajā krastā, un šādu novietojumu, ņemot vērā apvidus apstākļus, atzina par taktiski neizdevīgu. Veļikajas labajā krastā atradās apmērā 5 km gara dominējošu augstieņu rinda, kas deva pretiniekam labas novērošanas un uguns pozīcijas. Balstoties uz VI SS korpusa komandiera pavēli, nolēma ieņemt nevis izbūvētās pozīcijas Veļikajas kreisajā krastā, bet gan minētās augstienes, izveidojot apmērā 2 kilometrus dziļu placdarmu. Marta cīņu laikā abas leģiona vienības pakļāva vācu VI SS korpusam. 2. brigādi papildināja ar vēl vienu kājnieku pulku, pārformējot to par 19. latviešu divīziju. Pēc smagām kaujām par augstieni 82,6 Veļikajas upes krastā, no 16. līdz 18. martam norisinājās sīvas cīņas par augstieni 93,4, kuru izdevās ieņemt.⁴

Šo cīņu laikā ar īpašu drošsirdību izcēlās 19. divīzijas 43. kājnieku pulka 3. bataljona rotu komandieri — leitnanti Žanis Butkus un Arvīds Drubašs. Liela nozīme pretinieka iebrukuma nosprostošanā bija 15. divīzijas 32. kājnieku pulka 1. bataljonam kapteiņa Viļa Hāznera

Latviešu leģiona 15. sapieru bataljona karavīri būvē tiltu pāri Veļikajas upei. 1944. gada marts. *Latvijas Kara muzeja krājums*

vadībā. Šajās kaujās latviešu karavīri pirmoreiz lietoja t.s. tanku dūres, kas deva ievērojamus panākumus, it īpaši noderīga bija kapteiņa Pētera Lapaiņa komandētā 15. divīzijas izlūku bataljona un majora Leonarda Trēziņa vadītā 15. divīzijas prettanku bataljona iesaistīšanās cīņās.⁵ Lai papildinātu kauju laikā cietušās leģiona vienības, martā abu divīziju sastāvā iekļāva izformētā 2. latviešu robežapsardzības pulka karavīrus. Lai gan divīzijām izdevās nodrošināt savu skaitlisko sastāvu atbilstoši prasībām, tomēr papildinājumu apmācības līmenis bija ļoti zems un stipri ietekmēja divīziju kaujas spējas.⁶

1944. gada 26. martā sākās padomju pretuzbrukums, kurā piedalījās 1. triecienarmija, 22. armijas un 2. Baltijas frontes karaspēka daļas. Tā kā ienaidniekam bija liels dzīvā spēka un ieroču pārspēks, jau pirmajā dienā latviešu divīziju sektorā izveidojās 3 kilometrus dziļš un 4 kilometrus plats iebrukums. Pēc smagām kaujām pie t.s. Baznīckalna, augstienes 94,4 un Sorotas upes nācās atkāpties no ieņemtajām pozīcijām. Cīņas Veļikajas upes pozīcijās prasīja lielus dzīvā spēka zudumus.

³ Neiburgs, U. (1998, 6. marts). SS, Waffen-SS, latviešu leģions un Latvijas valsts politika. *Diena*. 2. lpp.; Kangeris, K. (1999, 8. marts). Sešpadsmitais marts un Saeima. *Diena* 2. lpp.; Neiburgs, U. (2001, 17. marts). 16. marta kaislības Latvijā: Iepriekšējo gadu pieredze. *Lauku Avīze*. 5. lpp.

⁴ Kuzmins, V. (2009). Kaujas Veļikajas upes austrumu krastā (1944. gada 1.–18. marts). *Militārais Apskats*, 1, 45–60.

⁵ Neiburgs, U. (2000, 16. marts). Kas notika 1944. gada 16. martā? *Lauku Avīze*. 7. lpp.

⁶ Kuzmins, V. Latviešu leģionāri cīņās Austrumu frontē. Grām.: *Latviešu leģionāri*. Rīga: [b. izd.]: [b. g.]. 90., 91. lpp.

Latviešu leģiona 19. divīzijas karavīri Veļikajas upes pozīcijās. 1944. gada marts.
Latvijas Kara muzeja krājums

19. latviešu divīzija no 1. līdz 25. martam zaudēja 599 cilvēkus, bet 15. latviešu divīzijā no 1. marta līdz 14. aprīlim krita 362, tika ievainoti 1157 un pazuda bez vēsts 306 latviešu karavīri.⁷ 1944. gada 29. martā 19. divīzijas 3 kājnieku pulkos bija palikuši 1597 vīri, bet 15. divīzijas 3 kājnieku pulkos 1157 vīri. Ņemot vērā leģiona divīziju lielos zaudējumus un apmācītu papildinājumu trūkumu, 1944. gada aprīļa otrajā pusē notika VI SS korpusa pakāpeniska pārvietošana uz Bardovo–Kudeveras pozīcijām.⁸

Vēstures literatūrā par latviešu leģionāru 1944. gada 16.–18. marta cīņām pie Veļikajas upes var izšķirt vismaz trīs dažāda veida publikācijas: 1) 16. marta atcerei veltīti ideoloģiskas ievirzes raksti, 2) bijušo cīņu dalībnieku atmiņu publicējumi, 3) dažādas kvalitātes militārās vēstures pētījumi un kauju pārskati.

⁷ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 296. f., 1. apr., 1. l.

⁸ Kuzmins, V. (2009). 15. latviešu SS brīvprātīgo divīzija Veļikajas upes pozīcijās (1944. gada 1. marts–14. aprīlis): zaudējumu analīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj.: Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 570.–580. lpp.

16. marta atceres ideoloģiskais pamatojums

Ideoloģiskas ievirzes raksti pārsvarā ir pēc kara trimdā un pēc neatkarības atjaunošanas Latvijā bijušo leģionāru izdevumos “Daugavas Vanagi”, “Kara Invalids”, “Daugavas Vanagu Mēnešraksts” un citur publicētie 16. marta atcerei veltītie raksti, kuros mazāk raksturotas pašas 1944. gada marta cīņas Veļikajas upes pozīcijās, bet vairāk uzmanības veltīts to nozīmei un vērtējumam mūsdienās. Vairāku gadu desmitu garumā tajos nemainīga ir palikusi latviešu leģionāru cīņu varonības izcelšana, atzīmējot arī karavīru pienākuma izpildīšanu un ieguldījumu cīņā pret Padomju Savienību. Nav aizmirsti arī šajās kaujās kritušie latviešu leģionāri, vienlaikus uzsverot, ka bez upuriem nav iespējams izcīnīt brīvību.⁹

Iepriekšminēto apstiprina gan 15. divīzijas 32. kājnieku pulka bataljona komandiera majora V. Hāznera jau 1962. gadā rakstītais, ka “*tās bija spēcīgākās kauju dienas mūsu leģiona līdzšinējā vēsturē. Pirmo reizi Otrā pasaules kara vēsturē plecu pie pleca apvienotā kaujas grupā cīnījās abu latviešu divīziju kaujas vienības, ne vien uzdevumu paveikdamas ļoti sekmīgi (tā novērtēja frontes vadība), bet arī panākdamas visnepieciešamāko kaujas laikā: saliedētību, uzticību, draudzības un brālības apliecinājumu visu latviešu leģiona karavīru starpā. Radās jauns jēdziens — latviešu leģiona varēšana, jo līdz tam vairāk runāja vienīgi par atsevišķu latviešu vienību varēšanu*”,¹⁰ gan 19. divīzijas 44. kājnieku pulka 2. bataljona leģionāra Jura Mellēna vēl 2006. gadā paustais, ka “*divu nedēļu laikā tikai no viena bataljona 100 jauni Latvijas vīri aizgāja aizsaules ceļos. Viņu mūža gājums pārtrūka, jaunības ieceres, jaunības sapņi, nodomi izzuda līdz ar viņiem. Daudzi no dzīvajiem šodien vēl nēsā rētas, viņu augums vairs nepauž staltumu, bet sirdī viņi glabā apziņu — mēs savu pienākumu izpildījām. Mēs sargājām savu zemi, mēs paturējām latviešu karavīra godu un slavu. 16. marta kaujas un kaujas*

⁹ Līdācis, A. (1953). 16. marts — Latviešu leģiona diena. *Daugavas Vanagi*, 25, 4–5; Bagun-Bērziņš, A. (1962). Pārdomas Leģiona dienā. *Daugavas Vanagi*, 1, 2–4; Hāzners, V. (1976). Marta mēneša varoņu dienas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 2, 1–2; Eleksis, R. (1992). Leģiona dienā. *Latvijas Daugavas Vanagi*, 1, 5–6; Eglītis, A. (1999). 16. marts — aizstāvēšanās un ticība. *Kara Invalids*, 44, 29–30; Striķis, A. (1999). Cīņa par augstieni. *Daugavas Vanagu Vēstnesis*, 45, 9; u.c.

¹⁰ Hāzners, V. (1962). Draudzības un brālības dienu atmiņas. *Daugavas Vanagi*, 1, 9–17.

*pēc tām ir daļa latviešu tautas vēstures. Veltīgi ir to noliegt. Varoņu piemiņa ir latviešu tautas pienākums, lai paaudzes, kas nāks pēc mums, sa-prastu, ka tikai uzupurēšanās pasargās tautas brīvību”.*¹¹

Attiecībā uz 16. martu kā leģiona piemiņas dienu mūsdienās gan ir izskanējis arī uzskats, ka no politiskā viedokļa daudz labāk būtu, ja šai atcerei būtu izraudzīts kāds cits, tieši ar ciņām Latvijas teritorijā — Vidzemē vai Kurzemē — saistīts datums, jo tad izpaliktu pārmetumi, ka šodien leģionārus piemin saistībā ar viņu līdzdalību kaujās svešā — nacistiskās Vācijas ieņemtajā Krievijas teritorijā. Mūsdienā Latvijas ārpolitiskā un arī iekšpolitiskā skatījuma perspektīvā tam var arī piekrist, taču jāatzīst arī tas, ka preventīva savas zemes aizstāvēšana 40 km uz austrumiem no Latvijas robežas no militārās stratēģijas un taktikas viedokļa vienmēr būs labāka par situāciju, kad pretinieka karaspēks jau būtu sasniedzis Latvijas teritoriju.

Bijušo ciņu dalībnieku atmiņas

Vēl lielāka uzskatu dažādība ir vērojama, iepazīstoties ar dažādos laikos pēc Otrā pasaules kara tapušām latviešu leģionāru atmiņām, kurās atspoguļota 1944. gada marta kauju pie Veļikajas upes norise. Nereti šī atšķirība izriet no tā, vai atmiņu autori ir leģiona virsnieki vai zemākās dienesta pakāpēs esošie karavīri, kuri to dienu notikumus vērtējuši katrs no sava — divīzijas štāba, pulka vai bataljona vadības viedokļa, vai ciņās iesaistītās katras konkrētās rotas vai vada tiešās kauju pieredzes. Tāpat jāatceras, ka 1944. gada 16.–18. marta kaujās Veļikajas upes pozīcijās tieši piedalījās tikai daļa latviešu 2. brigādes (19. divīzijas) un 15. divīzijas vienību, kas, kaujām sākoties, atradās atšķirīgās izejas pozīcijās un bija nokomplektētas ar karavīriem ar dažādu ciņu pieredzi, kas neapšaubāmi atstāja iespaidu ne tikai uz šo kauju reālo iznākumu, bet arī uz to norises vēlāko atspoguļojumu karavīru atmiņās.

Jāņem arī vērā, ka kaujas pie Veļikajas upes notika ne tikai dažas dienas 16.–18. martā, kad tās noslēdzās ar latviešu karavīru sekmīgu

pretuzbrukumu augstienei 93,4, bet notika daudz ilgāku laiku no 1944. gada marta sākuma līdz aprīļa vidum un to laikā nācās piedzīvot arī citus pašu uzbrukumus un pretinieka pretuzbrukumus. Par to liecina arī vairāku leģiona virsnieku un karavīru pēc Otrā pasaules kara publicētās atmiņas, kurās maz kas teikts par 16.–18. marta ciņām, bet vairāk aprakstītas, piemēram, latviešu 15. divīzijas 33. kājnieku pulka kaujas par augstieni 82,6, 34. kājnieku pulka ciņas par augstieni 94,4, Sarkanās armijas pretuzbrukums 1944. gada 26. martā un citas kauju epizodes.¹²

Pirmās publikācijas par 1944. gada 16.–18. marta ciņām Veļikajas upes pozīcijās trimdā parādījās 20. gs. 50.–60. gados, turklāt vairums to autoru bija bijušie leģiona virsnieki — virspulkvedis A. Silgailis, pulkvedis Kārlis Lobe, majors V. Hāzners un citi.¹³ Kā vieni no galvenajiem šajās un citās atmiņu publikācijās skartie jautājumi bija aizstāvēšanās pozīciju pārceļšana no Veļikajas upes rietumu krasta uz austrumu krastu, ciņu vadība, gaita un rezultāti. Savās atmiņās 15. divīzijas kājnieku priekšnieks virspulkvedis A. Silgailis raksta, ka jaunās “Panther” pozīcijas izrādījušās vēl nepabeigtas. Ierakumi atradušies nolaistā stāvoklī, bunkuru izbūve nav bijusi pabeigta, daudzus iecirkņos trūcis dzeloņstieplu žogu pozīciju priekšā utt. Pēc viņa domām, no taktiskā viedokļa pozīciju galvenā kaujas līnija bijusi izbūvēta Veļikajas upes rietumu krastā, kas izrādījās zemāks par austrumu krastu un deva ienaidniekam iespēju tālu ieskatīties mūsu pozīciju dziļumā. Tāpēc tika dota pavēle pārnest galveno kaujas līniju par 1–2 km uz priekšu — uz Veļikajas austrumu krastu, kas, pēc A. Silgaiļa domām, esot bijusi pilnīgi pamatota, bet 1944. gada 18. martā pēc masīva

¹¹ Mellēns, J. (2006). Par Latviešu leģiona atceres dienu. *Brīvā Latvija*. 25.–31. marts. 4. lpp.

¹² Janums, V. (1953). *Mana pulka kauju gaitas*. [B.v.]: Aut. izd. 80.–113. lpp.; Kīlītis, J. (1956). *Es karā aiziedams... Mani raksturīgākie piedzīvojumi Otrā pasaules karā*. [B. v.]: Autora izd. 46.–84. lpp.; Tūte, J. (1976). Par I/15. art.p. 1. btr. darbību Veļikajas upes pozīcijās 1944. gada 26. marta lielkaujas laikā. Grām.: Freivalds, O. (galv. red.). *Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums*. Lincoln: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 8. sēj. 39.–48. lpp.; Īve, A. (1990). Kaujas pie Veļikajas upes 1944. g. martā. *Kadets*, 17, 36–40; u.c.

¹³ Silgailis, A. (1962). 1944. gada marta kaujas par augstumu 93,4. *Daugavas Vanagi*, 1, 5–9; Hāzners, V. (1962). Draudzības un brālības dienu atmiņas. *Daugavas Vanagi*, 1, 9–17; Lobe, K. (1962). Ciņa par zemes augstumiem. *Daugavas Vanagi*, 2, 24–26; Hāzners, V. (1977). *Varmācības torņi. Atmiņas*. [B.v.]: Vaidava. 320.–345. lpp.; u.c.

Latviešu leģiona zenīartilēristi Veļikajas upes pozīcijās. 1944. gada marts. Latvijas Kara muzeja krājums

aviācijas un koncentrēta artilērijas sagatavošanas uguns veiktais frontālais kājnieku uzbrukums augstienei 93,4 viņa vadībā norisinājies spīdoši un priekšzīmīgi. Vienlaikus A. Silgailis tomēr atzīst arī cīņu laikā pārdzīvotās grūtības, atceroties, ka “pēc smagajām atkāpšanās kaujām galīgi nomocītais un nogurušais karaspēks, kas bija cerējis jaunajās pozīcijās būt kaut cik pasargāts no aukstuma un ienaidnieka uguns, negribēja saprast, kādēļ tam jāatstāj izbūvētās un jau ieņemtās pozīcijas, lai otrā krastā visu atkal radītu par jaunu. Gatavie ierakumi, bet galvenokārt bunkuri kā magnēts pievilka karavīrus”.¹⁴

Šāds no leģiona vadības atšķirīgs viedoklis daudzu bijušo cīņu dalībnieku vidū lielā mērā saglabājās arī pēckara gados, uzskatot, ka pozīciju maiņu no Veļikajas upes rietumu uz austrumu krastu un tai sekojošos lielos zaudējumus nav iespējams pamatot ne ar kādiem taktiskiem vai stratēģiskiem apsvērumiem: “Ja pulkvedim Veisam šāds rīkojums bija kaut mazliet attaisnojams, jo viņa aizstāvības sektorā

¹⁴ Silgailis, A. (1962). 1944. gada marta kaujas par augstumu 93,4. 5. lpp.

Latviešu leģionārs kauju starplaiķā Veļikajas upes pozīcijās. 1944. gada marts. Latvijas Kara muzeja krājums

pozīciju izbūve nebija pabeigta, tad 15. divīzijai, kurai tika ierādīta pilnīgi izbūvēta, to dienu skatījumā, moderna aizstāvības līnija, tas bija noziegums. Te varbūt ievērojamu lomu spēlēja Silgaiļa godkāre un karjerisms. Šī nu bija tā reize, kad arī viņš varētu parādīt savu kaujas “erudīciju”. Viņa princips bija tas, karavīri pakļauti komandierim, lai tos sūtītu kaujā ...”¹⁵

1962. gadā žurnālā “Daugavas Vanagi” publicētajām A. Silgaiļa atmiņām šī izdevuma nākamajā numurā sekoja leģiona 2. brigādes 40. kājnieku pulka komandiera pulkveža K. Lobes uzrakstīts pārskats par 1944. gada marta kaujām par augstieni 93,4, kura galvenais mērķis bija noraidīt uzskatu, ka A. Silgailis būtu komandējis visas 1944. gada 18. marta pretuzbrukumā iesaistītās latviešu vienības, jo 19. divīzijas štāba pavēle kaujas vadību dalījusi starp K. Lobi un A. Silgaili.¹⁶ Iespējams, ka šīs un citas nesaskaņas Otrā pasaules kara cīņu vērtējumā leģiona

¹⁵ Blimhens (Silājs), L. ([B. g.]). *Stāstu savam dēlam*. Ogre. Manuskripta fragmenti publicēti: Neiburgs, U. (2000, 16.marts). Kas notika 1944. gada 16. martā. *Lauku Avīze*. 7. lpp.

¹⁶ Lobe, K. (1962). Cīņa par zemes augstumiem. 25. lpp.

bijušo pulku komandieru vidū bija par pamatu, lai “Daugavas Vanagu” Centrālās valdes priekšsēdis Jānis Frišvalds vēl 1977. gadā rakstītu: “*Vai nu tieši minētā datumā bijušas pašas grūtākās kaujas, lielākie nopelni to izcīnīšanā tai vai citai vienībai vai indivīdiem, tas nebūtu izceļams pirmā vietā. Galvenā ir šādas atceres dienas jēga un pamatnozīme, un par to principā nevarētu šaubīties neviens bijušais cīnītājs.*”¹⁷

Šo domstarpību ēnā palika kāda cita leģiona virsnieka 15. divīzijas 32. kājnieku pulka bataljona komandiera kapteiņa Jēkaba Ozoliņa atšķirīgā nostāja 1944. gada marta kauju vērtējumā. Tieši viņš bija tas, kurš cīņu laikā atļāvās pateikt: “*Ne jau tāpēc es izvedu savu bataljonu visu atkāpšanās ceļu ar kaujām un tomēr minimāliem zaudējumiem, lai šeit nemākulīgi to iznīcinātu. Es atkārtoti atsakos pārvietot bataljonu klajā laukā,*”¹⁸ kam sekoja viņa tūlītēja atcelšana no amata, par ko trimdā klajā nākušajā leģiona vēsturei veltītā dokumentu un atmiņu krājumā “*Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā*” vien varam lasīt, ka viņš atstājis bataljona komandiera amatu slimības dēļ.¹⁹ Lielāku skaidrību šajā lietā ļauj rast gan tikai 1997. gadā Valmierā izdotās J. Ozoliņa atmiņas, kurās viņš par notikušo 1944. gada marta cīņu laikā pie Veļikajas upes atklāti raksta: “*Tūliņ arī pienāca pavēle, ka es esot nenormāls un mani nekavējoties jānosūta uz Rīgas Kara slimnīcu gara spēju pārbaudei [...] Mani karavīri, latviešu vīri un jaunekļi, kurus es visu laiku saudzēju, pēc manas aiziešanas nolika savas galvas nemākulīgās vadības dēļ. Hāzners un Silgailis, kurš atradās šaipus upes, palika dzīvi un par šo iznīcināšanas “varoņdarbu” katrs nopelnīja pa Dzelzs krustam. Es šos krustus gan viņu vietā nebūtu spraudis pie krūtīm, jo tie bija slacīti ar mūsu kareivju asinīm, viņu “nopelnīšana” bija saistīta ar simtiem kareivju un virsnieku bojāeju.*”²⁰

No trimdā publicēto leģiona virsnieku 1944. gada 16.–18. marta kauju atmiņām atšķirīga bija arī jau 1955. gadā apgādam “Zelta

Ābele” rakstītā bijušā kara ziņotāja Dzintara Soduma literārā apcere par šo cīņu gaitu, kurā spilgti sadzīviski raksturoti abās pusēs karajošie karavīri. Dz. Sodums vēstī, ka šajās cīņās sarkanarmiešu “*trieciena grupas veido zilbikšaina gvardes divīzija ar labu tiesu latviešu sastāvā un mongoļu vienaldzīgās vienības, kas, uguni saņemot, guļas un šauj gaisā. Turklāt Lugas un citur Ļeņingradas apkārtnē savākti zēni un veči, kas segām plecus un galvu aptinūši, apdzirdīti skrien un rāpjas kalnā*”, un vienlaikus atceras, ka pēc krievu iebrukuma bunkurā leģionāri “*kāpj no grāvja, ceļas stāvus un skrien streijādami krieviem virsū, līdz dzīvi palikušie izkūst tumsā, nokūleņo pa krauju, aiz kājām līdz vilkdami savus ievainotos. Bunkurā viņi pametuši savu raķešu pistoli, bruņenes un pāris mašīnpistoles, bet paķēruši līdz bunkura kopējo spēka kasti. Viens nopūšas: “Man viss tas apnicis līdz kaklam. Vienmēr mainīties no saviem grāvjiem uz krievu. Un viņiem bunkuros nav nekā ēdama.”*”²¹

Jauns posms Latviešu leģiona vēstures, t.sk. 1944. gada 16.–18. marta cīņu Veļikajas upes pozīcijās, apzināšanā un atspoguļošanā iezīmējās līdz ar Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu 1990.–1991. gadā, kad pēc gandrīz pusgadsimtu ilgas piespiedu klusēšanas savās atmiņās varēja dalīties arī bijušie leģionāri. Pie tam, atšķirībā no trimdā klajā nākušiem bijušo leģiona virsnieku vēstures apcerējumiem, šo atmiņu autori lielākoties bija tolaik gados jaunāki leģiona karavīri un instruktori, kuriem bija laimējies palikt dzīviem ar dubļiem un asinīm slacītājās frontes pirmajās līnijās. Viņu stāstos neatradisim detalizētu šo cīņu militāri taktisku izvērtējumu, bet gan viņu pašu personīgos pārdzīvojumus, tādus, kādi tie bija palikuši dzīvā atmiņā vēl 50 gadus pēc šo cīņu norises.

19. divīzijas 44. kājnieku pulka 2. bataljona ziņnesis Jānis Kuļikovskis atcerējās, ka “*pēc spēcīgas krievu ieroču uguns brāzmas leģiona vienības bija izsistas no kalna 93,4 virsotnes. Visu to mēs redzējām, vēl esot krastmalā otrajos grāvjos. Zēni bija nodzīti lejā purva krūmos. Kāds krievu tanks pakalnē uzbrauca uz mūsējo bunkura un ielūstot apgāzās. Krievi, izlīduši no tanka, tā aizsegā raidīja uz mūsējiem blīvu uguni. Nolecot uz Veļikajas ledus, daudzi zēni iekrīt āliņģos līdz padusēm. Jāskrien*

¹⁷ Frišvalds, J. (1977). Ieviesisim Latviešu leģiona dienas atzīmēšanu. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 6, 48–49.

¹⁸ Neiburgs, U. (2000, 16. marts). Kas notika 1944. gada 16. martā?. 7. lpp.

¹⁹ Freivalds, O. (galv. red.). (1976). *Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums*. Vāstērās: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 6. sēj. 170. lpp.

²⁰ Ozoliņš, J. (1997). *Virsdzīve. Virsnieka atmiņas*. Valmiera: [b. izd.]. 226.–230., 234., 259. lpp.

²¹ Sodums, Dz. (1956). Vēstījums par veidiem, kādos Otrā pasaules karā cīnījās latviešu karavīri. *Daugavas Vanagi*, 6, 20–25.

slapjiem. Sals ir ap –10 grādiem. Pirmajā bunkurā noraujam zābakus un izlejam ūdeni. Apģērbs sasalis un grab ... Esam tikuši pāri upei purvā. Šāviņu bedres te apmēram metru dziļas un pilnas ar ūdeni. Zābaki piesmeļas ar purva rāvu. Vienā paņēmienā sasniedzam pakalni. Līdz virsotnei vēl ap 500 m. Te nu vairs nav aizsega. Jāskrien tieši nāvei pretim, un krievi munīciju nežēlo. Sprāgst granātas. Gaiss pilns dūmiem, pulvera smakas un putekliem. Kalna augšieni nerasniedzam. Spēcīga ienaidnieka uguns piespiež zēnus pie zemes. Daudz ievainoto. Atvelkamies pakalnē ...”²²

Tajā pašā laikā 19. divīzijas prettankistam Albertam Riemerim šīs cīņas bija palikušās atmiņā šādi: “Bez smago ieroču viesuļuguns sākās spējš uzbrukums. Ienaidniekam izdevās ielauzties mūsu pirmajās līnijās. Liesmoja raķetes, sprāga rokasgranātas, rēja ložmetēji, sprakšķēja automāti, skanēja “urra” saucieni, komandas, kliegzieni. Cīņa notika par katru zemes pēdu, par katru ierakumu, par katru ierakumu līkumu. Kaudzēs krājās kritušie un ievainotie ... Pēc īsas, spēcīgas un precīzas artilērijas viesuļuguns leģionāri triecienā atguva zaudētās pozīcijas. Mūsu vīru trieciens bija tik brāzmais, ka krievi panikā bēga. Artilēristi šāva ar šrapneļu šāviņiem. Visu kalna virsotni un apkārtni klāja tumšu dūmu mākoņi, kuri pilnīgi aizsedza sauli. Sniegs bija kļuvis melns. Apšaude turpinājās līdz tumsai.”²³

Tikpat dramatiski šīs cīņas atcerējās arī 15. divīzijas 32. kājnieku pulka 3. rotas leģionārs Leons Blimhens, kurš jau ar lielāku laika atstarpi tās vērtēja sekojoši: “27 dienas abu divīziju leģionāri izturēja vairāk kā četrkārt spēcīgāka pretinieka uzbrukumus. Pēc gūstekņu ziņām, pret divām latviešu divīzijām pretiniekam bija sakoncentrētas deviņas kājnieku un vairākas tanku divīzijas. Daudzkārt spēcīgāka artilērija, ap simts stobri uz vienu kilometru, kuri visvairāk plosīja latviešu leģionāru rindas. Ar šo un daudzām citām kaujām latviešu leģionāri turpināja tēvu un vectēvu varonības un izturības kauju tradīcijas, turpināja spodrināt latviešu karavīra kaujas vairogu. To, šķietami, varētu uzskatīt par Veļikajas kauju ieguvumu. Tomēr vai maksātā cena, tikai lai to pierādītu, nebija par augstu? Divi tūkstoši kritušo latviešu dzīvības cirta

ilgi nedzīstošu brūci tautas dzīvajam spēkam ...”²⁴ Līdzīgi 1944. gada marta–aprīļa cīņu apraksti ir atrodamī arī vairākās citās laika posmā no Latvijas neatkarības atjaunošanas līdz mūsdienām publicētās latviešu leģionāru atmiņās.²⁵

Militārās vēstures pētījumi un kauju pārskati

Līdzšinējā vēstures literatūrā 1944. gada 16.–18. marta kaujām pie Veļikajas ir veltītas arī atsevišķas apakšnodaļas militārās vēstures grāmatās par Latviešu leģionu, kā arī vairāki raksti militāros un akadēmiskos izdevumos gan Latvijā, gan ārpus tās robežām. To vidū vispirms jāmin trimdas publikācijas, kas ilgu gadu plašākai latviešu sabiedrībai Rietumos bija vienīgais informācijas avots par šo cīņu vēsturi, bet padomju Latvijā leģiona tēma tika vai nu noklusēta, vai pasniegta sagrozītā un tendenciozā veidā.²⁶ Turpretī trimdā jau 1952.–1953. gadā vēsturnieka Arveda Švābes redakcijā izdotajā “Latvju Enciklopēdijā” bija publicēts plašs šķirklis par Latviešu leģionu līdz ar konspektīvu pārskatu arī par šo kauju gaitu.²⁷ Vēl detalizētāku gan Veļikajas cīņu kopējo aprakstu, gan atsevišķu tajā iesaistīto leģiona vienību darbības pārskatu, papildinātu ar kartoshēmām un atsevišķiem dokumentiem, sniedza 1962. gadā izdotā virspulkveža A. Silgaila grāmata “Latviešu leģions” un 1976. gadā klajā nākušais dokumentu un atmiņu krājuma “Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā” kārtējais sējums.²⁸

²⁴ Blimhens (Silājs), L. ([B. g.]). *Stāstu savam dēlam*.

²⁵ Blūms, J. (1992, 3. marts). Karavīra stāsts. *Atmoda*; Rimkevičs, E. (1992). Frontē. *Daugavas Vanagu Vēstnesis*, 5, 48–60; Būčiņš, E. (1995). Latviešu karavīra atmiņas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 3, 52–57; Būčiņš, E. (1996). Latviešu karavīra atmiņas. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, 1, 54–60; Kronentāls, H. (1995). *Leģionāra atmiņas*. Rīga: [b. izd.] 43.–56. lpp.; Bankovičs, V. (1995). *Los, los! Davai, davai! Otrās pasaules karš manās atmiņās. 1940–1950*. Rīga: [b. izd.] 72.–84. lpp.; Riemeris, A. ([B. g.]). *Caur kara ugunīm*. [B. v.]: [b. izd.] 23.–29. lpp.; u.c.

²⁶ Samsons, V. (atb. red.). (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945)*. Rīga: Zinātne. 433.–436., 570. lpp.; Призул, А. (отв. ред.) *Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны (1941–1945)*. Рига: Зинатне. 1970. С. 653–662.

²⁷ Švābe, A. (red.). (1952–1953). *Latvju enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 2. sēj. 1300.–1303. lpp.

²⁸ Silgailis, A. (1962). *Latviešu leģions: Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā*. Kopenhāgena: [b. izd.] 87.–112. lpp.; Freivalds, O. (galv. red.). (1976). *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums*. 6. sēj. 138.–194. lpp.; Silgailis, A. (1986). *Latvian legion*. San Jose: R. James Bender Publ. P. 68–83.

²² Kuļikovskis, J. (1991). Tas notika martā. *Neatkarība*. 20.–26. marts. 2. apr.

²³ Riemeris, A. (1995). Toreiz 16. martā. *Daugavas Vanagu Vēstnesis*, 22, 6–8.

Bez tam latviešu leģionāru 1944. gada marta cīņas Veļikajas upes pozīcijās ir aprakstītas arī atsevišķos Rietumu militārvēsturnieku (*Peter Schill, Hans Stöber, Roger James Bender, Hugh Page Taylor* u.c.) galvenokārt 20. gadsimta 80. gados publicētos darbos par latviešu ieroču-SS divīziju vēsturi.²⁹ Pārsvārā tie ir uz atsevišķiem vācu dokumentiem un uz iepriekšminētām latviešu autoru publikācijām vai sniegto informāciju balstīti sausi un kodolīgi šo cīņu apraksti, kuros gan atzīmēti leģionāru lielie dzīvā spēka zaudējumi, gan atzīta viņu varonība, atgādinot, ka latviešu karavīru izcilie panākumi 1944. gada marta kaujās vairākas reizes ir minēti arī Vērmahta virspavēlniecības ziņojumos. Epizodiska latviešu 15. un 19. divīzijas apakšvienību atrašanās frontes pretējā pusē un līdzdalība 1944. gada marta kaujās pie Veļikajas visumā korekti ir atspoguļota arī padomju militārajā historiogrāfijā.³⁰

Arī vairākos jau pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas izdotajos dažādas kvalitātes apkopojoša un kompilatīva rakstura darbos par latviešu karavīriem Vācijas bruņotajos spēkos Otrā pasaules kara laikā ir atklāta 1944. gada 16.–18. marta kauju norise.³¹ Pārsvārā te ir atkārtota jau iepriekšējos gados publicētajos rakstos un grāmatās sniegtā informācija, nesniedzot kādas jaunas atziņas šo cīņu vēsturē, bet atšķiroties vienīgi šo notikumu vērtējumā. Tā bijušais Vācijas Gaisa spēku palīgdienesta aprūpes virsnieks un militārvēsturnieks Indulis Kažociņš uzskata, ka “daudzi vecākie karavīri šajā kaujā saskatīja attaisnojumu saviem centieniem izveidot latviešu karaspēku. Pietiekoši apbruņoti un latviešu virsnieku vadīti, latviešu karavīri varēja būt varens spēks. Šī kauja varēja būt atdzimstošas Latvijas armijas sākums. Karavīri nespēja

pielaut domu, ka Latvija varētu savu neatkarību neatgūt”,³² savukārt mūsdienu Latvijas armijas atvaļinātais pulkvežleitnants Aivars Pētersons domā, ka šajās kaujās “oberfirera Heilmana un pulkveža Silgaiļa vadībā, bez attiecīgas izlūkošanas un galīgas operatīvās situācijas izprātnes latviešu leģionāri tika sūtīti uzbrukumā padomju armijas grupējumam, kurš gatavojās vācu frontes sagrāvei!? Ilgus gadus par to tika klusēts, un tas nav atrodams pulkveža Silgaiļa atmiņās par latviešu leģionu, jo to autors ir atbildīgs par daudzu latviešu neattaisnojamo bojāeju”.³³

Latviešu leģionāru cīņas Veļikajas upes pozīcijās no militārā viedokļa ir mēģinājis vērtēt arī teologs Guntis Kalme, sīkāk aprakstot arī latviešu 15. divīzijas 32. kājnieku pulka 1. bataljona un 19. divīzijas 43. kājnieku pulka 3. bataljona un 44. kājnieku pulka 2. bataljona kauju par augstieni 93,4 1944. gada 18. martā. Balstoties uz jau publicētiem kauju aprakstiem un karšu materiālu, G. Kalme parāda zināmu izpratni par šo cīņu taktiku, gaitu un rezultātiem. Vienlaikus visai tendenciozas šķiet autora rakstītās rindas par “latvju” karavīriem un virsniekiem kā “vieniem no labākajiem un prasmīgākajiem Otrā pasaules kara militārprofesionāļiem”, nepamatoti aizmirstot nesamērīgi augsto upuru cenu, par kādu vismaz 1944. gada marta–aprīļa cīņās pie Veļikajas tika “pirkti” šo kauju “taktiskie un īslaicīgi operatīvie” panākumi.³⁴

Daudz nopietnāks ieguldījums Latviešu leģiona vienību militārās darbības izpētē ir vairākas tikai nesen klajā nākušās Latvijas Kara muzeja Otrā pasaules kara vēstures nodaļas vadītāja Valda Kuzmina publikācijas, kuras tieši veltītas 1944. gada marta–aprīļa cīņām Veļikajas upes pozīcijās.³⁵ Atšķirībā no citiem autoriem, kuriem par šīm kaujām bija pieejamas tikai bijušo leģionāru atmiņas un fragmentāri

²⁹ Schill, P. (1977). *Die Geschichte der lettischen Waffen-SS*. Ettlingen. S. 11–12; Stöber, H. (1981). *Die lettischen Divisionen im VI. SS-Armee Korps*. Osnabrück. S. 71–85; Taylor, H. P., Bender, R. J. (1982). *Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS*. Vol. 5. San Jose: Bender. P. 74–75.

³⁰ Бердников, Г. (1985). *Первая ударная: Боевой путь 1-й ударной армии в Великой Отечественной войне*. Москва: Воениздат. С. 158–163.

³¹ Kažociņš, I. (1999). *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds. 122.–123. lpp.; Lācis, V. (2001). *Latviešu zemes un tautas vēsture*. II. Rīga, Saules koks. 118.–123. lpp.; Vārpa, I. (2003). *Latviešu karavīrs zem kāšķrusta karoga: Latviešu leģions — nācijas triumfs vai traģēdija?* Rīga: Nordik. 151.–154. lpp.; Pētersons, A. (2007). *Krustugunīs. Latviešu karotmāka 1940–1945*. Rīga: Autora izd. 257.–264. lpp.

³² Kažociņš, I. (1999). *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945*. 123. lpp.

³³ Pētersons, A. (2007). *Krustugunīs. Latviešu karotmāka 1940–1945*. 260. lpp.

³⁴ Kalme, G. (2006). Latviešu leģionāru (1943–1945) cīņu gaitas kaujas piemēros. *Latvijas Vēsture*, 1, 78–90.

³⁵ Kuzmins, V. (2005). Latviešu leģiona 15. un 19. divīzijas papildinājumu sagatavošana. Grām.: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs. 45.–56. lpp.; Kuzmins, V. (2009). 15. latviešu SS brīvprātīgo divīzija Veļikajas upes pozīcijās (1944. gada 1. marts–14. aprīlis): zaudējumu analīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 24. sēj. Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 570.–580. lpp.; Kuzmins, V. (2009). Kaujas Veļikajas upes austrumu krastā (1944. gada 1.–18. marts). 45.–60. lpp.

dokumenti, V. Kuzmins militārās pētniecības aprītē ir ieviesis un izmantojis jaunus vēstures avotus — 2006. gadā Latvijas Valsts vēstures arhīvā nonākušos 15. latviešu divīzijas kara dienasgrāmatas vairākus dokumentu sējumus, to skaitā oriģinālas kauju shēmas, kas leģionāru cīņas pie Veļikajas upes ļauj izvērtēt precīzāk, nekā tas darīts līdzšinējā vēstures literatūrā. Pats autors gan ir bijis spiests arī atzīt, ka līdzīgu latviešu 2. brigādes (vēlāk — 19. divīzijas) dokumentu trūkums diemžēl neļauj tikpat detalizēti restaurēt šīs leģiona vienības dalību konkrētajās cīņās.

V. Kuzmina rūpīgi veiktā kara laika dokumentu un pēckara publikāciju analīze ļauj izšķirt trīs posmus 15. latviešu divīzijas darbībā Veļikajas upes pozīcijās: 1) 1944. gada 1.–25. marts ar vidēji intensīvu kaujas darbību, kad Sarkanās armijas vienības veica atsevišķus uzbrukumus ar ierobežotiem mērķiem — izcīnīt izdevīgākas izejas pozīcijas tālākiem uzbrukumiem, 2) 1944. gada 26.–31. marts, kad nepilnas nedēļas laikā 15. divīzija cieta lielus zaudējumus un praktiski zaudēja kaujas spējas, jo Sarkanās armijas 1. triecienarmija īstenoja liela mēroga uzbrukumu pāri Veļikajas upei un izcīnīja nozīmīgu placdarmu upes rietumu krastā, 3) 1944. gada 1.–14. aprīlis, kad notika 15. divīzijas pakāpeniska izvilkšana no priekšējām līnijām ar nolūku to pārvietot uz mierīgāku frontes sektoru, kas arī prasīja ievērojamus zaudējumus, jo Sarkanā armija savu uzbrukumu šajā laikā vēl vairāk pastiprināja.³⁶ Attiecībā uz frontes līnijas pārņemšanu no Veļikajas upes rietumu krasta uz austrumu krastu V. Kuzmins nonāk pie slēdziena, ka tā bija pamatota no 2. brigādes (vēlāk — 19. divīzijas) sekmīgas aizstāvēšanās nodrošināšanas viedokļa, bet neattaisnojama bija 15. divīzijas vadības rīcība, kas prasīja daudzu 15. divīzijas 32. kājnieku pulka karavīru veltīgi atdotas dzīvības.³⁷ Kopumā var arī secināt, ka 1944. gada 16. marts šodien vairāk ir pazīstams pēc saasināti politizētajiem leģionāru piemiņas pasākumiem, lai gan, vērtējot pēc būtības, piemēram, 26. marts uz 15. divīzijas vēsturi atsevišķi un Latviešu leģionu kopumā atstāja daudz lielāku iespaidu nekā 16. marts.

Iepazīstoties ar trimdā Rietumos, padomju okupācijas apstākļos un pēc valstiskās neatkarības atgūšanas Latvijā, kā arī ārzemēs līdz šim izdoto literatūru par latviešu leģionāru cīņām pie Veļikajas upes 1944. gada martā, ir iespējams gūt priekšstatu par to militāro norisi, iejusties šo kauju dalībnieku pārdzīvojumos un saprast, kāpēc tieši 16. marts pēc kara kļuva un šodien tiek atzīmēts kā leģiona piemiņas diena. Tas palīdz arī izprast, ka šīm cīņām ir paliekoša nozīme Latvijas Otrā pasaules kara vēsturē, jo, neraugoties pat uz to dažādiem ideoloģiskiem vērtējumiem vai ar 16. marta atceri saistītiem politiskiem sarežģījumiem mūsdienās, tās uzskatāmi parāda un liecina par tālaika paaudzes likteni un vēsturisko pieredzi, piedaloties karā visnelabvēlīgākos apstākļos, faktiski nepastāvot Latvijas valstij, bet saglabājot kaut neskaidras cerības un vēlmi to atgūt, cīnoties kauju laukā.

Šo notikumu adekvāta un līdzsvarota izpratne ir svarīga, veidojot arī mūsdienu Latvijas sabiedrības vēsturisko apziņu un nacionālo identitāti un pieminot savus, kaut svešās uniformās tērptus un bez lielas izvēles iespējas kara virpuļos ierautus, karavīrus. Tāpēc atcerēties kritušos cīņu biedrus, savus draugus un tuviniekus ir ne tikai viņu vēl dzīvo piederīgo, bet arī Latvijas valsts pienākums. Atskatoties uz latviešu leģionāru aizvadītajām kaujām nu jau vairāk nekā pirms pusgadsimta, mēs nedrīkstam pieiet tām pārāk vienkāršoti, tās tikai glorificējot vai noniecinot. Mums jāsaprot, ko esam ieguvuši, bet vēl vairāk, ko esam zaudējuši 1944. gada marta cīņās Veļikajas upes krastos.

³⁶ Kuzmins, V. (2009). 15. latviešu SS brīvprātīgo divīzija Veļikajas upes pozīcijās (1944. gada 1. marts–14. aprīlis): zaudējumu analīze. 571.–575. lpp.

³⁷ Kuzmins, V. (2009). Kaujas Veļikajas upes austrumu krastā (1944. gada 1.–18. marts). 46.–49. lpp.

LATVIEŠU LEĢIONA PIEMIŅAS DIENAS ĢENĒZE UN LEĢIONĀRU KOMEMORĀCIJAS TRADĪCIJA RIETUMU LATVIEŠU KOPIENĀ

Vita Zelče

1952. gada 11.–12. aprīlī Londonā aprūpes organizācijas “Daugavas Vanagi” (*Latvian Welfare Fund*) valdes sapulce pēc pulkveža Viļa Januma ierosinājuma nolēma, ka 16. marts turpmāk būs Latviešu leģiona piemiņas diena. Leģionāru piemiņas dienas izveidi un tās tradīcijas iedibināšanu noteica sava laika sociālā un politiskā situācija, kā arī cilvēku individuālās un latviešu bēgļu kopienas Rietumos eksistenciālās vajadzības. Tās ietvēra jaunas identitātes veidošanu, savas vēstures rakstīšanu un sociālās atmiņas īpašo vērtību radīšanu. Atmiņā funkcionējošā pagātnes aina cilvēkiem allaž kalpo šodienas skaidrojumam, tās notikumu leģitimitātei vai gluži pretēji — neleģitimitātei. Vēsturnieks Pīters Noviks (*Novick*) atzīst, ka tieši atmiņa nosaka grupas locekļu “mūžīgo patiesību” un līdz ar to arī — viņu identitāti.¹ Sociālā atmiņa iekļauj tās patiesības un vērtības, kas ir svarīgas konkrētajai grupai. Tā balstās uz ticību, pārliecību, sava taisnīguma izjūtu un emocijām.² Atmiņas ir selektīvas, sociālie apstākļi tās var mainīt, proti, vieni pagātnes fakti var iegūt īpašu nozīmi, citi tikt pilnībā aizmirsti. Cilvēkus kopvieno kādas noteiktas intereses, bet atmiņa bieži ir tā, kas

¹ Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company. P. 4.

² Wertsch, J. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 40–46.

grupas locekļus ilgstoši tur kopā un spēj viņus efektīvi sociāli mobilizēt noteiktās situācijās.

Latviešu leģiona piemiņas diena bija/ir “Daugavas Vanagu” radītie un svinētie svētki. To rituāls un paustās vērtības vistiešāk ir saistīti ar šīs organizācijas darbību un ideoloģiju. Tomēr, pateicoties “Daugavas Vanagu” nozīmīgajai lomai Rietumu latviešu kopienā, leģiona piemiņas diena nereti tika atzīmēta plašāk, ne vien tās biedru lokā.

Izziņai: Bijušie leģionāri/karagūstekņi un “Daugavas Vanagi”

Aprūpes organizāciju “Daugavas Vanagi” dibināja internētās latviešu militārpersonas 1945. gada 28. decembrī karagūstekņu nometnē Cēdelghēmā (*Zedelgem*)³ Beļģijā. Tās uzdevums bija materiāli un garīgi palīdzēt bijušajiem leģionāriem, viņu ģimenēm, karā kritušo tuviniekiem, kā arī veidot Padomju Savienības okupācijas rezultātā dzimteni zaudējušo latviešu sociālā, materiālā un psiholoģiskā atbalsta sistēmu.

Noslēdzoties Otrajam pasaules karam, Rietumu sabiedroto gūstā nokļuva apmēram 25 400 latviešu leģionāru. Sākumā viņi nonāca vairākās karagūstekņu nometnēs amerikāņu, britu un franču okupācijas zonās Vācijas teritorijā, kā arī Francijā, Itālijā u.c. Ap 2000 karavīru nacistiskās Vācijas kapitulāciju sagaidīja hospitāļos. Apstākļi gūstā bija dažādi, sliktākā situācija bija Francijas nometnēs, kur izteikti nepietika pārtikas izdzīvošanai, bija augsta mirstība. Pastāvīga izsalkuma sajūta bija arī citu gūstekņu nometņu ikdiena. To smagu darīja arī neziņa par savu turpmāko likteni, bailes no izdošanas Padomju Savienībai.⁴

³ Literatūrā šī karagūstekņu nometne bieži dēvēta par Cēdelgemes nometni, jo šādi to savulaik sauca vācieši. Tuvāk sk.: Hāznars, V. (red.). (1974). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 1. d. 63. lpp.

⁴ Neiburgs, U. (2005). Latviešu leģionāri Rietumu sabiedroto gūstā. Grām.: *Latviešu leģionāri*. Rīga: Daugavas Vanagi. 298. lpp.; Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava. 472., 473. lpp. 1946. gada janvārī Zviedrijā 146 baltiešu karavīrus (viņu vidū – 130 latviešus) izdeva Padomju Savienībai. Sk.: turpat. 479. lpp. Par padomju varas iestāžu repatriācijas politiku un noskaņojumu latviešu bēgļu nometnēs arī sk.: Ekmane, B. (2003). Padomju varas iestāžu politika repatriācijas jautājumā. 1944–1950. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs. 185.–197. lpp.

Vēsturnieks Modris Ekšteins, raugoties no laika distances, atzīst: “Tūlīt pēc kara Rietumi uz šiem leģionāriem raudzījās ar aizdomām. Nereti viņus dēvēja par profašistiskiem kolaboracionistiem, kuri vairāk par savas zemes neatkarību bijuši ieinteresēti ebreju un slāvu slepkavošanā. Šādus pārsteidzīgus vērtējumus izdarīja Rietumu komentētāji, kuriem Staļins tad vēl bija ieroču brālis, nevis draudīgs pretinieks. Lēmumu, kā rīkoties, kara laikā pirmām kārtām noteica personīgās un nacionālās izdzīvošanas jautājums. Vācu formastērpus lielākā daļa latviešu uzvilka, lai karotu pret boļševistisko Krieviju, nevis cīnītos par nacistisko Vāciju. Pēckara spriedumus par kolaboracionismu Austrumeiropā bieži izteica cilvēki, kuri slikti pārzināja reģionu un neizprata divdomīgumu, kāds raksturīgs robežzemēm.”⁵

Latvijas bēgļu pārstāvju Sarkanajā Krustā un Latvijas Republikas diplomātu darbības rezultātā Apvienoto Nāciju Palīdzības un rehabilitācijas administrācija (*UNRRA — United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) un ASV militārās un civilās iestādes pakāpeniski atzina, ka latviešu leģionāri faktiski nav piederīgi SS organizācijai, kara noziedzniekiem, kolaborantiem u.tml. ASV Pārvietoto personu (*DP — Displaced Persons*) komisija 1950. gadā galīgi secināja: “*Baltijas ieroču SS vienības (Baltijas leģioni) to mērķa ideoloģijas, darbības un sastāva kvalifikācijas ziņā ir uzskatāmas par savrupām un no vācu SS atšķirīgām vienībām, tādēļ komisija tās neuzskata par ASV valdībai naidīgu kustību.*”⁶

Jau 1946. gadā bija sākusies latviešu karagūstekņu atbrīvošana no sabiedroto gūsta, un viņi pakāpeniski ieguva pārvietoto personu statusu un pārcēlās uz civilo bēgļu nometnēm, kas atradās Apvienoto Nāciju Palīdzības un rehabilitācijas administrācijas pārraudzībā. Latviešu leģionāru atgriešanos mierlaika dzīvē nenoteica tikai tiesiskie akti, vēl lielāka nozīme bija daudziem cilvēka dzīvi veidojošiem faktoriem — iztikai, veselībai, psihiskajam stāvoklim, garīgajam spēkam vai vājumam,

⁵ Ekšteins, M. (2002). *Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi*. Rīga: Atēna. 213., 214. lpp.

⁶ Ezergailis, A. (1998). *Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri? No Amerikas Savienoto Valstu Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiāliem. 1945–1950*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 101.–104. lpp.

dzīves un dzīvības jēgas apziņai. “Iziešana no kara” bijušajiem karavīriem nekad nav viegla. Kara ietekme uz cilvēkiem, viņu personību un veselību ir dziļa un daudzveidīga. Atgriezoties no kara, raksta vēsturniece Jeļena Seņavska (*Сенявская*), bijušie karavīri civilo dzīvi nereti uzlūko frontinieku acīm, kara laika uzvedību “pārnēsot” uz mierlaiku, vienlaikus pat paši pārsvarā apzinoties, ka tas ir aplami un nepareizi. Daudzi cenšas “pielāgoties”, kļūt tādi paši kā pārējie. Tas gan ne visiem sekmējas, viņi visu mūžu paliek “karavīri”. Dvēseles mokas, nomāktība, sīvums, cietsirdība, nesamierināšanās ar ikdienību, tieksme uz konfliktiem, vēlme baudīt dzīvi, uzdzīvot, kā arī nogurums un apātija ir organisma dabiska reakcija uz ilgstošu fizisku un nervu sasprindzinājumu un pārslodzi, kas, nenoliedzami, ir ikvienā kaujas situācijā. Un šīs visas nosauktās īpašības parasti raksturo “frontiniekus” un/vai “zudušo paaudzi”. Īpaši grūti “atgriezties no kara” ir jauniešiem, kuri līdz karam nebija raduši savu vietu dzīvē, ieguvuši profesiju, izveidojuši ģimeni. Karā viņi uzkrāja skarbu dzīves pieredzi, prata riskēt ar dzīvību (“spēlēt uz visu banku”), saņēma pagodinājumus par kauju nopelniem, bet civilajai dzīvei šādi “kara varoņi” nav noderīgi, viņi ir lieki. Bijušie karavīri zaudējuši savas dzīves skološanās gadus, viņiem jāapgūst tas, ko mācās gados daudz jaunāki cilvēki, kuri karā nav pabijuši. Šī situācija ir sāpīgs trieciens pašapziņai un pašcieņai. Kauju varonim allaž ir grūti atgriezties ikdienas dzīves pelēcībā, savienot ikdienību ar savu kara laika vērtes apziņu. Arī civilistu sabiedrībai ir jāpārvar aizspriedumi pret bijušajiem karavīriem un kopīgi/abpusēji jāaizmirst viņu dzīvēs esošās reālās nogalināšanas prakses.⁷

No katra kara cilvēki, arī bijušie karavīri iziet citādāk. Latviešu leģionāru “iziešana no kara”, raugoties salīdzinošā aspektā, bija ļoti smaga un sarežģīta. Viņi piederēja pie īpatnas dubulto zaudētāju kategorijas. Nacistiskās Vācijas sagrāve nebija latviešu leģionāru zaudējums, viņu zaudējums — Latvijas nonākšana Padomju Savienības varā. Tas nozīmēja staļiniskās represijas un totalitārās padomju dzīveskārtības

⁷ Сенявская, Е. (1999). *Психология войны в XX веке: Исторический опыт России*. Москва: РОССПЭН. С. 91–97. Arī sk.: Bourke, J. (1999). *An Intimate History of Killing. Face to face Killing in 20th Century Warfare*. London: Basic Books. P. 335–357.

iedibināšanu viņu dzimtajā zemē. Līdz ar to arī leģionāriem pašiem nebija izredžu atgriezties Latvijā, bija vien iespēja doties uz Padomju Savienības okupēto zemi un rēķināties ar nonākšanu staļinskajos gulagos vai vismaz režīmam nelojālo cilvēku sarakstos, kas nozīmēja padomju represīvo struktūru nemitīgu kontroli un sociālo marginalizāciju (vai tās nepārtrauktus draudus). 20. gs. 80. gados padomju iekārtā patslepus tapušajā atmiņu grāmatā bijušais leģionārs Egons Līvs par savu dzīvessajūtu 1945. gada jūnijā Tornas karagūstekņu nometnē (ASV zonā) rakstīja: “Lūk, mana jaunība — pēc hlora smirdošais gaiss visapkārt, karavīri noskrandušos apģērbos, pusbads, bet pirms tam bija grāvji, fronte, krituši biedri, uzbrūkošs ienaidnieks, ievainojumi, kāda kaislibā noelsota nakts ar nepazīstamu meiteni, kara slimnīcas ar ieģipsētām kājām un rokām un kritušo rindas aizmugurē ... [..] Kas būs tālāk? Es taču nevienam neesmu vajadzīgs! Miljoniem cilvēku klist pa visu pasauli! Klist uzvarētāji un uzvarētie. Vai kādam tagad ir laika un vēlēšanās kaut uz mirkli iedomāties, ka uz pasaules dzīvoju arī es? Kas ar mani notiks? Kas notiks ar maniem biedriem? Labi, mūs gaida kopīgs liktenis, bet no tā man tobrīd vieglāk nekļūva. [..] Es neesmu slīcis jūrā, bet apmēram tāda varētu būt jušana slīcējam. Kad krasti nav redzami, kad spēks vēl ir kaulos un sirds strādā spēcīgi un droši, bet krasta nav un jūra ir nolādēti neaptverama ...”⁸

Ideoloģiski daudzi latviešu leģionāri karu bija uztvēruši un/vai iztēlojuši kā karu par dzimtenes brīvību no padomju jūga un cīņu par Latvijas Republikas atgūšanu. To rosināja tālaika sociālajā atmiņā glabātais Latvijas valsts tēls un tās vēstures stāsts, kura pamatstīga bija 1918.–1920. gada Brīvības cīņas un Latvijas armijas varonība. Iztēloto karu par Latvijas brīvību leģionāri viennozīmīgi bija zaudējuši.⁹

Vairākus gadus pēc kara beigām gan vēl pastāvēja ilūzijas, ka Rietumu demokrātiskās valstis nepieļaus Baltijas iekļaušanu Padomju Savienībā un ka cīņa ar bijušo leģionāru aktīvu dalību par šo zemju brīvību turpināsies. Tomēr tās nepiepildījās. Latviešu leģiona ārsti

⁸ Līvs, E. (1992). *Rēta lūpas iekšpusē un ...* Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka. 120. lpp. E. Līva atmiņu grāmatas manuskripts atrasts pēc viņa nāves un pirmo reizi publicēts 1990. gadā žurnālā “Karogs”.

⁹ Sk.: Lācis, V. (2006). *Latviešu leģions patiesības gaismā*. Rīga: Jumava, 16.–94. lpp.

Arveds Alksnis savulaik par šo situāciju teica: “Pasaule mūsu karavīru varonību un mūsu cīņu nozīmi piemin maz. Tas arī saprotams, jo lielās tautas, kas pārvalda pasauli, ir visai neērtā stāvoklī pret mazajām. Tās labāk noklusē mazo tautu izmisuma cīņu pret komunismu, nekā atzīst, ka pielāvušas miljoniem cilvēku izsūtīt verdzībā un iznīcināt tikai par to, ka viņi mīlējuši savu zemi vai kā karavīri veikuši augstāko pienākumu savas zemes brīvības aizstāvēšanā.”¹⁰

Vairākums leģionāru, kuri bija padevušies Rietumu sabiedrotajiem, izšķīrās par palikšanu Rietumzemēs, uz Padomju Savienību 1945./1946. gadā devās 3650 (14%) latviešu karavīru.¹¹ “Iziešana no kara” Rietumos nozīmēja dzīvi svešumā, iesāktā, ierastā dzīvesveida ritma, savas valodas, sociālās vides un sev tuvu, mīļu cilvēku zaudēšanu. Piemēram, no apmēram 11 160 Cēdelghēmas nometnē internētajiem karavīriem 8759 (78,50%) vecāki bija palikuši Latvijā, 2259 (20,24%) — sievas un 1767 (15,83%) — arī bērni.¹²

Tūlīt pēc Otrā pasaules kara par latviešu bēgļu un karavīru lielas daļas mājvietu kļuva pārvietoto personu nometnes Vācijā, kur tika nodrošināts izdzīvošanas minimums, bet ne vairāk. Tās bija pagaidu mītnes, kur bēgļiem bija jāuzturas, līdz Rietumvalstu valdības izstrādās viņu turpmākās dzīves scenārijus. Tomēr šī pagaidu dzīve pārvietoto personu nometnēs bija dzīve savas agrākās valsts pilsoņu kopienas un kultūras ietvaros, kas sekmēja arī bijušo leģionāru “atgriešanos no kara”. Vienlaikus šai dzīvei bija arī daudzas ēnas puses, ko noteica normālas cilvēkdzīves paralīze, kas savukārt sekmēja bēgļu sociālo marginalizāciju un depresiju. Bijušie leģionāri tika pakļauti biežām (pārsvārā nepamatotām) skrīninga jeb kolaboracionisma ar nacistiem pārbaudēm, kas pastiprināja izmisumu un bailes no nezināmās nākotnes.¹³

¹⁰ Hāzners, V. (red.). (1974). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanaģu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. 1. d. 45. lpp.

¹¹ Neiburgs, U. (2005). Latviešu leģionāri Rietumu sabiedroto gūstā. 298. lpp.

¹² Švābe, A. (red.). (1950–1951). *Latvju enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 2. sēj. 1320., 1321. lpp.

¹³ Sk.: Ekšteins, M. (2002). *Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi*. 216.–221. lpp.

“Daugava Vanagi” tika veidoti kā bijušo latviešu karavīru solidaritātes organizācija.¹⁴ Pieredzējušie, gados vecākie un Pirmo pasaules karu piedzīvojušie latviešu virsnieki, beidzoties Otrajam pasaules karam, labi saprata esošās un tuvākajā nākotnē gaidāmās leģionāru sociālās un psiholoģiskās problēmas, kā arī savu Latvijas virsnieku pienākumu un atbildību par saviem karavīriem šajā situācijā. Cēdelghēmas karagūstekņu nomētne tapušajā dibināšanas uzsaukumā lasāms: “*Daļa latviešu tautas ir palikusi bez tēvu zemes, kļīst svešumā un nonākusi trūkumā un postā. Tādā pašā trūkumā un postā esam arī mēs — viņas karavīri. Nākotne mums ir nezināma. Nav mums pašiem stipras valsts varas, kas par mums rūpētos. Agrāk vai vēlāk mēs, karavīri, atstāsim gūstekņu nomētnes un iziesim no tām kā līdztiesīgi savas tautas locekļi. Priekšā stāvošais posts ir liels un, lai to mazinātu, ir jāveic arī liels darbs. Šo darbu vēl grūtāku padara apstākļi, ka esam svešumā. Nezinām, kad tiksīm savā dzimtenē un vai vispār tur kādreiz tiksīm. Mums tagad ir liels skaits invalīdu, bāriņu, ir tēvi un mātes bez apgādniekiem. Mums trūkst svešvalodu zināšanu, mēs nezinām, kādi būs nākotnes dzīves apstākļi. Kas rūpēsies par tiem, kas saprot un zina to vajadzības un ciešanas? Uz to atbilde ir viena — mēs pašī.*”¹⁵ “Daugavas Vanagu” statūtu pirmajā punktā sacīts, ka tās “*mērķis ir karā cietušo latviešu un viņu ģimenes locekļu kulturālā un saimnieciskā aprūpe*”.¹⁶

20. gs. 40. gadu otrajā pusē “Daugavas Vanagu” darbības prioritāte bija solidāra gādība par leģionāriem invalīdiem un trūkumā nonākušajiem darba nespējīgajiem un/vai vecajiem cilvēkiem, kritušo karavīru bērniem un vecākiem. Savukārt garīgo aprūpi veidoja cilvēciskās un nacionālās kopības pasākumu (koru, teātra izrāžu, izglītojošu lekciju, sporta sacensību u.c.) organizēšana. Tika vākti līdzekļi pabalstiem, dāvanām, invalīdu aprūpei un apmācībai, vēlāk arī invalīdu namiem. Ziedošana kļuva par latviešu bēgļu kopienas sociālo normu (piemēram, t.s. darba un sardžu vienību vīri ASV joslā ziedoja 4% savas algas, bet britu joslā — 1%; 20. gs. 50. gados “Daugavas Vanagi” Amerikā izvērta kampaņu “Ziedosim stundas [mēnesī] algu trūkcietējiem”).

¹⁴ Par “Daugavas Vanagu” dibināšanu tuvāk sk.: Hāznars, V. (red.). (1974). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. 116.–151. lpp.

¹⁵ Turpat. 127. lpp.

¹⁶ Turpat. 181. lpp.

Pēc “Daugavas Vanagu” datiem, 1950. gadā Rietumos bija 1516 latviešu kara invalīdu (viņu vidū cilvēki ar ļoti smagu invaliditāti, t.sk. 26 neredzīgie, 31 dubultamputētie, 449 amputētie). Svarīgi bija “atgriezt” šos cilvēkus dzīvē, dot iespēju apgūt arodu, kas ir atbilstīgs veselības stāvoklim, veikt medicīnisko rehabilitāciju, apgādāt ar protēzēm vai citām ortopēdiskajām ierīcēm. Tam arī tika atvēlēta lielākā daļa “Daugavas Vanagu” līdzekļu un biedru enerģijas. Sekmīgs bija Baltijas invalīdu apmācības centra un citu pārskolēšanas institūciju darbs, kas vispirmām kārtām nodrošināja jauna aroda apguvi neredzīgajiem, bijušajiem leģionāriem ar amputētiem locekļiem, kā arī citiem ļoti smagiem veselības traucējumiem.¹⁷ 1952. gadā “Daugavas Vanagi” izveidoja īpašu invalīdu mītni “Bērzaine” Vācijā Freiburgas priekšpilsētā, kas turpmākajos gados galvenokārt tika izmantota kā invalīdu atpūtas nams.¹⁸ Organizācija arī sekmēja Vācijas pensiju un pabalstu sistēmas attiecināšanu uz leģionāriem un darba nespējīgajiem ļaudīm. Piemēram, 1955. gadā “Daugavas Vanagiem” Vācijā bija 2595 aprūpējamie, no tiem 933 kara invalīdi.¹⁹ Arī nākamajos gados kara invalīdu un viņu ģimeņu, karavīru atraiņņu un bāriņu, kritušo vecāko aprūpe palika nozīmīgākā “Daugavas Vanagu” darbības nozare.

Jau 20. gs. 50. gados aprūpes organizācija “Daugavas Vanagi” izvērtās par plašāko latviešu apvienību Rietumvalstīs. 60. gadu sākumā tai 14 valstīs bija kopskaitā 156 nodaļas ar vairāk nekā 8300 biedriem, darbojās 13 kori, 21 teātra kopa, 7 tautasdeju kopas, 44 bibliotēkas un 24 sporta sekcijas u.c.²⁰ 70. gadu vidū — 18 kori, 16 teātra kopas, 45 bibliotēkas, 30 sporta kopas u.c.²¹ 70. gadu nogalē un 80. gados biedru skaits tuvojās desmit tūkstošiem.²² “Daugavas Vanagu” iekšējā organizācija bija izteikti reglamentēta (pat militāra), — pastāvēja savi īpaši darbības,

¹⁷ Švābe, A. (red.). (1950–1951). *Latvju enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 1. sēj. 452.–454., 812.–815. lpp.; Bērziņš, A. (1971). *Tāls ir ceļš atpakaļ uz dzimteni*. [B. v.]: Grāmatu draugs. 86.–96. lpp.

¹⁸ A. J. B. (1962). Bērzaine. *Daugavas Vanagi*. 2: 4–7; Švābe, L. (red.). (1962). *Latvju enciklopēdija. Papildinājumi*. Stokholma: Trīs zvaigznes. 23.–25. lpp. Latvijas Valsts arhīvs

¹⁹ Latvijas Nacionālais arhīvs. Latvijas Valsts arhīvs, 2263. f., 1. apr., 163. l., 23. lp.

²⁰ Švābe, L. (red.). (1962). *Latvju enciklopēdija. Papildinājumi*. 32. lpp.

²¹ Šmita-Kalēja, B. u.c. (red.). (1976). *Daugavas Vanagi*. [B. v.]: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 23., 26. lpp.

²² Veigners, I. (2009). *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs*. Rīga: [b. izd.]. 146.–148. lpp.

biedru savstarpējo attiecību, pienākumu un tiesību noteikumi, svinīgie solījumi, simboli un rituāli.

Šī aprūpes organizācija bija konsekventa pretpadomju organizācija. Tās pamatmērķis bija nerimtīga cīņa par Latvijas atbrīvošanu no Padomju Savienības okupācijas. “Daugavas Vanagi” to arī allaž skaļi propagandēja, sūtot atgādinājuma vēstules par Baltijas valstu likteni Rietumvalstu politiķiem, ierēdņiem, preses izdevumiem un nevalstiskajām organizācijām, rīkojot protesta mītiņus, gājienus un citus padomju politikas okupētajās zemēs atmaskojošos pasākumus. Šo iemeslu dēļ PSRS pret “Daugavas Vanagiem” vērsa plašu diskreditējošu apmelojumu kampaņu, akcentējot, ka tās darbība veltīta nacisma atdzimšanai un nacistisko kara noziedznieku slēpšanai.²³ “Daugavas Vanagu” izteiktais nacionālais konservatīvisms un pretpadomju noskaņojums, noraidošā attieksme pret t.s. kultūras sakariem ar okupēto Latviju tika neviennozīmīgi vērtēta Rietumu latviešu sabiedrībā. Tai bija ne tikai liels pulks atbalstītāju, bet arī daudz pretinieku un kritiķu.

Pēckara ikdienība un karavīru piemiņa

Latviešu sabiedrības Rietumos pēckara ikdienības pirmais lūzuma punkts bija sāktā izceļošana no Vācijas uz citām zemēm. Pārstāja pastāvēt pārvietoto personu nometnēs tapusi “mazā Latvija”.²⁴ Jau 1946. gadā sievietēm vieninieciem piedāvāja darbu Lielbritānijas slimnīcās, tekstilfabrikās un mājsaimniecībā,²⁵ bet vīriešiem (lielai daļai bijušo leģionāru) vieniniekiem — lauksaimniecībā, raktuvēs, ceļos un citos fiziski smagos darbos. Nākamajos gados sākās aizbraukšana uz Austrāliju, ASV, Brazīliju u.c. valstīm. Turp devās arī ģimenes, bet par

²³ Piemēram, sk.: Avotiņš, E., Dzirkalis, J., Pētersons, V. (1962). *Kas ir Daugavas Vanagi?* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 1963. gadā šī grāmata tika izdota arī angļu valodā. Padomju apmelojumu atspēkojumu sk.: Ezergailis, A. (2005). *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia. Daugavas Vanagi: Who are They? — Revised.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds.

²⁴ Tuvāk sk.: Veigners, I. (2009). *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs.* 527.–530. lpp.

²⁵ Tuvāk par emigrācijā nonākušo latviešu darbu un dzīves iespējām Lielbritānijā sk.: McDowell, L. (2005). *Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant ‘Volunteer’ Workers.* London: UCL Press.

kolaboracionistiem ar nacistisko režīmu atzītie cilvēki, vecie ļaudis, nopietni slimie un kara invalīdi pārsvarā palika Vācijā.

Bēgļu izklišana pa pasauli mainīja viņu dzīvesveidu, veidoja jaunus mērķus un ikdienas saturu. Dzīve Rietumos ietvēra kardinālas dzīvesveida izmaiņas — sociālā un materiālā statusa maiņu, svešvalodas lietošanu publiskajā saziņā un darbavietās, profesijas maiņu (īpaši humanitārās, mākslas un sociālajās nozarēs izglītību guvušajiem, valsts iestādēs un jurisprudencē strādājušajiem). Tā bija spēja iesāktās dzīves un tās plānu, ieceru un jēgas maiņa/apvērsums.²⁶ Liela daļa latviešu bēgļu pakāpeniski iekļāvās Rietumu attīstītāko valstu patērnieciskajā dzīveskārtībā. Tika iekārtotas/veidotas dzīves jaunajās mītnes zemēs, zaudēto aizstāja iegūtais — mājas, darbs, izglītība un ikdiena ar savu prieku un rūpestiem.

Mainījās bēgļu sabiedrisko organizāciju, arī “Daugavas Vanagu” darbs. Viens no galvenajiem uzdevumiem joprojām bija savstarpēji solidāru un atbalsta attiecību veidošana un uzturēšana, kas sociāli īpaši nozīmīga bija tiem civilajiem bēgļiem un bijušajiem leģionāriem, kuriem bija grūti vai pat neiespējami/nepieņemami integrēties rietumnieciskajā mierlaiku dzīvē. Daudzi bijušie leģionāri to arī neizdarīja, — brīvprātīgi vai arī nespēja pārvarēt sociālos šķēršļus, paliekot sociāli marginālā situācijā. Viņi veidoja “zaudēto paaudzi”, kas attieksmē pret dzīvi, sabiedrību un savu likteni līdzinājās Ēriha Marijas Remarka

²⁶ Rakstnieks Gunārs Janovskis raksturo savu varoņu — bijušo leģionāru, kuri, arī neraugoties uz savu Latvijā gūto izglītību (studijām universitātē, absolvēto vidusskolu, pamatskolu u.c.) un profesiju, tagad iztiku pelna ogļraču, ceļa strādnieku, laukstrādnieku, zvejnieku, rūpniecības strādnieku un līdzīgos darbos: “*Kur gan tagad nedzīvo latvieši! Zemes arāji, kuriem pat Liepājas dārdošais tramvajs kādreiz bija licies tīrais tehnikas brīnums, nerunājot jau nemaz par Rīgu, piepeši sāka apdzīvot lielo pasauli. Ņujorka, Londona, Sidneja, Toronto – tie mums bija kļuvuši parasti, ik dienu lietoti apzīmējumi. Pamazām zudis bija mīts, kas šīs vietas kādreiz lika iedomāties mirdzam un vizuļojam žilbīgi plašās gaismas lāmās ar pilārotām operu celtnēm, teātriem, katedrālīgi plašiem muzejiem un aizrautīgi plašu un aktīvu gara pasauli. Šodien mēs pazinām pelekās priekšpilsētu ielas, kas sākās turpat mirdzošu operu un muzeju aizmugurē, strādnieku kvartālus, slemus. Un dzīvi, kas ritēja šķietamā pārpilnībā, bet bija vienmuļa, tukša un bezmērķīga. Tik briesmīgi bezmērķīga, ka mēs stāvējām un brīnījāmies, un neticējām savām acīm.*

Diez vai mēs bijām zaudētāji vai ieguvēji ar to, ka bijām kļuvuši pasaules pilsoņi? Nu, zaudētāji jau nu katrā ziņā. Tikai tas nenotika no brīva prāta, un mēs tur nekā nevarējām grozīt!” Sk.: Janovskis, G. (2003/1963). *Sōla.* Grām.: Janovskis, G. *Kopotī rakstī.* Rīga: Elpa. 10. sēj. 14., 15. lpp.

smeldzīgo romānu varoņiem — Pirmā pasaules kara veterāniem, Otrā pasaules kara karavīriem un pa pasauli kļīstošajiem mūžīgajiem bēgļiem. Arī pēc kara ārvalstīs tapušajā latviešu literatūrā “zaudētās paaudzes” klātbūtne ir spilgti skaudra. Bijušie leģionāri, kuri nespēja samierināties ar Latvijas zaudējumu un savu bezspēcību pasaules “lielās politikas” priekšā, kā par sevi saka viens no Gunāra Janovska varoņiem, ir “*smiltīs izsviestas laivas, lieki paši sev un nederīgi citiem*”.²⁷

Savstarpējais atbalsts bija nepieciešams lielai daļai latviešu bēgļu un bijušo leģionāru. Viņi bija viena likteņa bērni jebkurā pasaules malā. Turklāt Rietumvalstīs visai ilgi bija jāstāpās un jāsamierinās ar tur valdošajiem sava laika stereotipiem par austrumeiropiešu atpalcību/otršķirību un dīvaino citādību. Tie ietvēra arī attieksmi pret baltiešiem kā nacistiskās Vācijas sabiedrotajiem un neizpratni par viņu naidu pret Padomju Savienību, kas nereti tik daudz par padomju represijām un gulagiem nezinošo rietumeiropiešu vidū joprojām baudīja simpātijas.²⁸

Latviešu sabiedrisko organizāciju Rietumvalstīs uzdevums bija uzturēt jaunajās mītnes zemēs latviešu bēgļu kopienas galveno politisko mērķi — Latvijas valstiskās neatkarības atguvi. Tam kalpoja arī ritualizētie Latvijas valsts svētku pasākumi bēgļu centros un nozīmīgu vēstures notikumu komemorācijas kalendārs.

Organizācija “Daugavas Vanagi” izveidoja arī savu svētku un atceres dienu sarakstu, kurā 1952. gadā līdzās jau tradicionālajiem Latvijas Republikas svētkiem iekļāva Latviešu leģiona piemiņas dienu. Domājams, ka ar šo lēmumu tā tiecās sasniegt vairākus mērķus:

1) līdzināt kopienas simbolisko parādu bijušajiem leģionāriem gan kā cīņu zaudējušajiem karotājiem par Latvijas brīvību, gan kā kara upuriem, gan arī kā salīdzinoši marginālai sociālajai grupai, likteņa pabērniem u.tml.;

²⁷ Janovskis, G. (2003/1966). Pār Trentu kāpj migla. Grām.: Janovskis, G. *Kopotī raksti*. 10. sēj. 341. lpp.

²⁸ Piemēram, sk. bijušo leģionāru dzīvēstāstus Gunara Janovska trilōģijā “Sōla” (1963), “Pār Trentu kāpj migla” (1966) un “Balsis aiz tumsas” (1972). Par leģionāra tēlu G. Janovska prozā sk.: Tabūns, B. (1995). Latviešu leģionāra tēls Gunara Janovska romānos. Telpas un laika aspekts. Grām.: Rožkalne, A. (sast.). *Materiāli latviešu literatūras un mākslas vēsturei*. Rīga: Zinātne. 50.–56. lpp. Par G. Janovska daiļradi arī tuvāk sk.: Lūse, D. (2000). *Latviešu trimdas proza*. Rīga: Jumava. 44.–56. lpp.

Organizācijas “Daugavas Vanagi” Centrālās valdes sēdes Londonā 1952. gada 11.–12. aprīlī dalībnieki. *Latvijas Okupācijas muzeja krājums*

2) turpināt pasaulē izkļīdušajā latviešu bēgļu kopienā uzturēt ziedošanas tradīciju, kas nodrošināja atbalstu invalīdiem, viņu ģimenēm un vecajiem ļaudīm;

3) neļaut zust pārliecībai par Latvijas brīvības atgūves neizbēgamību un radīt pozitīvu pašrefleksiju par latviešiem — cīnītājiem pret padomju totalitārismu un Austrumeiropas tautu apspiestību;

4) sekmēt solidaritāti pašu bijušo leģionāru vidū, stimulēt viņu pašapziņu un pašvērti;

5) rosināt bēgļu jaunākajā paaudzē (kas izglītību ieguva skolās Rietumos) Latvijas vēstures un kultūras apguvi, audzināt viņos Latvijas patriotismu;

6) veicināt bijušo leģionāru integrāciju latviešu kopienās, iesaisti tās aktivitātēs un ar tās starpniecību arī jauno mītņu zemju sabiedrībā.

Latviešu leģiona piemiņas dienas izveidi tieši 20. gs. 50. gadu sākumā noteica sociālās pārmaiņas latviešu bēgļu sabiedrībā — jau notikusi lielas daļas pārcelšanās no Vācijas uz jaunajām mītnes zemēm, jaunais sociālās diferenciācijas process, sapratnes, ka atgriešanās Latvijā nenotiks tuvākā laikā, veidošanās, aizvien dziļāka iesaiste mītnes zemēs

(meklējot labāku darbu, apgūstot arodus, mācoties, dibinot ģimenes u.tml.). “Daugavas Vanagi” Leģionāru piemiņas dienu šajā latviešu bēgļu sabiedrības sociālo un ģeogrāfisko pārmaiņu laikā izmantoja, lai uzturētu, pat nostiprinātu saikni organizācijas biedru vidū, kā arī neļautu no tagadnes izslēgt pagātņi.

1953. gada martā latviešu preses izdevumos tika publicēts Latviešu leģiona atceres 16. martā pamatojums: *“Pietiek atņemt tautai tās varoņu kultu, lai tai atņemtu uzticību sev, ticību nākotnei un to pakļautu neatvairāmai bojā ejai; jo varoņu kults ir viens no tautas dziļākiem dzīvības avotiem [...] Latviešu leģions Otrā pasaules karā bija tas latviešu karavīru kodols, kas nostājās aci pret aci, durkli pret durkli pret sarkanarmijas masām, ka vēlās uz mūsu zemi, lai nolauptu to, kas tām nekad nebija piederējis — mūsu zemi. Latviešu leģionāri negribēja nekādu tautu iekarot. — Latviešu leģionāri gribēja vienīgi pasargāt to, kas piederēja viņu tautai [...] Daugavas Vanagi Latviešu leģiona dienu svin visās zemēs, kur tie darbojas, godinot savus kritušos kauju biedrus un smeļoties latviešu varoņdarbos spēkus taisnīgai cīņai par savas tautas un valsts neatkarību nākotnē. Dziļā goddevībā svinot Latviešu leģiona dienu un pieminot cīņā par Latvijas brīvību kritušos, Daugavas Vanagi grib būt kopā ne vien ar savu kara draudzi un varoņu veļu saimi, bet ar visu latviešu tautu vienā vienīgā domā un gribā — visu par Latviju.”*²⁹

1953. gada martā vairākos latviešu centros Lielbritānijā, ASV un citur pirmo reizi notika Latviešu leģiona piemiņas dienai veltītie “Daugavas Vanagu” sarīkojumi.³⁰ Tie gadu gaitā pārtapa par regulāru šīs organizācijas rituālu.

Leģiona piemiņas dienas rituāls

Latviešu leģiona piemiņas dienas pasākumi martā parasti notika kopā ar Oskara Kalpaka un Brīvības cīņu varoņu atceri. Jau Latvijas brīvvalstī izveidojās noturīga tradīcija O. Kalpaka nāves dienā 6. martā

²⁹ Līdācis, A. (1953). 16. marts — latviešu leģiona diena. *Daugavas Vanagi*. 25, 4–5. Arī sk.:

Līdācis, A. (1953, 14. marts). Latviešu leģiona dienā. *Laiks*. 2. lpp.

³⁰ Sk.: *Londonas Avīze*. 1953. 13. marts; *Latvija Amerikā*. 1953. 21. marts; u.c.

pieminēt gan viņu, gan citus kritušos, godināt bijušos “kalpakiešus”. Organizācijas “Daugavas Vanagi” atceres dienu kalendārā iekļauto pulkveža O. Kalpaka nāves dienu un Latviešu leģiona dienu laika ziņā šķīra vien 10 dienas, tālab arī latviešu bēgļu kopienas sabiedriskajā dzīvē abi šie atceres pasākumi saplūda kopā.

Šīs piemiņas dienas norises scenārijā parasti iekļauts dievkalpojums, aizlūgums, klusuma brīdis, mirušo karavīru kapu apmeklējums, svinīgs sarīkojums, koncerts un saviesīgā daļa. Vārds tradicionāli tika dots mācītājam, konkrētās “Daugavas Vanagu” nodaļas vadītājam, arī Brīvības cīņu dalībniekiem un latviešu leģiona virsniekiem, kā arī māksliniekiem. Pasākumu vēriens un apmeklētība bija atšķirīga, to noteica konkrētās latviešu kopienas lielums, sastāvs un lokālās tradīcijas. Tomēr kopumā O. Kalpaka un latviešu leģionāru atcere kļuva par regulāru ikgadēju pasākumu visās lielākajās rietumlatviešu kopienās, kur aktīvi darbojās “Daugavas Vanagu” nodaļas.

Šīs organizācijas iniciētās Leģionāru piemiņas dienas pirmo gadu sarīkojumos īpaša cieņa un sirsnība tika veltīta kritušajiem un dzīvajiem karu dalībniekiem, tā dziedinot kara atstāto traumu un apliecinot kopību ar viņiem. Par vienu no pirmajiem pasākumiem Čikāgā 1955. gadā ārsts Nikolajs Vētra stāsta: *“Kluss bija šis vakars nelielajā, bet piemēroti un skaisti dekorētājā zālē. Katru ienākošo kalpakieti, bijušo leģionāru, karavīra piederīgo klusu uzrunāja “Daugavas Vanagu” vadītājs A. Vanags un katram Čikāgas latviešu studentu kopas pārstāve piesprauda pie krūtīm sarkanu rozi. Klusu, sirsnīgi. Nevienas skaļas, daudzvārdīgas runas, īsa studentu kopas vadītāja I. Veidmaņa uzruna, īss plkv. P. Pommēra kalpakiešu vēstījums, īss plkv. R. Poruka leģiona vēstījums. Svinīgo klusumu būtu traucējuši aplausi arī skaistajiem V. Salnas un vīru kora “Daugavieši” dziedājumiem. Kad piemiņas akts pēc DV priekšnieka A. Vanaga beigu vārdiem izskanēja ar kopīgi nodziedāto “Še kopā mēs biedri, kam lemts nebij mirt” klātesošie juta, ka bija labi, lai arī iesmeldzās sāpes tiem, kas ir zaudējuši.”*³¹

Noskaņā skumju tonīkārtā ir arī citas publikācijas. Literāte Tonija Krūka 1954. gadā latviešus Amerikas kontinentā uzrunāja: *“Un, ja mēs*

³¹ Vētra, N. (1955, 16. marts). Kā jāatceras tie, kurus nedrīkst aizmirst. *Laiks*. 2. lpp.

Latviešu trimdas presē publicētie sludinājumi par 16. marta pasākumiem

vismaz tagad gribam būt savās sirdīs taisni un patiesi, tad ar noliektām galvām lūgšim: "Piedod, brāli, tu miri arī par mani. Piedod, ka es tev esmu pāri darījis, domās, vārdos un darbos, jo es pats biju par vāju un glēvu, lai skatītos nāvei acīs. Bet es darīšu visu, lai tavs dzīvības upuris nebūtu bijis veltīgs." Kad šodien Latvijas un visa sarkano varmāku apspiestā pasaules daļa cer un gaida uz savu atbrīvošanas dienu, kad arī mūsu dēli un brāļi noliek savas galvas Korejas kara laukos, kad kara invalīdi un to ģimenes nīkst vēl joprojām Vācijas bēgļu nometnēs, kad daudzi no dzīvi palikušajiem cīnītājiem kļuvuši par dzīvām drupām, zaudējot savu garīgo līdzsvaru, lai mūsu acis beidzot kļūst redzīgas un ausis dzirdīgas, lai šīs marta dienas, kuru 16. datums nosaukts par Leģiona dienu, kļūst līdzīgs visām pārējām varoņu piemiņas dienām, ne tikai dzīvi palikušajiem leģionāriem un viņu piederīgajiem, bet visai mūsu tautas daļai Brīvajā pasaulē."³²

Preses publikācijas liecina, ka laika gaitā Leģiona piemiņas dienas pasākums aizvien vairāk ieguva noteikta ikgadēja (daudzviet pat obligāta) rituāla vaiestus. "Marta vējiem pavasarī vēstot katru gadu, lai kur arī latvieši atrastos, brīvajā pasaulē piemin Kalpaka un Leģiona dienu un visus tos cīnītājus, kas izrādījuši varonību cīņā par Latvijas brīvību," 1963. gadā vēstīja Vācijā iznākošais laikraksts "Latvija".³³ Laikam ritot, Otrā pasaules kara zaudējumu skaudrais tiešums mazinājās. O. Kalpaka un Latviešu leģiona dienas regulārie pasākumi savā veidā samierināja to dalībniekus ar zaudējumu, vienlaikus ļaujot saglabāt pagātnes norišu piemiņu un apliecinot tām savu cieņu.

Piemēram, par Leģiona piemiņas pasākumu 1960. gadā Mineapolē laikraksts "Laiks" vēstīja: "Svinības ievadīja dievkalpojums latviešu baznīcā, kad aiz Latvijas un DV apvienības karoga dievnamā iesoļoja kara invalīdi [...]. Dievkalpojumu vadīja draudzes māc. P. Langins, sprediķoja stud. teol. A. Kaupiņš, dziedāja draudzes koris dir. E. Pones vadībā. Pēc tam draudzes nama zālē notika [Virburgas pārvietoto nometnes] karoga pārņemšana. No Virburgas atvestajam karogam iet līdzī vēlējums: "Lai kādi nezināmi ceļi tev jānostaigā, reiz šim karogam pazemībā jāliecas Brāļu

³² Krūks, T. (1954, 17. marts). Leģionārus pieminot. *Latvija Amerikā*. 3. lpp.

³³ J. R. (1963, 23. marts). Kalpaka un leģiona vakarā Birminghamā. *Latvija*. 3. lpp.

kapos pie mātes Latvijas kājām.” [...] H. Kiperts [...] pakavējās pie Leģiona dibināšanas, godināja kara invalīdus un no DV apvienības pasniedza tiem ģen. R. Bangerska “Mana mūža atmiņas”. Gaidas invalīdiem pasniedza ziedus. Atceres runu teica rakstnieks V. Pelēcis, bet no ev.-lut. draudzes sveicināja māc. P. Langins, no jaunatnes — gaidu vad. M. Jermalajeva, no Latv. apvienības — M. Geistauts, korp. kopas — H. Kiperts. Aktam sekoja priekšnesumi — D. Bakuzes un A. Mednes deklamācijas, M. Jermalajevas atmiņas un Knuta Lesiņa jaunākās kompozīcijas, kas izpelnījās lielu piekrišanu.”³⁴ Savukārt 70. gadu otrajā pusē par pasākuma gaitu Lidsā rakstīti: “Plkv. O. Kalpaka un Latviešu leģiona atceres sarīkojumā Lidsā ievadīja māc. E. Bergmaņa svētbrīdis, pēc kam varoņu daudzināšanas runu teica Dr. O. Lūsis. Metot skatu mūsu sabiedriskajās rosmēs, runātājs atzina, ka tajās mēs lielu uzmanību veltam dažādām atcerēm. Mums tāpēc pārmet pārāk lielu kavēšanos pagātnē. “Bet vai bez šī atmiņu dzīvinošā spēka mēs visi te vēl būtu kopā?”, jautāja referents. [...] Latviskās dziesmas skandēja “Daugavas” vīri dir. A. Pommera vadībā. Daudzas dziesmas bija jāatkārto un piedevām sniegto — “Mazs bij” tēva novadiņš” dziedāja līdz ar visi atceres brīža dalībnieki.”³⁵ Martā ziņas par līdzīgiem sarīkojumiem latviešu kopienās parādījās daudzajos latviešu laikrakstos, žurnālos, apkārtrakstos Amerikā, Eiropā, Austrālijā u.c. Un tā no gada gadā — četrus gadu desmitus. Katra ikgadējā piemiņas sarīkojuma norise, programma, saturs bija “Daugavas Vanagu” lokālo nodaļu ziņā. Ja tai bija plašāks biedru loks un arī bija savs nams, tad arī Leģiona piemiņas dienas sarīkojums bija vērienīgāks. Latviešu leģiona piemiņas dienas svētkiem nepiemita izteikts centrējums, tie bija t.s. atmiņas/piemiņas tiklojuma pasākums, kuru notikšanu/nenotikšanu noteica latviešu — konsekventu cīņas par Latvijas brīvību turpinātāju, antikomunistu — sociālās grupas esamība/neesamība. Šai sociālajai grupai ikgadējā Latviešu leģiona piemiņas diena bija pārtapusi par kristīgās baznīcas iksvētdienas dievkalpojuma līdzīgu ceremoniālu — tikpat obligātu, tik zināmu, tik vajadzīgu, pat nenovēršamu.

³⁴ [B. aut.] (1960, 30. marts). Latvijas karogs no Vircburgas Mineapolē. Latviešu leģiona atceres svinības Minesotā. *Laiks*. 2. lpp.

³⁵ DS (1976, 27. marts). Nezaudēsīm saskari ar tautu dzimtenē. Plkv. Kalpaka un Leģiona piemiņas sarīkojumi Lidsā un Halifaksā. *Latvija*. 5. lpp.

Rituālu pētnieks Ēriks Rotenbūlers (*Rothenbuhler*) uzsver, ka īpašās svētku dienas pārtrauc normālo sociālo rutīnu, un tajās cilvēki (tieši un netieši) pulcējas, lai kopā svinētu savu saikņu, savu attiecību, savu ideālu un morālo principu esību. Svētki ir rituāls, kas vieno sabiedrības locekļus un piešķir jaunu spēku/atjaunotni esošajai sociālajai kārtībai.³⁶ Jāteic, ka Leģiona piemiņas ikgadējais rituāls izveidojās par daļu Rietumos dzīvojošo latviešu sociālās kārtības stabilu vienību, kuras saturs arī 20. gs. 50.–80. gados bija zaudējuma atcere, mierinājuma sniegšana dzīvajiem kara dalībniekiem un viņu piederīgajiem, latviešu kopienas un paaudžu solidaritāte. Rituāls arī veica šīs sociālās kārtības atjaunotni, ik gadus atgādinot leģionāru likteņus un viņu īpašo vietu Rietumu latviešu kopienā.

Nemainīgi būtiska visu piemiņas dienas pasākumu sastāvdaļa bija ziedojumu vākšana gan sociālajai aprūpei, gan arī karavīru piemiņas saglabāšanai. Latviešu leģiona diena vairāk un plašāk tika atzīmēta latviešu centros Eiropā, īpaši Lielbritānijā. Pakāpeniski no dzīves aizgāja Brīvības cīņu dalībnieki, saruka arī kara invalīdu un bijušo leģionāru rindas, tādējādi par Latviešu leģiona piemiņas dienas sarīkojumu galveno tēmu kļuva Latvijas vēstures Brīvības cīņu slavas un Otrā pasaules kara traģiskas atgādinājums, kā arī cīņas par dzimtenes atbrīvošanu no padomju okupācijas ideja un pasākumi.

Jāteic, ka šī piemiņas diena nebija vienīgais regulārais leģiona komemorācijas pasākums Rietumu latviešu kopienās. Latviešu kara invalīdu apvienība (dib. 1955. gadā)³⁷ par savu varonības vēstures publisko suminājumu bija izvēlējusies “Kurzemes cietokšņa” ikgadējo atceri,³⁸ lai gan šīs apvienības atsevišķās nodaļas un biedri iesaistījās arī 16. martam veltītajos pasākumos.

³⁶ Rothenbuhler, E. W. (1998). *Ritual Communication: From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. Thousand Oaks: Sage Publications. P. 41, 42.

³⁷ Latviešu kara invalīdu apvienības izveides pašskaidrojumu sk.: Lielbārdis, J. (1965). Latviešu kara invalīdu apvienības 10 gadi. *Kara Invalīds. Speciālizdevums*. 9, 42–47.

³⁸ Par “Kurzemes cietokšņa” atceres pasākumiem tuvāk sk. Latviešu kara invalīdu apvienības žurnāla “Kara Invalīds” (dib. 1957) publikācijās.

Varoņmīts

Leģiona piemiņas dienas rituāla sastāvdaļa bija arī šai tematikai veltītās ikgadējās publikācijas latviešu preses izdevumos martā. Dažkārt prese vēlreiz pie leģionāru tēmas atgriezās maijā, kad pasaule atskatījās uz Otrā pasaules kara noslēgumu. Laikrakstos un žurnālos ievietotajos rakstos tika atgādināts leģionāru cīņu varoņīgi traģiskais liktenis un veidots viņu vēstures diskurss. Žurnāls “Daugavas Vanagi”/“Daugavas Vanagu Mēnešraksts” marta numurā publicēja arī leģionāru liktenim veltītus dzejoļos un tēlojumus, lielāku prozas sacerējumu fragmentus, atmiņstāstus un vēstures apceres. Arī žurnāla “Kara Invalīds” satura lielu daļu veidoja latviešu leģionam veltītie raksti, dzejoļi, tēlojumi. Tādējādi preses publikācijas līdz ar pašu Leģiona piemiņas dienas rituālu veidoja latviešu bēgļu kopienas kognitīvās pamatkategorijas un loģiku, radīja un izplatīja realitātes definīcijas, domu un vērtējumu modeļus, piedalījās strīdos, kā arī kopības un solidaritātes formēšanā.³⁹

Politisko rituālu pētnieks Deivids Kercers (*Kertzner*) norāda, ka ikvienai sabiedrībai ir savi mīti par tās sākumiem un tās esības sevišķumu. Tie parasti vēsta par varoņiem un izciliem notikumiem, kas tās vai citas sabiedrības esības koncepcijā pārtapuši simbolos. D. Kercers, definējot rituālu, norāda, ka tas ir simbolismā tīta darbība un ka tieši simboli veido rituāla saturu pildījumu.⁴⁰ Politiskie priekšstati tiek mediēti ar simbolu starpniecību, un rituāls (kā simboliskās reprezentācijas iedarbīga forma) ir arī sabiedrības politiskās realitātes konstruēšanas nozīmīgs instruments. Savukārt simboli ietver kognitīvo un emocionālo asociāciju vēsturi. Simbolu spēku veido tieši saikne ar vēsturi — to izcelsme, pagātnes solidaritātes izjūta, vieta identitātes definējumā un pasaules izpratnē.⁴¹

Leģiona dienai veltītās publikācijas konstruēja varoņmītu par latviešu leģionāriem, kas viņus pārvērtā politiski un emocionāli nozīmīgos

³⁹ Par šo rituālu funkciju tuvāk sk.: Rothenbuhler, E. W. (1998). *Ritual Communication: From Everyday Conversation to Mediated Ceremony*. P. 42.

⁴⁰ Kertzner, D. I. (1988). *Ritual, Politics, and Power*. New Haven; London: Yale University Press. P. 9–13.

⁴¹ Turpat. 79.–93. lpp.

vēstures simbolos — piemiņas dienas rituāla neatņemami svarīgā sastāvdaļā. Šis publikācijas arī radīja un vienlaikus reprezentēja trimdas latviešu publiskajā telpā esošo latviešu leģiona vēstures naratīvu. Tajā ieraugāmas vairākas pamatlinijas.

1. Latviešu leģions izveidots piespiedu kārtā, bija mobilizācija, taču karošana Latviešu leģionā ir morāli attaisnojama un atbalstāma, jo tā pretinieks bija Padomju Savienība, kas iznīcināja Latvijas valsti, nogalināja, represēja un izsūtīja uz Sibīriju tās pilsoņus. Turklāt 20. gs. 40. gadu politiskā situācija ļāva pastāvēt cerībai, ka nacionāls militārs karaspēks var kļūt par izšķirīgu faktoru cīņā par Latvijas neatkarību, ja mainās PSRS un Rietumvalstu attiecības, no sabiedrotajiem kļūstot par pretiniekiem. Mārtiņš Ozols, atceroties leģionārus, Lielbritānijā iznākošajā latviešu laikrakstā norāda: “*Vienu otru reizi cilāts jautājums, vai mums bija jēga ziedot savus labākos dēlus Otrā pasaules kara cīņu laukos. Taču neaizmirsīsim, ka iesaukšana notika mobilizācijas kārtībā un brīvprātīgo bija tikai neliela daļa.*”⁴² Savukārt A. Puķīte laikraksta “Laiks” 20. gs. 50. gadu otrajā pusē rada attaisnojumu un leģiona pastāvēšanas jēgas skaidrojumu: “*Latvieši izšķīrās par cīņu, pieņemot vācu sniegtos ieročus, jo, pazīdami iepriekšējās boļševiku okupācijas, saprata, ka ļaunāks par padomju varu nekas nevar būt. Bet tas nenozīmē, ka mums bija jebkādas ilūzijas par nacionālsociālisma sistēmu. Stājoties Latviešu leģionā, mums bija klusa cerība, ko deva toreizējā situācija, kura bija līdzīga notikumiem 1917.–18. gadā, kad, Krievijai un Vācijai sabrūkot, sabiedroto atbalstā Latvija ieguva brīvību. Šī Pirmā pasaules kara laika rietumu sabiedroto palīdzība bija radījusi neizdzēšamas simpātijas latviešu tautā. Mēs nešaubījāmies par Rietumu sabiedroto uzvaru šajā karā. Līdz tai mēs par katru cenu gribējām pasargāt mūsu zemi no austrumu okupantiem.*”⁴³ Divdesmit gadus vēlāk tādu pašu viedokli puda arī J. Frišvalds: “*Neviens, kas redzēja 1940. gada vasarā maskaviešus ar ruļļu varu un kailu viltu sabradājam Latvijas valsti un vēlāk slepkavojam un aizsūtām verdzībā tās dēlus un meitas, nevarēja ne tikai palikt vienaldzīgs par savas tautas likteni, bet nespēja un nespēs nekad ar*

⁴² Ozols, M. (1971, 7. maijs). Pieminiet viņus. *Londonas Avīze*. 1. lpp.

⁴³ Puķīte, A. (1957, 17. marts). Latviešu leģiona nozīme. *Laiks*. 2. lpp.

draudzīgām acīm raudzīties uz Padomju Savienību. [...] Tajā laikā mēs būtu bijuši gatavi cīnīties kopā kaut vai ar nelabo, lai atmaksātu par tautai cirstajām brūcēm, lai iestātos par valsts atjaunošanas cerībām.”⁴⁴ Šie attaisnojuma, tiesību pieteikuma uz savu taisnību un morālā taisnīgumu argumenti tālaika kontekstā bija spēcīgi.

2. Latviešu leģiona cīņa pret Sarkanu armiju demonstrē, ka Latvija nav brīvprātīgi iestājusies PSRS. Vēl 20. gs. 50. gados viens no “Daugavas Vanagu” vadītājiem, bijušais Latviešu leģiona ģenerālinspektors Rūdolfs Bangerskis norādīja, ka līdz ar leģionāru varonību “dota skaidra un nepārprotama atbilde boļševiku melīgajiem apgalvojumiem, ka latvju tauta pati esot Latviju pasludinājusi par padomju valsti, brīvprātīgi lūgdama to iekļaut Padomju Savienībā”.⁴⁵ Arī Alberts Raidonis skaidroja: “Latviešu karavīri ar savām izmisuma cīņām pierādīja arī to, ka mūsu zeme nav labprātīgi iekļāvusies Padomju Savienībā, kā komunistu propaganda sludina.”⁴⁶

3. Latviešu leģiona cīņas Kurzemē ļāva Latviju pamest vairāk cilvēkiem, tādējādi glābjot viņus no padomju represijām un nāves. Tālab Rietumpasaulē dzīvojošajiem latviešiem allaž ir sirdī jāglabā pateicības jūtas pret leģionāriem. A. Puķīte atgādināja: “Leģiona cīņu aizsegā pāri par 100 000 mūsu tautiešu paglābās Vācijā un no tās pārējā brīvā pasaulē.”⁴⁷ Arī Vilis Hāzners rakstā par Latviešu leģiona piemiņas dienas izvēli akcentēja, ka Latviešu leģiona varonīgās cīņas “nekad neaizmirsīs tie desmiti tūkstoši latviešu bēgļu, kuriem leģions sedza ceļu uz brīvību, kaut ārpus savas tēvzemes robežām”.⁴⁸

4. Latviešu leģionāri bija teicami un drosmīgi karavīri, kara varoņi. Jānis Freivalds norādīja, ka “nacionālo karavīru cīņas Otrā pasaules karā ar uzvarām un arī sāpīgiem upuriem rakstīja spožas lappuses mūsu kara gaitu vēsturē..”⁴⁹ Arī Arnolds Bagun-Bērziņš rezumēja: “Leģionārs

⁴⁴ Frišvalds, J. (1977, 16. marts). Mēs esam viņu parādnieki. *Laiks*. 2. lpp.

⁴⁵ Bangerskis, R. (1955). Leģiona dienā. *Daugavas Vanagi*. 2, 6.

⁴⁶ Raidonis, A. (1987). Latviešu leģiona devums Latvijai. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 7, 3.

⁴⁷ Puķīte, A. (1957, 17. marts). Latviešu leģiona nozīme. *Laiks*. 2. lpp.

⁴⁸ Hāzners, V. (1976, 13. marts). Lieliska uzbrukuma kauja. Leģiona saliedēšanās diena. Atcerēsimies 16. martu! *Laiks*. 2. lpp.

⁴⁹ Freivalds, J. (1974, 8. marts). Ticēsim un uzvarēsim. *Londonas Avīze*. 1, 6. lpp.

parādīja sevi kā dzīvs apliecinājums faktam, ka latvju tautas cīnītāju tradīcija joprojām ir viena no izteiktākajām latviešu vīra rakstura īpašībām.”⁵⁰ Daudzkārt uzskaitīti arī leģionāru apbalvojumi, piemēram, Arturs Silgailis norāda: “Liecību par latvieti kā karavīru sniedz arī tie daudzie leģionāri, kas apbalvoti ar varonības goda zīmēm, kuru starpā ir 11 ar Bruņinieku pakāpes Dzelzs krustu, 12 ar Vācu krustu zeltā un 5 ar ierakstu vācu armijas goda sarakstos apbalvotie [...]. Nevienai no citu tautību karaspēka vienībām, kas piedalījās Otrā pasaules karā vācu bruņoto spēku ietvaros, nav tik daudz ar Bruņinieku pakāpes dzelzs krustu apbalvoto kā Latviešu leģionam.”⁵¹

5. Latviešu leģionāri ieskaitāmi Latvijas brīvības cīnītāju vidū un pelna varoņu vietu vēsturē. Leģionāru varonības aprakstam allaž tika veltīti skaisti vārdi. Arnolds Bagun-Bērziņš latviešu leģionārus vērtēja: “Pieminot Latviešu leģionu un leģionāru cīņas, nevaram nepieminēt arī leģiona garu, jo tieši šis gars, kas izauga no iepriekšējām latviešu cīnītāju paaudzēm, bija tas, kas ļāva leģionam kā vienībai un katram atsevišķajam leģionāram kā indivīdam veikt darbus un izcīnīt cīņas, ar kurām lepoties var katrs latvietis. Tie ir veikumi, kas līdzvērtīgi jebkurai citai varonības izpausmei cilvēces vēsturē.”⁵² Arī Vilis Hāzners atgādināja: “Tāpat kā strēlnieki un brīvības cīnītāji savu vēsturi rakstīja ar asinīm, to darīja arī latviešu leģionāri.”⁵³

⁵⁰ Bagun-Bērziņš, A. (1962). Pārdomas Leģiona dienā. *Daugavas Vanagi*. 1, 3.

⁵¹ Silgailis, A. (1988). Latviešu leģiona nozīme. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2: 7. Ļoti līdzīgi skan Daumanta Hāznera teiktais: “1945. gada 8. maijā beidzās izmisīgās latviešu 19. divīzijas cīņas Kurzemē, kur tā parādīja tādu varonību, kāda vēl Latvijas kara vēsturē nekad nebija dokumentēta. Ik dienu, mēnešiem ilgi, Kurzemē latviešu vīriem bija jācīnās ar desmitkārtēju un reizēm pat vēl lielāku pārspēku. Šajos mēnešos izcīnītas sešas lielkaujas, visās pastāvēt tādai varonībai, kādu latviešu vīri nekad nebija piedzīvojuši! Te nav jāliecina mums pašiem, bet lai runā vācu virspavēlniecība. Tā apgalvo, ka labākā divīzija Otrā pasaules karā bijusi latviešu 19. divīzija. Tā arī Vācijas virspavēlniecības ziņojumos par varonību minēta 55 reizes! Vairāk kā jebkāda cita kaujas vienība pagājušajā karā! To apliecina arī saņemtie kauju apbalvojumi, pieminot kaut 13 Bruņinieku pakāpes Dzelzkrustus. Un visam tam stāv pāri arī liecinājums, ka nez' vai bez 19. divīzijas Kurzeme būtu spējusi noturēties līdz 8. maijam.” Sk.: Hāzners, D. (1988). Latviešu karavīru lielākā sēru diena. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2, 12–13.

⁵² Bagun-Bērziņš, A. (1962). Pārdomas Leģiona dienā. *Daugavas Vanagi*. 1, 2.

⁵³ Hāzners, V. (1976, 13. marts). Lieliska uzbrukuma kauja. Leģiona saliedēšanās diena. Atcerēsimies 16. martu! *Laiks*. 2. lpp.

6. Sākoties Rietumvalstu karam ar Padomju Savienību, latviešu leģionāri būs starp karotājiem pret šo totalitāro valsti un cīnīsies par Latvijas neatkarību. Apcerot šo iespēju, Alfrēds Puķīte uzsvēra: “Ar Latviešu leģionu un tā cīņām latviešu tauta šodien kā viena no pirmām nostājās rietumu civilizācijas un kultūras sargu rindās cīņā pret komunismu ne tikai vārdos, bet ar savu labāko dēlu asinīm. Šai sardzē tā stāvēs vienmēr, kā to redzējām Korejā un redzēsīm nākotnē.”⁵⁴

7. Latviešu leģionāru likteņi veido traģisku Latvijas un pasaules vēstures lappusi, kas nereti palikusi nezināma, neizprasta un nenovērtēta. Leģiona dienai veltītās pārdomās A. Bagun-Bērziņš raksta: “Vairums latviešu leģionāru pieder traģiskai paaudzei. Tā bija paaudze, kura izauga Latvijas brīvības laikmetā, bet bija par jaunu, lai visā pilnībā vīra gados izbaudītu tēvu izcīnīto neatkarību. Tā bija paaudze, kas daļēji nāca pasaulē tad, kad vēl plosījās Pirmais pasaules karš, un kura savas dzīves skaistākos gadus un savas jaunības veselību atstāja Otrā pasaules kara kaujas laukos. Tā bija paaudze, kas savas traģēdijas kausu iztukšoja līdz pat rūgtajām pazemojuma mielēm gūstekņu un DP nometnēs.

Šo paaudzi vecāki un brīvās Latvijas skolas audzināja dzimtenes mīlestībā, visa tās nākotne vijās ap Latviju, ap tēvzemes uzplaukumu. Bet šī patriotiski un brīvībā audzinātā paaudze piedzīvoja, ka visu — absolūti visu, kas tai bija svēts un dārgs, pats par sevi saprotams un šķietami neatņemams un nezudīgs — pasaules notikumi iemina dubļos vai izdzenāja visos četros vējos kā rīta miglu. Šī paaudze pieredzēja, kā dažs labs latvietis kļuva pa Jūdasa 30 vara kapeiku dēļ un kā vareni draugi un sabiedrotie, kurus tai mācīja cēlus un uzticamus esam, pagrieza muguru Latvijai un aizdarīja ausis, lai nedzirdētu upuru vaidus. Kā ļaunu murgu šī paaudze redzēja Latvijas karoga zaimošanu un savas tautas nospiešanu vergu kārtā.”⁵⁵ Arī P. Grods ar rūgtumu atzīst, ka “dziļa pazemojuma dūkstis bija jāizbrien leģionāru tūkstošiem, nokļūstot gūstekņu nometnēs. 8. maijā uzvarētāji rīkojās formāli, uzskatot mūsu vīrus par vācu armijas cīnītājiem, bet ne būtībā vērtējot cīņu upurus, kurus viņi tik bezgala daudz deva brīvās Latvijas nosargāšanai pret iebrucēju. Pat vēl tad, kas daudzi jau bija izkluvuši no šim miera laika

⁵⁴ Puķīte, A. (1957, 17. marts). Latviešu leģiona nozīme. *Laiks*. 2. lpp.

⁵⁵ Bagun-Bērziņš, A. (1962). Pārdomas Leģiona dienā. *Daugavas Vanagi*. 1, 2–3.

*cilvēku pazemošanas institūcijām, leģionārus visādi vajāja, pat cenšoties tos izolēt no latviešu bēgļu nometnēm. Arī padomju garā roka tvarstīja mūsu bijušos karavīrus, kā vien varēdama.”*⁵⁶ Publicists un vēsturnieks Uldis Ģērmanis rezumē: “Mūsu Kurzemes aizstāvju traģēdija ir tik liela, ka vēsturē tai grūti atrast piemēru.”⁵⁷ Leģionāru traģēdija pati par sevi, gan kopā ar visu latviešu dramatisko likteni preses publikācijās allaž izskan emocionāli piesātināti, ko vēl vairāk akcentē pārmetumi Rietumu valstu vienaldzībai, tuvredzībai.

Leģionāru varoņmīts, kurā varonība bija dziļas traģiskas caurvīta, bija atbilstīgs bēgļu kopienas simbols, kas kalpoja tai piederīgo identifikācijai, viņu esamības reprezentācijai. Leģionāri kā varonības un brīvības zīme teicami pildīja vairākas simbola funkcijas — pārdzīvojuma izpausmi, komunikāciju, zināšanas un kontroli. Šis simbols arī ļāva nošķirt ienaidniekus (Latvijas brīvības pretiniekus, padomju okupantus un viņu atbalstītājus) no draugiem (Latvijas valstiskuma atjaunošanas cīnītājiem).⁵⁸ Latviešu leģiona cīņas pret Padomju Savienību atcere savā veidā kompensēja nožēlu, ka 1940. gadā Latvijas armija nepretojās Sarķanajai armijai un bez bruņotas cīņas tika pieļautas 1940./41. gada padomju represijas. Tā bija mierinājums, kam vajadzēja mazināt Rietumos nākušo latviešu sirdsapziņas ēdas gan par šīm pagātnes norisēm, gan arī par pašu veikto dzimtenes atstāšanu, pamatot to un savu tautu totalitārās Padomju Savienības pilnīgai patvaļai.

Latviešu leģionam veltītas publikācijas reti bija laikrakstu numuru galvenā tēma. Tās allaž pārspēja konkrētā laika svarīgākās norises. Piemēram, Leģiona piemiņas pirmās dienas atzīmēšanu aizēnoja ziņas par Staļina nāvi, izmaiņām padomju valdībā un apcerēm par pasaules, tostarp Latvijas nākotni. Dažus gadus vēlāk prese kāri tvēra pirmās Rietumos nonākušās fragmentārās ziņas par notikumiem okupētajā Latvijā un latviešu likteņiem padomju gulagos un izsūtījuma vietās. Šis informācijas konteksts piešķir vēl lielāku spilgtumu leģiona varoņstāstam.

⁵⁶ Grods, P. (1978). 8. maiju atceroties. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2, 2–3.

⁵⁷ Ģērmanis, U. (1988). Kurzeme mūsu sirdis. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 5, 6.

⁵⁸ Par simbolu nozīmi kopienas identitātē sk.: Mach, Z. (1993). *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press. P. 22–94.

Citi piemiņas pasākumi

Aprūpes organizācija “Daugavas Vanagi” veica arī vēl daudzus citus pasākumus, lai saglabātu leģionāru piemiņu un darītu spilgtāku viņu simbolisko vēstījumu. 1951. gada 2. decembrī valdes sēdē pieņēma lēmumu par Latviešu leģiona vēstures uzrakstīšanu. Tika sākta dokumentu vākšana, atmiņu pierakstīšana, veidots savs arhīvs.⁵⁹ Tajā bija arī kritušo, mirušo un bez vēsts pazudušo leģionāru kartotēka, iesaukto un karagūstekņu nometnēs nonākušo saraksti, daudzas fotogrāfijas. 1970. gadā “Daugavas Vanagi” sāka izdot grāmatu sēriju “Latviešu karavīri Otrā pasaules karā”.⁶⁰

Latviešu karavīru piemiņas glabāšana bija viens no “Daugavas Vanagu” pamatuzdevumiem. 1962. gadā pieņemtajā solījumā skanēja viņu godinājuma vārdi un piemiņas zvērests.⁶¹ Vēl vairāk piemiņas glabāšanas misija akcentēta “Daugavas Vanagu” 1973. gadā pieņemtajā svinīgajā solījumā: *“Mēs godinām mātes un tēvus, kuru dēli atdevuši savu dzīvību par Latvijas brīvību, latvju sievas un bērnus, kuru vīri un tēvi palikuši kara un cīņu laukos, visus karavīrus, kuri no Latvijas senvēstures laikiem cīnījušies brīvības vārdā: vecos strēlniekus, atbrīvošanās cīņu dalībniekus varoņus Lāčplēšus, latviešu kara invalīdus un Latviešu leģiona vīrus.*

*Mēs pieminam savus kritušos biedrus. Lielākais pieminēklis viņu upuriem ir mūsu griba dzīvot, strādāt un cīnīties par tiem pašiem mērķiem, par kuriem viņi atdeva savu dzīvību.”*⁶² Līdzīgi vārdi skanēja arī 1990. gadā “Daugavas Vanagu” Centrālās valdes prezidija sēdē pieņemtajā svinīgajā solījumā.⁶³

⁵⁹ Hāzners, V. (red.). (1976). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere.* Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 2. d. 177.–200. lpp.

⁶⁰ Hāzners, V. (red.). (1976). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere.* 2. d. 177.–200. lpp.; Šmita-Kalēja, B. u.c. (red.). (1976). *Daugavas Vanagi.* 27. lpp.; Bērziņš, A. J. (1984). *Laiks, Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1973–1982. Vēstures apcere.* Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 4. d. 161.–166. lpp.

⁶¹ Hāzners, V. (red.). (1976). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere.* 2. d. 264., 265. lpp.

⁶² Šmita-Kalēja, B. u.c. (red.). (1976). *Daugavas Vanagi.* 18., 19. lpp.

⁶³ Liepiņa, A. (red.). (1995). *Laiks, Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1983–1992. Vēstures apcere.* Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 5. d. 26. lpp.

Organizācijas “Daugavas Vanagi” Latviešu leģionāru piemiņas dienai veltītā sarīkojuma Kalamazū Riversaidas kapsētā dalībnieki. 1983. gada marts. Irēnes Elksnis Geislers personiskais arhivs

Organizācijas “Daugavas Vanagi” biedri pēc Latviešu leģiona piemiņai veltītā svētbrīža Kalamazū Riversaidas kapsētā noliek ziedus uz bijušo leģionāru atdusas vietām. 1983. gada marts. Irēnes Elksnis Geislers personiskais arhivs

Piemiņas glabāšana ietvēra Rietumvalstīs mirušo latviešu karavīru kapu kopšanu un piemiņas pasākumus tajos. Lielākā leģionāru atdusas vieta ir Lommeles brāļu kapi, kur apglabāti Cēdelghēmas gūstā mirušie 83 leģionāri. Viņu dzīvības dzēsa karā gūtie ievainojumi, bads, aukstums, gūsta smagie apstākļi. Uz Lommeles brāļu kapiem, kur apglabāti gandrīz 40 000 Pirmajā pasaules karā un Otrajā pasaules karā bojāgājušie karavīri, latviešu mirstīgās atliekas no dažādām kapsētām sāka pārvest 1949. gadā. Vairāku vārdi ir nezināmi. Kopš 1965. gada turp svētceļojumā devās “Daugavas Vanagu” Eiropas nodaļu pārstāvji. Svētbrīžu rituālu parasti vadīja garīdznieki, tika nolikti sēru vainagi un ziedi, pušķoti ar nacionālām krāsām, skanēja sēru un patriotiskās dziesmas. Arī turpmākos gados (galvenokārt maijā vai jūnijā) Lommeles brāļu kapos notika latviešu karavīriem veltītie svētbrīži.⁶⁴

“Daugavas Vanagu” biedru darbības lokā bija arī jaunajās mītnes zemēs mirušo karavīru kapu kopšana. To gan veica organizācijā apvienotās sievietes “Daugavas Vanadzēs”, kuru pienākumu lokā bija arī sociālās aprūpes ikdienas darbs. Jāteic, ka kapu apkopē un veidošanā bija iesaistījušās arī citas rietumlatviešu organizācijas. Latviešu kara invalidu apvienības ietvaros pastāvēja īpašs Kapu apkopšanas fonds. Tā darbības pirmo uzdevumu sarakstā bija piemiņas plāksnes uzstādīšana latviešu karavīriem Huntlozenas starptautiskajos kapos un aizmirsto latviešu kapu apkopšana Oldenburgas apkaimē.⁶⁵

Pastāvēja arī daudzas citas Rietumos mirušo latviešu, arī karavīru simboliskās kapu un piemiņas vietas. Jau 1948. gadā Dānijā Vestres kapsētā Kopenhāgenā atklāja pieminekli (ar iekaltiem vārdiem: “Es sapni par dzimteni pagalvi likšu”) visiem šajā valstī mirušajiem latviešiem.⁶⁶ 1961. gadā Austrālijā Melburnā Foknera (*Fawkner*) kapsētā tika izveidots latviešu un igauņu kritušo karavīru piemineklis.⁶⁷ 1963. gadā Kanādā “Saulainē” (Hūrona ezera Džordžijas līča tuvumā) tika iesvētīta

kritušo karavīru piemiņas zīme Lāčplēša tēla veidolā.⁶⁸ Latviešu kara invalidu apvienība 1961. gadā sāka lolot ieceri par īpašas latviešu karavīru apbedījumu un piemiņas vietas — Brāļu kapu — radīšanu latviešu veterānu mītnes “Rota” tuvumā Ketskila kalnos (Ņujorkas apkaime) ASV. 1966. gadā sākās jau praktiskais tās izveides darbs — projektēšana, līdzekļu vākšana (šim nolūkam arī “Tautas loterijas” rīkošana), iesvētīšana u.c. 1967. gada Lāčplēša svētkos 11. novembrī notika Brāļu kapu atklāšana.⁶⁹ Minētās un vēl citas kapsētas un pieminekļi iekļāvās Rietumu latviešu kopienu Latvijas komemorācijas rituālos. Leģionāru pieminēšana ikgadēju sēru rituālu formā un rūpes par karavīru atdusas vietām papildināja Leģionāru piemiņas dienas vēstījumu un sekmēja latviešu Rietumvalstīs sociālās atmiņas un tās mūžīgās patiesības uzturēšanu.

Leģiona piemiņas diena un Latvijas neatkarība

Iekšpolitiskās pārmaiņas Padomju Savienībā tās pastāvēšanas pēdējos gados, Atmodas laika spilgtie notikumi, Latvijas valstiskās neatkarības atjaunotne ietekmēja daudzas Rietumu latviešu aktivitātes,⁷⁰ tostarp komemorācijas kultūru. Atklātumu guva līdz tam noklusēti fakti par latviešiem un Latviju padomju okupācijā. Pāridarījumu un šausmu bilance bija satriecoša. Tā arī rosināja Rietumu latviešu sabiedriskās organizācijas, neraugoties uz atskārsmi par savas “iztēlotās Latvijas” atšķirību no reālās, kur 50 gadus bija valdījis padomju režīms un dzīvesveids, iesaistīties labdarībā un palīdzībā Latvijai un zaudētā piemiņas saglabāšanā — pasākumu rīkošanā, piemiņas vietu atjaunošanā un jaunu veidošanā.

Jau 80. gadu beigās aprūpes organizācija “Daugavas Vanagi” sāka savu darbību Latvijā, veidojot vietējās nodaļas un gādājot par bijušiem

⁶⁴ Hāzners, V. (red.). (1974). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. 1. d. 101., 102. lpp.; Bērziņš, A. J. (1984). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1973–1982. Vēstures apcere*. 4. d. 140.–147. lpp.

⁶⁵ KAF pārvalde (1960). Apkopsim aizmirstos kapus. *Kara Invalids*. 4, 62.

⁶⁶ Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā. Apcere par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara*. Rīga: Retorika A. 243.–246. lpp.

⁶⁷ Tamuža, A. (1962). Karavīru godam. *Kara Invalids*. 6, 75–77.

⁶⁸ [B. a.] (1964). Dzīvību saglabājis, piemini kritušos. *Kara Invalids*. 8, 63–65.

⁶⁹ Ancāns, R. (1967). Rota un Brāļu kapi. *Kara Invalids*. 12, 148–154; Ancāns, R. (1968). Rota un Brāļu kapi svešumā. *Kara Invalids*. 13, 29–42.

⁷⁰ Tuvāk par Rietumu latviešu aktivitātēm un viņu attieksmi pret Latviju un tās iedzīvotājiem neatkarības atgūšanas laikā un Latvijas pirmajos gados sk.: Celle, O. (1998). Trimdas latviešu devums Latvijas neatkarības atjaunošanā. Grām.: Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D. A., Levits, E., Zile, J. *Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds; LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs. 419.–461. lpp.

Latviešu kara invalīdu apvienības nama "Rota" rīkoti piemiņas pasākumi Latviešu brāļu kapos (Latvian Memorial Park) Ketskilos ASV. 20. gs. 90. gadi. "Rotas" krājums

leģionāriem, īpaši invalīdiem, kā arī vācot ziņas par bijušo karavīru likteņiem un stāvokli padomju Latvijā. Anglijas "Daugavas Vanagu" Bradfordas nodaļas valdes priekšsēdētājs Arvīds Lagzdiņš atzīst, ka tikai tagad 1991. gadā, apciemojot leģionārus invalīdus, viņš sācis saprast, kas karabiedriem bija jāpārcieš Padomju Savienībā un kādos apstākļos un nabadzībā jādzīvo, cik ļoti vajadzīga palīdzība un morālais atbalsts. A. Lagzdiņš arī piebilst, ka *"katrs apmeklējums atstāja dziļu un neapraktāmu iespaidu. Ikviens invalīds raudāja un vēlējās kaut ko iedot līdzī, kaut vai mazo Latvijas karodziņu pie krūts, atmiņai un pateicībā. Likās, ka ne tikai svētku dāvanas viņus iepriecināja, bet gan tieši personīgais apmeklējums no brīvās pasaules, kas liecināja, ka neesam viņus aizmirsuši un par viņiem visus garos nebrīvības gados esam domājuši. Pastāstot par mūsu dzīvi un darbu brīvās pasaules DV organizācijā, viņi likās morāliiski atbalstīti"*.⁷¹ "Daugavas Vanagu" nodaļas vāca līdzekļus pabalstiem un dāvanām bijušajiem leģionāriem Latvijā, kā arī gādāja par iespēju kara invalīdiem saņemt Vācijas pensijas un invalīdiem ar amputācijām izgatavot Vācijas valdības apmaksātas protēzes.⁷²

Līdzās tiešajai palīdzībai bijušajiem karavīriem, svarīga "Daugavas Vanagu" darbības joma bija Latviešu leģiona piemiņas glabāšana Latvijā. Tas sekmēja ziedošanas kustības jaunu uzplaukumu Rietumos, tika vākti līdzekļi daudziem un dažādiem projektiem. Īpaša vieta bija padomju represiju upuru, viņu vidū arī latviešu leģionāru un nacionālo partizānu kapavietu atjaunošanai, sakārtošanai un jaunu ierīkošanai, kā arī dažādu leģiona tēmai veltītu materiālu veidošanai — grāmatām, filmām u.c. Šā darba spilgtākais rezumējums ir "Daugavas Vanagu" 2005. gadā izdotā grāmata "Latviešu leģionāri",⁷³ kā arī Mores kaujas piemiņas parks, Lestenes Brāļu kapi un citas memoriālās vietas.

⁷¹ Lazdiņš, A. (1992). Pēc 46 gadiem dzimtenē pie leģionāriem—invalīdiem Latvijā. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2, 17–21. Par "Daugavas Vanagu" braucienu pie invalīdiem Latvijā 1993. gadā sk.: Lazdiņš, A. (1994). Pie leģionāriem—invalīdiem Latvijā. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2, 21–25.

⁷² Sk.: Liepiņa, A. (red.). (1995). *Laiks, Telpa Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1983–1992. Vēstures apcere*. 1. d. 167., 173. u.c. lpp.

⁷³ Brūvelis, E. u.c. (2005). *Latviešu leģionāri*. Rīga: Daugavas Vanagi. 431 lpp. Grāmatā teksts paralēli sniegts arī angļu valodā.

Latviešu leģiona piemiņas dienas publiskā atzīmēšana Latvijā aizsākās 1990. gadā. Tādējādi šī atceres diena sāka iegūt citu veidolu, mērogu, transformējās arī tās vēstījums. Rietumu latviešu prese (īpaši laikraksts “Brīvā Latvija” un žurnāls “Daugavas Vanagu Mēnešraksts”) sekoja un atainoja 16. martā notiekošo Latvijas publiskajā telpā. Latvijā deviņdesmitajos gados topošajā leģiona komemorācijas kultūrā Rietumu latviešu lielākā daļa nokļuva vērotāju/līdzjutēju pozīcijās. Leģionāru piemiņas galvenā vieta ir Latvija.

Vienlaikus saglabājās arī tradicionālie Latviešu leģiona piemiņas dienas sarīkojumi daudzajos latviešu centros Rietumos. Informācija presē liecina, ka tie kopumā neatšķīrās no agrākajiem jau tradicionālajiem pasākumiem. Lielāku uzsvāru šo sarīkojumu vērtējumā laikrakstos guva ziņas par savāktajiem līdzekļiem Latvijā dzīvojošo bijušo leģionāru atbalstam un memoriālo vietu veidošanai. 90. gados un jaunās tūkstošgades pirmajā desmitgadē leģiona piemiņas dienā Zviedrijā, Vācijā, Lielbritānijā, ASV, Kanādā ikgadējos sarīkojumos pulcējās ap 30–100 cilvēku. To norišu aprakstos arī tiek atzīts, ka pasākumu dalībnieku vairākums ir sirmgalvi. Jāteic, ka arī šo pasākumu norisi, teikto runu saturu, kopējo gaisotni ietekmēja Latvijā esošā attieksme pret 16. martu, it īpaši varas pārstāvju attieksme, Krievijas, Rietumvalstu preses negatīvā reakcija uz leģionāru atceri Rīgā. Sāpīgu vilšanos rada Rietumu nevēlēšanās atzīt leģionāru cīņas taisnīgumu, traģismu un Latvijas nespēja aizstāvēt šo pozīciju starptautiskā mērogā. Preses publikācijās dominē latviešu leģiona cīņu pareizības pamatojums un šī viedokļa apstrīdējuma noliegums.⁷⁴

“Daugavas Vanagu” iedibinātā un veidotā tradīcija Latviešu leģiona piemiņas dienā atcerēties leģionārus kā Latvijas brīvības cīnītājus, varoņus un vienlaikus arī laikmeta upurus daļā Rietumu latviešu kopienas ir pastāvējusi vairākus gadu desmitus un, domājams, ka turpināsies arī nākamajos gados. Tomēr tā nekad nav bijusi šās kopienas nozīmīgākā komemorācijas tradīcija.

⁷⁴ Visplašāk Latviešu leģiona piemiņas dienas sarīkojumi atspoguļoti laikrakstā “Brīvā Latvija”. Vērtīga informācija rodama arī laikrakstos “Laiks” un “Latvija Amerikā”.

LATVIEŠU LEĢIONA ATMIŅA UN PIEMIŅAS DIENAS LATVIJĀ SĀKOTNE

Vita Zelče

Pēc Otrā pasaules kara PSRS varā nonāca apmēram 50 000 leģionāru. Viņu vidū bija Kurzemes karagūstekņi un ievainotie hospitāļos, vēlāk arī — apcietinātie nacionālie partizāni un nelegālisti, leģiona dezertieri, kā arī izdotie karagūstekņi no Itālijā un Francijā esošajam karagūstekņu nometnēm un brīvprātīgie repatrianti no britu un amerikāņu pārziņā esošajam karagūstekņu nometnēm.¹ Tika represēti 98% no padomju gūstā kritušajiem leģionāriem, 1,2% tika sodīti ar nāvi. Daudzus nogalināja jau aizturēšanas brīdī. Leģiona virsniekus parasti notiesāja uz 10–25 gadiem ieslodzījumā padomju stingrā vai vispārējā režīma nometnēs (Kolimā, Karagandā, Noriļskā, Vorkutā). Daudzi neizdzīvoja, daudzi tika arestēti atkārtoti, daudziem pēc piespriedē soda izciešanas bija liegta atgriešanās dzimtenē. Lielu daļu leģionā mobilizēto karavīru pēc 1,5–2 gadiem atbrīvoja no filtrācijas nometnēm, un viņi varēja atgriezties mājās, bet iesaukuma vecuma jauniešiem vairākus gadus nācās nodienēt padomju armijas būvbataljonos.²

Leģions un atmiņa pēckara Latvijā

Padomju totalitārajā režīmā vara pilnībā kontrolēja publiskajā telpā esošos vēstures naratīvus, vēl precīzāk — tā noteica un vadīja vēstures

¹ Vilciņš, T. (1994). Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģiskais aspekts. *Latvijas Arhīvi*, 2, 32–33.

² Neiburgs, U. (2005). Latviešu leģionāri Padomju Savienības gūstā. Grām.: *Latviešu leģionāri*. Rīga: Daugavas Vanagi. 332. lpp.

rakstīšanu un visas tās mediētās formas. Kolektīvās atmiņas pētnieks Džeimss Verčs (*Wertsch*) uzsver, ka PSRS valsts kontrole pār vēstures tekstuālo resursu radīšanu un lietošanu vērtējama kā galēja. Vēsture Padomju Savienībā atradās pilnīgā varas pakļautībā un kalpībā. Vara arī tiecās iegūt absolūtu kontroli pār kolektīvo atcerēšanos. Manipulācijas ar pagātņi un vēstures kontrole lielai daļai padomju cilvēku “atņēma” viņu sociālo atmiņu.³ Dzīvi bez savas vēstures, bez atcerēšanās rakstnieks Čingizs Aitmatovs ietvēris simboliskajā mankurta — bezatmiņas verga — tēlā romānā “Un garāka par mūžu diena ilgst ...”. Viņš raksta: “Mankurts nezināja, kas viņš ir, no kādas cilts cēlies, nezināja savu vārdu, neatcerējās bērnību, tēvu un māti — vārdu sakot, mankurts neapzinājās sevi kā cilvēcisku būtni. Zaudējis savu “es”, mankurts saimnieciskā ziņā ieguva veselu virkni priekšrocību. Viņš bija tikpat kā mēma radība un tāpēc pilnīgi padevīgs un nekaitīgs. Viņam nekad neienāca prātā domas par bēgšanu. Jebkuram vergturim visbriesmīgākais ir verga sacelšanās. Katrs vergs ir potenciāls dumpinieks. Mankurts savā ziņā bija vienīgais izņēmums — viņam pašos pamatos bija svešs dzenulis uz dumpi, nepakļaušanos. Viņš nepazina šādas kaislības. [...] Mankurts, tāpat kā suns, atzina tikai savus saimniekus.”⁴

Padomju cilvēka kolektīvajai atmiņai iegūstot mankurtisma formu un paliekot tajā ilgos totalitārisma gadus, publiskajā telpā pastāvēja vienīgi varas radītais vēstures diskursus. Tas savukārt uzturēja šīs varas leģitimitātes diskursu, tā labā Padomju Savienībā varēja tikt un tika mainīta vēsture. Ikviens pagātnes notikums, aktors, laiks un telpa varas aktuālo interešu dēļ varēja/tika aizstāts ar citu vai arī izslēgts no vēstures stāsta. Dž. Verčs šo situāciju dēvē par “vienbalss oficiālo kolektīvo atmiņu”, ko rada padomju izglītības sistēma, mediji, ideoloģija, represijas un bailes.⁵

Neraugoties uz to, šajā “melu karalistē”, kā raksta filozofs Filips Bene-ton (*Bénéton*), cilvēki mierīgi dzīvoja, gāja uz darbu, stāvēja rindās,

skatījās televizoru, savu reizi iedzēra. Raugoties totalitārisma ikdienā, ir grūti noticēt tās ikdienas ritmu nosakošajam varas milzu spēkam un ideoloģijas nozīmei, kā arī tam, cik sabiedrība dziļi ieaugusi totalitārismā un tam pilnībā pakļāvusies. Ikdienā šī melu jau pašsaprotamā padomju realitāte pat nebija tik acīmredzama. Te F. Benetons min Osipa Mandelštama teikto, — lietas/dzīve rit normāli, jo iet tramvaji.⁶ Vēstur-niece Šila Ficpatrika (*Fitzpatrick*) par vienu no galvenajiem padomju cilvēka identitātes raksturlielumiem uzskata krāpšanos (faktiski itin visā), kas bija cieši saaudusies ar atteikšanos no savas vēsturiskās atmiņas.⁷ Ideoloģijas hegemonija, Padomju Savienības superpašslavinājuma vēstures stāsts, sociālās atmiņas zudums publiskā, daļēji arī individuālā līmenī nodrošināja iedzīvotāju atbalstu varai, sadarbību ar to. Vien-kāršo padomju cilvēku vairākums pastāvošo padomju iekārtu uztvēra kā leģitīmu un varenu spēku, kas viņus aizsargā no ārvalstu ienaidniekiem, nodrošina sociālo aizsardzību un saimnieciskās un ikdienišķās ērtības. Varas noteiktā un radītā padomju pagātnes un tagadnes aina bija lielu/lielāko daļu padomju cilvēku pārliecinājusi, ka padomju dzīve ir pareiza, tālab arī tās sociālā kārtība — neapstrīdama.⁸ Domājams, ka šāda dzīvesuztvere un attieksme bija arī lielā daļā padomju Latvijas iedzīvotāju septiņdesmitajos gados un vēl astoņdesmito gadu sākumā.

Latviešu leģiona tēma neiekļāvās padomju iekārtas, Latvijas PSR kā brālīgās Padomju Savienības republikas vēstures stāstos. Tā piederēja nolieguma, klusuma un pagātnes ēnu zonai, kur padomju realitātē no-nāca arī bijušie leģionāri.

Atšķirībā no Rietumos gūstā nokļuvušajiem leģionāriem, PSRS gūstā kritušajiem “atgriešanās no kara” pārtapa nonākšanā staļinisko represiju sistēmā, kas ne tikai fiziski iznīcināja cilvēkus, bet arī viņus morāli un fiziski lauza, dažādiem līdzekļiem veicināja viņu bojāeju, liedza normālu cilvēkdzīvi. Padomju Savienībā dzīvojošo bijušo leģionāru biogrāfijas ir

³ Wertsch, J. V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 67–76.

⁴ Aitmatovs, Č. (1982). *Un garāka par mūžu diena ilgst ...* Rīga: Liesma. 106.–108. lpp. Dž. Verča padomju varas īstenotās atmiņas kontroles rezultāta salīdzinājumu ar mankur-tismu sk.: Wertsch, J. V. (2002). *Voices of Collective Remembering*. P. 73.

⁵ Turpat. 67.–86. lpp.

⁶ Бенетон, Ф. (2002). *Введение в политическую науку*. Москва: Весь мир. С. 237, 238. Arī sk.: turpat. 248.–251. lpp.

⁷ Šai problemātikai veltīto Š. Ficpatrikas pētījumu sk.: Fitzpatrick, S. (2005). *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.

⁸ Sk.: Shlapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union. Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan. P. 113–132.

varas pazemotu cilvēku dzīvesstāsti, kas vēsta par padomju ieslodzījuma vietu šausmām, varas un tās īstenotāju īpašu cietsirdību un nekrietnību, pārcilvēcisku darbu, biedru nogalināšanu, bada un fiziskā nespēka nāvi, par taigu, kur “mētājās leģionāru kauli”, un citiem ārpus cilvēības normas esošiem pārdzīvojumiem.⁹ Pēteris Liepiņš atmiņu grāmatā stāsta par savu atgriešanos mājās no ieslodzījuma padomju *lēģerī*, par atkalredzēšanos ar māti, dzimto māju, pirmo tur izēsto putras bļodiņu un maizes riecieni, siltumu. Viņš stāsta: “Aizgāju līdz savai vecajai gultiņai, kurā neesmu gulējis vairāk kā trīs gadus, noauju kājas, novelku virsdrēbes, noskaitu tēvreizī un apgulstos. Pirms iesligstu miegā, domās vēl pārskrēju visam, kas pa šo laiku piedzīvots un pārdzīvots: izstaigāti kara ceļi, mūžam atmiņā paliks salšana pagājušajā ziemā, bads bija mans tuvākais draugs visu lēģera laiku, neskaitāmie apvainojumi un pazemojumi. Vai biju to pelnījis? Kas mani sagaida nākotnē?”¹⁰ Daudzu bijušo leģionāru dzīvesstāstos ir arī traģēdija par padomju totalitārisma uzspiesto cilvēkmorāles zaudējumu dzīvības vai baiļu par to vārdā — nodevību, sadarbību ar represīvām struktūrām, dziļu un amorālu kolaboracionismu ar padomju režīmu. Šī tēma ir tik traumatiska, ka publiskā telpā joprojām visai maz iztirzāta.

Literatūrzinātnieks Jānis Kalniņš, kuram izdevās izvairīties no iesaukšanas vācu armijā, apcerot sava mūža pavērses, par padomju pēckara ikdienišķo praksi daudzu gadu ilgumā raksta: “Izrādījās, ka [nacistu] okupācijas varas drakoniskajiem līdzekļiem leģionā iesaukts cilvēks ir pielīdzināms noziedzniekam. Zemiskas, sātāniskas necilvēcības

mašīnērijas darbojās ar dzelžainu paštaisnīgumu un samala vai vismaz sakropļoja cilvēku dzīves.”¹¹ Domājams, ka daļa bijušo leģionāru Padomju Savienībā visā tās pastāvēšanas laikā nekad pilnībā no kara “neatgriezās”. Dzīve ritēja nemainīgi klātesošās bailēs, dzīvesriskā, trauksmē, pārliecībā un sajūtā, ka jebkurā brīdī padomju režīms var pielikt punktu viņu mūžam vai kardināli mainīt dzīvesgaitu.

Lai gan 1955. gada 17. septembrī PSRS Augstākā padome pieņēma dekrētu “Par padomju pilsoņu amnestēšanu, kuri 1941.–1945. gada Lielā Tēvijas kara periodā sadarbojušies ar okupantiem”, tomēr bijušajiem leģionāriem visu padomju okupācijas laiku nācās izjust dažāda veida un pakāpes diskrimināciju. Tā ietvēra izglītības un profesionālās izaugsmes, medicīnas pakalpojumu (pat zāļu iegādes), sadzīves apstākļu u.c. ierobežojumus un sociālās aprūpes liegumu. Tālivaldis Vilciņš savā latviešu leģionāru socioloģiskajā portretējumā secina: “Latviešu leģionāri pēc 2. pasaules kara ir pieredzējuši represijas un diskrimināciju kā pastāvīgi pret viņiem vērstu padomju valsts politiku. Tās galvenās izpausmes: uzraudzības un soda iestāžu terors, mūža ilguma saīsināšana, izglītības iespēju iesaldēšana, profesionālās darbības ierobežošana, cilvēka cieņu aizskaroša visa veida rīcības kultivēšana.”¹² Turklāt diskriminācija dažkārt tika piemērota arī leģionāru ģimeņu locekļiem. Bijušo latviešu leģionāru likteņi veidojās ļoti dažādi. Nedaudziem ar lielu uzņēmību, darbu un talantu izdevās izlauzties no *persona non grata* statusa, citiem nesekmējās un viņu mūži veidojās kā “zaudētajai paaudzei”.

Viens no gados jaunākajiem leģionāriem (gaisa spēku palīgiem) savā atmiņstāstā rezumē: “*Starp mums bija laimīgie jeb veiksminieki. Ģimenes dzīvē un darbā. Tiem viss šķīrās. Bija arī vīlušies, kas nekam neticēja, neko negaidīja. Vairākiem vecāki vai citi tuvinieki atradās Sibīrijā. Citiem — Rietumu pasaulē. To vajadzēja slēpt. [...] Dzīvojam. Bet no vienas lietas nekādi vaļā netikām. Slikta biogrāfija [...]. Nu ko ar tādu? Darbu — to melnāko un grūtāko, mazāk apmaksāto. Dzīvokli — to sliktāko vai*

⁹ Padomju represijas izdzīvojošu leģionāru dzīvesstāstus sk.: Bērziņš, G., Daiga, E. (sast.). (2009). *Karakalpu stāsti*. [Cēsis]: Kultūras biedrība “Harmonija”; Liepiņš, H. (1991). *Mana dzīves skatuve*. Rīga: Māksla; Osītis, A. (1991). *Sibīrijas posta gadi*. Tukums: Atauga; Vitoliņš, J. (2009). *Divu lielvaru dienestā*. Rīga: Jumava; Zeps, V. (2005). *Latviešu legionāra gaitas*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība; u.c. Arī sk. staļinisma upuru liecību “Via dolorosa” sējumus. Rakstniece Anna Žīgure 90. gadu beigās atzina: “1940.–1950. gadā no Latvijas uz Sibīriju deportēto pāragrās nāves un šī laika sekas — pašreizējā vīriešu sliktā veselība ir viens no imesliem, kāpēc tagad Latvijā ir tik zems vīriešu vidējais mūža ilgums — 64 gadi. Sibīrijas nometnes samala cilvēku veselību un daudziem arī garu, un ir atstājušas iespaidu uz vairākām nākamajām paaudzēm.” Sk.: Žīgure, A. (2000). *Es stāstu par Latviju*. Rīga: Karogs. 280., 281. lpp.

¹⁰ Liepiņš, P. (2011). *Krievu lēģerī*. 2. izd. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 369. lpp.

¹¹ Kalniņš, J. (2000). Nenovēlgais latvietis Jānis Rainis un pateicīgais vācietis Johans Volfgangs Gēte. Grām.: Berelis, G. u.c. *11 dažādi spalvasbrāļi*. Rīga: Anitas Mellupes SIA “Liktenstāsti”. 153. lpp.

¹² Vilciņš, T. (1994). Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģiskais aspekts. 40. lpp.

nemaz. Un galvenais — jāpatur acīs.”¹³ Bijušo latviešu leģionāru vidū bija arī cilvēki, kas izvēlējās aktīvu kolaborāciju ar padomju okupācijas varu tikai tādēļ, lai varētu strādāt savā profesijā, iegūt izglītību, saņemt medicīnisku palīdzību u.tml.

Svarīga, nereti izšķirīga nozīme bijušo leģionāru/karagūstekņu mierlaika dzīves veidošanā bija ģimenei un draugiem. Arī mediķiem, darbabiedriem, uzņēmumu, iestāžu, skolu un kolhozu vadītājiem, kuri palīdzēja viņiem rast vietu dzīvē, ļāva sameklēt piemērotu un interesantu darbu, atrast brīvā laika aizraušanos un neiesaistījās padomju varas izveidotajā bijušo leģionāru sociālajā un cilvēciskajā diskreditācijā. Piemēram, savulaik slavenā kolhoza “Lāčplēsis” priekšsēdētājs Edgars Kauliņš vēl 70. gados izdotajā atmiņu grāmatā stāsta, ka kolhoza agronoma amatā pieņēmis bijušo leģionāru Edmundu Siliņu, un atzīst sava lēmuma pareizību. E. Siliņa “zināšanas, organizatora spējas, lietišķība un nosvērtība” sekmēja “Lāčplēša” ekonomisko izaugsmi. Tomēr, norāda E. Kauliņš, “atrodas cilvēki, kas pagātnei mīl pieminēt ļaunprātīgi”.¹⁴

Ikdienas praksē Latviešu leģions, piederība tam iekļāvās noklusējumos, tēmās, kuras publiski neiztīrāja, kuras pat mājās vecāki vairījās apspriest ar bērniem. Iemesls tam bija jau piedzīvotās represijas un sociālā diskriminācija, kā arī bailes no nākamajām. Rakstnieks Ēriks Hānbergs bijušā leģionāra Egona Līva 20. gs. 90. gadu sākumā izdotās atmiņu grāmatas ievadā skaidro, ka autors par šo atmiņu rakstīšanu domājis jau 60. gados. Taču E. Līvs “baidījies pieskarties papīram. Bērnu dēļ. Sievas dēļ. Patiesais dokumentējums par latviešu leģionāra gaitām kratīšanas reizē būtu iegansts, lai autoru notiesātu un ģimeni izpostītu. Kad Egons [sievai] Edītei grasījies stāstīt par tiem gadiem, sieva lūgusies, lai vīrs to nedara. Lai nenosauc vārdus un uzvārdus. “Ja mani sāktu pratināt un mocīt, es neizturētu.” Staļins bija miris. Beriju nošāva. Bet cilvēki neuzdriktējās paust patiesību. Pārlika uzdriktēšanās varēja beigties ar cietumu vai psihiatrisko slimnīcu. Egons Līvs nebija glēvulis. Bet viņš neriskēja, jo baidījās nodarīt pāri savējiem”.¹⁵

¹³ Upmalis, L. (2007). *Dienagrāmata. Kara zēna atmiņas. 1944.18.VIII–1946.13.III*. Rīga: Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija “Dzīvesstāsts”. 122., 123. lpp.

¹⁴ Kauliņš, E. (1977). *Kad migla krīt ... Manas dzīves stāsts*. 2. izd. Rīga: Liesma. 223., 224. lpp.

¹⁵ Hānbergs, Ē. (1992). *Grāmata, kura visu mūžu spieda sirdi*. Grām.: Līvs, E. *Rēta lūpas iekšpusē un...*. Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka. 3. lpp.

Padomju Latvijas vēstures mācību grāmatās latviešu leģionam veltīja vien dažas rindiņas, galvenokārt to ierindojojot “latviešu fašistu” un “buržuāzisko nacionālistu” noziegumu sarakstā.¹⁶ Latviešu leģiona tēmas analīze, traģēdijas skaudruma apziņa publikajā telpā uzzibsnīja Visvalža Lāma romāna “Kāvu blāzmā” publicēšanas laikā žurnālā “Zvaigzne” 1958. gadā,¹⁷ spēlfilmas “Akmens un šķembas”

(padomju periodā dēvētas “Es visu atceros, Ričard!”) islaicīgajā demonstrācijā 1966. gadā¹⁸ un nākamajos gados šaurākā mērogā vēl dažas reizes. Tomēr tā tika apturēta, un klusējums ar nedaudziem izņēmumiem publikajā telpā kopumā turpinājās līdz par 20. gs. 80. gadu beigām. Viens no spilgtākajiem izņēmumiem — Aloiza Brenča daudzsēriju filma “Ilgais ceļš kāpās” (1981), kur īsā Jāņu dienas epizodē, lai iznīcinātu viens otru, sastopas latviešu strēlnieki un latviešu leģionāri.

Citādāka bija varas rīcība, radot vēstures stāstu par Rietumos dzīvojošajiem latviešu leģionāriem, aprūpes organizāciju “Daugavas Vanagi” un citām ārvalstu latviešu kopienu aktivitātēm. Padomju

Filmas “Es visu atceros, Ričard!” kadrs. *No kreisās: Zigis – Pauls Butkevičs un Jānis – Harijs Liepiņš. Rolanda Kalniņa personiskais arhīvs*

¹⁶ Piemēram, sk.: Plaude, E., Kripēns, J., Lielā, E. (1958). *Latvijas PSR vēsture vidusskolām*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 188. lpp.; Strazdiņš, K. (atb. red.). (1959). *Latvijas PSR vēsture*. 3. sēj.: *No 1917. gada līdz 1950. gadam*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība. 430. lpp.; Drīzulis, A. (red.). (1967). *Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss*. 2. izd. Rīga: Zinātne. 508. lpp.; Kanāle, V., Stepermanis, M. (1967). *Latvijas PSR vēsture. Mācību līdzeklis vidusskolām*. Rīga: Zvaigzne. 218. lpp.; u.c.

¹⁷ V. Lāma romāna “Kāvu blāzmā” daļu iespējams lasīt žurnālā “Karogs” 1958. gada 7.–11. numurā, Tā publikācija tika pārtraukta un romāna trešo daļu aizliedza. Sk.: Hiršs, H. (1989). *Ilgi gaidīts romāns*. Grām.: Lāms, V. *Kāvu blāzma*. Rīga: Liesma. 461.–479. lpp.

¹⁸ Tuvāk sk.: Rozenšteine, A. (2011). *Filmas “Akmens un šķembas”/“Es visu atceros, Ričard!” kaleidoskops: sašķeltā pasaule*. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija*. Rīga: LU SPPI; Mansards. 207.–231. lpp.

Savienības un Rietumvalstu ideoloģiskās cīņas ietvaros, izmantojot faktus par atsevišķu cilvēku iesaisti nacistiskajos noziegumos, tika radīts latviešu — kara noziedznieku un pārliecinātu nacistu — vēstures stāsts, kas guva visai plašu un atsaucīgu rezonansi daļas Rietumu vēsturnieku un žurnālistu vidū.¹⁹

Neesošie kapi

Latvijā tika likvidēti visi nacionālsociālistiskās Vācijas armijā karojošo kapi. Sarkanajai armijai bija īpašas pretinieka kapu iznīcināšanas vienības, kas sekoja frontei un pildīja savu uzdevumu. Tie gluži vienkārši tika fiziski iznīdēti — saspridzināti, nošķūrēti, tanku kāpurķēžu samalti, demontēti. Atmiņstāsti liecina, ka šie karavīru kapi pazuda no Latvijas ainavas bez jebkādiem publiskiem skaidrojumiem. Vācu karavīru kapu izzušanas ainu tēlo arī rakstnieks Arnolds Auziņš, sniedzot pusaudža vērojumus savā pagastā tūlīt pēc kara: “Kad pēdējo reizi zēns apmeklēja [miestu] Grūtupi, ciemata malā rēgojās simtiem baltu krustu — tur mūža miegā dusēja Eiropas iekarotāji. [...] Elmārs lēnām mina pedāļus un uzmanīgi vēroja apkārtni. Kur palikuši krusti? Pārvērsti malkā un nokurināti? Viņš nogriezās no lielceļa, lai tuvumā pārlicinātos, kas īsti noticis. Vācu karavīru kapsēta bija nolīdzināta. Visapkārt zaļoja līdzens mauriņš.”²⁰ Arī rakstnieka Andreja Dripes vērojumos lasāms: “Kritušo vāciešu kapsētas nolīdzināja ar buldozeriem.” Viņš gan pieļauj, ka varas demonstratīvā nicinājuma attieksme pret pretinieku kapiem vietējos cilvēkos radījusi to postīšanas atļaujas sajūtu. Piemēram, skolas uzskates līdzekļu nepieciešamības dēļ tika atrakts kāds lazaretē miruša vācu karavīra kaps.²¹ Rakstnieks Andris Kolbergs bērnībā kļuva liecinieks baismai mirušu vācu karagūstekņu

masveida apbedīšanai Rīgas Lielajos kapos un vēlāk — šo atdusas vietu anonimitātei, kopiņu ieaugšanai zālē un saplūšanai ar zemi.²²

Nereti pret Sarkano armiju karojošo brāļu kapu vietās pat būvēja saimniecības ēkas, izveidoja kolhozu laukus, sporta stadionus. Vēlākos gados daudzas šās klusās kapavietas izārdīja laukos veiktie meliorācijas darbi.²³ Leģionāru kapu liktenis bija tāds pats kā citā nacistiskās Vācijas armijas rindās karojošo atdusas vietām. To vienkārši padomju Latvijas ainavā nebija. Pulkvedis Vilis Janums, par kura mītnes zemi pēc kara kļuva Vācija, pieminot karabiedrus, 1952. gadā rakstīja: “1951. gada beigās, kad visu zemi jau klāja sniega sega, man bieži patika klejot pa noņemtas tuvāko apkārtni. Nejauši man iznāca iet garām kādam vientuļam vācu karavīra kapam sīkā priedulājā. Šis pamestais kaps ar vienkāršo krustu likās tik tuvs un daudzas reizes jau agrāk redzēts. [...] Arvien, kad es pie šī kapa piegāju, kāda nezināma roka uz tā bija nolikusi dažus ziedus, vai, kā tagad ziemā, egļu zaru vainadziņu. Redzot šādu klusas piemiņas apliecinājumu, man krūtīs kaut kas iesmeldzās: arī mana pulka kauju vietās bija palikuši daudzi šādi vientuļi kapi. Lai tie nekļūtu mēmi liecinieki par latvju tautas izmisuma pilno pretestību, Staļina ordas visus šos mūsu kritušo kapus nolīdzināja ar zemi.”²⁴

Latviešu leģionāru kapavietu atrašanās vietas tika glabātas cilvēku, vispirmām kārtām karabiedru un apkaimes māju iedzīvotāju atmiņā. Vietējie ļaudis parasti zināja stāstīt par aizaugušajām kapavietām tīrumos, aiz pakalna, mežos, mežmalās un citviet. Dažkārt tās tika iezīmētas, novietojot akmeņus, iestādot kokus. Šīs ziņas, tāpat kā Latviešu leģiona vēsture piederēja pie publiskajiem noklusējumiem. Turklāt 1949. gada deportācijās, viensētu likvidācijā, pārceļšanās uz pilsētu rezultātā zuda daudzi šo piemiņas vietu atmiņas glabātāji. 60. gadu

¹⁹ Pēc vēsturnieka A. Ezergaila aplēsēm, šajos padomju sacerējumos patiesība ir 10%, pārējais — krāpšanās. Sk.: Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 21., 22. lpp.; Ezergailis, A. (2005). *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds; u.c.

²⁰ Auziņš, A. ([B. g.]). *Karuselis*. Rīga: Zvaigzne ABC. 9. lpp.

²¹ Dripe, A. (1994). *Bez skaista maskas*. 3. grām.: *Skolotāja darba gadi. Atmiņu zīmējumi no manas dzīves*. Rīga: Preses nams. 192. lpp.

²² Kolbergs, A. (2007). *Lasāmgrāmata par Rīgu, tās priekšpilsētām un kūrortpilsētu Jūrmalu*. Jūrmala: Fonds “AKA”. 365., 366. lpp.

²³ Sk.: Feldmanis, A. E. (2005). Latviešu leģionāru apbedījumu un piemiņas vietas Latvijā. Grām.: *Latviešu leģionāri*. 364. lpp.; Kovtunenko, R. (2009). *Mores kauja. Kaujas līdzdalībnieka kaujas virsnieka stāsts*. 2. izd. Rīga: Apvienība “Timermanis & Vējiņš”. 102.–104. lpp. Arī sk. dokumentālo filmu “Sarkanais un brūnais” (1999; rež. A. Saulītis, scen. aut. H. Beķeris).

²⁴ Janums, V. (1952). *Mana pulka kauju gaitas*. Eutina: Autora izd. 5. lpp.

sākumā Rietumos Valdis Krāslavietis par leģionāra kapu Latvijā vai arī Krievijā raksta:

*“Tavs baltais krusts
sen sarūsējis.
Ar tavu bruņucepuri
kādu laiku spēlējās zēni [..]*

*vēlāk kolhoznieki
no viņas baroja vistas,
bet nu arī tā ir izrūsējusi.*

*Kā redzi,
laiks saēd visu:
tēraudu,
koku –
tikai atmiņas viņam vēl kādu laiku spītē.*

*Bet ne jau vairs ilgi,
jo cik vairs palicis tādu,
kas nevar vēl skatīties
saulē,
zvaigznēs
un bērnu acīs
nenosarkstot.”²⁵*

Leģiona atmiņas tradīcijas sākumi

Padomju Latvijā Leģionāru piemiņas diena bija svešs jēdziens. Trešās atmodas laikā, kad vēsture un sociālā atmiņa kļuva par nozīmīgu Latvijas neatkarības atguves virzītāju, padomju periodā klusētais publiskajā telpā izlauzās ar lielu spēku. PSRS pāridarījumi Latvijai bija tās valstiskuma leģitimitātes un prasības pēc vēsturiskā taisnīguma avots. Ejot bojā padomju varas ideoloģiskajā matricā radītajai PSRS

vēsturei, zuda pamats arī šā režīma jebkādi likumībai un pastāvēšanas attaisnojumi. Padomju Savienības vēstures konstrukciju pētnieks Tomass Šerloks (*Sherlock*) uzsver, ka *atklātības* perioda publiskajā telpā izskanējušais stāsts par Baltijas tautai nodarītajām vēstures pārestībām attaisnoja baltiešu separātismu citu padomju republiku skatījumā. Tam arī bija būtiska loma padomju mitoloģijas publiskajā deleģitimitēšanā. Diskreditēto padomju varas oficiālo vēstures mītu vietā, norāda T. Šerloks, nāca “dziļš vēsturisks aizvainojums un jauni, nacionālistiski mīti”.²⁶

Astoņdesmito gadu beigās Latvijā sākās padomju vēstures kritikas un atmakošanas, “balto plankumu” aizpildīšanas un latviešu pašvēstures radišanas laiks. Tās rakstītāji bija gan vēsturnieki, gan žurnālisti, rakstnieki, gan arī politiķi u.c. 1989. un 1990. gadā Latvijas medijos parādījās arī (pārsvarā informatīvi) raksti par Latviešu leģionu.²⁷ Šīm publikācijām bija plaša rezonanse. Sabiedrību ļoti interesēja šī ilgstoši noklusētā un tālab pēckara latviešu paaudzei visai noslēpumainā vēstures lapaspuse. Turklāt leģionam veltītie pirmie raksti tika uztverti kā Atmodas laika uzdrīkstēšanās un drosmes zīmes, arī kā kārtējais signāls par PSRS ideoloģijas un vēstures koncepcijas sairumu.

Pēc sociologa un vēsturnieka Tāļivalža Vilciņa apkopotajiem datiem, 1993. gadā Latvijā vēl dzīvoja 11 500 bijušo leģionāru, kuru vidējais vecums tolaik bija ap 70 gadiem.²⁸ Sociāli tā bija ļoti dažāda grupa, ko reiz vienoja kopīgi/līdzīgi izdzīvota jaunība un padomju laikam sliktā biogrāfija, bet tagad – vecumdienas un atskats uz dzīvi. Bijušajiem leģionāriem kā sociālajai grupai bija svarīga tās pilsoniskā, vēsturiskā un publiskā rehabilitācija, padomju laikā liegtās cilvēciskās, valstiskās un sabiedriskās pilnvērtības atgūšana. Arī padomju varas nodarīto zaudējumu atlīdzināšana un pārestību morāla un materiāla

²⁶ Tuvāk sk.: Scherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan. P. 125–148.

²⁷ Piemēram, sk.: Kreicbergs, H., Lācis, V. (1989, 13. apr.). Par latviešu leģioniem fašistiskajā armijā Otrā pasaules karā. *Padomju Jaunatne*; Kostanda, O. (1989). Vienā frontes pusē... un otrā frontes pusē. *Zvaigzne*. 24: 20, 21; Lācis, V. (1990, 1. marts). Ar šauteni un dziesmu. *Neatkarība*. 1., 2. lpp.; Lācis, V. (1990). Latviešu leģiona īsa vēsture. *Atmoda*. 3., 10., 17. apr.; u.c.

²⁸ Vilciņš, T. (1994). Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģiskais aspekts. 33. lpp.

²⁵ Krāslavietis, V. (1963). Leģionāra kaps. *Daugavas Vanagi*. 2, 1.

kompensācija. Daļa bijušo leģionāru aktīvi iekļāvās Trešās atmodas politiskajos procesos, aizsākās karavīru biedrošanās.²⁹ To veicināja arī Rietumos aktīvā “Daugavas Vanagu” organizācija, kas materiāli un garīgi atbalstīja bijušos leģionārus un iesaistījās kritušo leģionāru kapavietu un pieminekļu atjaunošanā un izveidē. Daudzi bijušie leģionāri piedalījās Latvijas Nacionālo karavīru biedrības atjaunošanā (LNKB) 1990. gada 15. septembrī. Šās organizācijas uzdevumu vidū arī bija kritušo leģionāru piemiņas glabāšana, kapavietu apzināšana un sakārtošana.

Latvijā sāka veidoties leģionāru pieminēšanas kultūra un tradīcija. Lielā mērā notika Rietumu latviešu sabiedrības sociālās atmiņas par Latviešu leģionu, “Daugavas Vanagu” jau radītās tradīcijas un leģionāru varoņmīta transponēšana.³⁰ Jāteic, ka tā Latvijā ieguva daudz lielākas laiktelpas dimensijas un emocionālo satvaru, kā arī vērienu. Šīs sociālās atmiņas nonākšana publiskajā telpā bija ārkārtīgi aktuāla, daļai sabiedrības ļoti vēlama, gaidīta. Gadu desmitiem ilgā klusēšana, aizvainojuma un pāridarījumu uzkrājums piešķīra tai īpašu spēku.

Tā, piemēram, jau 1989. gada 17. aprīlī “Daugavas Vanagi” nolika vainagu Rīgas Brāļu kapos, godinot leģiona leģendārā pulkveža Voldemāra Veisa nāves dienu pirms 45 gadiem.³¹ Tā paša gada rudenī jauniešu apvienība “Tēvzemei un Brīvībai” un “Daugavas Vanagu” Liepājas O. Kalpaka kopas biedri devās meklēt liecības par latviešu leģionāriem uz Volhovas purviem. Skaidrojot šā tālā brauciena jēgu, Gints Stūris norādīja, ka tam jānodrošina ikviens Latvijas patriots “*aiziet uz tuvējo mežu, lauku vai pauguru un atcerēties, ka par šo zemi, par Latviju ir lējuši asinis vīri tur tālajā Volhovā un šeit pašu mājās, ka viņi cīnījās*

²⁹ T. Vilciņš norāda, ka 20. gs. 90. gadu sākumā veiktā bijušo leģionāru aptauja liecina, ka tikai 1/3 vēlās tikties un sazināties ar bijušajiem karabiedriem. 28% akcentēja, ka vēlas, lai viņiem “liktu pilnīgu mieru” (sk.: Vilciņš, T. (1994). *Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara*. Socioloģiskais aspekts. 40. lpp.). Domājams, ka šīs pasivitātes iemesli ir vecums un sliktais veselības stāvoklis, kā arī padomju laikā izplatītā izdzīvošanas prakse — biogrāfijas slēpšana, izolējoties no citiem leģionāriem, jaunības draugiem un paziņām.

³⁰ Par “Daugavas Vanagu” darbības sākumiem Latvijā sk.: Puķītis, M. (1990). “Daugavas Vanagi” Latvijā. *Neatkarība*. 6, 5.

³¹ Liepiņa, A. (red.). (1995). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1983–1992. Vēstures apcere*. 143. lpp.

par katru no mums”.³² Latvijā aizsākās arī Latviešu leģionam veltīti lokāla mēroga pasākumi, kuros piedalījās bijušie leģionāri un viņiem tuvie cilvēki, leģiona vēstures izzinātāji, kā arī šajā pagātnes lappusē dažādu iemelsu dēļ ieinteresētie politiķi un ideologi. Līdzās “Daugavas Vanagu” un Latvijas Nacionālo karavīru biedrības aktivitātēm nozīmīgākā bija Latvijas Nacionālās neatkarības kustības (LNNK) iniciatīva. Viens no šī politiskā spēka tālaika aktīvākajiem darbiniekiem Odisejs Kostanda atmiņu grāmatā raksta, ka viņš kopā ar domubiedriem devies uz dažādiem Latvijas novadiem un organizējis svinīgus latviešu leģionāru pasākumus. 1990. gada 29. martā Jēkabpilī pirmo reizi tika atzīmēta leģionāru diena. O. Kostanda stāsta: “*Tieši tāpat tas notika arī citos rajonos. Vai nu es runāju par šo vēsturi viens pats, vai arī mēs kopīgi ar ansambļa “Liepavots” puisiem [...] uzrunājām klātesošos. Toreiz bija sākums. Mēs braucām, mums bija izgatavoti diapozitīvi ar leģionāru cīņu ceļa attēliem, bija redzami brīvprātīgie, pirmo kauju vietas, Kurzemes cietoksnis. Es stāstīju, puisi dziedāja leģionāru dziesmas, un to laikā rādīja diapozitīvus. Vesela programma. Tie bija ļoti emocionāli mirkļi. Daudzi sirmi vīri, kuri pēc 50 gadiem atkal sajūtās kā cilvēki, atcerējās pārdzīvoto, zālē raudāja.*”³³ Latviešu leģiona atcerei veltītos pasākumus

³² Stūris, G. (1990). Mūsu Volhovas cīnītāju pēdas meklējot. *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*. 2, 19–22. Stāstot par redzēto un piedzīvoto, G. Stūris raksta: “*Mežs tur drūms, vietām dubļi līdz ceļiem. Apstāties tādā vietā nav ieteicams, — kājas strauji iegrimst, grūti pat izraut. Vietām, kur mežs sausāks, saaugusi gara zāle un krūmiņi. Vēl drūmāks tas kļūst pēc pirmā atraduma — ar ūdeni pilnas bedres malā guļ trīs galvaskausi, ķivere un daži kauli. Tas viss nomelnējis un sarūsējis. Ceļveži zināja, ka tie esot viņējie, jo latvieši savējos lielāko tiesu esot apglabājuši. Tā viņi teica, un tam var ticēt. Turpmāk tādi atradumi bija biežāki. Te viss pilns ar dažādiem dzelžiem, ieroču, ratu, sadzīves priekšmetu paliekām. Visur dzelonstieples. [...] Tuvojās vakars, un mums ļoti gribējās izkļūt no meža. Pa ceļam mūsu pavadonis stāstīja, ka pēdējos trīs gadus katru pavasari viņi lielās grupas nākot mežu tīrīt. Par cik augsne ir māls, saglabājās pat cilvēka miesa, nerunājot jau par ieročiem. Prasām, kur liek pišļus. Tiekot apglabāti. Vai var atšķirt, kurš ir kurš? Varot gan reizēm, bet — vienalga, glabājot kopā vienā kapā un sarkano zvaigzni virsū.*

Atkal jauna diena Agri no rīta ar jauniem padoņiem dodamies mežā. Citā vietā. Šeit mežs nav tīrīts. Ik uz soļa gadās kāds notikumu liecinieks. Vienā vietā zābaks ar kaulu atliekām, turpat blakus krāsniņa, ragavas, zirga kauli un dažādas ķiveres vairumā. [...] Nāk prātā fotogrāfijas: “Imanta sēta”, “Mežotnes pils”, “Brāļu kapi pie Špices” u.c. Kur tas viss ir tagad? Pārvērsts pelnos, saspridzināts, aizaudzis. Bet ir palikusi tomēr to dienu elpa šajā Dieva un cilvēku pamestajā stūrī.”

³³ Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. Rīga: [B. izd.]. 61., 62. lpp.

LNNK iekļāva arī 1990. gada Latvijas PSR Augstākās padomes vēlēšanu kampaņā.³⁴

80. gadu pašas beigās un 90. gadu sākumā sākās leģionāru kapu apzināšana un savešana kārtībā. Tā bija gan dažādu organizāciju, gan pašvaldību, gan privātā iniciatīva. Leģionāru kapus, kas padomju okupācijas laikā bija pilnībā iznīdēti, nācās atjaunot vai arī uzstādīt no jauna piemiņas zīmes (krustus, akmeņus, plāksnes). Rakstnieka Miervalža Birzes dienasgrāmatā par latviešu karavīru atceri 1990. gada janvārī ir ieraksts: “*Krēslā iemirdzas svecītes kapos, svecītes pie pieminekļiem. Ja kritušo latviešu karavīru veļi šai vakarā pieceltos un stāvētu tai vietā, kur ieguvuši nāvīgo ievainojumu, kamēr izdeg svece viņu rokā, no ziemas nakts mākoņa raugoties, Latvijā nebūtu pagasta vai apriņķa, kur liesmiņas neliecinātu, ka tās savā laikā izdzēstas nelaikā. Tādas degtu arī Krievijas plašumos, Polijā un Vācijā, Francijā un Beļģijā, un Himalaju klinšainajās kraujās. Ja veļi šai brīdī sarunātos, viņi saprastu, ka lielākā daļa gājuši bojā labā cerībā, ka krīt par Latviju, bet patiesībā tā nav bijis. Veļiem no kapiem piecelties grūti, jo daudzas kapu vietas izraknātas un kauli sajaukti. To darīja jaunais — padomju cilvēks. Arī tādēļ no padomju cilvēka pasaulē vairās. Gadu desmitiem Latvijas lauku skolas apzinājušas kritušo sarkanarmiešu kapus un laidušas ziņas piederīgajiem tālu Krievijā. Cildeni. Bet kad šis pašas skolas sāks apzināt un izstaigāt tās kauju vietas, gravas, takas un lielceļus, kur cīnījās un krita latviešu leģionāri, jo viņi arī domāja cīnāties, aizstāvam latvju sētu ar ozolu sētvidū.*”³⁵

Leģionāru atdusas vietas ieguva brāļu kapu veidolu.³⁶ Literāte Elita Roze, stāstot Latvijas Nacionālo karavīru biedrības ilggadīgā vadītāja Nikolaja Romanovska dzīvesgājumu, par 1991. gada norisēm raksta: “*Karavīru biedrības Jūrmalas nodaļa turpina savu darbu. Tiek iezīmēti pirmie leģionāru kapi — izveidota viena kopīga kapu kopiņa ar koka krustu. Mācītāju ne vienmēr izdodas sarunāt, un tēvreizi kritušajiem leģionāri skaita paši. [...] Viņi brauc ar satiksmes autobusiem vai vilcieniem, reizēm arī labu gabalu jāiet kājām.*”³⁷ Kapsētu un kapavietu sakārtošana

notika ar īpašu rūpi un entuziasmu, jo leģionāru ģimeņu, draugu lokā un lokālajās kopienās tā līdzinājās simboliskai karavīru pārnākšanai atgūtajā dzimtenē, viņu kara noslēgumam. Tas arī samierināja dzīvos ar viņu atmiņā sūstošo sāpi par zaudētajiem cilvēkiem, savu klusēšanu un lielākiem vai mazākiem meliem padomju okupācijas laikā. Piemiņas zīmju veidošana leģionāriem iekļāvās Atmosdas laika kopējā memoriālajā kultūrā, kuras galvenais saturs bija padomju represiju upuru godināšana. Bojāgājušie leģionāri tajā nostājās līdzās staļinisko represīvo struktūru nogalinātajiem, gulagos ieslodzītajiem, daudziem desmitiem tūkstošiem deportētajiem, nacionālo partizānu cīņu dalībniekiem, visiem, — kuru dzīvības dzēsa padomju režīms.³⁸

Tieši pirmo leģionāru memoriālvietu iekārtošana raisīja konfrontācijas ar Latvijā vēl joprojām esošajām padomju varas un militārajām struktūrām, to atbalstītājiem. 1990. gada naktī no 4. uz 5. decembri tika uzspridzināti pieminekļi latviešu leģionāriem Džūkstē, Morē, Codē un Jaunpilī. Divas nedēļas vēlāk PSRS aizsardzības ministrs maršals Dmitrijs Jazovs atzina, ka pieminekļi uzspridzināti pēc viņa pavēles.³⁹ PSRS armijas veiktais vandālisms Atmosdas gaisotnē vēl vairāk aktivizēja latviešu leģionāru piemiņas publiskos pasākumus un piemiņas zīmju uzstādīšanu, piešķīra leģionāru formējumiem *labā* vēstures aktora nozīmi.

Jau 90. gadu sākumā izskanēja aicinājumi veidot lielākus leģionāru brāļu kapus, kur pārāpbedīt galīgi izpostītās un brāļu kapiem nepiemērotās, arī vientuļās vietās dusošo karavīru mirstīgās atliekas, tādējādi radot jaunu svētvieta un rituāla lielvietu. Par šo vietu izraudzīja Lesteni, kur jau atradās 19. divīzijas karavīru kapi. 1997. gadā tika uzsākta leģionāru kapavietu meklēšana un atrākšana agrāko kauju vietās. 1998. gada 8. maijā Lestenes brāļu kapā tika guldīti pirmie kritušie un veidojās leģionāru piemiņas memoriāls.⁴⁰

³⁴ Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. 66. lpp.

³⁵ Birze, M. (1990). *Dienasgrāmata. 1989. gada jūlijs–1990. gada jūnijs*. Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs. 51. lpp.

³⁶ Sk. fotomateriālus: Brūvelis, E. u.c. (2005). *Latviešu leģionāri*. Rīga: Daugavas Vanagi. 366.–409. lpp.

³⁷ Roze, E. (2009). *Mūžs. Stāsts par atdevi pienākumam un uzdevumam*. Rīga: Avots. 42. lpp.

³⁸ Padomju režīma upuru piemiņas vietas visos Latvijas novados sk.: Resnais, G. (proj. vad.). (2006). *Akmenī iecirstā sāpe. Komunistiskā režīma upuriem veltīto pieminekļu un piemiņas vietu apkopojums Latvijas teritorijā*. Rīga: Biedrība “Latvijas politiski represēto apvienība”.

³⁹ Domburs, J. (1990, 11. dec.). Pieminekļi gan nav vainīgi. *Atmoda*. 1. lpp.; Bergmanis, A. Četri sprādzieni Latvijā un Jazova intervija. *Neatkarība*. 38, 1; Vaznis, A. (2002). *Informācija pārdomām*. Rīga: Kontinents. 123. lpp.

⁴⁰ Roze, L. (2002, 21. jūn.). “Tos kapus, tos kapus pieminat, kur savus varoņus atstājat”. *Latvijas Vēstnesis*.

1990. gada decembrī uzspridzinātās latviešu leģionāru piemiņas zīmes Džūkstē atliekas. 2011. gada augusts. *Vitas Zelčes foto*

Būtisks morāls atlidzinājums bija 1994. gada pavasarī Zviedrijas valdības izteiktā nožēla par baltiešu karavīru izdošanu PSRS 1946. gadā. Četrdesmit četri dzīvi palikušie saņēma uzaicinājumu apmeklēt Zviedriju. Četrdesmit šo ielūgumu pieņēma. Viņus 1994. gada 20. jūnijā pieņēma Zviedrijas karalis

Kārlis XVI Gustavs. Ārlietu ministre Margarete Uglasa oficiāli atvainojās un teica, ka izdošanas lēmums bijis pārsteidzīgs un nepareizs.

Latviešu leģiona memoriālo kultūru 90. gados veidoja arī leģionāra tēls latviešu literatūrā, atmiņu publikācijas, televīzijas pārraides, teātra izrādes, leģionāru dziesmu repertuāra atdzimšana u.c. Būtiska loma bija arī leģionam veltītajiem lokāla mēroga pasākumiem.⁴¹ Pakāpeniski daļa latviešu sabiedrības par savējo pieņēma Rietumu latviešu sabiedrībā esošo varoņmītu par leģionāriem — Latvijas brīvības cīnītājiem. Tomēr kopumā atmiņa par leģionu nebija viendabīga ne latviešu, ne Latvijas sabiedrībā. Tā līdzinājās svārstam, kas šūpojas gar vairākām vērtējuma skalas iedaļām, īsti nerodot pareizo mēru. Attieksmju amplitūda bija plaša: no upuriem līdz varoņiem, no noziedzniekiem līdz brīvības cīnītājiem.

Leģionāru varoņmīts iekļāvās LNNK, vēlāk arī “Tēvzemes un Brīvības” politiskajā instrumentārijā. Piektās Saeimas vēlēšanās kandidēja pieci bijušie leģionāri, par deputātu kļuva viens — Aleksandrs Pētersons.⁴² Viņš politikas publiskajā telpā savu identitāti definēja — “es kā

bijušais leģionārs”.⁴³ LNNK 1993. gadā pieņemtajā leģiona 50. gadadienai veltītajā aicinājumā formulēja: “*Latviešu leģiona karavīri kā Otrajā pasaules karā, tā arī tagad cienīgi turpinājuši 18. novembra Latvijas brīvības cīnītāju tradīcijas. Tālab ir pamatoti latviešu leģionu uzskatīt par Latvijas nacionālās armijas turpinājumu ar visiem no tā izrietošiem secinājumiem.*”⁴⁴ Tādējādi latviešu leģions — varonības un cīnītāju pret padomju okupāciju simbols — un viņu komemorācija jau tolaik sāka veidoties par latviešu labējo partiju politikas un tās atbalstītāju mobilizācijas daļu.

16. marta rituāla sākums Latvijā

16. martu — Latviešu leģiona piemiņas dienu, ko jau kopš 1953. gada regulāri atzīmēja Rietumu latviešu kopienās, — Latvijā bija iecerēts pirmo reizi publiski rīkot 1989. gadā Rīgas Brāļu kapos, taču nostādītās milicijas ķēdes neļāva pasākumam notikt.⁴⁵ Nākamajā gadā 16. marts tika publiski atzīmēts. Atceri organizēja Brāļu kapu komiteja, LNNK, Vides aizsardzības klubs, Latvijas “Daugavas Vanagi” un Latvijas veco nacionālo karavīru biedrības iniciatīvas grupa.⁴⁶

1990. gada 16. martā leģionāri un viņu tuvinieki ar karogiem devās gājienā uz Brāļu kapiem. Notika svētbrīdis, tika nolikti ziedi, runāja arī LNNK pārstāvji. Leģiona piemiņas mītiņi notika arī Jelgavā, Liepājā u.c. pilsētās. Laikraksts “Latvijas Jaunatne” vēstīja: “*Desmiti tūkstoši leģionāru sirmgalvju, viņu draugi, radinieki, visi, kam tuva Latvijas tālaika vēsture, atcerējās leģiona tapšanas laiku un ar to saistītos notikumus. [...] Pie mums atgriežas viss, kas tautas traģiskajā vēstures laikā ir noticis. Atmiņa no šiem daudzcietušajiem un pieredzējušajiem sirmgalvjiem pāriet uz jaunajiem un Latvija sāk vēlreiz savu ceļu uz pilnīgu patstāvību. Tā nav*

⁴¹ Tuvāk sk.: Silamiķelis, V. (2005). *Ar Baltijas karogu*. Izdotie. 2. izd. Rīga: Jumava. 293.–297. lpp.; Roze, E. (2009). *Mūžs. Stāsts par atdevi pienākumam un uzdevumam*. 43. lpp.

⁴² Vilciņš, T. (1994). *Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara. Socioloģiskais aspekts*. 40. lpp.

⁴³ Piemēram, sk. Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas sesijas plenārsēdes 1994. gada 18. augustā stenogrammu.

⁴⁴ Pelkaus, E. (sast.). (1995). *Tauta. Zeme, Valsts: Latvijas Nacionālās neatkarības kustības dokumentos*. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs. 83. lpp.

⁴⁵ Liepiņa, A. (red.). (1995). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1983–1992. Vēstures apcere*. 143. lpp.

⁴⁶ *Latvijas Jaunatne*. 1990. 14. marts.

*tālaika glorificēšana, vienīgi patiesa izprašana.*⁴⁷ Latviešu sabiedrība Leģiona piemiņas dienas publisko atzīmēšanu, tāpat kā leģiona vēstures stāstu, uztvēra neviennozīmīgi. Padomju ideoloģijas radītā jēdzieniskā konstrukcija “latviešu fašisti” un naidīgās publiskās uzvedības un attieksmes norma pret visiem, kuri cīnījušies pret Padomju Savienību, bija spēcīga. Arī latviešu sabiedrības daļā valdīja piesardzīga attieksme pret visiem, kas karojuši nacistiskās Vācijas pusē. Tomēr pieaugoša nozīme bija arī jēdzienam “latviešu leģionāri — vēstures upuri”, kura kognitīvo un emocionālo pamatu veidoja un nemitīgi papildināja zināšanas par padomju represijām, par pārciesto ieslodzījumu vietās, par veltajiem un nejēdzīgajiem cilvēku dzīvības zaudējumiem. Miervalda Birzes dienasgrāmatā 1990. gada 16. martā ir ieraksts: “*Piemin latviešu leģionārus, arī Rīgā Brāļu kapos, pie mūžīgās uguns un Mātes tēla. Atceros noklusēto patiesību: leģionāru plāno svārku ar blāvajām alumīnija pogām bija spiesti uzvilkt daudz, daudz vairāk latviešu vīru un jaunekļu, nekā bija to, kuri valkāja sarkanarmieša blūzi. Leģionāru kapus nolīdzināt nebija grūti, sāpes, piemiņa joprojām dzīva — kā uguns Brāļu kapos.*”⁴⁸

Arī 1992. gada 16. martā notika pulcēšanās Brāļu kapos.⁴⁹ 1993. gadā, kad apritēja 50 gadi kopš Latviešu leģiona dibināšanas, 16. martā notika jau vairāki pasākumi — Rīgas pils Svētā Gara tornī tika pacelts valsts karogs, Rīgas Tehniskās universitātes aktu zālē notika svinīgais brīdis (tajā arī 19. divīzijas leģionāram Andrejam Freimanim pasniedza reiz piešķirto Bruņinieka krustu), Kara muzejā atklāja leģiona vēsturei veltītu izstādi, nolikti ziedi pie Brīvības pieminekļa un Rīgas Brāļu kapos.⁵⁰

1994. gada 16. martā Kara muzejā notika Latvijas Nacionālo karavīru biedrības rīkots atceres pasākums, turpat tika atklātas bijušo leģionāru Oskara Skušķa, Valda Kirkupa un Jāņa Zvirbuļa gleznu un kara medmāsas Maigas Pubules pinumu izstādes. Notika dievkalpojums Doma baznīcā un gājiens uz Brīvības pieminekli. Vakarā — piemiņas

brīdis Brāļu kapos. Nākamajā dienā prese rakstīja: “*Visi vakar sapulcējušies ap sevi radīja stabilitātes un latviskas pašapziņas gaisotni.*”⁵¹ 90. gadu pirmajā pusē informācija par Latviešu leģiona piemiņas dienu latviešu presē ir ļoti skopa. Tā līdzinās vien iepriekšējās dienas notikuma konstatācijai. Laikrakstos publicētajās fotogrāfijās galvenokārt vērojami sirmgalvji, dažās — arī invalīdi. Simboliskumu, nozīmīgumu piešķir ziedi, karogi un vēsturiski simboliskās vietas — Brāļu kapi un Brīvības piemineklis.

1995. gada 16. marta kulmināciju Rīgā veidoja ģenerāļa Rūdolfa Bangerska pārapbedīšana Brāļu kapos. Šās dienas scenārija pirmā daļa līdzinājās iepriekšējo gadu rituāla kārtībai — dievkalpojums Doma baznīcā un ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa. Savukārt otrā daļa bija sevišķa. Atvadišanās no R. Bangerska notika Rīgas Latviešu biedrības namā, kur viņa zārku rotāja valsts karogs un karavīra parādes cepure. Sekoja brauciens cauri pilsētai uz Brāļu kapiem, atvadas pie Svētās uguns un mirstīgo atlieku apbedīšana pie Mātes Latvijas tēla. Pēc preses ziņām, Latviešu biedrības namā R. Bangerski godināja ap divi tūkstoši cilvēku, Rīgas ielās no viņa atvadījās “tūkstoši”. Izskanēja arī pārmetumi par Latvijas valdības pārstāvju

Bijušo latviešu leģionāru parādīšanās Latvijas publiskajā telpā. Laikraksta “Labrīt” 1994. gada 17. marta numura pirmā lappuse. *Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājums*

⁴⁷ A. Š. (1990, 20. marts). Pirmo reizi Latvijā. *Latvijas Jaunatne*. 3. lpp.

⁴⁸ Birze, M. (1990). *Dienas grāmata. 1989. gada jūlijs–1990. gada jūnijs*. 70. lpp.

⁴⁹ *Neatkarība*. 1991, 10, 4.

⁵⁰ Miķelsone, I. (1993, 17. marts). Leģions svin 50. atceres dienu. *Diena*. 1. lpp.

⁵¹ Lesīte, A. (1994, 17. marts). Uz zemes šis mēs uzauguši esam. *Labrīt*. 1. lpp. Arī sk.: Jago-dina, L. (1994, 17. marts). Piemiņas dienu svin leģiona cīnītāji. *Diena*. 1. lpp.

nepiedalīšanos atvadu ceremoniālā.⁵² Pārapbedīšanas rituāla simbolu vizuālais un telpiskais veidols — Rīgas Latviešu biedrības nams, karogs, Brāļu kapi, Mātes Latvijas tēls — leģionam un R. Bangerskim piešķīra augstākās nacionālās vērtības raudzi. Lai gan pasākumā iztrūka Valsts prezidenta un valdības pārstāvju, publiskajā telpā izmantotie simboli vēstīja par Latvijas valstij un tās vēsturei īpaši svarīgu notikumu.

Arī nākamā — 1996. gada 16. marta — diena Rīgā piedāvāja plašu programmu. Pēc jau tradicionālā dievkalpojuma Doma baznīcā un ziedu nolikšanas pie Brīvības pieminekļa notika svinīgs pasākums Rīgas Latviešu biedrības namā, ko rikoja sabiedriskās organizācijas. Sarīkojumā bija teiktas runas, pārcilāti atmiņu stāsti, skanēja dziesmas. Tajā piedalījās arī 6. Saeimas deputāti Aleksandrs Pētersons, Odisejs Kostanda un Guntars Valdmanis. Pēcpusdienā notika piemiņas brīdis Brāļu kapos un koncerts VEF kultūras pilī.⁵³

1997. gadā Leģionāru piemiņas dienas atzīmētāju vidū pie Brīvības pieminekļa bija ne tikai Saeimas deputāti — bijušie leģionāri —, bet arī Nacionālo bruņoto spēku komandieris Juris Dalbiņš, Rīgas mērs Māris Purgailis, Valsts prezidenta un Saeimas drošības dienesta priekšnieks Juris Vectirāns. Pēcpusdienā notika arī svinīgais brīdis Brāļu kapos. J. Dalbiņš žurnālistiem skaidroja, ka leģionārus godina tālab, ka viņi atlieka par padomju okupācijas varas nodarītajām pārestībām 1940. un 1941. gadā.⁵⁴

16. marts 90. gadu pirmajā pusē un vidū izvērtās kritušo leģionāru un vēl dzīvo leģionāru zaudētā dzīveslaika atceres un karabiedru tikšanās dienu. Galvenie atceres pasākumi notika Rīgā, jo galvaspilsētas statuss, kas pats par sevi ir simbolisks, radīja to publisko nozīmīgumu. Tomēr mazāka mēroga pasākumi 16. martā norisa daudzviet Latvijā. Tie bija gājieni uz kapiem, piemiņas brīži pie leģionāriem un represētajiem vēltītajiem pieminekļiem, sarīkojumi un koncerti kultūras namos, sko-

lās, sabiedrisko organizāciju un privātpersonu mājās, slimo un nespējīgo leģionāru apciemojumi, dāvanu un piemiņas veļu pasniegšana u.c.

Deviņdesmito gadu latviešu preses publikāciju analīze liecina, ka medijos dominēja leģionāra — upura — diskurss. Antropoloģe Vieda Skultans, pētot represēto latviešu dzīvesstāstus, secina, ka šajā laikā latviešiem stāsti par represijām veidoja latviešu identitātes galveno iezīmi, tāpat kā ebrejiem — holokausta atcere. Latviešu dzīvesstāstu mezgļpunkti bija arests, deportācijas, izsūtījums un atgriešanās dzimtenē, šie 90. gadu publiskajā telpā esošie naratīvi kompensēja mūža laikā piedzīvoto aizvainojumu un pazemojumu. Latviešu stāsti ietvēra vardarbību gan (šaurākā nozīmē) kā fiziskus pārnodarījumus, gan arī (plašākā nozīmē) kā strukturālu ikdienu, dzīves, tās izredžu un plānu sagraušanu. V. Skultans atzīst, ka latviešu stāsti apliecina, ka šie tik ļoti daudzos cilvēkus skārušie viņu dzīves izārdošie notikumi vieno personisko un kolektīvo pieredzi.⁵⁵ Leģionāra dzīvesstāsts bija pamatlīnijās tāds pats kā daudzajiem staļiniskās represijas piedzīvojušajiem latviešiem, bet tam nepiemita vien pasīvā upura loma. Kaujas Austrumu frontē un Kurzemē upura lomu papildināja ar cīnītāja, varoņa, atliecēja diskursu. Turklāt 80. gadu beigās un 90. gadu publiskajā telpā jaunienākusi informācija par padomju represiju vērienu pret Latvijas iedzīvotājiem un nežēlastību latviešu sociālajā atmiņā aizēnoja nacistu veiktos noziegumus. Tādējādi arī latviešu leģionāru diskursā nozīmīgāka vērtība bija cīņa pret PSRS, nevis nosodījums par sadarbību ar nacistiem. Nacistu īstenotās slepkavības, kuru īstenošanā līdzatbildīgi bija, piemēram, Viktora Arāja grupā dienāšie latvieši, tālaika latviešu kolektīvajā atmiņā guva visai nelielu atbalsi.

16. marts kā atceres diena jau kopš 80. un 90. gadu mijas nebija brīva no politikas un ideoloģijas. Leģionāri bija iederīgs simbols tālaika politikā, cīņā par vēlētajiem simpātijām, konfrontācijā ar konkurējošiem politiskiem spēkiem. Latviešu leģionāri kopā ar nacionālajiem partizāniem nacionālajā ideoloģijā un sociālajā atmiņā pakāpeniski

⁵² Ozoliņš, A. S. (1995, 20.–26.marts). Ģenerālis R. Bangerskis guldīts Brāļu kapos. *Brīvā Latvija*. 1. lpp.

⁵³ Hartmanis, A. (1996, 25.–31. marts). Latviešu leģiona atceres svinības. *Brīvā Latvija*. 1. lpp.; Frickauss, L. (1996, 25.–31. marts). Atzīmējot Latviešu leģionāru dienu — 16. martu. *Brīvā Latvija*. 2. lpp.

⁵⁴ Štāls, A. (1997, 17.marts). Atzīmē Latviešu leģiona dienu. *Diena*.

⁵⁵ Sk.: Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(4), 761–780. V. Skultans plašāku represēto stāstu, atmiņu un liecību pētījumu sk.: Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge.

aizvien vairāk sāka iegūt visas tautas bruņotas cīņas pret padomju okupāciju simbola vietu. Tieši šādi varoņi bija iederīgi nacionāli konservatīvās politisko spēku ideoloģijas un propagandas līdzekļu arsenālā. Latvijas valsts vēstures un atmiņas politika, kā arī sabiedriskās organizācijas un intelektuāļi tobrīd nespēja piedāvāt citus tik spilgtus brīvības cīnītāju simbolus, varonības naratīvus, kas spētu iekveldināt patriotisma jūtas.

Jau 90. gadu vidū latviešu leģiona vārds visai bieži skanēja no 5. Saeimas tribīnes, apspriežot likumprojektus par pilsonību, represēto statusu, valsts svētku un atceres dienām, kā arī debatējot par Latvijas vēstures notikumiem, runājot par Latvijas armijas un izglītības aktualitātēm. Leģions nereti tika minēts tieši kā pozitīvās (reizumis — arī vispozitīvākās) un varonīgās vēstures pieredzes piemērs. Tā, deputāts Aleksandrs Pētersons uzsvēra: *“Mūsu nacionālā, patriotiskā audzināšana izveidoja tādu paaudzi, kura vēl tagad spēj un ir spējusi pretoties visādām varmācībām — ne tik vien fiziskam teroram un genocīdam, bet arī garīgam teroram un genocīdam. To pierādīja leģionāri Ziemassvētku kaujās Kurzemē un sešās lielkaujās, to pierādīja nacionālie partizāni Stampaku mežā, kaujās pie Īles bunkura un daudzās citās vietās. Latviešiem ir cīņas gars: vienalga, kurā armijā viņu liec, viņš karos! Bet mums ir sava vēsture, un mēs no šīs vēstures varam mācīties. Un, ja mēs to atstājam novārtā, tad tas jau ir noziegums — noziegums mūsu izglītības sistēmā, mūsu aizsardzības spēku organizēšanā.”*⁵⁶ Deputāti nereti Latvijas vēsturi un politiku skaidroja, raugoties no savas ģimenes vēstures pozīcijām, savas un savu senču piederības leģionāriem vai sarkanarmiešiem, upuriem vai varoņiem.

1998. gadā marta konfrontācijas, Leģiona piemiņas dienas atzīmēšana, tās rezonanse vietējos un starptautiskajos medijos, Lestenes memoriāla atklāšana, Latviešu leģiona piemiņas iekļaušana un vēlākā izslēgšana no valsts svētku un atceres dienu saraksta iezīmēja jaunu posmu 16. marta komemorācijas vēsturē.

⁵⁶ Latvijas Republikas 5. Saeimas 1995. gada 19. jūlija ārkārtas sesijas sēdes turpinājuma 1995. gada 20. jūlijā stenogramma.

16. MARTS – KONFRONTĀCIJAS UN PIEMIŅAS DIENA

**Aija Rozenšteine, Andris Saulītis,
Gita Siliņa, Vita Zelče**

1998. gada Latviešu leģiona atceres diena kļuva par pirmo publisko sociālās atmiņas un pagātnes atšķirīgo izpratņu konfrontācijas notikumu Latvijā, kas guva arī plašu starptautisku rezonansi. Tās faktiskais sākumpunkts bija 3. marta pikets pie Rīgas domes. Protestējot pret sliktajiem sociālajiem apstākļiem, tā dalībnieki nobloķēja satiksmi K. Valdemāra ielā. Lai atbrīvotu braucamo daļu, policija izmantoja spēku. Krievijas mediji ziņoja, ka Rīgā “zvērīgi sit krievu pensionārus”. Šā notikuma turpinājums risinājās 15. martā, kad Rīgā pie Brīvības pieminekļa pulcējās kāds simts krieviski runājošu pensionāru un protestēja pret nākamajā dienā plānoto bijušo leģionāru gājienu. Atceres pasākuma laikā pie Brīvības pieminekļa gājiena dalībniekus sagaidīja vairāki simti agresīvi noskaņotu cilvēku ar skaļi, galvenokārt krievu valodā kliegtiem saukļiem: “Fašisti! Slep kavas!”

Asu nosodījumu Rīgā notikušajam piemiņas gājienu izteica Krievijas Federācijas Ārlietu ministrija. Paziņojumā sacīts, ka latviešu leģions ir piedalījies “soda akcijās” un tā vēsture ir mērojama ar daudzu cilvēku asinīm un ciešanām. Īpaši tika kritizēta Latvijas amatpersonu labvēlīgā attieksme pret leģionāriem, norādot, ka tas ir “kauns Eiropai, izaicinājums daudzo miljonu kara upuru piemiņai”, un uzsvērts, ka Latvijas valdošās aprindas patiesībā ir vienisprātis ar tiem

spēkiem, kas sabiedrībā kultivē nacionālismu un rusofobiju.¹ Par 16. marta notikumiem Rīgā ziņoja ārvalstu mediji, īpaši Krievijas Federācijas. Galvenā tēma — Latvijā notiek fašistu, holokausta īstenotāju gājieni un fašisma atdzimšana, turklāt ar Latvijas valdības atbalstu. Vēsturnieks Kārlis Kangeris uzsvēra, ka “kulminācijas punktu kampaņa sasniedza 26. martā Maskavā, kad preses konferencē no Vācijas kanclera Helmūta Kola varēja izvilināt vārdus, ka kara veterānu gājieni Latvijā bijusi nacionālsociālistu demonstrācija”²

Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis jau 16. martā izplatīja paziņojumu, kas izteica asu nosodījumu ekstrēmistiski noskaņotajai cilvēku grupai par Latvijas varas iestāžu atļautā latviešu leģionāru pasākuma pie Brīvības pieminekļa traucēšanu ar cilvēka cieņu aizskarošiem izsaučieniem. Prezidents uzsvēra, ka nav “*nekāda pamata saukt visus latviešus par fašistiem vai nacistiem un ka šādi izteikumi ir latviešus dziļi aizskaroši*”³ Latvijas Ārlietu ministrija 17. martā izplatīja paziņojumu par Krievijas ekstrēmisko organizāciju attieksmi pret Latvijas pārstāvēniecībām. Tajā tika minēts, ka 9. martā pie Latvijas Republikas konsulāta Pleskavā tika sadedzināts Latvijas valsts karogs, 13. martā konsulāts Pleskavā saņēma draudus par gaidāmo teroraktu un 17. marta mitiņa laikā pie Latvijas Republikas vēstniecības ēkas Maskavā tika veikts huligānisma akts, nodarot vēstniecībai morālu un materiālu zaudējumu. Latvijas Ārlietu ministrija šajā paziņojumā aicināja “*Krievijas pusi principiāli izvērtēt minēto organizāciju aktivitātes un saskaņā ar 1961. gada Vīnes konvenciju par diplomātiskajām attiecībām garantēt Latvijas Republikas diplomātisko pārstāvēniecību un to personāla Krievijas Federācijā drošību un neaizskaramību*”⁴

¹ Дипломатическая служба. (1998). Заявление МИД России 16 марта. *Дипломатический вестник*. См.: http://www.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042e43/c007bd14c1b92655c325688c004f75b9?OpenDocument

² Kangeris, K. (1999, 8. marts). Sešpadsmitais marts un Saeima. *Diena*. 2. lpp.

³ Valsts prezidenta preses dienests. (1998, 17. marts). Valsts prezidents: Viedokli par ekstrēmiskām izdarībām pie Brīvības pieminekļa. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=47335&laidiens_id=1551

⁴ ĀM preses centrs. (1998, 17. marts). Par Krievijas ekstrēmisko organizāciju attieksmi pret Latvijas pārstāvēniecībām. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=47369&laidiens_id=1552

Vairāki Latvijas politiķi norādīja, ka notiekošā skaidrojuma atslēga ir rodama Latvijas–Krievijas attiecībās. Saeimas deputāts Indulis Bērziņš uzsvēra, ka Krievija 16. martu izmanto, lai radītu par “*Latviju negatīvu iespaidu mūsu ilggadējo diplomātisko sabiedroto acīs. Krievijai ir grūti samierināties ar to, ka esam neatkarīga valsts*”⁵ Viņa kolēģis Jānis Straume atzina: “*Ir vairāk nekā acīmredzami, ka Latvijas un Krievijas slikto attiecību īstais iemesls ir Krievijas stratēģiskās ģeopolitiskās intereses Baltijas reģionā, saskaņā ar kurām Baltijas valstīm vajadzētu kļūt par Krievijai paklausīgām vasaļvalstīm*”⁶ Latvijas un Krievijas attiecību pētnieki 1998. gada notikumus klasificē kā Krievijas organizētu rīcību, lai grautu Latvijas — potenciālās NATO un Eiropas Savienības kandidātvalsts — prestižu, tādējādi mēģinot atgūt zaudēto ietekmi Baltijas reģionā. To demonstrē savstarpējā saskaņotība, ar kādu uz notikumiem pie Rīgas domes reaģēja parasti savā rīcībā slikti koordinētās Krievijas varas struktūras, un pēc nepilnām divām nedēļām vērienīgā diplomātiskā ofensīva pret 16. marta piemiņas pasākumu pie Brīvības pieminekļa. Krievijas 1998. gadā izvērstā pret Latviju organizētā informācijas kampaņa guva maznozīmīgus rezultātus.⁷

Līdztekus šiem notikumiem Latvijas nacionālā spārna partijas iestājās par Latviešu leģiona atceres dienas iekļaušanu valsts svētku un piemiņas dienu kalendārā. 6. Saeimas 1998. gada 12. marta sesijā TB/LNNK frakcija ierosināja 16. martu atzīmēt kā Latviešu leģiona atceres dienu. Lai gan Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijā šis ierosinājums neguva atbalstu, Latviešu leģiona piemiņas dienas jautājumu Saeima izskatīja savā 1998. gada 7. maija sēdē. Priekšlikums par šās dienas iekļaušanu valsts piemiņas dienu sarakstā tika noraidīts. 7. maija diskusijās izskanēja ierosinājums, ka 16. martu varētu atzīmēt kā Latviešu karavīru atceres dienu. Tas guva deputātu daļas atbalstu, un TB/LNNK frakcija iesniedza priekšlikumu 16. martu atzīmēt kā Latviešu karavīru atceres dienu. Šoreiz tas guva atbalstu arī Cilvēktiesību un sabiedrisko lietu komisijā.⁸

⁵ Ločmele, N. (1998, 17. marts). Skaidras pozīcijas trūkums rada politiskas spekulācijas. *Diena*. 3. lpp.

⁶ Straume, J. (1998, 23. marts). Valstiskā pašcieņa. *Diena*. 2. lpp.

⁷ Rikveils, A. (2007). Latvijas–Krievijas attiecību 15 gadi: no optimisma līdz bezcerībai un atpakaļ. Grām.: Ozoliņa, Ž. (red.). *Latvija — Krievija — X*. Rīga: Zinātne. 22. lpp.

⁸ Kangeris, K. (1999, 8. marts). Sešpadsmitais marts un Saeima. *Diena*. 2. lpp.

Pamatojoties uz Latvijas Republikas Saeimas 1998. gada 17. jūnija sēdes lēmumu, valsts svētku un piemiņas dienu kalendārā pēc apvienības “Tēvzemei un Brīvībai”/LNNK frakcijas priekšlikuma (bez jebkādam publiskām diskusijām) tika iekļauta organizācijas “Daugavas Vanagi” iedibinātā Latviešu leģiona piemiņas diena 16. martā. Tai tika piešķirts “Latviešu karavīru atceres dienas” statuss, “par” balsoja 54 deputāti, “pret” – 4, “atturas” – 3 deputāti.⁹

1998. gada 29. oktobrī Latvijas Saeima pieņēma deklarāciju “Par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā”. Šis īsais un saturiski kodolīgais dokuments skaidroja Latvijas vēstures samezģlojumus, totalitāro režīmu veiktos noziegumus pret Latvijas iedzīvotājiem, tostarp mobilizāciju okupētājvalstu armijās, latviešu leģiona izveidošanu un tā vērtējumu Rietumvalstīs. Deklarācijas noslēgumā tika norādīts, ka Latvijas valdības pienākums ir “rūpēties par latviešu karavīru goda un cieņas aizskārumu novēršanu Latvijā un ārzemēs”.¹⁰ Tolaik leģiona vēstures skaidrojumā nozīmīga bija 1997. gadā vēsturnieka Itakas koledžas (ASV) profesora Andrieva Ezergaiļa sastādītā un angļu valodā izdotā grāmata “Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri?”, kas apkopoja ASV Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiālos rodamo informāciju par latviešu leģionu. 1998. gadā šī grāmata iznāca latviešu valodā. Tās ievadā A. Ezergailis uzsvēra: “*Patiesība nekad nav viendimensionāla, un šis izdevums būs sasniedzis savu mērķi, ja tas palīdzēs lasītājam izsisties cauri padomju propagandas bruņām, kas okupācijas gadu gaitā ir sakrājušās ap Latviešu leģionu. Šī krājuma dokumentos parādīts, ka nacisti, izveidojot Latviešu leģionu, pārkāpa Hāgas konvencijas un, to darot, veica vēl vienu kara noziegumu.*”¹¹ Šī grāmata iekļāvās Latvijas valsts uzsāktās vēstures politikas un skaidrošanas īstenojumā.

⁹ Latvijas Republikas 6. Saeimas pavasara sesijas piecpadsmitā sēde 1998. gada 17. jūnijā. Stenogramma. Sk.: http://www.saeima.lv/steno/st_98/st1706.html

¹⁰ LR Saeima. (1998, 29. okt.) Par latviešu leģionāriem Otrajā pasaules karā. *Politika*. Sk.: <http://www.politika.lv/temas/9084/>

¹¹ Ezergailis, A. (sast.). (1998). *Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri? No Amerikas Savienoto Valstu Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiāliem. 1945–1950*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 14. lpp.

Vēstures politika

Latvijas iestājai Eiropas Savienībā un NATO mājasdarbu vidū bija arī eiropiska skatījuma uz pagātņi veidošana. Proti, sabiedrības orientāciju uz pagātņi, vēsturisko pāridarījumu atmiņas kultivēšanu bija nepieciešams aizstāt ar skatu uz nākotni, atbildīgu vēstures veidošanu un rūpēm par savas valsts, kā arī Eiropas stabilitāti un drošību. Līdzīgus uzdevumus ceļā uz šīm starptautiskajām organizācijām saņēma arī citas postkomunistiskās valstis, tostarp visas Baltijas valstis.

Valsts atmiņas un vēstures politikas jaunās nostādnes izsmeloši tika formulētas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa apjomīgajā intervijā “Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk” 1998. gada 20. martā. Tajā viņš uzsvēra, ka “*mēs nedrīkstam dzīvot tikai ar domu, ka esam upuri. Ar to vien ir par maz, lai veidotu mūsu nākotni un iegūtu cieņu pasaules sabiedrības acīs. [..] Mūsu latviešu tautas identitāte nav tikai Latvijas Okupācijas muzejs. Mūsu identitāte ir arī Eiropas Savienība. Tātad arī eiropiskas vērtības, nezaudējot savu latvisko identitāti.*”¹² G. Ulmanis šajā intervijā skaidroja arī Otrā pasaules kara situāciju: “*Domāju, ka liela mūsu tautas traģēdija saistās arī ar tiem latviešu puīšiem, kuri jau no paša gadsimta sākuma cīnījās vienas vai otras valsts pusē. [..] šie mūsu vīri svešajās armijās gāja ar domu, ka viņi cīnās par Latvijas ideju. Vieni cīnījās Sarkanās armijas rindās pret vāciešiem, jo nacistiskā Vācija arī bija melns rēgs pār Latviju, tāpat kā Padomju Savienība, otri cīnījās Vācijas pusē. Tagad katra puse grib pierādīt, ka tieši viņi ir cīnījušies pret to lielāko okupantu. Būtībā abas okupācijas Latvijai un latviešu tautai būtu vienlīdz traģiskas, jo abās valdīja cilvēkniekņu ideoloģijas, un abu okupāciju sekas būtu apmēram vienas un tās pašas.*” Viņš arī akcentēja Latvijas un Eiropas atšķirīgo skatījumu uz vēsturi un vienkāršiem vārdiem mēģināja izskaidrot, kāpēc leģionāru traģēdija un daudzu Latvijas cilvēku vēlēšanās viņus godināt kā varoņus pasaulē paliks nesaprasta. G. Ulmanis dalījās savā pieredzē: “*Nesen es par to runāju ar ārvalstu vēstniekiem. Ir jānoskīr Waffen SS un latviešu leģioni. Ir jāatrod veids, kā to paskaidrot pasaulei, un tas, kā mēs pēdējās nedēļās esam pārliecinājušies, nav viegli. Arī vēstnieki man atbildēja: “Mīļais prezident! Pasaulē SS*

¹² Ūdris, J. (1998, 20. marts). Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk. *Latvijas Vēstnesis*. 1., 7. lpp.

ir viena nozīme! Nevienu Ķīnā, Ēģiptē, Amerikā vai Anglijā neinteresē, kuras SS daļas darīja to, to vai to. Pasaule SS ir atzinusi par noziedzīgu organizāciju.” Tā arī ir šo latviešu leģionāru un mūsu tautas traģēdija. Mēs jau sirdī varam viņus saprast un arī attaisnot, bet to ir ļoti grūti pierādīt pasaulei. Pasaulei SS ir noziedzīga organizācija, un nav svarīgi, vai tu esi atradies ierakumos vai arī stāvējis simt kilometrus no tiem — tev ir uzlikts SS zīmogs. Neko citu es ārvalstīs neesmu dzirdējis. Es domāju, ka vienīgā izeja mums ir — vispirms pašiem izprast šos cilvēkus, neko nenosodot un nepārmetot. Jo tie ir mūsu tēvi un mūsu vectēvi.”¹³

1998. gada maijā sākās G. Ulmaņa sarunas un konsultācijas ar Latvijas vēsturnieku akadēmisko eliti, lai apzinātu eiropiska Latvijas vēstures redzējuma radīšanas iespējas.¹⁴ Nākamajos mēnešos Valsts prezidents daudzkārt kavējās pie nepieciešamības pārvarēt sabiedrībā valdošo lamentāciju attieksmē pret pagātņi, atsacīties no konfliktējošiem uzskatiem, kā arī unificēt skolās mācāmo vēsturi. Latvijas Republikas proklamēšanas gadadienai veltītā vēsturnieku konferencē 1998. gadā viņš uzsvēra: “Manuprāt, vēsturnieku priekšā un mūsu visu priekšā tas ir liels un atbildīgs uzdevums — radīt objektīvu, politiskajām nostādnēm pārstāvošu, eiropisku Latvijas vēstures koncepciju.”¹⁵ 13. novembrī pēc Valsts prezidenta iniciatīvas tika dibināta Latvijas Vēsturnieku komisija, kas sāka savu darbu gada nogalē. Komisijas galvenais uzdevums — apzināt un izpētīt tēmu “Noziegumi pret cilvēci divu okupāciju laikā: 1940–1956”. Darba prioritāte bija zināšanu par holokaustu veidošana.¹⁶

Vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*), izvērtējot postkomunistisko zemju integrāciju Eiropā, uzsver, ka “holokausta atzīšana ir mūsdienu ieejas

biļete Eiropā”. Politisko elišu gatavība uzņemties atbildību par noziegumiem pret cilvēci savas valsts pagātnē ļauj tās definēt kā eiropieši atbildīgas. Vēsturnieks T. Džads skaidro: “Noliegt vai noniecināt Shoah — holokaustu — nozīmē nostādīt sevi ārpus civilizētās sabiedrības diskursa. [...] Holokausts mūsdienās ir kas krietni vien vairāk nekā tikai kārtējais nenoliedzamais fakts par pagātņi, kuru eiropieši vairs nevar izvēlēties ignorēt. Kad Eiropa grasās atstāt Otro pasaules karu pagātnē — kad tiek atklāti pēdējie memoriāli, godināti pēdējie izdzīvojušie cīnītāji un upuri —, atgūtās atmiņas par Eiropas mirušajiem ebrejiem ir kļuvušas par pašu kontinenta atjaunotā humānisma definīciju un garantiju.”¹⁷

Austrumeiropas atmiņā 90. gados par holokausta upuriem daudz nozīmīgāki bija nacionālie upuri, ko daudzas desmitgades komunistiskais režīms zākāja, noliedza vai noklusēja. Arī Baltijas tautu atmiņā holokausts bija perifēriāls salīdzinājumā ar nacionālajām ciešanām kara, padomju un nacistu okupācijas laikā.¹⁸ Sākotnēji 90. gadu beigās un 21. gadsimta pirmajos gados holokausta pakāpeniskā apjēgsme un savas morālās atbildības sapratne palielināja rūgto atmiņu summu, dažkārt veidoja konfrontāciju starp *mūsu* un *viņu* upuru piemiņas nozīmīgumu, kā arī sarūgtinājumu par Rietumu vienaldzību pret austrumeiropiešu pagātnes ciešanām.

Integrācija Eiropas vēstures telpā nozīmēja arī atteikšanos no 90. gadu vidū tapušā diskursa par latviešu leģionāriem kā vēstures varoņiem un no kolaboracionisma ar nacistisko režīmu nosodījuma. Daļai sabiedrības to bija grūti pieņemt, tomēr skolās, vēstures zinātnē¹⁹ un medijos Eiropas vēstures redzējums un morāle iesakņojas samērā sekmīgi un ir iedibinātas holokausta upuru komemorācijas tradīcijas.²⁰

¹³ Ūdris, J. (1998, 20. marts). Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk. Klāt Komunistiskā terora upuru piemiņas diena, 25. marts. Lai mēs caur šo dienu kļūtu stiprāki! Latvijas Republikas Valsts prezidents Guntis Ulmanis — “Latvijas Vēstnesim”. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=arhivs&laidiens_id=1554&year=1998&month=3&day=20

¹⁴ [Red.] (1998, 14. maijs). Pie Valsts prezidenta vēsturnieki. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=48149&laidiens_id=1571

¹⁵ Ulmanis, G. (1998, 10. nov.). Latvijas Republika. No XX uz XXI gadsimtu. Uzruna konferencē “Latvija un Eiropas jaunās valstis: 1918–1939” Rīgā, Latvijas Universitātē, 1998. gada 6. novembrī. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: <http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=doc&id=50676>

¹⁶ Par Latvijas Vēsturnieku komisiju tuvāk sk. [b.a]. Vēsturnieku komisija. *Latvijas Valsts prezidents*. Sk.: http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=7

¹⁷ Džads, T. (2007/2005). *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata. 887., 888. lpp.

¹⁸ Kattago, S. (2009). Agreeing to disagree on the legacies to recent history: memory, pluralism and Europe after 1989. *European Journal of Social Theory*, 12, 382.

¹⁹ Par Latviešu leģiona vēstures izpētes pakāpi tuvāk sk.: Bleiere, D. u.c. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava. 41.–44. lpp.

²⁰ Tuvāk par Latvijas vēstures politiku īstenošanu sk.: Zelče, V. (2009). Vēsture — atbildība — atmiņa: Latvijas pieredze. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI. 42.–54. lpp.; Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcības spēja*. Rīga: LU SZF SPPI. 37.–47. lpp.

Studijas "DEVIŅI" veidotās filmas "Latviešu leģions" izdevuma VHS kasetes formātā vāks.

Ulda Neiburga personiskais arhivs

2000. gadā tika veikti grozījumi likumā "Par svētku un atceres dienām". 17. februāra sēdē 7. Saeima ar 66 balsīm "par", 18 balsīm "pret" un septiņiem deputātiem atturoties balsojumā pieņēma lēmumu svītrot 16. martu no Latvijas atceres dienu kalendāra.²¹ Šo lēmumu cilvēki neuzņēma viennozīmīgi, bet liela daļa sabiedrības to saprata un akceptēja, ka šī diena nav atzīmējama valstiskā līmenī. Leģiona karavīri un bojāgājušo piemiņa godājama ģimenes lokā un dažādu nevalstisko organizāciju rīkotos atceres pasākumos. Latviešu leģiona sarežģītās vēstures skaidrošanā nozīmīgākie publiskie pasākumi tūkstošgades mijā bija studijā "F.O.R.M.A." un studijā "DEVIŅI" tapušās dokumentālās filmas. Filma "Sarkanais un brūnais" (režisors Askolds Saulītis, scenārija autors Harijs Beķeris; 1999) stāsta par latviešu karavīru likteni Otrajā pasaules karā, kad totalitārās varas — nacistiskā Vācija un komunistiskā Padomju Savienība — viņus nostādīja vienu pretim otram, un analizē šā kara ietekmi uz Latvijas iedzīvotājiem. Filmā "Latviešu leģions" (režisore Ināra Kolmane, scenārija autors Uldis Neiburgs; 2000) izmantots plašs dokumentālo kinohroniku materiāls, intervēti bijušie leģionāri un sniegti vēsturnieku viedokļi, tādējādi rekonstruējot pagātnes notikumus un ļaujot izsekot karā ierauto cilvēku mūžiem, izvēles iespējām un viņu lēmumu motivācijai.

²¹ Latvijas Republikas 7. Saeimas ziemas sesijas septītā sēde 2000. gada 17. februārī. Stenogramma. Sk.: <http://www.saeima.lv/steno/2000/st1702.html>

2000. gadā tika veikti grozījumi likumā "Par svētku un atceres dienām". 17. februāra sēdē 7. Saeima ar 66 balsīm "par", 18 balsīm "pret" un septiņiem deputātiem atturoties balsojumā pieņēma lēmumu svītrot 16. martu no Latvijas atceres dienu kalendāra.²¹ Šo lēmumu cilvēki neuzņēma viennozīmīgi, bet liela daļa sabiedrības to saprata un akceptēja, ka šī diena nav atzīmējama valstiskā līmenī. Leģiona karavīri un bojāgājušo piemiņa godājama ģimenes lokā un dažādu nevalstisko organizāciju rīkotos atceres pasākumos. Latviešu leģiona sarežģītās vēstures skaidrošanā nozīmīgākie publiskie pasākumi tūkstošgades mijā bija studijā "F.O.R.M.A." un studijā "DEVIŅI" tapušās dokumentālās filmas. Filma "Sarkanais un brūnais" (režisors Askolds Saulītis, scenārija autors Harijs Beķeris; 1999) stāsta par latviešu karavīru likteni Otrajā pasaules karā, kad totalitārās varas — nacistiskā Vācija un komunistiskā Padomju Savienība — viņus nostādīja vienu pretim otram, un analizē šā kara ietekmi uz Latvijas iedzīvotājiem. Filmā "Latviešu leģions" (režisore Ināra Kolmane, scenārija autors Uldis Neiburgs; 2000) izmantots plašs dokumentālo kinohroniku materiāls, intervēti bijušie leģionāri un sniegti vēsturnieku viedokļi, tādējādi rekonstruējot pagātnes notikumus un ļaujot izsekot karā ierauto cilvēku mūžiem, izvēles iespējām un viņu lēmumu motivācijai.

Tomēr latviešu leģionāru traģēdijas, tāpat kā citu komplicētu Latvijas vēstures jautājumu skaidrošana un jaunas izpratnes veidošana, kā 1999. gadā uzsver Latvijas Okupācijas muzeja fonda valdes priekšsēdētājs Valters Nollendorfs, ir grūts un atbildīgs darbs. Viņš norāda: "Ar faktiem nepietiek. Nepietiek ar faktiem, kas iegūlušī arhīvu dokumentos. Nepietiek ar lielo vēsturi, lai aptvertu un izskaidrotu to, kas notika Latvijā Otrā pasaules kara laikā un visā okupācijas laikā. Aiz arhīvu dokumentiem, tajos citētās baismās statistikas, aiz oficiālajiem rīkojumiem un ziņojumiem, aiz oficiālajām personu lietām slēpjas personiski pārdzīvojumi, individuāli likteņi." V. Nollendorfs atzina, — lai aptvertu, sociālajā atmiņā pārstrādātu un saprastu 20. gadsimta vēsturi, ir vajadzīgs laiks, bet arī konsekvents un sabiedrību (it īpaši skolēnus un jauniešus uzrunājošs) skolu, muzeju un memoriālās kultūras darbs.²² Daudzas šo jomu institūcijas patiesi sekmīgi ir veikušas izglītības darbu, tomēr ne vienmēr ir pieticis līdzekļu un gribas veidot plašus un emocionāli piesātinātus pasākumus un/vai akcijas, kas "vēstures pārdomāšanā" iesaistītu lielu cilvēku skaitu.

16. marts Rīgā

Kopš 1998. gada 16. marts Rīgā kļuva par dažādu politisko uzskatu, pārliecību un rīcībmotivācijas konfrontāciju dienu, kurā politiskām attieksmēm, to performancei un arī darbībām, lai panāktu Krievijas interesēm atbilstīgo Latvijas starptautisko diskreditāciju, bija daudz lielāks svars nekā vēstures faktu zināšanai un nožēlai par totalitārisma pārdarījumiem.

Jau 1999.–2000. gadā vērojama visai nokaitēta situācija, kas izgaismojās cilvēku rīcībā — reaģēšanā. 16. marta hronoloģija Rīgā vēsta, ka 1999. gadā leģiona piemiņas dienas pretinieki organizē braucienus uz Rīgu no citām pilsētām, "savukārt Doma baznīcā notiek dievkalpojums bijušo karavīru piemiņai. Latvijas krievu kopiena organizē piketu pie

²² Nollendorfs, V. (1999). No vēstures faktiem uz vēstures apziņu: Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas. Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga*. Rīga: Latvijas vēstures institūts. 382.–388. lpp.

Kongresu nama. Piketa dalībnieki dzied pašsacerētas dziesmas, kurās lamā bijušos leģionārus un valdību.²³ Aptaujātie leģionāru gājiena dalībnieki izteica sašutumu par valdības un prezidenta norobežošanas no 16. marta, saucot to par tautas nodevību.²⁴ Spilgti savu attieksmi, noliekot ziedus pie Brīvības pieminekļa, pauda Sarkanās armijas sastāvā savulaik karojušais un holokaustā radniekus zaudējušais Mavriks Vulfsons. Viņš “Dienai” atzina, ka “*tādējādi izsaka savu piedošanu pretiniekiem un vēlmi pēc Latvijas sabiedrības, kura dzīvotu savstarpējā cieņā un tolerancē*”.²⁵

Ne mazāk sarežģīta aina vērojama arī 2000. gada 16. martā – Rīgas dome atļāva Latvijas Nacionālo karavīru biedrībai rīkot gājieni pa maršrutu no Doma laukuma līdz Brīvības piemineklim, bet pie tā notiek asa vārdu pārmaiņa starp “antifašistiskās” organizācijas pārstāvjiem un Latviešu leģiona atceres pasākuma dalībniekiem, draudot pāriet fiziskā attiecību kārtībā. Nākamajos gados 16. martā Rīgā, lai izvairītos no incidentiem, tiek mobilizēti milzīgi policijas spēki. 2001. gadā Brīvības pieminekļa restaurācijas darbu dēļ izpaliek iepriekšējos gados tradicionālais gājiens uz šī pieminekļa pakāji. Iespējams, tāpēc latviešu karavīru atceres dienas pasākumi aizrit klusi un bez starpgadījumiem.

Pirms 2002. gada leģionāru piemiņas dienas kā jauns spēks sevi pieteica nacionāli noskaņotas jauniešu organizācijas – “Klubs 415” un “Visu Latvijai!”, tās rīkoja gājieni, kas bija plānots no Torņakalna uz Brīvības pieminekli. Aizlieguma dēļ organizēta procesija nenotika, tās vietā ar maziem laika intervāliem ceļā uz pilsētas centru devās nelielas cilvēku grupas, jo drošības dienesti bija gatavi aizturēt nesankcionēta gājiena dalībniekus. Togad Latvijas Nacionālo karavīru biedrība, rēķinoties ar Latvijai tik nozīmīgo laiku, kad gaidāms uzaicinājums iestāties NATO, nolēma nerīkot tradicionālo atceres gājieni un ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa.

Līdzīgi risinājās arī 2003. gada notikumi, kad atklātā fonda “Latvietis”, organizācijas “Klubs 415” un apvienības “Visu Latvijai!” iecerētos

pasākumus – gājienus no Torņakalna stacijas un Okupācijas muzeja uz Brīvības pieminekli, – pilsētas izpilddirektors Māris Tralmaks neakceptēja. Aktīvistu, neņemot vērā aizliegumu, tomēr devās gājienā, kas beidzās bez incidentiem.

Pirms 2004. gada 16. marta pasākumiem Rīgas Administratīvā rajona tiesa atzina par spēkā neesošu pilsētas izpilddirektora lēmumu neļaut organizācijai “Klubs 415” rīkot gājieni no Torņakalna stacijas uz Brīvības pieminekli. Leģionārus pie pieminekļa godināja arī “Visu Latvijai!” biedri. Gājienā devās neliela jauniešu grupa, bet pie Brīvības pieminekļa tai pievienojās arī vecāka gadagājuma cilvēki. Leģionārus pieminēja mierīgi – dziedāja valsts himnu un nolika ziedus. Pēc tam gājiena dalībnieki izklīda.

2005. gada 16. marta notikumi bija īpaši teatrāli – “Visu Latvijai!” pie Brīvības pieminekļa veidoja karogu aleju, bet organizācijas “Dzimtene” un PCTVL aktīvistu, tērpušies kostīmos – koncentrācijas noņemnes ieslodzīto drānās –, ar olām apmētāja valsts karogus un izklīdza agresīvus saukļus. “Dienā” par šiem notikumiem lasāms, ka “*izcēlās nekārtības, kurās aktīvi piedalījās četri esošie un nupat kā ievēlētie PCTVL Rīgas domes deputāti*”.²⁶

2006. gada 16. marts presē raksturots kā diena ar “*drakoniski nodrošinātu kārtību*”,²⁷ tādēļ “*izraisīt jebkādus konfliktus bija praktiski neiespējami. Jau pusnaktī apkārt Brīvības piemineklim un tā teritorijai tika uzslēgti drāšu žogs, kādu parasti izmanto būvniecības objektu apjošanai*”.²⁸ Nolemjot apjot Brīvības pieminekļa apkārtni ar žogu, Latvijas policisti rīkojušies tāpat kā zviedru kolēģi 90. gadu sākumā.

Milzīgs policistu skaits novērš masu incidentus starp latviešu radikāļiem un “antifašistu” grupu – iecerētās provokācijas neizdevās. Aizturēti 65 cilvēki – labējā un kreisā spārna aktīvistu. Par viņu darbībām sastādīti protokoli.

Arī 2007. gada 16. martā, liecina publikācija “Neatkarīgajā Rīta Avīzē”, “*pie Brīvības pieminekļa parādījās dzeltenie nožogojumi, līdzīgi,*

²³ Vanzovičs, S. (2006, 16. marts). 16. martu pārvērš par politisku farsu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 3. lpp.

²⁴ Ločmele, N., Galzons, E. (1999, 17. marts). Leģionāru gājiens norit bez incidentiem. *Diena*. 3. lpp.

²⁵ Turpat.

²⁶ Āboliņš, I. (2005, 17. marts). PCTVL deputāti iesaistās nekārtībās. *Diena*. 1. lpp.

²⁷ Radovics, V., Vanzovičs, S. (2006, 17. marts). Drakoniski nodrošina kārtību. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 3. lpp.

²⁸ Turpat.

kādus izmantoja Rīgas astoņsimt gadu svinībās”.²⁹ 650 policistu sargāja kārtību Brīvības pieminekļa apkaimē, ikvienam, kas bija ieradies Rīgas centrā, bija iespējams redzēt sejās visus radikāli noskaņotos spēkus, jo 2007. gada pasākumi bija vērienīgi – radikālnacionālā organizācija “Nacionālo spēku savienība” rīkoja gājieni, kas pulcēja vairāk nekā 300 dalībnieku. “Dienā” lasāms: “Pirmajās rindās stāvēja paši NSS vīri, kuriem sekoja jaunieši no kustības “Visu Latvijai!” līdera Raivja Dzintara vadībā un “Kluba 415” dalībnieki. Gājiena vidū bija manāmi gan paši leģionāri, gan arī Aivars Garda ar savām meitenēm, bet gājieni noslēdza pārkonkrustietis Igors Šiškins ar atbalstītājiem, kā arī labi noorganizēta skinhedu grupiņa, kurā bija aptuveni 25 dalībnieki. [...] Pie pieminekļa leģionārus sagaidīja kustības “Visu Latvijai!” dalībnieki, kuru izveidotā karogu aleja patīkami pārsteidza sirmos vīrus. Nodziedājuši “Daugav’ abas malas” un Latvijas himnu, gājiena dalībnieki izklīda. Pasākums rīta pusē bija mierīgs, un neviens protestētājs leģionāru piemiņas gājieni nemēģināja izjaukt.”³⁰

Tomēr arī “antifašistiskie” spēki bija noorganizējuši savas aktivitātes – Jurijs Kotovs pieteica 200 cilvēku lielu gājieni denacionalizēto namu īrnieku aizsardzībai, gājieni gan sapulcēja ne vairāk kā desmit cilvēkus ar dažādiem transparentiem. Presē fiksēts: “Nepilnu pusstundu J. Kotovs polemizēja par vēsturi megafonā ar nacionāli noskaņotiem sirmgalvjkiem, tad aicināja domubiedrus izklīst un atgriezties vakarā. Vakara mītiņā J. Kotovs bija viens no aktīvākajiem saucējiem pret fašismu, savukārt protestēt pret “neonacistu orgiju Eiropas galvaspilsētas centrā” pēc Latvijas Antifašistiskās komitejas (LAK) aicinājuma bija sapulcējušies vairāk nekā simt, galvenokārt krieviski runājošu cilvēku. Runu teicēju vidū bija gan LAK vadītāji, kas piedalījās gājiena bloķēšanā pirms diviem gadiem, gan Saeimas deputāts Vladimirs Buzajevs (PCTVL) un eiroparlamentāriete Tatjana Ždanoka. Tika kaunināta policija, Rīgas dome un valdība – gan par NSS gājiena pieļaušanu, gan par attieksmi pret krievvalodīgajiem. Mītiņa organizētāji aicināja nepārkāpt likumu un pakļauties policijas prasībām, tāpēc fiziska kontakta vietā protestētājiem nācās samierināties ar nosodošiem izsaučieniem un mēdīšanos.”³¹

²⁹ Radovics, V. (2007, 17. marts). Policisti nosargā 16. martu. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 4. lpp.

³⁰ [B. a.] (2007, 17. marts). Satikšanās netika pieļauta. *Diena*. 3. lpp.

³¹ Turpat.

Brīvības piemineklis un tā apkaime pēc latviešu leģionāru piemiņas gājiena 2008. gada 16. martā. *Vitas Zelčes foto*

Žogs arī nākamajos gados ir 16. marta “lidzgaitnieks”, vēsta prese. Piemēram, 2008. gadā, ziņojot par notikušo, uzsvērts: “.. gājiena maršruta garumā no Doma baznīcas līdz Brīvības piemineklim bija izveidots policistu koridors, lai nepieļautu nekārtības. Tuvojoties Brīvības piemineklim, no Kolonādes kioska puses sāka skanēt svilpieni. Tur bija pulcējušies jaunieši no antifašistiskās koalīcijas un pāris Igaunijas apvienības “Nočņoj dozor” biedri, kuri skaļi svilpa iepriekš izdalītajās svilpītēs un izklīdza rupjus lamu vārdus krievu valodā, taču fizisku agresivitāti neizrādīja. Aiz žoga bija arī daudz leģionāru gājiena atbalstītāji, kuri aplaudēja un sveica gājējus.”³² 2009. gada 16. marta pasākumu gaidās Rīgā bija sapulcēti grandiozi spēki: “Kārtību pilsētā uzraudzīja aptuveni 1200 policistu. [...] Pusdienlaikā leģionāru piemiņas dievkalpojumā Rīgas Doma baznīcā piedalījās aptuveni 300 cilvēku. [...] citi klātesošie bija sašutuši, ka Rīgas dome aizliegusi leģionāriem doties gājienā. [...] Pēc

³² Radovics, V. (2008, 17. marts). Leģionāru diena apvieno latviešus. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 6. lpp.

Leģionāru piemiņas pasākums pie Brīvības pieminekļa 2010. gada 16. martā.
Olgas Procevskas foto

dievkalpojuma leģionārus un viņu atbalstītājus, kā jau pēdējos gados bija ierasts, sagaidīja nacionāli noskaņoti jaunieši ar Latvijas karogiem. Daļa leģionāru tūlīt sakāpa autobusā, lai dotos uz Lestenes brāļu kapiem, bet daļa lēnām virzījās uz Brīvības pieminekļa pusi.”³³

2009. gadā, pirmoreiz pēc 2006. gada, Rīgas dome aizliedza rīkot jebkādas akcijas pie Brīvības pieminekļa, tomēr šis aizliegums netiek ievērots, lai gan arī neapstiprina Rīgas mēra bažas par provokācijām ar cilvēku upuriem. Publikācijas vēsta: “*Leģionāri un viņu atbalstītāji mierīgi noliek ziedus, bet ”antifašisti” pozē kuplā skaitā sabraukušajām ārvalstu televīzijām.”³⁴*

Nemainīgā kārtības sargu “jūra” bija pastāvīga līdzgaitniece arī 2010. gada 16. martam Rīgā. Presē teikts: “*Vadošās drošības iestāžu amatpersonas ir gandarītas, ka 16. marts aizvadīts bez vardarbīgiem incidentiem.”³⁵* Leģionāru piemiņas dienas notikumi līdzinājās iepriekšējos

³³ Radovics, V. (2009, 17. marts). Bažas par grautiņiem izrādās nepamatotas. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 4. lpp.

³⁴ Zvirbulis, G. (2009, 17. marts). Pārdzīvojot 16. martu. *Latvijas Avīze*. 1. lpp.

³⁵ Gertners, E. (2010, 17. marts). 16. marts aiz policijas pleciem. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 4. lpp.

gados redzētajam — piemiņas dievkalpojums Doma baznīcā, kurā piedalījās aptuveni 300 vecāka gadagājuma ļaužu, kas pēc tā devās gājienā uz Brīvības pieminekli, Vecrīgā viņiem pievienojās “Visu Latvijai!”, Igora Šiškina vadītais “Gustava Celmiņa centrs” un līdzīgi domājošie no Lietuvas un Igaunijas. Pie Laimas pulksteņa gājienu sagaida neliels skaits “antifašistu”, vairāki no viņiem uzlikuši galvā svītrotās cietumnieku cepures un piesprauduši pie krūtīm Georģa lentītes, viņi skandina jau ierastos saukļus, bet gājiena dalībnieki protestētājiem atbild, dziedot leģionāru un latviešu strēlnieku dziesmas, kā katru gadu “Visu Latvijai!” jaunieši pie Brīvības pieminekļa veidoja karogu aleju ziedu nolīcējiem.

Savukārt 2011. gads ir atskaites punkts pavērsienam — ar katru gadu leģionāru piemiņas dienas gājiena atbalstītāju pulks aug. Šāds virziens fiksēts arī presē: “*Latviešu leģionāru piemiņas dienā pie Brīvības pieminekļa šogad pulcējās aptuveni 3000 cilvēku, un tendences liecina, ka ik gadu šos svētkus atbalsta arvien vairāk iedzīvotāju. Turpretī dažādu antifašistisko organizāciju pārstāvju rindas retinās.”³⁶*

Ik gadus pie Brīvības pieminekļa notiekošā konfrontācija daļu sabiedrības ir nogurdinājusi, tā atbalsta tās pārtraukšanu. Par to liecina 2011. gada martā aģentūras “TNS Latvia” veiktais pētījums. Tā dati rāda, ka kopš 2010. gada marta par 5% ir palielinājies to ekonomiski

Antifašisti leģionāru piemiņas pasākumā pie Brīvības pieminekļa 2011. gada 16. martā. Vitas Zelčes foto

³⁶ Gertners, E. (2011, 17. marts). Leģionāru atbalstītāju skaits pieaug. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 4. lpp.

aktīvo Latvijas iedzīvotāju skaits vecumā no 18 līdz 55 gadiem, kuri atbalsta visu 16. martā pieteikto pasākumu aizliegumu. 2011. gadā 44% aptaujāto ekonomiski aktīvo Latvijas iedzīvotāju pauda viedokli, ka atbalsta visu 16. marta aktivitāšu aizliegumu. Savukārt 38% aptaujāto bija pretējās domās un neuzskatīja, ka 16. martā būtu jāaizliedz visi pieteiktie pasākumi pilsētā, 18% nebija viedokļa. Atbildot uz jautājumu, kādai organizācijai būtu 16. martā jāatļauj pasākums, 84% respondentu atbildēja — organizācijai “Daugavas Vanagi Latvijā”, 34% atbalstīja atļaujas došanu arī “Simtgadnieku kustībai”. Salīdzinoši mazāk piekritēju bija Latviešu leģiona piemiņu nicinošajām organizācijām. 30% aptaujāto uzskatīja, ka savus pasākumus 16. martā jāļauj rīkot “Pilsoņu un nepilsoņu savienībai”, un 22% respondentu, ka — “Latvijas antifašistiskajai komitejai”.³⁷ Latvijas Nacionālo karavīru biedrības tagadējais priekšsēdētājs Edgars Skreija, vērtējot ap 16. martu notiekošo politisko ņudzekli, secina: “*Vispārējais vilcienos tas ir nožēlojami. Tas ir iegāns kaut kādām .. lai radītu situāciju it kā latvieši būtu vainīgi pie kaut kā. Pie kara sākšanas un arī iznākuma. Galvenais — šī naida un šo provokāciju dalībnieki un viņu pēcteči ir tie, kas paši šo karu izraisīja un ierāva šajā karā arī mūs. Tā, kā to var tikai nožēlot, un nožēlot tos cilvēkus, jo viņi absolūti nesaprot un negrib saprast, kāda situācija bija toreiz. Šodien tas ir kaut kas cits. Un tas nav vērts ne pret ko.*” Viņš uzsver, ka itin visu kritušo karavīru, toreiz jauno zēnu, kuri atradās savas dzīves sākumā, piemiņa ir svēta.³⁸

Latviešu leģiona atcere

Latviešu leģiona atcere nenozīmē tikai Rīgas centrā notiekošo konfrontāciju. Tā pakāpeniski ir kļuvusi par būtisku latviešu sociālās atmiņas un komemorācijas daļu. Divdesmit gadu laikā, kas bija pagājuši

³⁷ Tīrgus, sociālo un mediju pētījumu aģentūras “TNS Latvia” sadarbībā ar telekompāniju LNT, raidījumu “900 sekundes” veiktais pētījums. (2011). Kopš 2010.gada palielinājies Latvijas ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaits, kuri atbalsta visu 16.martā pieteikto pasākumu aizliegumu Rīgā. *TNS Latvia*. Sk.: <http://www.tns.lv/?lang=lv&fullarticle=true&category=showuid&id=3413>

³⁸ Gita Siliņa intervija ar Edgaru Skreiju. Rīga, 2011. gada 3. novembris.

kopš Latvijas valstiskuma atjaunošanas un demokrātiskas iekārtas izveides, pakāpeniski mazinājās padomju režīma iesakņotās bailes no atklātības, padomju režīma restaurācijas un represiju iespējamās atsākšanās. Padomju iekārta ar strikto Latvijas valsts pozitīvās pagātnes nolīgumu un uzspiestajiem meliem atstāja dziļu kultūras traumu lielas daļas latviešu apziņā, un tā ilgstoši nosaka viņu rīcību un lēmumus. Identitātē klātesošo traumu radījis asais diskomforts, kas nav devis iespēju/aizliedzis reprezentēt pārdzīvotās *sociālās sāpes*.³⁹ Traumas iedarbība var ilgt vairākas paaudzes. Turklāt pēctraumas sabiedrībai ir grūti radīt stabilas un drošas vērtības, skaidras dzīveskārtības definīcijas.⁴⁰

Tas arī joprojām atainojās pretrunīgajā attieksmē pret 16. martu kā Latviešu leģiona piemiņas dienu. 2008. gadā SKDS veiktajā aptaujā šās dienas atzīmēšanu atbalstīja 43,6% aptaujāto, bet tās pretinieku skaits veidoja 31,6% visu respondentu. Tomēr ir vērojamas visai liela viedokļu atšķirība dažādu etnisko grupu atbildēs.

1. tabula

2008. gadā SKDS veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: vai, Jūsaprāt, Latvijā ir atzīmējama Latviešu leģiona piemiņas diena 16. martā? (%)⁴¹

Atbildes variants	Visi	Latvietis/-e	Krievs/-iete	Cits/-a
Jā	43,6	61,0	21,5	15,4
Nē	31,6	14,0	50,6	73,3
Grūti pateikt/nav atbildes	24,8	25,0	27,9	9,3

³⁹ Alexander, J. C. (2004). Toward theory of cultural trauma. In: Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztompka, P. *Cultural Trauma and Collective Identity*. London [et c.]: University of California Press. P. 10. Par Latvijas kultūras traumas un identitātes jautājumiem tuvāk sk.: Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Identitāte, sociālā atmiņa un kultūras trauma. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: Mansards. 11.–27. lpp.

⁴⁰ Sk. Bell, D. (2010). Introduction: Memory, trauma and world politics. In: Bell, D. (ed.). *Memory, trauma and World Politics. Reflections in the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan. P. 1–29.

⁴¹ SKDS (2008). Pētījums par atbildīgumu Latvijā. Tabulas. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 186. lpp.

Latviešu leģiona atceres galveno tradīciju veido kritušo karavīru piemiņas iemūžināšana un godināšana. Šī tradīcija tapa kritušo karavīru tuvinieku, izdzīvojošo leģionāru un viņu piemiņas glabātāju lokā, atskārstot šo dzīvību bojāejas bezjēdzību un totalitāro režīmu neģēlību. Latvijā joprojām turpinās kritušo mirstīgo atlieku pārapsēdīšana no padomju periodā iznīcinātajām kara kapsētām un nolīdzinātajām individuālajām kapavietām. E. Skreija stāsta, ka *“tas ir ļoti smags uzdevums. Praktiski nerealizējams. Jo šodien jau vairs tiešu liecinieku gandrīz nav, kas varētu teikt — “jā, mēs zinām: šeit bija, vai tur bija apbedīti karavīri.” Es esmu darbojies saistībā ar to jau ilgu gadus — kopš 1996. gada. Tad vēl bija cilvēki, kas varēja teikt — “es redzēju” vai “mamma man stāstīja, rādīja ...”*⁴²

Daļa kritušo mūža mājvietu raduši Saldus vācu militārajā kapsētā, citi — latviešu leģionāru brāļu kapos. 2000. gada 26. maijā tika ielikts un iesvētīts Lestenes Brāļu kapu pamatakmens. Tā paša gada 5. novembrī kapos atklāja tēlnieces Artas Dumpes pieminekli “Dzimtene Māte Latvija”. Lestenes Brāļu kapu veidošana turpinājās vairākus gadus. 2003. gada 27. septembrī tie tika atklāti un iesvētīti, klātesot vairāk nekā 5000 cilvēku. Latvijas Nacionālo karavīru biedrības priekšsēdētājs Nikolajs Romanovskis uzrunā uzsvēra: *“Tikai tagad, kad kritušajiem leģionāriem ir parādīta pienācīgā cieņa, varam uzskatīt, ka Otrais pasaules karš ir beidzies. Latviešu leģionāri bija varoņi, un šeit ir varoņu kapi, patīk tas kādam vai ne.”* Atklāšanas ceremonijas dziļi simbolisks bija balti tērpto meiteņu gājiens, lai noliktu baltus ziedus un sveces uz Nezināmā karavīra kapa. Lestenes Brāļu kapus ieskauj gaiši pelēkas sienas, kuru granīta plāksnēs ir iegravēti 17 000 kritušo vārdi. Viena no tradīcijām ir balto rožu — kritušā latviešu karavīru simbola — novietošana šajā piemiņas sienā līdzās iekaltajiem vārdiem. Lestenes kapos atdusas vairāk nekā tūkstotis kritušo karavīru. Nezināmā karavīra kapa plāksnē iekalti dzejnieka Andreja Eglīša vārdi: *“Mēs gaidām taisnības augšāmcelšanos.”*⁴³

⁴² Ģitas Siliņas intervija ar Edgaru Skreiju. Rīga, 2011. gada 3. novembris.

⁴³ Roze, E. (atb. red.). *Kurzemes Brāļu kapu fonds. [Informatīvs buklets].* [B. v.]: Kurzemes Brāļu kapu fonds; Roze, E. (atb. red.). *Lestenes Brāļu kapi. [Informatīvs buklets].* [B. v.]: Daugavas Vanagi.

Lestenes Brāļu kapu atklāšana 2003. gada 27. septembrī. Andreja Edvīna Feldmaņa foto. Latvijas Okupācijas muzeja krājums

Lestenes Brāļu kapi ir leģionāru traģēdijas atceres galvenā vieta Latvijā. Ik gadus tur 16. martā notiek piemiņas pasākums. Tā rīkotāji/dalībnieki ir organizācijas “Daugavas Vanagi”, Latviešu Nacionālās karavīru biedrības, nacionālās partijas “Tēvzemei un Brīvībai”/Latvijas Nacionālās neatkarības kustība un “Visu Latvijai!” u.c., kā arī Lestenes pašvaldības pārstāvji. Jāteic, ka vēlēšanu gados politiskās partijas piemiņas pasākumus Lestē izmanto aģitācijai un vēlēšanu simpātiju iegūšanai. Tomēr gadskārtējo piemiņas pasākumu kodolu veido Lestenes ev. luteriskās draudzes mācītāja sprediķis un kopīgi skaitītā Tēvreize, tādējādi simboliski lūdzot piedošanu kritušajiem.⁴⁴

Biedrības “Daugavas Vanagi Latvijā” valdes priekšsēdētājs Jānis Atis Krūmiņš par 16. marta rituālu stāsta: *“Doma baznīcā no rīta notiek dievkalpojums, aizlūgums par kritušajiem karavīriem, viņu cīņubiedriem. [...] Tad, dodamies uz Lesteni, Lestē ir Kurzemes Brāļu kapuvietas ierīkota. Tur arī pirms ceļa ir šis gājiens [no Doma baznīcas līdz Brīvības piemineklim], jo visi reizē nāk no baznīcas ārā un tad arī dodas pie šī*

⁴⁴ Pētnieku novērojums Lestenes Brāļu kapos projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros. 2010. un 2011. gada 16. martā.

pieminekļa, noliek ziedus un tad tālāk brauc. Citi brauc uz mājām, jo šie cīņu biedri, viņiem ir ārkārtīgi liela gadu nasta jau uz pleciem un viņi nevar visu dienu būt uz kājām. Tikai izturīgākie nonāk līdz Lestenei, bet daži kurzemnieki brauc pa taisno uz Lesteni, nebrauc uz Rīgu. Tur arī ir dievkalpojums pusatjaunotajā Lestenes baznīcā. Pēc dievkalpojuma ir šis ziedu nolikšana un tad viņi vēl aizbrauc uz Rumbām, ietur maltīti, iedzer kādu graķīti un tad brauc mājup.”⁴⁵ Cilvēki uz Lesteni dodas arī citlaik, pieminot savus tuviniekus, karā zaudēto cilvēku paudzi un arī Latvijas traģisko likteni. Viena no šīm dienām ir 8. maijs – Nacisma sagraves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena.

2. tabula

SKDS 2010. gada nogalē veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: kāda ir Jūsu attieksme pret memoriālu Lestenei? (%)

Aptaujātie	Labā	Slikta	Nezinu šādu vietu	Nav atbildes
Visi	43,9	3,5	31,0	21,6
Latvieši	57,3	1,3	22,4	19,0
Krievvalodīgie	25,0	6,8	43,1	25,1
Citi	33,9	3,3	36,9	25,9

Latviešu leģiona piemiņa ir ietverta arī citos memoriālos, – Mores kauju piemiņas parks un Kurzemes cietokšņa muzejs Zantē stāsta par leģionāru varonību un kara skaudrumu.⁴⁶ Katrai no šīm vietām ir savi atceres rituāli.

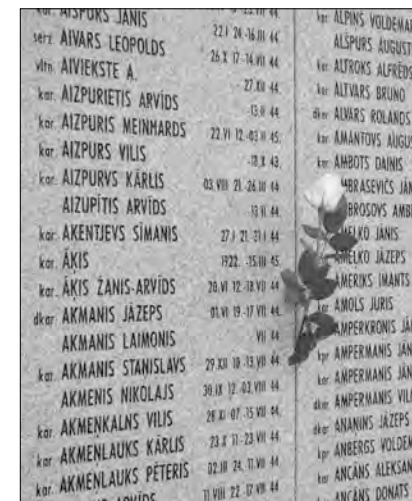
Latviešu leģiona atcere notiek mijiedarbē ar palīdzību veterāniem. E. Skreija atzīst, ka šobrīd Latvijā ir ap 500 bijušo leģionāru. Jau kopš 20. gs. 80. gadu beigām viņiem atbalstu sniedz “Daugavas Vanagi”. Anglijas “Daugavas Vanagu” fonda valdes priekšsēdētājs Ādolfis Sīlis norāda, ka organizācijai galvenais ir palīdzēt, lai vecajiem vīriem Latvijā būtu pieejama medicīniskā aprūpe. Viena no ikdienišķajām prioritātēm ir zobārsta pakalpojumu un zobu protēžu nodrošināšana. Ā. Sīlis stāsta: “Mēs cilvēkus nešķirojam un nevienu neatraidām.

⁴⁵ Andra Sauliņa intervija ar Jāni Ati Krūmiņu. Rīga, 2011. gada 19. oktobris.

⁴⁶ Tuvāk sk.: Kovtunenka, R. (2009). *Mores kauja. Kaujas līdzdalībnieka kaujas virsnieka stāsts*. 2. izd. Rīga: Timermanis un Vējiņš; *Kurzemes cietokšņa muzejs ar lauku ekspozīciju. [Informatīvais buklets]*. [B. v.]: [B. izd.].

Piemēram, mans kolēģis apciemo leģionārus, ieiet kādā mājā, tur divi vecīši guļ, abi bēdīgā stāvoklī, viens leģionārs, bet otrs saka: man jāatzīstas, krievu armijā biju. Saņēma dāvanu gan viens, gan otrs. Būtu es vienu gadu jaunāks, pats tiktu iesaukts krievu armijā. Tādēļ jau “Daugavas Vanagu” organizāciju dibināja, lai palīdzētu karavīriem, daudz bērnu ģimenēm, atraitnēm.”⁴⁷ J. A. Krūmiņš norāda, ka arī organizācijas “Daugavas Vanagi Latvijā” reģionālās nodaļas cenšas palīdzēt bijušajiem leģionāriem, kuriem ir finansiālas grūtības, un, ja nepieciešams, piegādā pārtiku. Viņš stāsta, ka pēdējos gados “Visu Latvijai!” 16. martā ar vairākām mašīnām dodas pie leģionāriem, ņemot līdzi pārtikas groziņus, ģitāras un dziesmas. “*Tad tie vīri ar asarām acīs ir sajūsmā, ka viņus atceras un piemin,*” atzīst J. A. Krūmiņš. “Daugavas Vanagi Latvijā” cenšas sarūpēt arī naudas pabalstus, pagaidām tie ir Ls 40 divreiz gadā.⁴⁸

16. marta konfrontējošo aktivitāšu ēnā pagaist leģionāru ikdiena un daudzie lokālie tradicionālie pasākumi, kuros viņi tiek pieminēti, aprūpēti, kur ar konkrētu palīdzību tiek godināts leģionāru sūrais mūžs. Tomēr tieši pastāvīgās rūpes par leģionāru garīgo un materiālo labklājību ir tā robežšķirtne, kas nodala aklu un bezmērķīgu atceri no vēlmes radīt noturīgas un paliekošas sociālās vērtības un to pieminēšanu. Tā nav tikai misija – palīdzēt. Cilvēcīgs savstarpējais atbalsts ir kā

Baltā roze – kritušo karavīru piemiņas simbols – Lestenes Brāļu kapu sienā 2010. gada 16. martā. *Vitas Zelčes foto*

⁴⁷ Beinerte, V. (2008, 2. maijs). Tuksnesi pārvērst dārzā. [Intervija ar Ādolfu Sīli]. *Mājas Viesis*. 17. lpp.

⁴⁸ Andra Sauliņa intervija ar Jāni Ati Krūmiņu. Rīga, 2011. gada 19. oktobris.

Latvijas Nacionālo karavīru biedrības priekšsēdētājs Edgars Skreija un Lestenes ev. luteriskās draudzes mācītājs Kristaps Kovaļovs latviešu leģionāru piemiņas pasākumā 2011. gada 16. martā. *Vitas Zelčes foto*

pateicība — no praktiska atbalsta līdz cildenam “paldies”, pieminot. Organizācijas un indivīdi, kuri ikdienā velta savu laiku un līdzekļus leģionāriem, leģionāru acīs ir varoņi un tēvzemes patrioti. Abpusējā sirsnība un atzinība stiprina viņu piederības sajūtu Latvijai un tās sabiedrībai. No kritušo karavīru godināšanas līdz vēl šobrīd šaisaulē esošo bijušo leģionāru atbalstam — tā mūsdienu Latvijas sociālā atmiņā iezīmēta latviešu leģiona atcere. Soli pa solim pēdējo divdesmit gadu laikā ir pārvarētas bailes un klusēšana, veicināta atzišana un sapratne par karošanas citu valstu armijās traģismu.

Domājot par latviešu leģionāru likteņiem

Latviešu leģionāru stāsts ir nozīmīga Latvijas sociālās atmiņas un kultūras daļa. Tas ir svarīgs, lai saprastu cilvēka un varas attiecības,

cilvēka spēju/nespēju saglabāt stāju jebkuros apstākļos, kā arī citas cilvēciski būtiskas tēmas. 20. gadsimta otrajā pusē par latviešu leģionāriem galvenokārt runāja trimdā tapusī literatūra. Viņu likteņi spilgti atsegti Gunāra Janovska, Anšlava Egliša, Andreja Egliša, Voldemāra Kārklīņa, Alfrēda Dziļuma, Dzintara Kiršteina u.c. literātu darbos. Pēdējos gados latviešu leģionāru traģēdija gūst plašāku izvērsumu Latvijas kultūrtelpā — autobiogrāfiskajā un biogrāfiskajā literatūrā, teātrī un kino.

Tēmu par jauna cilvēka pienākumu pret dzimteni un savu paaudzi, aizejot Latviešu leģionā un iesaistoties nacionālās pretošanās kustībā, emocionāli spilgti risina Varas Braslas iestudētā Alvja Lapiņa drāma “Atvari” Valmieras Drāmas teātrī.⁴⁹ Lielu skatītāju atzinību iemantoja Jaunajā Rīgas teātrī Alvja Hermaņa dokumentālās drāmas stilistikā iestudētā izrāde “Vectēvs”. 2009. gadā tā bija piektā skatītākā izrāde Latvijā, ko pirmajā sezonā kopumā redzēja 12 661 skatītājs.⁵⁰ Izrāde raisīja diskusijas gan par vēsturi, gan par politkorektuma robežām mākslā. Izrādes pieteikumā aktieris Vilis Daudziņš norāda, ka izrāde ir veltījums vectēvu piemiņai: “*Abi mani vectēvi krita. Viens — sarkanarmietis, otrs — leģionārs. Es mēģinu saprast — kāpēc?*”⁵¹ Nepilnu divarpus stundu garumā aktieris izspēlēja trīs Otrā pasaules kara dalībnieku tēlus — sarkanarmieti, leģionāru un abās pusēs karojušo karavīru. Tieši leģionāra tēls raisa asākās diskusijas medijos. “Vectēva” leģionārs nav pozitīvs varonis, bet gan cilvēks, kas kaut kādā mērā joprojām atbalsta nacisma ideoloģiju. Tādēļ medijos izskanēja jautājums: vai izrādes piedāvātais leģionārs atspoguļo tipisku vācu pusē karojušu latviešu

⁴⁹ Tuvāk sk.: Ardava, L., Rozenšteine, A., Siliņa, G. (2011). Alvja Lapiņa drāma “Atvari” — zemsvītras atskats latviešu sāpē “1949”: rezonanse, sajūtas, interpretācijas. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 233.–253. lpp.

⁵⁰ [B. a.]. (2010). Apmeklētākās izrādes 2009. gadā Rīgas teātros — “Zurka Kornēlija” un “Vadonis”. *Diena*. Sk.: http://www.diena.lv/lat/izklaide/teatris/teatra_zinas/skatitaka-izrade-2009-gada-rigas-teatros-zurka-kornelija

⁵¹ [B. a.]. (2008/2009). *Vectēvs*. *JRT*. Sk.: http://www.jrt.lv/izrade_popup.php?code=295&fromIzrades=true

karavīru?⁵² Tādējādi publiskajā telpā raisījās “vēstures pārdomāšanu” veicinoša diskusija.

Atšķirīgā žanrā veidota Ģertrūdes ielas teātra izrāde “Leģionāri” (režisors Valters Silijs; 2011). Tā tapusi sadarbībā ar ārvalstu teātriem “Turteatern” (Zviedrija) un “Kokoteatteri” (Somija). Izrādes sižeta pamatā ir gan zviedru rakstnieka Pēra Ulova Enkvista romāns “Leģionāri”, videomateriāli un vēsturiski dokumenti, gan radošās komandas pašradīti teksti. Tas vēsta par Zviedrijas lēmumu 1945. gadā izdot internētos latviešu leģionārus PSRS. Taču izrādes “Leģionāri” recenzijās uzsvērts, ka tā nav mēģinājums rekonstruēt vēsturi, “iestudējums nerunā par vēsturi tradicionālajā izpratnē, bet gan par vēstures interpretācijas tendencēm”.⁵³ Tiek arī atzīts, ka šī izrāde, kuru izspēlēja latviešu aktieris un zviedru izcelsmes Somijas aktieris, pārstāv līdzšinējo leģionāru diskursu: ““Leģionāri”, lai arī stingri ieturētā latviešu karavīru attaisnošanas sludināšanā, tiecas pavērties no visām šajā mirklī iesaistītajām pusēm. Norādot vienu kļūdas, citu drošsirdību, varbūt pat banalitāti. Boļševikus, zviedru demokrātisko un pēckara mirklī apjukušo tiesu, latviešus bezdibeņa malā un nacistu pārpalikumus.”⁵⁴

Latviešu leģionāru un vācbaltiešu likteņus Otrajā pasaules karā, nacionālās pretošanās kustības dalībnieku varonību un jauniešu gataību iegūt zināšanas par šiem cilvēkiem un notikumiem aktualizēja Arvīda Krieva filma “Dancis pa trim” (2011). Režisors norāda: “.. *gribējām, lai cilvēki padomā par savu senču dzīvi, savu pilsētu, novadu un*

Filmas “Dancis pa trim” afiša pie kinoteātra “Rīga” 2011. gadā. Vitas Zelčes foto

valsti, lai katram rodas priekšstats, kas ir noticis. Bija divas karojošas puses un Latvija tām pa vidu. Tāds īsts likteņdancis! Tomēr ir būtiski apzināties arī pozitīvo — cilvēki dzīvoja, cīnījās, tika galā ar grūtībām un uzvarēja”.⁵⁵ Filmas demonstrēšanas pirmajā mēnesī to noskatījās ap 20 000 skatītāju.⁵⁶

Domājams, ka nākamajos gados latviešu leģionāru likteņi, vairoties no melnbalta tēlojuma, būs nozīmīga kultūras tēma. Stāstos par tiem rodamās morālās vērtības ir svarīgas identitātei nepieciešamo kolektīvo nozīmju radīšanā, lai Latvijas cilvēkiem palīdzētu saprast pasauli, kurā tie dzīvo, veikt vēstures racionālu revīziju un tikt galā ar totalitārisma ēnām.

Sabiedrība tikai deviņdesmito gadu beigās, ierauta ģeopolitiskā starpvalstu cīņā par ietekmi Baltijas reģionā, atskārta, cik daudz holokausta, kolaboracionisma, vēstures izpratnes un vērtību aspekti ir pretrunu, neatbildamu jautājumu un iedomu pilni. Šobrīd — jau 21. gadsimta otrajā dekādē — uz jautājumiem vēl nav atbildēts, drīzāk

⁵² Piemēram, nemierā ar izrādē redzamo leģionāra tēlu bija vēsturnieks, Latvijas Universitātes profesors Inesis Feldmanis. Viņš uzsvēra: “Epizode ar nacistu karogu ir ļoti neizdevusies. Es vismaz nezinu nevienu leģionāru, kas mājās glabā šo karogu, un, ja jūs paprasisit Nacionālo karavīru biedrībai, arī viņi, visticamāk, nezinās. Piekritu, ka arī tādu cilvēku droši vien var atrast, bet šis mākslas darbs rada vispārēju priekšstatu par latviešu leģionu, un to es pilnībā noraidu. [...] Lielākā daļa taču leģionā tika iesaukti, nevis gāja brīvprātīgi, un viņu intereses bija viennozīmīgas – viņi negribēja pieļaut Latvijas otrreizējo padomju okupāciju. Latviešu leģionāriem pilnīgi sveša ir nacisma ideoloģija.” Sk.: [B. a.]. (2009). Ekspertu viedokļi par izrādi “Vectēvs”. *Politika.lv*. Sk.: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/ekspertu_viedokli_par_izradi_vectevs/

⁵³ Rodiņa, I. (2011). Aklās visticības. Recenzija par Valtera Sīļa izrādi “Leģionāri” Ģertrūdes ielas teātri. *Krodērs.lv*. Sk.: <http://krodērs.lv/aklas-vistinas/>

⁵⁴ Enģelis. (2011). Sliktais diplomāts, labais diplomāts. ĢIT izrāde “Leģionāri”. *Enģelis*. Sk.: <http://www.engelisengelis.com/2011/10/sliktais-diplomats-labais-diplomats-git.html>

⁵⁵ Strode, L. (2011, 2. marts). Tāds īsts likteņdancis. *Diena*.14. lpp.

⁵⁶ Kultūra Delfī. (2011). Pirmajā mēnesī “Danci pa trim” noskatījušies teju 20 tūkstoši skatītāju. Sk.: <http://kultura.delfi.lv/news/movies/pirmaja-menesi-danci-pa-trim-noskatijusies-teju-20-tukstosi-skatitaju.d?id=37976093>

izveidojusies izpratne, ka leģionāra liktenis nav nedz individuāla izvēle, nedz vēsturiska neietekmējamība. Šķirot iztēlotas Latvijas vēstures mācību grāmatas lapas, latviešu leģionāri tajās no *sprīdišiem* pārtop par *lāčplēšiem*, vietumis atkal par *melnajiem bruņiniekiem*. Pat nenomainot “atšķirības zīmi” uz formastērpa. Kur un kāda ir viņu vieta? Neparocīga *kādiem*, bet neizdzēšama pašiem un piederīgajiem. Tomēr līdz ar 16. marta konfrontācijām tā ir kļuvusi izmērāma un saskatāma. Tās ietvarā redzams valsts politiskā brieduma limenis, demokrātijas izpratne, interešu, priekšstatu un pārliecību sadursmes un saskaņa. Tikmēr teju nepilnam pustūkstotim dzīvi palikušo leģionāru Latvijā būs aizvien grūtāk piecelties un atvērt durvis klauvējieniem — lai ko aiz tām stāvošais vēlētos lūgt, vaicāt, dot vai pieprasīt.

16. marts — neērtais, svarīgais, rēgainais, tuvējais, svešais, bet neizdzēšamais. Tāds tas ir un būs, vērojot ikgadējās aktivitātes un rošību, — baiļu pārvarēšana un pašu pagātnes ekspertīze.

8./9. MAIJS UN TĀ ATSPUGUĻOJUMS VĒSTURES LITERATŪRĀ

Kaspars Zellis

Nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācija Otrajā pasaules karā izbeidza vienu no traģiskākajām lappusēm Eiropas vēsturē. Atšķirībā no citiem Eiropas kariem Otrais pasaules karš neaprobežojās tikai ar militārām operācijām, kas skāra vienīgi militārpersonas. Tas arī patiešām bija “totāls karš”, kurā Eiropas civiliedzīvotāji piedzīvoja okupāciju, represiju un iznīcināšanas šausmas.¹ Karš, kurā dehumanizācijas un nogalināšanas procesi tika balstīti uz racionālu aprēķinu un jaunāko tehnoloģiju izmantošanu; karš, kas izmainīja Eiropas ģeopolitisko telpu, nenoliedzami atstāja neizdzēšamu zīmogu eiropiešu kolektīvajā atmiņā.

Dubultkapitulācija

Dažādo izpratni par Otrā pasaules kara beigām Eiropā ievada jau pats nacionālsociālistiskās Vācijas kapitulācijas akts. Kur un kad īsti tas tika parakstīts Reimsā vai Berlīnē, 7. vai 8. maijā?

Otrā pasaules kara beigu cēlienu pavadīja virkne atsevišķu nacistiskās Vācijas karaspēka daļu kapitulācija: 29. aprīlī kapitulēja armiju grupa C Itālijā; 2. maija rītā Berlīnes kara komandants ģenerālis Helmūts Veidlings² parakstīja savu vadīto bruņoto spēku kapitulāciju padomju

¹ Karš prasīja vairāk nekā 55 miljonus dzīvību, jeb apmēram 20 000 cilvēku nāvi katru kara dienu.

² Helmūts Veidlings (*Helmuth Otto Ludwig Weidling*, 1891–1955), artilērijas ģenerālis, 1945. gada 22. aprīlī Ā. Hitlers iecēla viņu par Berlīnes kara komandantu. Miris padomju karagūstekņu nometnē.

spēkiem; 4. maijā flotes admirālis Hanss Georgs fon Frīdeburgs³ parakstīja aktu par vācu spēku kapitulāciju Holandē, Dānijā un Ziemeļvācijā. Kapitulācijas noritēja saskaņā ar admirāļa Karla Dēnica⁴ pasludināto koncepciju par Vērmahta karaspēku daļu kapitulāciju Rietumos, lai novērstu tālāku padomju spēku virzību Vācijā. Tomēr ar amiju grupas H palieku kapitulāciju Hārā netālu no Minhenes 1945. gada 5. maijā šī koncepcija tika izsmelta. Kopš 5. maija Rietumu sabiedroto karaspēka virspavēlniecības štābā Reimsā notika sarunas ar K. Dēnica pārstāvjiem par vispārēju, bezierunu kapitulāciju.⁵ Padomju pusi šajās sarunās pārstāvēja padomju militārās misijas Francijā vadītājs ģenerālis Ivans Susloparovs.⁶ Bezierunu kapitulācijas akts tika parakstīts 7. maija naktī plkst. 2.41. No sabiedroto puses to parakstīja ASV armijas ģenerālleitnants Valters Bedels Smits⁷, Francijas ģenerālis Fransuā Sevezs⁸, padomju pusi pārstāvēja I. Susloparovs, bet uzvarēto Vāciju — Vērmahta operatīvās vadības priekšnieks Alfrēds Jodls⁹.

I. Susloparovs no Maskavas vēl nebija saņēmis pieprasītās pilnvaras parakstīt kapitulāciju (faktiski tās tika noraidītas ar novēlošanos), tālab kapitulācijas akts tika parakstīts ar piebildi, proti, šis dokuments neizslēdz situāciju, ka nākotnē varētu tikt parakstīts kāds “pilnīgāks” akts, ja to pieprasīs kāda no sabiedroto valdībām.¹⁰

Pēc Josifa Staļina prasības šo aktu pasludināja par “*iepriekšēju kapitulācijas aktu*”, jo, pēc ģenerālisimusa domām, kapitulāciju kā nozīmīgu vēsturisko aktu vajadzēja parakstīt Berlīnē, no kurienes esot cēlusies

“fašistiskā” agresija. Tāpat viņš arī pieprasīja, lai kapitulāciju pieņemtu visu sabiedroto valstu virspavēlniecības, ne tikai Rietumu sabiedrotie, kā tas bija noticis Reimsā.¹¹ Staļins nozīmēja par padomju valdības pārstāvi “pilnīgākā” akta parakstīšanai maršalu Georgiju Žukovu¹². Lai arī sabiedroto valdības bija jau publiskojušas Reimsas kapitulāciju, tomēr 8. maijā Berlīnē Karlshorstē plkst. 22.43 pēc Viduseiropas laika (pēc Maskavas laika 9. maijā plkst. 0.43) tika parakstīts vēlreiz tas pats kapitulācijas akts, tikai citādā sastāvā. PSRS pusi jau ar J. Staļina dotajām pilnvarām pārstāvēja maršals G. Žukovs, Rietumu sabiedrotos Dvaita Eizenhauera vietnieks maršals Arturs Teders¹³, Vācijas pusi pārstāvēja ģenerālfeldmaršals Vilhelms Keitels,¹⁴ kuri vēlreiz parakstīja aktu par Vācijas bruņoto spēku bezierunu kapitulāciju un uguns pārtraukšanu visās frontēs pēc 1945. gada 8. maija plkst. 23.01. Ar šo aktu tika apturētas vēl kaujas spējas saglabājušo vācu armijas daļu cīņas Kurzemē, Austrumprūsijā, Bohēmijā, Horvātijā u.c.¹⁵

Vai šo dubulto kapitulācijas aktu var uztvert kā “māžošanas” vai “imitāciju”?¹⁶ Varbūt tā tomēr uztverama kā Staļina vēlme izcelt PSRS un savus nopelnus Vācijas sagrāvē, kā arī bailes no tā, ka sabiedrotie varētu noslēgt separātu mieru, kas būtu vērsts pret PSRS?¹⁷ J. Staļins savā uzrunā tautai 1945. gada 9. maijā atzīmēja: “*Zinot vācu vadoņu vilka dabu uzskatīt līgumus un vienošanās par tukšu papīru, mums nav pamata viņiem ticēt. Tomēr šodien no rīta vācu karaspēks, pildot kapitulācijas aktu, sāka masveidā nodot ieročus un padoties mūsu karaspēkam. Tas vairs nav tukšs papīrs. Tā ir reāla Vācijas bruņoto spēku kapitulācija.*”¹⁸

³ Hanss Georgs fon Frīdeburgs (*Hans-Georg von Friedeburg*, 1895–1945), admirālis, piedalījies Reimsas un Berlīnes kapitulāciju parakstīšanā kā vācu kara flotes pārstāvis. 23. maijā, sabiedrotajiem arestējot t.s. Dēnica valdību, izdarījis pašnāvību.

⁴ Karls Dēnics (*Karl Dönitz*, 1891–1980), Vācijas lieladmirālis, pēc Ā. Hitlera pašnāvības Vācijas prezidents, t.s. Flensburgas valdības vadītājs.

⁵ Henke, K.-D. (1996). *Die amerikanische Besetzung Deutschlands*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag. S. 965–968.

⁶ Ivans Susloparovs (*Иван Сулопаров*, 1897–1974), Padomju armijas ģenerālmajors.

⁷ Valters B. Smits (*Walter Bedell Smith*, 1895–1961), ASV ģenerālis, vēlāk CIP direktors.

⁸ Fransuā Sevezs (*François Sevez*, 1891–1948), Francijas ģenerālis.

⁹ Alfrēds Jodls (*Alfred Josef Ferdinand Jodl*, 1890–1946), Vērmahta ģenerālis, Vērmahta virspavēlniecības operatīvā štāba priekšnieks (*Chef des Wehrmachtführungsstabes OKW*).

¹⁰ Klein, F. (2006). Die Bedeutung des 8. Mai 1945 für die Geschichte DDR. In: Thadden, R. von, Kaudelka, D. (Hrsg.). *Erinnerung und Geschichte: 60 Jahre nach dem 8. Mai 1945*. Göttingen: Wallstein Verlag. S. 34, 35.

¹¹ Жуков, Г. (2002). *Воспоминания и размышления*. Москва: Олма-Пресс. Т. 2. См.: (23.09.2011): <http://militera.lib.ru/memo/russian/zhukov1/22.html>

¹² Georgijs Žukovs (*Георгий Жуков*, 1896–1974), PSRS maršals, 1. Baltkrievijas frontes pavēlnieks. Augstākās virspavēlniecības štāba loceklis, Augstākā virspavēlnieka J. Staļina vietnieks.

¹³ Arturs Teders (*Arthur William Tedder*, 1890–1967), Karalisko gaisa spēku (RAF) ģenerālis.

¹⁴ Vilhelms Keitels (*Wilhelm Bodewin Gustav Keitel*, 1882–1946), Vērmahta feldmaršals, Vērmahta virspavēlniecības štāba priekšnieks (*Chef des Oberkommandos der Wehrmacht*).

¹⁵ Pinkus, O. (2005). *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler*. Jefferson: McFarland. P. 502–504.

¹⁶ Feldmanis, I. (2001, 9. maijs). Otrā pasaules kara vēsture: mīts mīta galā. *Latvijas Avīze*.

¹⁷ Gediss, Dž. L. (2007). *Aukstais karš*. Rīga: Atēna. 34., 35. lpp.

¹⁸ Сталин, И. (1946). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Изд. 5-е. Москва: ОГИЗ. С. 192.

Iespējams, ka Staļinam vajadzēja, lai “vēsturisko aktu” parakstītu nevis kāds nezināms ģenerālis, bet cilvēks, kas varētu kalpot par uzvaras simbolu.¹⁹ Oficiālā padomju historiogrāfija vēlāk, Aukstā kara apstākļos izveidoja un kultivēja mītu, ka 7. maijā Reimsā parakstītā kapitulācija bija separāta, kas nav devusi padomju pusei pilnīgu pārliecību, ka kapitulēs arī Austrumu frontē atrodošās vācu daļas.²⁰

Vācijas kapitulāciju uzvarētāji sagaidīja ar lielām gaviļēm. Maršals G. Žukovs savās atmiņās apraksta speciāli šim pasākumam sarīkoto banketu, kurā piedalījušies visi antihitleriskās koalīcijas pārstāvji: “Svētku vakariņas beidzās no rīta ar dziesmām un dejām. Ārpus konkurences dejoja padomju ģenerāļi. Es arī nenoturējos, atcerējos jaunību, nodejoju “Ruskuju” (“русскую”).” Vēl no rīta Berlīnē un tās piepilsētās dārdējusi kanonāde, karavīri šāvuši gaisā, svinot uzvaru, tomēr pilsētā esot bijis bīstami pārvietoties, jo minu, lādiņu un ložu šķembas kritušas lejā. “Bet šīs briesmas atšķīrās no tām, ar kurām mēs dzīvojam ilgus kara gadus,” rakstīja G. Žukovs.²¹

Par kara noslēguma dienu ir daudz stāstu. Kādam Sarkanās armijas leitnantam šī diena sākās šādi: “Rīts pienāca tāds labs! Silts. Pavasarīgas smaržas, labas. Zeme svaiga, nomazgāta. Svētlaime, ne rīts. Un pēkšņi gaisā uzlidoja raķetes. Daudz raķešu. Dažādu krāsu — sarkanas, zaļas, baltas ... Ko nozīmē raķete, es zinu: vai nu jādodas uzbrukumā, vai mums uzbrūk. Bet te tās lido buķetēm. Kā ziedi izbirst debesīs. Domāju, laikam tiešām karš beidzies. Sāku skatīties binoklī uz kaimiņu ciemu, kur bija nostiprinājušies vācieši. Redzu [...] parādās balts audekls. Padodas! Ka tavu māti — padodas! Klusums. Ne balsu, ne šāvieni. Un ticas un vienlaicīgi neticas, ka karam pienācis gals. Līdz asarām.”²²

Jebkurā gadījumā dubultā kapitulācija, lai kur arī tā tika parakstīta, beidza asiņaināko karu pasaules vēsturē. Ne vien uzvarētājiem

vāciešiem, bet arī daudzām citām nācijām Eiropā radīja sajūtu par t.s. nulles stundu (*Stunde Null*), kad visa iepriekšējo gadsimteņu kultūra, tās sasniegumi un arī cilvēku privātā dzīve gan tiešā, gan pārnestā nozīmē gulēja drupās un šķīta, ka visa dzīve jāsāk no baltas lapas.²³ Vācija bija sagrauta gan tiešas karadarbības, gan t.s. bumbukara rezultātā,²⁴ vācu pilsētas bija pārpildītas ar sabiedroto vai padomju karavīriem, atbrīvotajiem gūstekņiem, ārzemju strādniekiem.

Nikolajs Siliņš, kurš 1945. gada maiju sagaidīja Šverīnā,²⁵ dienasgrāmatā rakstīja: “Tauta tikusi pie noliktavām. Dažs stiepj aitādas kažoku, cits paku sērkokociņu. Kāds vecāks vīrs starojošu seju steidzas man garām, padusē pasitis milzu globusu. Daži cīnās ap briķešu maisiem, [...] Pilsētā parādās tēli strīpainos tērpos, ar numuriem. Tie no koncentrācijas nometnēm. Drīz viņi ir stāvokļa kungi. Tomēr tā neālēja kā gūstekņi un ārzemju strādnieki, īpaši poļi un franči. [...] Poļi kāri uz velosipēdiem un ņem tos nost, kam gadās. Franči smalkāki: drīz vairumā redz limuzīnus ar milzīgos plankumos trieptām zili–balt–sarkanām krāsām. Tajos sēž vīriņi beretēm galvās, cītīgi kliedz: France! un dzer no salaupītām pudeļēm.”²⁶

Kapitulācijas dienās Padomju armijas ieņemtajās teritorijās savukārt laupīja sarkanarmieši, sevišķi augstu vērtēdami rokas pulksteņus. Šajās dzirēs būtiska vieta bija arī vācu sieviešu izvarošanai, kam sekoja neskaitāmas pašnāvības (statistikas dati liecina, ka salīdzinājumā ar citiem gadiem to skaits bija piecas reizes lielāks).²⁷

¹⁹ Бешанов, В. (2011). 1945. Год победы. Москва: Яуза-Пресс. С. 533, 534. Interesanti, ka vienlaikus ar maršala G. Žukova krišanu nežēlastībā Padomju Savienībā tika pārtraukta Uzvaras dienas kā valsts svētku brīvdienas svinēšana.

²⁰ Поспелов, П. (ред.). (1963). История Великой Отечественной войны. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР. Т. 5. С. 348.

²¹ Жуков, Г. (2002). Воспоминания и размышления.

²² Михеенков, С. (2009). В донесениях не сообщалось ... Жизнь и смерть солдата Великой Отечественной. 1941–1945. Москва: Центрполиграф. С. 350.

²³ MacDonogh, G. (2007). *After the Reich: The Brutal History of the Allied Occupation*. New York: Basic Books. P. 377; Ekšteins, M. (2002). *Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi*. Rīga: Atēna. 283.–285. lpp.

²⁴ Sk.: Friedrich, J. (2002). *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*. München, Propyläen Verlag.

²⁵ Šverīna (*Schwerin*) — pilsēta Vācijā, Meklenburgā — Priekšpomerānijā.

²⁶ Siliņš, N. (2011). *77 dienas jeb civilista piezīmes pēc kara beigām*. Rīga: Universitāte. 19., 20. lpp.

²⁷ Goeshel, C. (2009). *Suicide in Nazi Germany*. Oxford: Oxford University Press. P. 157–160; Bivors, A. (2003). *Berlīnes krišana*. Rīga: Atēna. 497.–505. lpp.

Kapitulācija Kurzemē

Otrā pasaules kara nobeigumā Kurzemes pussalā tika ielenktas 32 vācu armijas divīzijas ar vairāk nekā 700 000 vīru lielu kontingentu. Faktiski tās bija paliekas no kādreizējās vācu armiju grupas “Nord”²⁸, kas 1941. gada vasarā caur Baltijas telpu lauzās Ļeņingradas virzienā. 1944. gadā padomju uzbrukumu rezultātā armiju grupa, ciešot smagus zaudējumus, atkāpās, līdz septembrī, sākoties padomju ofensīvai Mēmeles (Klaipēdas) virzienā, tā tika ielenkta. Turklāt Kurzemē vēl koncentrējās lielas bēgļu masas, kas sekoja labprātīgi vai piespiedu kārtā atejošajām vācu armijas daļām. Pēc Ā. Hitlera norādījuma, lai saglabātu placdarmu vācu pretuzbrukumam, armiju grupas evakuācija, izmantojot jūras ceļus, tika pārtraukta.²⁹ Vērmahta profesionālie virsnieki uzskatīja par absurdu runas par iespējamo pretuzbrukumam, un viņiem nācās sevi mierināt ar domu, ka cīņas Kurzemē piesaista ievērojamus padomju spēkus, tādējādi vājinot to uzbrukumu intensitāti Vācijai.³⁰ Historiogrāfijā lasāmi arī viedokļi, ka Kurzeme bija nepieciešama arī, lai aizsargātu Dancigas līci, kur notika zemūdens apkalpju sagatavošana. Jaunas zemūdenes XXI, kas atradās izmēģinājumu stadijā, varēja radīt nopietnu apdraudējumu sabiedrotajiem. Tāpat Ā. Hitlera esot baidījies no Zviedrijas neitralitātes atteikšanās, kā rezultātā armiju grupa Kurzemē bija nopietns arguments pret šādu rīcību.³¹

1945. gada 5. maijā, kapitulējot vācu armijas daļām Ziemeļeiropā, K. Dēnics saņēma no britu feldmaršala B. L. Montgomerija³² atļauju turpināt izvest karaspēku arī no Baltijas jūras telpas — Kurzemes, Vislas grīvas un Helas pussalas. Admirālis K. Dēnics armijas daļām Kurzemē un Austrumprūsijā nosūtīja radiogrammu: “Līdz 1945. gada 9. maija plkst. 01.00, maksimāli sasprindzinot spēkus, jāizmanto visas iespējas

²⁸ 1945. gada janvārī tā tika pārdēvēta par armiju grupu “Kurzeme” (*Herresgruppe Kurland*).

²⁹ Evakuācija gan noritēja nepārtraukti, taču koordinēti.

³⁰ Kunz, A. (2007). *Wehrmacht und Niederlage. Die bewaffnete Macht in der Endphase der nationalsozialistischen Herrschaft 1944 bis 1945*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag. S. 69–70; Buttar, P. (2010). *Battlegruond Prussia. The Assault on Germany's Eastern Front 1944–1945*. Oxford: Osprey Publ. P. 68, 69, 76.

³¹ Grier, H. D. (2007). *Hitler, Dönitz, And The Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944–1945*. Annapolis: Naval Institute Press. P. 215–224.

³² Bernards Lū Montgomerijs (*Bernard Lew Montgomery*, 1887–1976), Lielbritānijas armijas feldmaršals.

Nacistiskās Vācijas bruņoto spēku ieroču nodošanas vieta pēc kapitulācijas 1945. gada maijā Kurzemē pie Bunkas pagasta baznīcas (Priekules novads). 2011. gada augusts. Mūsdienās par šo notikumu liecina padomju periodā uzstādītā piemiņas plāksne, baznīcas drupas un vietējo iedzīvotāju atmiņas par šajā vietā nogalinātajiem vācu karagūstekņiem.

Kaspars Zeļļa foto

evakuācijai pa jūru. Visiem kuģiem līdz norādītajam laika punktam ir jāatiet.”³³

Sākusies vācu armiju daļu kapitulācija noritēja paralēli evakuācijas procesiem, kuriem vajadzēja nodrošināt 11 400 karavīru evakuāciju no Liepājas un 5500 no Ventspils. Daudzas armiju daļas atstāja pozīcijas un devās Liepājas vai Ventspils virzienā, lai izvairītos no nonākšanas padomju gūstā. Pēdējie kuģi atstāja ostas ap 8. maija 23.00, un 11. maijā pēdējie transporti sasniedza Ķīles līci, kur padevās sabiedroto spēkiem.³⁴ Padomju historiogrāfijā šo akciju dēvēja par “kapitulācijas noteikumu pārkāpumu, kas no pelnītā soda ļāvis izbēgt ne tikai hitleriskajiem karotājiem, bet arī drošības policijas un drošības policijas bendēm, militārā izlūkdienesta aģentiem, soda akciju dalībniekiem, slepenajiem aģentiem un citiem kara noziedzniekiem”. Piedevām uz kuģiem esot bijušas rezervētas vietas 250 “augstāka ranga latviešu tautas nodevējiem”.³⁵

Kapitulācijai nolemtos spēkus mēģināja evakuēt arī, izmantojot gaisa spēkus. 8. martā no Norvēģijas atlidojušas un Grobiņas lidlaukā nolaidušās 35 *Ju 52*³⁶ lidmašīnas, kuras vēl centās izvest ievainotos un daudz bērnu ģimeņu tēvus.³⁷ Padomju periodā tapušās vēstures grāmatās atzīmēja, ka lidmašīnas esot uzņēmušas tos, “kuri visvairāk baidījās no soda”.³⁸ Jāpiebilst, ka tikai trīs no Junkersiem sasniedza Vāciju, pārējie tika notriekti virs Baltijas jūras.

Paralēli, norisinoties pēdējai evakuācijai, 8. maijā armiju grupas “Kurzeme” pavēlnieks ģenerālpulkvedis Karls Hilperts³⁹ ar maršalu Leonīdu Govorovu⁴⁰ Ezerē vienojās par uguns pārtraukšanu Kurzemes

Māja Ezerē (Saldus novads), kur 1945. gada 8. maijā nacistiskās Vācijas armiju grupas “Kurzeme” pavēlnieks ģenerālpulkvedis Karls Hilperts un Sarkanās armijas maršals Leonīds Govorovs parakstīja vienošanos par uguns pārtraukšanu. 2011. gada oktobris. Astrīdas Ķetleres foto

frontē, vienošanās stājās spēkā tās pašas dienas plkst. 14.00. Tad vācu daļām vajadzēja pacelt virs savām pozīcijām baltos karogus un pārtraukt pretošanos. Žurnālists Zālamans Eiduss vēlāk rakstīja: “Radās ļoti savdabīgs stāvoklis. Vācu ģenerāļi vēl komandēja savu karaspēku, bet viņiem savukārt deva rīkojumu mūsu pavēlnieks Kurzemes frontē — maršals L. Govorovs.”⁴¹

Leģionāra V. Silamiķeļa dienasgrāmatā lasām: “Ceļmalās kļūst redzamas visādas mantas, pat šautenes [...] Paskats visapkārt drūms. Redz daudz piedzērušos friču. [...] Pie garām braucošām mašīnām redzu .. baltus karogus. Pie ēkām balti palagi, baltas lentes pie cepurēm, pie šturmgēšica⁴² piesiets balts kreklis.”⁴³

³³ Haupt, W. (1987). *Das war Kurland. Die sechs Kurlandsschlachten aus der Sicht der Divisionen*. Friedberg: Podzun Pallas. S. 201.

³⁴ Kurowski, F. (2000). *Todeskessel Kurland. Kampf und Untergang der Heeresgruppe Nord 1944/45*. Wölfersheim-Berstadt: Podzun Pallas. S. 255, 256.

³⁵ Dzintars, J. (1988). *Nepakļāvīgie. Liepājas un Lejaskurzemes darbaļaužu cīņa hitleriskās okupācijas gados*. Rīga: Zinātne. 172., 173. lpp.

³⁶ *Ju 52* – Junkers vācu transportlidmašīna.

³⁷ Kurowski, F. (2000). *Todeskessel Kurland*. S. 222, 278.

³⁸ Eiduss, Z. (1971). *1418 ugunīgas dienas. Stāsts par Lielo Tēvijas karu*. Rīga: Liesma. 222. lpp.

³⁹ Karls Hilperts (*Carl Hilpert*, 1888–1948), no 1945. gada aprīļa armiju grupas “Kurzeme” virspavēlnieks, miris padomju gūstā.

⁴⁰ Leonīds Govorovs (*Леонид Говоров*, 1897–1955), PSRS maršals, Ļeņingradas un 2. Baltijas frontes komandieris.

⁴¹ Eiduss, Z. (1971). *1418 ugunīgas dienas. Stāsts par Lielo Tēvijas karu*. 222. lpp.

⁴² Domāts t.s. *Sturmgeschütz (StuG -)* — vācu triecienpašgājējartilērijas vienība.

⁴³ Silamiķelis, V. (1998). *Ar Baltijas karogu izdotie*. Rīga: Jumava. 141., 142. lpp.

9. maijā un nākamajās dienās,⁴⁴ Kurzemes grupējumam kapitulējot, gūstā padevās 42 ģenerāļi, 8038 virsnieki, 181 032 apakšvirsnieki un karavīri, kā arī 14 000 latviešu leģionāru.⁴⁵ Aptuveni 4000 leģionāru Kurzēmē kapitulācijas vietā izvēlējās doties mežos, lai turpinātu cīņu pret padomju režīmu, daudzi izklīda, cenšoties nokļūt mājās.

8./9.maijs Latvijas iedzīvotāju atmiņās

Kara beigas cilvēku atmiņās saistās ne tikai ar 8.vai 9. maiju. Karš beidzās daudziem ātrāk vai vēlāk par kapitulācijas datumu. Koncentrāciju nometņu upuriem tas beidzās ar nometņu vārtu atvēršanos. Nacistiskā okupācijas režīma pretiniekiem — ar pašu dzīves vai slēpšanās vietu atbrīvošanu, antihitleriskās koalīcijas karavīriem — ar laiku, kad viņu armijas daļas pārtrauca virzību frontē, vācu un vācu pusē esošajiem karavīriem — ar padošanos. Ļoti daudziem tālāka lieciniekiem 8. un 9. maijs ir pagaisis no atmiņām. To iespējams skaidrot ar šī datuma nenozīmību viņu dzīvē, jo karš tiem kā indivīdiem ātrāk vai vēlāk bija beidzies, šīs atmiņas izspiež arī šīs dienas traumatisms cilvēku personiskajā dzīvē.⁴⁶

Vācijas pusē karojošajiem šī diena nozīmēja gan prieku par izdzīvošanu, gan bažas par savu turpmāko nākotni. Latviešu leģionārs Vladislavs Zeps 8. maiju sagaidījis Gaiķu pagastā silā, rokat bunkuru: “Kod jau bunkurs beja pōri pusei izrokts, nagaidūt pīnāk ziņnesis, kurs, uz bedres molas stōvādams, pavēsteja prika vēsti — ir jōpartrauc vysas kara darbeibas vysōs frontēs, arī Kūrzemē. Interesanti gon izaklausu: kars ir beidzīs, bet mes, legionari, Kūrzemē šūdiņ, 8. maija pēcpusdīnā, rūkam bunkuru ... [...] Urā, Ūtrais pasaules kars ir beidzīs! [...] Dzeivs no šōs eļnes eso izarōpis, bet mōce bažas, kai veidōsīs myusu, legionaru, liktiņš tōļok. Mēs taču redzējom, kas nūtika 1940 un 1941. godā.”⁴⁷

⁴⁴ Kapitulējošo daļu pieņemšana gūstā Kurzēmē ilga līdz 16. maijam. Sk.: Freivalds, O. (1954). *Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944/1945*. Kopenhāgena: Imanta. 173.–177. lpp.

⁴⁵ Haupt, W. (1987). *Das war Kurland*. S. 212.

⁴⁶ Atmiņas par kapitulāciju nevar atrast daudzās leģionāru atmiņās, par kapitulāciju savās atmiņās nerunā arī leģiona ģenerāļinspektors Rūdolfs Bangerskis. Sk.: Bangerskis, R. (1960). *Mana mūža atmiņas*. Kopenhāgena: Imanta. 4. sēj.

⁴⁷ Zeps, V. (2005). *Latvišu leģionara gaitas*. Rēzekne: Latgolas Kulturas centra izdevniecība. 95., 96. lpp.

Nacistiskās Vācijas bruņoto spēku nodotie ieroči pēc kapitulācijas 1945. gada maijā Kurzēmē. Ineses Spuras personiskais arhīvs

Jūlijs Ķīlītis, kurš zīmīgajā datumā atradies amerikāņu gūstā, raksta: “Uzvarētāji svinēja uzvaras svētkus, un viss Hangenavas lidlauks liesmoja no bengāliskām ugunīm un raķetēm. Mēs šajā ugunošānā noskaņotijamies klusēdami. Mums nekas priecīgs te nerādījās.”⁴⁸

Savukārt leģionārs Vilnis Bankovičs, kurš uzvaras dienu sagaidīja padomju gūstā Graudences⁴⁹ cietumā, atceras gan krievu prieku par uzvaru, gan to, ka “arī mēs priecājamies, ka karš nu beidzot galā, ka esam palikuši dzīvi, ka tagad būs lielākas cerības nokļūt mājās. Bet neatstāja sāpe par Latviju, par izgaiņāto tautu, par saplosītājām, vēl neizdzīvotājām dzīvēm. Un mēs bijām uzvarēti.”⁵⁰ 9. maijs cietumā saistījies ar “karaliskām pusdienām”, gūstekņiem esot izsniegta uz trijiem viena amerikāņu gaļas konservu kārba. “Uzvaras dienā mēs ar naglas palīdzību atvērām jenķu bundžu un svinējām svētkus līdz ar visu pasauli,” atminējās V. Bankovičs.⁵¹

⁴⁸ Ķīlītis, J. (1956). *Es karā aiziedams ... Mani raksturīgākie piedzīvojumi Otrā pasaules karā*. [Anglija]: Autora izd. 238. lpp. Līdzīgs skatījums arī: Rītums, K. (2005). *Kā es to redzēju*. Rīga: Jumava. 104.–106. lpp.

⁴⁹ Šodien Grudzjondza (Polijā).

⁵⁰ Bankovičs, V. (1995). *Los, los! Davai, davai! Otrais pasaules karš manās atmiņās, 1940–1950*. Rīga: [b. izd.]. 188. lpp.

⁵¹ Turpat.

Vācu karagūstekņi Rīgā 1945. gada maijā. Ineses Spuras personiskais arhīvs

Kurzemes leģionāru atmiņās kapitulācijas diena bieži saistās ar vairāku varbūtību izskatīšanu — doties mežā, lai turpinātu cīņu, mēģināt tikt līdz jūrai, lai meklētu iespējas tikt uz Zviedriju, vai nomest ieročus un doties mājās.⁵² Rietumu sabiedroto gūstā nokļuvušie uztraucās par iespējamo izdošanu padomju pusei. “Nebijām visai droši par savu ādu, ka to vēl pēdējā brīdī nepārdod, uzvilksanai uz kārts,” rakstīja J. Ķīlītis.⁵³

Padomju pusē karojošo atmiņas arī ir dažādas. Atšķirībā no leģionāru atmiņām, kuras tika uzrakstītas trimdā vai atklāti netika stāstītas padomju režīma apstākļos, Sarkanajā armijā karojošo atmiņas vairāk nekā piecdesmit gadus atradās cenzūras uzraudzībā. Savukārt pēc neatkarības atjaunošanas tās kļuva par marginālām publiskās atmiņas telpā.

Padomju laikā izdotajās grāmatās bijušajiem karotājiem vajadzēja atcerēties kara beigas padomju historiogrāfijas nosprausto klišeju robežās. Tā dēvēto sarkano partizānu vienību “Bulta” un “Vairogs” dalīb-

⁵² Piemēram, sk. Silamiķelis, V. (1998). *Ar Baltijas karogu izdotie*. 137.–147. lpp.; Zeps, V. (2005). *Latvīšu legionāra gaitas*. 96. lpp.

⁵³ Ķīlītis, J. (1956). *Es karā aiziedams ...* 238. lpp.

nieks Ernests Āboliņš rakstīja, ka, uzzinot par Vācijas bezierunu kapitulāciju, tika nosūtīti izlūki informācijas pārbaudei. Kad tie atgriezušies ar apstiprinājumu, tad “*tā nakts bija vislaimīgākā visā mūsu partizāņu dzīves laikā, jo nu varējām izpaust savu prieku neslēpjoties. Pie varēna ugunsкура dziedājām partizāņu un citas revolucionārās dziesmas.*”⁵⁴

130. latviešu strēlnieku korpusa radiste Inese Spura šo dienu atceras ar to, ka “*pēkšņi vairs nav šavienu. Klusums, saprotiet? Izgāju Plāņu muižas lielajā parkā — var dzirdēt lakstīgalas dziedam! Un ievas zied, un ceriņi zied!*”⁵⁵ 308. latviešu strēlnieku divīzijas 319. pulka štāba priekšnieks Igors Briežkalns, savukārt, savas sajūtas raksturoja kā tīri cilvēcisku prieku, ka beidzies karš. Viņš atminējās: “*Man un daudziem cīņu biedriem sajūta bija tāda kā uz nāvi notiesātajam, kad tam paziņo, ka nāvessods atcelts. Mēs taču riskējām katru mirkli!*”⁵⁶ Berlīnes pievārtē Sarkanajā armijā dienošā latviešu virsnieka Jāņa Grīnvalda dienasgrāmatā savukārt lasām: “*Vakar 23.00 kapitulējusi Vācija. Parāde — mītiņš Aizmugures štābam pakļautajām daļām. No tribīnes nesakarīgi runā piedzēries majors Hronovs. Riebums, kauns. [...] Visiem 100 g vīna. Citās karaspēka daļās nav ne vīna, ne šņabja ...*”⁵⁷ Vēlāk savā grāmatā I. Briežkalns rakstīja: “*To cilvēku sirdīs, kuri frontē sagaidīja saulaino 8. maija dienu, neaprstāma prieka un laimes sajūta mijās ar dziļām bēdām par bojāgājušajiem vai kara saceltā dvēseļu putenī pazudušajiem tuviniekiem un cīņu biedriem. Pēc pirmām prieka izpausmēm kā smags slogs cilvēku dvēseles nomāca tumšas nojaudas par neskaidro nākotni. Kurzemē vēl turpinoties kara darbībai, savu kārtību Latvijā jau bija sākuši iedibināt čekisti un komunistu administrācija.*”⁵⁸

Civiliedzīvotāju atmiņas par šo dienu arī ir pretrunīgas un lielā mērā sasauca ar karavīru atmiņām. Lielai daļai Latvijas iedzīvotāju

⁵⁴ Āboliņš, E. (1971). Ziemeļkurzemes mežos. Grām.: Raškevics, A. (red.). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem*. Rīga: Liesma. 2. sēj. 300., 301. lpp.

⁵⁵ Zīrnis, E. (2005, 9. maijs). Ievas un ceriņi ziedēja reizē. *Diena*.

⁵⁶ Sprūde, V. (2005, 10. maijs). Latviešiem kapitulācija – traģēdija un prieks. *Latvijas Avīze*.

⁵⁷ Grīnvalds, D. (2002). *Kā es redzēju tās lietas. Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata 1940–1945*. Rīga: Preses nams. 314. lpp.

⁵⁸ Briežkalns, I. (2009). *No Narofominskas līdz Imulai ... no pirmās līdz pēdējai stundai frontē ...* Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība. 23. lpp.

karš bija beidzies jau 1944. gada rudenī, Sarkanajai armijai ieņemot Latgali, Vidzemi un Zemgali. Tos, kas atradās bēgļu gaitās Kurzemē, raksturoja bailes no padomju militārpersonām, no iespējamā padomju terora atkarīšanās un vēlme nokļūt drošībā, Zviedrijā.⁵⁹ Holokausta izdzīvojuši Valentīna Freimane savās atmiņās raksta, ka 9. maija dienu sagaidījuši ar pretrunīgām sajūtām: “.. priecājos, ka vairs bojā neiet cilvēki, ka pa pusei jau sagrautajā Eiropā vairs nekrīt bumbas un lielgabalu šāviņi. Ka viens necilvēcīgs režīms ir iznīcināts. Bet otrs, arī necilvēcīgs, taču joprojām eksistē.” Gaistot cerībām uz iespējamām pārmaiņām, “kļuva skaidrs — slazds ir aizcirties ...”⁶⁰

Lietojot V. Freimanes metaforu, jāteic, ka daudzu Latvijas iedzīvotāju atmiņās par 1945. gada maiju “slazda” sajūta ir klātesoša. Daži apzinājās savu nokļūšanu tajā, citi savukārt cerēja no tā izlauzties. Prieku par kara beigām, ja arī tāds bija, nomāca pēckara realitāte — sovietizācija, terors, mežabrāļu darbība un veltas cerības uz sabiedroto desantiem Kurzemē. Tieši pēckara pieredze, nevis pats 8./9. maijs radīja šā notikuma negatīvo konotāciju vēlāk stāstītajās atmiņās. “*Laikam visā savā vēsturē mēs nebijām piedzīvojuši tik daudz asaru, vaidu, šausmu, lāstu un pašnāvību, kā sākot ar 1945. gada 8. maiju. Noķepušie atbrīvotāji siroja pa visiem ceļiem, laukiem un mājām, laupīja un zaga, kur un kā vien varēdami. Garām zaķu dzinēju ķēdēm medīja visus darbam spējīgus vīriešus un dzina uz pārbaudes punktiem un tālāk veselīgiem ešeloniem veda uz katorgas apgabaliem Sibīrijā. Agrāk atvestie krievi⁶¹ un vietējie jūdasi sacentās nodevībā un pielīšanā jaunajiem kungiem,*” lasāms kādos atmiņu pierakstos.⁶²

Uzvara pār Vāciju historiogrāfijā

Vienotu kara vēsturi nav iespējams uzrakstīt, tieši tāpat kā nav iespējams rast vienotu uzskatu par kara rezultātiem, ieguvumiem un

zaudējumiem. Būtībā katrai no Otrajā pasaules karā ierautajām valstīm un/vai nācijām ir savs stāsts par kara izcelšanos, norisēm un beigām. Vieniem šis karš sākās 1931. gadā, citiem — 1939. gada septembrī, vēl citi to datē ar 1941. gada jūniju vai decembri. Arī kara nosaukumi ir dažādi. Pat anglosakšu telpā Otrais pasaules karš tiek dēvēts vairākos vārdos: angļiem tas ir “Otrais pasaules karš” (*Second World War*), amerikāņiem “Pasaules karš divi” (*World War Two*). Daļā bijušās Padomju Savienības telpas aizvien tiek lietots šis valsts radītais apzīmējums — Lielais Tēvijas karš. Savukārt japāņi šo karu sauc par Lielo Austrumāzijas karu. Ebreju vēsturē tas vienmēr asociēties ar nacistu īstenoto holokaustu.

Historiogrāfijā 8.–9. maijs vairāk ir kalpojis kā atskaites punkts kara un tā seku izvērtēšanai, nevis kļuvis par īpašu pastiprinātas izpētes laiku. Šāda pieceja raksturīga gan padomju, gan rietumos tapušajiem pētījumiem. Tas ir pašsaprotami, jo nozīmīgie datumi vēsturē ir tie koordinātu punkti, kas ļauj izvērtēt, kā bija pirms un kā bija pēc “zīmīgā” datuma.

Tāpēc dažādas ir ne tikai izpratnes par Otrā pasaules kara izcelšanos un svarīgākajām norisēm, bet arī par uzvaru šajā karā. Faktiski tikai divas no karojošām valstīm — Amerikas Savienotās Valstis un Padomju Savienība — varēja lepoties ar reāliem uzvarētāju lauriem. Pirms kara pašizolāciju sludinošā ASV un starptautiskā izolācijā esošā PSRS bija ne tikai noārdījušas izolacionisma sienu, bet arī ieguvušas milzīgu ģeopolitisko ietekmi, kas izveidoja politisku bipolāru pasauli nākamajos 45 gados. Lielbritānijas uzvaras laurus aizēnoja izpratne, ka agrākais pasaules impērijas statuss ir neatgriezeniski zaudēts. Citas Eiropas valstis, ko bija okupējusi nacistiskā Vācija, tiecās atjaunot savu zaudēto valstiskumu. Padomju Savienība no nacistiskās okupācijas atbrīvotajās teritorijās⁶³ Austrumeiropā savukārt īstenoja masīvu sovietizāciju atbrīvotāju vadībā — pakļautību nacistiskajai Vācijai nomainot ar komunistisko partiju diktatūrām.

⁵⁹ Sk.: Lasmane, V. (1993). *Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane*. Stockholm: Memento. 235.–249. lpp.

⁶⁰ Freimane, V. (2010). *Ar dievu, Atlantīda*. Rīga: Atēna. 375. lpp.

⁶¹ Domāti no Krievijas evakuētie civiliedzīvotāji.

⁶² Krustkalns, K. (2007). *Likteņa nolemtie*. Tukums: Aut. izd. 329., 330. lpp.

⁶³ Atbrīvošanas jautājums arī var būt dažāds. Tā poļi par savu atbrīvošanas sākumu uzskatīja jau nacistu padzišanu no Volīnijas 1944. gada janvārī, savukārt PSRS skatījumā Polijas atbrīvošana sākās tikai ar Bugas forsēšanu 1944. gada jūlijā. Sk.: Davies, N. (2001). *Heart Of Europe. The Past in Poland's Present*. Oxford: Oxford University Press. P. 65, 66.

Padomju historiogrāfijā daudzus gadus ideoloģiskos ietvarus kara vēsturei noteica Josifa Staļina kara laika runu un pavēļu apkopojums "Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu".⁶⁴ Pirmo izvērstu kara vēsturi piedāvāja 1947. gadā klajā laistā PSRS Zinātņu akadēmijas akadēmiķa Izāka Minca (1896–1976) brošūra "Padomju Savienības Lielais Tēvijas karš".⁶⁵ To iespējams raksturot kā savdabīgu kara norišu un vērtējumu izklāstu atbilstīgi J. Staļina piedāvātajai kara un uzvaras interpretācijai. 9. maijs šajā darbā tika apskatīts tikai no ideoloģiskās perspektīvas, nosaucot iemeslus PSRS uzvarai karā.

PSRS uzvaras historiogrāfiskais koncepts, kas tapa pēc staļiniskās varas pieprasījuma un tā kontrolē, balstījās uz dogmu, ka uzvaru karā nodrošināja tieši sociālistiskās sabiedriskās iekārtas pastāvēšana. Padomju patriotisms, kurš mobilizēja tautas garīgos spēkus, radīja priekšnoteikumus milzīgai varonībai gan frontē, gan aizmugurē. Padomju sabiedriskā iekārta, kas balstījusi uz sabiedrības šķirisko vienotību, nodrošinājusi visu PSRS tautu, ar krievu tautu priekšgalā⁶⁶, aktīvu piedalīšanos cīņā pret svešzemju jūgu. Izšķirošā nozīme kara uzvarā tika piešķirta PSRS komunistiskajai partijai, kas pildīja sabiedrību vieninošā kodola funkcijas un kuras biedri atradās frontes un aizmugures grūtākajās vietās. Komunistiskā partija, veicot efektīvu idejiski politisko audzināšanu, kā arī īstenojot militāro un saimniecisko politiku, nodrošināja uzvaru pār fašismu.⁶⁷ Šis koncepts palika nemainīgs līdz pat PSRS sabrukumam.

⁶⁴ Сталин, И. (1946). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Grāmatas pirmie izdevumi iznāca jau 1944. gadā, taču pēc kara krājums tika papildināts ar J. Staļina runām un pavēlēm, kas tika teiktas un izdotas līdz 1945. gada 3. septembrim. Arī latviešu valodā šī grāmata ar nosaukumu "Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu" iznāca jau 1944. gadā. Jāpiezīmē, ka 2010. gadā Krievijā par godu "mūsu Uzvaras 65. gadadienai" grāmata tika izdota vēlreiz. Sk.: Сталин, И. (2010). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Санкт-Петербург: Питер.

⁶⁵ Минц, И. (1947). *Великая Отечественная война Советского Союза*. Москва: ОГИЗ.

⁶⁶ Krievu tautas īpašās izcelšanās tradīciju iedibināja J. Staļina 1945. gada 24. maija tosts Kremli par godu Sarkanās armijas komandieriem, tajā krievu tauta tika nosaukta par galveno spēku cīņai pret Vāciju. Sk.: Сталин, И. (1946). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. С. 196, 197.

⁶⁷ Поспелов, П. (ред.). (1964). *История Великой Отечественной войны*. Т. 6. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР. С. 7–40, 87–132; Гречко, А. (ред.). (1982). *История Второй мировой войны 1939–1945 гг. в 12 томах*. Т. 12. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР. С. 33–69.

Ņikitas Hruščova varas laikā Aukstā kara ietekmē akcentēts tika skatījums uz Rietumu "valdošo aprindu" un nacistu plānoto separāta miera noslēgšanas mēģinājumiem, lai izveidotu vienotu fronti pret PSRS, kam traucējušas gan domstarpības starp ASV un Lielbritānijas "imperiālistiskajām" valdībām, gan sabiedriskā doma, gan Sarkanās armijas izšķirošie triecieni. ⁶⁸ Tādējādi 9. maijs kļuva ne tikai par uzvaras dienu pār nacistisko Vāciju, bet arī par "visas pasaules progresīvo spēku" uzvaru, kas "bijuši vienoti savā prasībā: *Otrajam pasaules karam jābūt pēdējam vēsturē*".⁶⁹

Pirmajās pēckara desmitgadēs historiogrāfijā vēl vieta tika ierādīta Uzvaras dienas svinībām Maskavā 1945. gada 9. maijā. Uzvaras dienas svinības tika aprakstītas ļoti līdzīgi, kā tās tika parādītas jau 1944. gadā uzņemtajā filmā "Sešos vakarā pēc kara".⁷⁰ Tas tika skaidrots ar to, ka filmas scenārija autoru Viktoru Gusevu⁷¹ parādīt uzvaru vēl pirms tās sasniegšanas esot iedvesmojusi "dziļā ticība tautas spēkam un varenībai un dziļā Staļina ģēnijam".⁷²

1963. gadā publicētajā Lielā Tēvijas kara vēsturē 1945. gada 9. maija svinības tika aprakstītas šādi: "Uzvara! Šis svētais vārds uzjundīja katrā padomju cilvēkā neizsakāmas prieka un lepnuma sajūtas par savu sociālistisko dzimteni, par savu tautu." Lai arī liksmojusi visa pasaule, tomēr Maskava esot bijusi svinību centrs, kur "tiekušās visas planētas progresīvo cilvēku domas un jūtas". Maskavā cilvēki "neatturami plūduši uz Kremli, pie dziļā Ļeņina mauzoleja, pie brāļu kapa pie Kremļa sienas, kur apbedīti paši vīrišķīgākie un pašizliedzīgākie cīnītāji par tautas laimi". Pusnaktī, savukārt, esot noticis salūts, kad no tūkstoš lielgabaliem raidītas trīsdesmit artilērijas zaves ar raķetēm.⁷³

⁶⁸ Sk. Поспелов, П. (ред.). (1963). *История Великой Отечественной войны*. Т. 5. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР. С. 333–349.

⁶⁹ Турпат. 363. lpp.

⁷⁰ *В шесть часов вечера после войны* (rež. I. Pirjevs, scenārija aut. V. Gusevs; kinostudija "Мосфильм", 1944. gads).

⁷¹ Viktors Gusevs (Виктор Гусев, 1909–1944), dzejnieks, scenārists. Par filmas scenāriju 1946. gadā pēc nāves tika piešķirta II pakāpes Staļina prēmija.

⁷² Большаков, И. (1950). *Советское киноискусство в годы Великой Отечественной войны*. Москва: Госкиноиздат. С. 132.

⁷³ Sk.: Поспелов, П. (ред.). (1963). *История Великой Отечественной войны*. Т. 5. С. 260, 261.

Maskavas 9. maija svinību tēls, kopā ar sarkanā karoga pacelšanu virs Reihstāga 1. maijā vai 24. jūnija Uzvaras parāde Sarkanajā laukumā vēlākos gados kļuva par tipiskiem uzvaras simboliem, kas tika izmantoti gan propagandā, gan kultūrā, pārtopot par uzvaras sociālpolitiskā mīta neatņemamu sastāvdaļu. Kopš 1965. gada, kad PSRS atjaunoja Uzvaras dienas svinības, visi šie simboli izpaudās arī svētku rituālos. Tomēr vienlaicīgi arī 9. maija svinību apraksti vairs netika akcentēti historiogrāfijā, vairāk pievērsties šīs dienas vēsturiskās un ideoloģiskās nozīmes apcerei.

Tā, piemēram, 1979. gadā Maskavā izdotajā Otrā pasaules kara vēsturē atzīmēts: “*Hitleriskās Vācijas sagrāve paliks pasaules vēsturē kā dižākais notikums, kurš novedis pie neatgriezeniskām izmaiņām cilvēces attīstībā. Pēc Lielā Oktobra uzvaras nekas tik ļoti neietekmēja tautas masu revolucionāro aktivitāti, kā uzvara pār fašismu. Padomju tautas atmiņā, kura uz saviem pleciem iznesa galvenās kara grūtības, šim notikumam ir īpaša vieta. Tagadējai un nākošajām paaudzēm tas kalpo un kalpos kā iedvesmojošs piemērs savas tautas dižajiem darbiem, nemirstīgajiem Bruņoto Spēku kara varoņdarbiem, Padomju Savienības Komunistiskās partijas viedajai politikai.*”⁷⁴

Uzvaras mīts gan legalizēja partijas diktatūru, gan vienoja sabiedrību visdažādākajos tās līmeņos, ļaujot novērst uzmanību no iekšpolitiskām problēmām un radot sabiedrībai idealizētu skatījumu uz valsts iekšējās un ārējās politikas reālījām. Arī vēstures zinātnes pienākums bija kalpot šā Uzvaras mīta radīšanai un uzturēšanai. Padomju Savienības sabrukums, savukārt, noveda pie uzvaras mīta devalvācijas. 20. gs. 90. gados Krievijas demokrātiskajā pārvaldē mīts par karu nebija pieprasīts, jo tā pamatā bija kara staļiniskā koncepcija.⁷⁵ Historiogrāfija vairāk koncentrējās uz kara vēstures “balto plankumu” izskatīšanu, mēģinot rast atbildes uz iepriekš ideoloģizētiem vai noklusētiem jautājumiem, kas saistījās gan ar kara izcelšanos, gan tā norišu atainojumu, gan jaunu kara vēstures aktoru ieviešanu vēsturē.

⁷⁴ Гречко, А. (ред.). (1979). *История Второй мировой войны 1939–1945 гг.* В 12 томах. Т. 10. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР. С. 366.

⁷⁵ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима.* Москва: Новое литературное обозрение. С. 136.

Par Krievijas prezidentu 2000. gadā kļūstot Vladimiram Putinam, sākās jauna ēra Lielā Tēvijas kara izpratnes veidošanā. Par savas vēsturiskās koncepcijas pamatu liekot spēcīgu valsts varu un impērisko ideju reanimāciju, kurā mīts par karu un uzvaru tajā kļuvis par saistelementu, kam šodienas Krievijas iedzīvotājs mentāli jāsasaista ar padomju laika vēsturi. Pretenzijas uz vienīgo “pareizo” vēstures skaidrojumu un cīņa pret “vēstures viltotājiem” kļuvušas par Krievijas oficiālās historiogrāfijas nostādņēm.⁷⁶ Uzvara Otrajā pasaules karā faktiski tiek skaidrota pēc staļinistiskās vēstures paraugiem.

Vienīgās korekcijas padomju historiogrāfijā tika veiktas ar J. Staļina lomas pārvērtējumiem. Staļina laikā pašsaprotami bija uzsvērt ģenerālisimusa lomu uzvarā. Tā Andrejs Upīts⁷⁷ varas inspirētā Latvijas zemnieku vēstulē Staļinam atzīmēja: “.. *varonīgā Padomju Armija kopā ar visām Padomju Savienības tautām Jūsu ģeniālajā vadībā galīgi sakāva vācu fašistiskos pulkus.*”⁷⁸ Staļins bija tas, kas izplānoja uzvaru, Staļins bija tas, kas šo karu uzvarēja, tā bija pēckara perioda koncepcija, kura tika spēcīnāta ar visdažādākajiem līdzekļiem — saukļiem, plakātiem, literatūru un kinofilmām.⁷⁹

1956. gada PSKP CK ģenerāļsekretāra Ņikitas Hruščova runa PSKP 20. kongresā, kurā tika nosodīts J. Staļina personības kults, deva iegānu no uzvaras izdzēst bijušo ģenerāļsekretāru. “*Nevis Staļins, bet visa partija, padomju valdība, mūsu varonīgā armija, tās talantīgie karavadoņi un varonīgie karavīri, visa padomju tauta — lūk, kas nodrošināja uzvaru Lielajā Tēvijas karā,*” uzsvēra Ņ. Hruščovs.⁸⁰ Rezultātā oficiālā historiogrāfija atzīmēja tikai komunistiskās partijas un padomju tautas

⁷⁶ Сердюков, А. (ред.). (2011). *Великая Отечественная война 1941–1945 годов.* В 12 томах. Т.1. Москва, Воениздат. С. 5, 780–791.

⁷⁷ Andrejs Upīts (1877–1970), rakstnieks, kritiķis, literatūrzinātnieks, politiķis.

⁷⁸ В.а. [Upīts А.] (1947). *Вестуле biedram J. V. Staļinam no Latvijas PSR zemniekiem, zemniecēm, MTS un padomju saimniecību strādniekiem un lauksaimniecības speciālistiem.* Rīga: LVI. 5., 6. lpp.

⁷⁹ Šķiet apogejs tika sasniegts 1949. gadā ar filmas epopejas “Berlīnes krišana” (*Падение Берлина, k/s “Мосфильм”*, rež. М. Čiaureli) parādīšanos. 1950. gadā tā ieguva Staļina pārēmiju. Filma savā veidā simboliski sasaistīja dažādos uzvaras simbolus vienā. Turklāt par šo simbolu kalpoja J. Staļina tēls.

⁸⁰ Хрущев, Н. (1959). *О культуре личности и его последствиях. Доклад на закрытом заседании XX съезда КПСС.* Москва: Госполитиздат. С. 39. Корėjo J. Staļina lomas kritiku karā sk.: turpat. 31.–40. lpp.

Padomju Savienības uzvarai Lielajā Tēvijā karā veltītie vieni no pirmajiem izdevumiem, kas aizsāk tā staliniskās vēstures koncepcijas radīšanu

lomu uzvarā pār nacistisko Vāciju. L. Brežņeva laiku historiogrāfija mēģināja savukārt vēsturē atjaunot Staļinu lomu, vienlaikus viņam neļaujot aizsegt partijas un sabiedrības lomu uzvaras kaldināšanā. Šodien oficiālajā Krievijas historiogrāfijā Staļina loma uzvarā Otrajā pasaules karā atkal tiek īpaši izcelta, atzīmējot viņa personību, spēcīgo politisko gribu un lomu “kā valsts varas nesatricināmības, PSRS tautu vienotības un pārliecības pār uzvaru simbolam un garantam”.⁸¹

Krievijas liberālo vēsturnieku skatījums, ka uzvara karā faktiski tika panākta ar milzīgiem cilvēku resursu zaudējumiem,⁸² par to, ka

⁸¹ Сердюков, А. (ред.). (2011). *Великая Отечественная война 1941–1945 годов*. Т. 1. С. 449.

⁸² Krievu vēsturnieks N. Dedkovs rakstīja: “.. precīza atbilde, cik patiesībā zaudēja PSRS — 20, 27 vai 40 miljonus, nav īpaši būtiska, zaudējumu apmērs ir tik liels, ka nevar iekļauties nekādās iedomās. Uzvara, kas gūta ar tādiem līdzekļiem, nevar būt valsts uzvara, jo, ja valstij, lai sevi aizsargātu, jāziedo tik daudz savu pilsoņu dzīvības, tā nav cieņas vērtā.” Sk.: Дедков, Н. (2005). *Логика ошибок*. В кн.: Бомсдорф, Ф., Бордюгов, Г. (ред.). *60-летие окончания Второй мировой и Великой Отечественной: победители и побеждённые в контексте политики, мифологии и памяти. Материалы к Международному Форуму (Москва, сентябрь 2005)*. Библиотека либерального чтения. Москва: Фонд Фридриха Науманна, АИРО-XXI. Вып. 16. С. 68. Par iedzīvotāju zaudējumiem sk.: Соколов, Б. (2011). *Кто воевал числом, а кто — умением. Чудовищная правда о потерях СССР во Второй Мировой*. Москва: Эксмо.

uzvara karā tikai vēl vairāk nostiprināja staļinisko totalitārismu, par to, ka ar šo uzvaru pusei Eiropas valstu uz pusgadsimtu tika liegtas normālas attīstības iespējas, no oficiālā Krievijas viedokļa ir “uzvaras nomelnošana”.

8./9. maijs Latvijas historiogrāfijā

Latvijas vēstures koncepcijas pēc Otrā pasaules kara attīstījās gan rietumos, gan padomju režīma apstākļos Latvijā. Tādējādi var runāt par sadalīto vēsturiskumu vairāk nekā 40 gadu ilgajā periodā, kas noliedzami skāra arī 8./9. maija vērtējumus.

Padomju Latvijā pirmajos pēckara gados nacistiskās Vācijas kapitulācija Latvijas sabiedrībai tika pasniegta kā atbrīvošana no latviešu mūžsenā vēsturiskā ienaidnieka, kā atbrīvošana, ko nesusi “lielā krievu tauta” un Staļins. Tālaika padomju valstsvīrs Vilis Lācis uzsvēra: “.. lielā krievu tauta sniedza palīdzīgo brāļa roku izmocītajiem latviešu brāļiem un māsām. Lielā Staļina ģēnija vadīts, padomju karaspēks izpestīja latviešu tautu no vācu verdzības, atdeva tai brīvību un laimi.”⁸³ Šādam ideoloģizētam skaidrojuma vajadzēja sabiedrību integrēt padomju vēstures izpratnes telpā un apkarot “buržuāziskā nacionālisma” ideoloģijas paliekas tautas apziņā.

Pirmais apkopojošais darbs, kas bija veltīts Otrā pasaules kara izvērtējumam Latvijas teritorijā, tika sagatavots tikai 1966. gadā.⁸⁴ Darbs tika sarakstīts, vadoties pēc Maskavā 60. gadu sākumā izdotās sešu sējumu “Lielā Tēvijā kara vēstures”, līdz ar to arī kara un tā rezultātu vērtējumi izrietēja no tā. Par nozīmīgāko kara noslēguma Latvijā tēmu tika izvirzīta armiju grupas “Kurzeme” kapitulācija, kas “bija iznīcinošs trieciens hitleriešu un to rokļaižu — latviešu buržuāzisko nacionālistu intrigām.”⁸⁵ Vilis Samsons⁸⁶ savā darbā norāda, ka “hitlerieši” šajā situācijā esot nokļuvuši mainītās lomās ar iepriekš to vajātajiem partizāniem: “Slazds bija aizcirties — nebija kur dēties. Par laimīgiem uzskatīja

⁸³ Lācis, V. (1945). *Krievu un latviešu tautas vēsturiskā draudzība*. Rīga: VAAP. 15., 16. lpp.

⁸⁴ Samsons, V. (red.) (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijā karā*. Rīga: Zinātne.

⁸⁵ Turpat. 644. lpp.

⁸⁶ Vilis Samsons (1920–2011), sarkano partizānu komandieris, vēsturnieks, politiķis.

tos, kas ļodzīgās zvejnieku laivelēs pamanījās aizirties pāri jūrai uz Zviedriju.”⁸⁷

Savukārt sabiedrības nostāja tika rādīta daudz rožainākos toņos, kapitulāciju Kurzemē attēlojot kā patiesu prieku par notikušo. “Kurzemes iedzīvotāji jūsmīgi sagaidīja atbrīvotājus. Pilsētas rotājās sarkaniem karogiem, no kuriem daudzi bija pašūti no svaigi krāsotas marles. Latvijas PSR darbaļaudis visā republikas teritorijā atsāka miera laika darbu,” vēstīja karam veltīta vēstures grāmata.⁸⁸

Latvijas trimdā savukārt tika uzturēta atziņa par Latvijas okupāciju 1940. gadā, kas paredzējusi latviešu iznīcināšanu, kurai pēc nacistu okupācijas sekojusi asiņainā padomju režīma atgriešanās, resp. atkārtotā okupācija.⁸⁹ Kurzemes grupējuma kapitulācija netika skatīta kā uzvara, uzsverot, ka Kurzemes spēki un jo īpaši 19. divīzija palika neuzvarētas: “Sarkanarmieši bez ieročiem piecēlās no saviem ierakumiem un pārpludināja Kurzemes aizstāvju kaujas grāvjus. Ar ieročiem sarkanarmieši to nebija spējuši.”⁹⁰ Ar Vācijas kapitulāciju izbeidzās “kādas traģiskas vēsturiskās attīstības viens laika posms”, rakstīja Vilis Hāzners⁹¹, “bet satriektās vācu kara mašīnērijas un brūnās diktatūras vietā Eiropai pāri vēlās jauns militārs un ideoloģisks režīms — sarkanarmija un lielkrievu boļševisms”.⁹² Šāda vispārēja izpratne valdīja trimdas historiogrāfijā. Par pašiem 8./9. maija notikumiem nekas netika rakstīts, gan tāpēc, ka informācija bija nepietiekoša, gan arī tāpēc, ka šī diena bija pārāk traumatiska, lai to atcerētos.⁹³

Latvijas historiogrāfija pēc neatkarības atjaunošanas savas pamatkonceptijas pārņēma no trimdas vēstures. Arī 8./9. maija notikumu skaidrojumi izrietēja no trimdas radītā koncepta. Šodienas Latvijas vēsturnieku pētījumos kara beigas tika traktētas kā padomju reokupācija, kas izsauca tūkstošiem cilvēku došanos trimdā, padomju terora atgriešanos, pastiprinātu migrāciju un rusifikācijas politiku, sovetizācijas pastiprināšanos, kas Latviju uz 45 gadiem esot izrāvusi no Rietumu kultūras telpas.⁹⁴ Vienlaicīgi kara beigas tika skatītas arī kā jauna kara — nacionālo partizānu kara — sākums.⁹⁵

Tomēr aiz šiem skatījumiem pazūd tas, ko 8./9. maijs nozīmēja dažādām sabiedrības grupām. Kā īsti to vērtēja cilvēki toreiz, vairs neizdosies noskaidrot. Pārāk ilgi Otrā pasaules kara noslēgums Latvijā ir bijis vēstures politikas neatņemama sastāvdaļa gan austrumos, gan rietumos. Vieni ar šīs dienas atzīmēšanu vēlējušies atgādināt par totalitārisma noziedzību. Citi to ir izmantojuši tikai Padomju Savienības slavinājumam. 8./9. maijs ir atskaites punkts — beidzās karš, nesot līdzī gan mieru, gan jaunus pārbaudījumus.

⁸⁷ Samsons, V. (1974). *Kurzemes meži šalc. Partizāņu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē. 1944–1945.* Rīga: Liesma. 538. lpp.

⁸⁸ Samsons, V. (red.) (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā.* 644. lpp.

⁸⁹ Švābe, A. (red.) (1952–1953) *Latvju enciklopēdija.* Stokholma: Trīs zvaigznes. 2. sēj. 1172., 1173. sl.

⁹⁰ Kociņš, R. (red.) (1977). *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums.* Vāsterås: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums. 5. sēj. 174. lpp.

⁹¹ Vilis Hāzners (1905–1989), virsnieks, publicists, sabiedriskais darbinieks.

⁹² Hāzners, V. (red.) (1974). *Laiks. Tēla. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere.* Toronto, Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums. 1. d. 53. lpp. Arī sk.: Kažociņš, I. (1999). *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem. 1940–1945.* Rīga, [b. izd.] 195. lpp.

⁹³ Piemēram, virknē latviešu trimdas memuārliteratūras šie datumi šķiet pagaisuši no stāstītāja atmiņas. Piemēram, sk.: Bangerskis, R. (1960). *Mana mūža atmiņas.* 185., 186. lpp.

⁹⁴ Bleiere, D. u.c. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945).* Rīga: Jumava. 486., 487. lpp.

⁹⁵ Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956.* Rīga: Preses nams.

UZVARAS SVĒTKI PADOMJU LATVIJĀ

Vita Zelče

1945. gada 8. maijā Eiropā noslēdzās Otrais pasaules karš. Padomju Savienība 9. maiju pasludināja par savu Uzvaras dienu. Vara publiskajā telpā uzvaru skaidroja galvenokārt ar sociālistiskās iekārtas pārākumu un padomju tautas morāli politisko vienotību Josifa Staļina vadībā. Tā akcentēja, ka izšķirīgs faktors bija krievu tautas patriotisms.¹ 9. maijs bija liela diena vairumam Padomju Savienības iedzīvotāju. Par svētku galveno publisko skatuvi 1945. gadā kļuva Maskava. Laikraksts “Cīņa” par šās dienas notikumiem PSRS piedāvāja skaistu stāstu: “Uzvaras svētki Maskavā sākās tajā minūtē, kad radio ziņoja par hitleriskās Vācijas bezierunu kapitulāciju. Nepazīstami cilvēki apskāva viens otru. Atskanēja atsevišķi uztraukti vārdi. Kaut kur sāka dziesmu, kāda skanīga balsis uzsauca: “Biedram Staļinam — urā!”, un šo uzsaucienu uztvēra viss Sarkanais laukums, kas pārpildīts liksmojošiem maskaviešiem. Grūti teikt, vai Maskava šinī naktī gulēja. Tik strauja bija pāreja no nakts uz rītu, uz uzvaras rītu. Divu stundu laikā galvaspilsēta tērpās spilgtā svētku rotā. Ar katru stundu Maskavas ielas un laukumi kļuva dzīvāki. [...] Dienas otrā pusē galvaspilsētas centrālie laukumi pārvērtās vienā lielā estrādē, kur ar dziesmām un dejām uzstājās simtiem mākslinieku. Kad pulksten 21.00 Maskavā no jauna ieskanējās radio stacijas signāli, iestājās svinīgs klusums. To traucēja vienīgi tramvaju tālie zvani un retie mašīnu signāli. Cilvēki sastinga gaidās. Un piepeši elektrizētā klusumā atskanēja: “Pie

¹ Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. 3-е изд. Москва: Аспект Пресс. С. 358.

mikrofona — Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs Josifs Visarionovičs Staļins!” Biedra Staļina gudrie un vienkāršie vārdi dziļi aizkustina sirdi, pamodinot katrā lepnuma jūtas un apziņu, ka mūsu lielā tauta uzvarējusi fašistisko Vāciju. [...] Tautas svētku apoteoze iestājās pl. 22.00, kad pēc Augstākā Virspavēlnieka pavēles atskanēja salūts — svinīgā zalve no 1000 lielgabaliem. Miljoniem sajūsmotu skatu vērās pret debesīm, kas apgaismota prožektoru stariem. Sarkanās, violetās, zaļās un zilās raķetes ar varenu troksni uzvijas virs Maskavas un kā ugunīgas lāses lija pār liksmojošo galvaspilsētu. Prožektoru stari, kas krustojās gaisā, spilgti apgaismoja Uzvaras radītāja — lielā Staļina portretu un lepnī plīvojošu Padomju Savienības valsts karogu.”²

Tā bija dzīves Padomju Savienībā viena puse. Otrā — joprojām pilnā sparā strādājošā totalitāro represiju sistēma un gulagi, Sarkanās armijas marodierisms, civiliedzīvotāju slaktiņš, viņu fiziska un morāla sakropļošana ceļā uz Vāciju un Berlīnē, milzīgie postījumi, pārtikas trūkums un citas precilvēciskas kara un totalitārisma realitātes.³ Cilvēku un materiālo vērtību zaudējumi Padomju Savienībai šajā karā bija milzīgi. Valsts bija zaudējusi 26,6 miljonus cilvēku (13,5% no pirmskara iedzīvotāju skaita).⁴ Neraugoties uz to, uzvarai bija milzīgs enerģētiskais lādiņš. Par sēru un zaudējuma kompensāciju, kā raksta vēsturnieki Dmitrijs Andrejevs (Андреев) un Genadijs Бордюговс (Бордюгов), kļuva kara laikā pārciestā radītais neparastais optimisms un cerība, ka nākotnē “viss mainīsies uz labo pusi”⁵.

Padomju Savienība — šā kara uzvarētāja — to noslēdza ar valsts teritorijas paplašinājumu. Tai skaitā — ar sabiedrotajiem noslēgtie līgumi nostiprināja PSRS tiesības uz kara sākumā darījumos ar nacistisko Vāciju iegūtajām teritorijām un 1939. un 1940. gadā okupēto Polijas

² Торчинский, А. (1945, 12. maijs). Maskava svin uzvaru. *Спца*. 4. lpp.

³ Par kara sekām sk.: Дžадс, Т. (2007/2005). *Пēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata. 29.–58. lpp. Pārskatu par gulagu darbību PSRS kara laikā sk.: Ходяков, М. (ред.). (2008). *Новейшая история России. 1914–2008*. 3-е изд. Москва: Высшее образование. С. 292–294.

⁴ Pēckara Padomju Savienības raksturojumu sk.: Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. С. 350–367.

⁵ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. Москва: АИРО. С. 10.

daļu (Rietumukrainu, Rietumbaltkrieviju), Baltijas valstīm, Besarābiju un Ziemeļbukovinu, kā arī īpašu politisko ietekmi un kontroli pār Austrumeiropas valstīm un jaunām robežām Tālajos Austrumos.⁶

Latvijai un tās iedzīvotājiem kara beigās nozīmēja Latvijas neesamību. Bija okupētā zeme — Padomju Latvija — Padomju Savienības sastāvdaļa ar tās dzīveskārtību.

Uzvaras svinēšana

1945. gada 24. jūnijā Maskavā notika Uzvaras parāde, kurā padomju karavīri, dārdot bungām, Sarkanajā laukumā Ļeņina mauzoleja pakājē simboliski nometa 200 nacistu karaspēka kaujas karogus.⁷ Todien Sarkanās armijas komandieriem par godu rīkotajā pieņemšanā Kremli J. Staļins uzsauca īpašu tostu krievu tautai un tās devumam fašisma sagrāvē. Tajā J. Staļins sacīja: “*Uz krievu tautas veselību es dzeru vispirms tāpēc, ka tā ir visizcilākā nācija no visām Padomju Savienībā ietilpstošajām nācijām. Es uzsaucu tostu uz krievu tautas veselību tāpēc, ka tā šai karā izpelnījies vispārēju atzinību kā Padomju Savienības vadošs spēks visu mūsu zemes tautu vidū. [...] krievu tautas uzticība Padomju Vadībai bija tas izšķirīgais spēks, kas nodrošināja vēsturisko uzvaru pār cilvēces ienaidnieku — pār fašismu. Paldies viņai, krievu tautai, par šo uzticību!*”⁸ Šī runa apliecināja, ka krievu patriotisms ir pārtapis par padomju režīma politikas pamatu. Vēsturnieks Džefrijs Hoskings (*Hosking*) norāda, ka 1945. gadā PSRS bija tuvu tam, lai pārtaptu par “neo-Krievijas nacionālo valsti”.⁹

Karš pirmskara stingro padomju ideoloģiju bija pārvērtis svārstā. Sabiedrības saliedēšanas un mobilizācijas labad notika patriotiska aktivizācija, cariskās Krievijas impērijas militārās slavas atgādināšana, sadarbība ar pareizticīgo baznīcu, Kominternes atlaišana u.c. pasākumi.

Tas sarežģītāku darija padomju varas elites pēckara uzdevumu — valsts iedzīvotāju atmiņas pakļaušanu un vadišanu. Šo uzdevumu Staļins risināja, pasludinot jaunu etnopolitisko stratēģiju. Agrāk par Padomju Savienības “vadošo spēku” tika dēvēta partija un strādnieku šķira, nevis kāds atsevišķs etnoss.¹⁰ “Padomju/krievu nacionālisms kļuva par režīma vadošo ideoloģiju pirmskara internacionālisma vietā,” atzīst vēsturnieks Orlando Faidžiss (*Figes*).¹¹

1945. gada 23. jūnijā izdots dekrēts par gados vecāko karavīru demobilizāciju aizsāka frontinieku atgriešanos civilajā dzīvē. Masveida demobilizācija noslēdzās 1948. gadā. Tiek lēsts, ka laikā no 1945. gada beigām līdz 1948. gadam demobilizēti tika apmēram 8,5 miljoni karavīru.¹² Kara veterānu vidū bija arī 3,8 miljoni invalīdu, no tiem 2,6 miljoniem nebija nekādu izredžu uzlabot veselību un atgūt darba spējas. Kara beigās padomju iestādes bija reģistrējušas vairāk nekā 2 miljonus karavīru, kuri bija nonākuši gūstā. Lielākā daļa (ap 61–67 %) padomju karagūstekņu atgriezās kā “speciālais kontingents”, kas nozīmēja filtrāciju. No turienes lielas daļas ceļš veda uz ieslodzīto noņemēm.¹³

Padomju propaganda demobilizācijai piešķīra valstiskas nozīmes pasākuma un svētku statusu. Veterāniem tika solīta laimīga dzīve, tēvzemes un Staļina mīlestība, savukārt viņi apliecināja, ka par to ir ļoti pateicīgi un gatavi kalpot sociālisma celtniecībai un vadonim. Atgriešanās mājās realitāte bija stipri atšķirīga no tās publiskā diskursa. Demobilizētie pārnāca izpostītā un trūkuma māktā zemē, pat atceļā viņiem nācās pārvarēt daudz grūtību un netaisnību, ko radīja Padomju Savienības transporta sistēmas un loģistikas haoss. “Atgriešanās no kara” ilgtermiņā nozīmē daudzas sociālas, psiholoģiskas un veselības problēmas, jo garais un brutālais karš bija mainījis gan frontiniekus,

¹⁰ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. С. 11.

¹¹ Faidžiss, O. (2010). *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC. 664.lpp.

¹² Šie dati balstās uz Ņ. Hruščova 1960.gada runā nosauktajiem skaitļiem — 1945.gada maijā Sarkanajā armijā bija 11 365 miljoni cilvēku, bet 1948.gadā — 2874 miljoni. Sk.: Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War. A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941–1991*. New York: Oxford University Press. P. 231.

¹³ Turpat. 22., 102.–103. lpp.

⁶ Pēckara Padomju Savienības raksturojumu sk.: Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. С. 350–367.

⁷ Ходяков, М. (ред.). (2008). *Новейшая история России. 1914–2008*. С. 282, 283.

⁸ Sk.: Стаļins, J. (1946). *Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu*. Rīga: VAPP grāmatu apgāds. 158., 159. lpp.

⁹ Hosking, G. (2006). *Rulers and Victims. The Russians in the Soviet Union*. Cambridge; London: The Belknap Press of Harvard University Press. P. 210, 224–225.

gan visu sabiedrību kopumā. Vara steidzīgi apliecināja, ka bijušajiem karavīriem par varonību un ziedošanos pienākas speciāls (gan simbolisks, gan reāls) statuss savā valstī.¹⁴

Kara sociālā atmiņa publiskajā telpā varēja pastāvēt vienīgi Uzvaras gaviņu un Staļina cildinājuma formātā. Tā sasniegšanai tika mobilizēta padomju propaganda un cilvēku, viņu noskaņojumu un domu izsekošanas mehānisms. Uzvaras atmiņa pati par sevi līdz Staļina nāvei varai nebija tik svarīga, cik valsts iedzīvotāju ideoloģiskā pakļaušana, bezgribas sabiedrības atjaunošana, jaunas agresīvas ideoloģiskas kampaņas (cīņa ar kosmopolitismu un “klanīšanos Rietumiem”). Uzvaras izmantošana iekšpolitiskajās un ārpolitiskajās kampaņās, ideoloģiskajās manipulācijās devalvēja tās sociālo nozīmi.¹⁵ Staļina un viņa tuvāko aprindu attieksme pret frontiniekiem bija divdabīga un pretrunīga. Sociologs Ļevs Gudkovs (*Гудков*) uzsver, ka, no vienas puses, Uzvaras pār fašismu retorika bija svarīga režīma leģitimācijas sastāvdaļa, bet, no otras puses, vara baidījās no frontiniekiem, jo viņi izbaudījuši uzvarošas armijas spēka izjūtu, daļa arī redzējusi Rietumvalstis, to dzīves līmeni, kā arī nākotnes gaidas saistīja ar kolhozu likvidāciju, represiju mazināšanos un līdzīgām pārmaiņām.¹⁶ Ļ. Gudkovs arī atzīst, ka 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā pastāvēja ļoti asa atšķirība starp cilvēku vēl ļoti svaigo, nekodificēto kara personisko pieredzi un kara oficiālo, parādes veida publisko prezentāciju. Ja otrā bija piesātināta ar spožu notikumu un izcilas varonības konstrukcijām, tad pirmajā tā visa nebija, dominēja atmiņas par smago ikdienas dzīvi, badu, evakuāciju, invalīdiem, īsto fronti,¹⁷ arī nacistu un NKVD zvēribām.

Divus gadus pēc kara staļinskais režīms sāka deldēt frontinieku sociālo statusu. Bijušajiem karavīriem samazināja un likvidēja dažāda veida atvieglojumus un priekšrocības, tostarp arī piemaksu par saņem-

tajiem kara apbalvojumiem. 1948. gadā tika apcirtas arī 3. grupas kara invalidu pensijas. 1947. gada decembrī Uzvaras diena zaudēja svētku brīvdienas statusu un kļuva par parastu darbdienu.¹⁸ Vēsturnieks Marks Edele raksta, ka veterānu privilēģiju atcelšanas cēlonis vispirmām kārtām bija ekonomiskie apsvērumi, bet liela nozīme bija arī politikai un ideoloģijai. Staļinskais režīms faktiski atteicās institucionalizēt kara sekas. Tālaika propaganda sekmīgi demonstrēja — karš neko nav mainījis. Vara uzstājīgi uzsvēra, ka arī pēckara padomju sabiedrība ir tāda pati kā 30. gados un arī Staļina loma un spēks nav mainījies.¹⁹

Staļinskajā režīmā karš un Uzvaras svētki ieguva otršķirību.

Uzvaras svētki padomju vēstures politikā

Padomju Savienībā svinēšanas kultūra izveidojās 20. gs. 30. gados. Tas bija arī padomju masu svētku uzplaukuma laiks, kad ar to starpniecību sabiedrības dzīvesveidā tika iedzīvināts staļinskais politiskais diskurss un veidota padomju cilvēka identitāte.²⁰ Svētku rituāla pamatuzdevums ir uzturēt esošo sociālo kārtību, radot priekšstatu par tās stabilitāti, drošību un ilglaicību gan pagātnes, gan nākotnes dimensijā. Tā funkcija ir uzturēt sociālās kārtības *status quo*. Sociologs Emils Dirkems (*Durkheim*) savulaik norādīja, ka svētki, rituāli, proti, kults nav tikai prakšu sistēma, bet arī ideju sistēma, kas atspoguļo pastāvošo pasauli.²¹ Rituāli, tāpat kā visas sociālās konvencijas, nav radušies paši no sevis, — tie ir “izgudroti”. Lai gan rituāliem piemīt mūžības klātbūtnes un dabiskas izcelsmes sajūta, tomēr tiem ir sava sākotne, savs autors (lai arī nereti nav acīmredzams, tomēr — zināms).²²

¹⁴ Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War*. P. 21–38.

¹⁵ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. С. 13–19.

¹⁶ Гудков, Л. (2005). “Память” о войне и массовая идентичность россиян. В кн.: Габович, М. (ред.). *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 91.

¹⁷ Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 36.

¹⁸ Гудков, Л. (2005). “Память” о войне и массовая идентичность россиян. С. 91; Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War*. P. 190–195.

¹⁹ Turpat. 193. lpp.

²⁰ Sk.: Petrone, K. (2000). *Life has Become More Joyous, Comrades. Celebration in the Time of Stalin*. Bloomington: Indiana University Press. Par padomju svētku tradīcijas sākumiem tuvāk sk.: Малышева, С. (2005). *Советская праздничная культура в провинции: Пространство, символы, исторические мифы (1917–1927)*. Казань: Рутен.

²¹ Durkheim, É. (2001). *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press, P. 287.

²² Hobsbawm, E. Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. P. 9.

Staļinisko svētku būtisks raksturlielums, kā norāda padomju masu svētku pētnieks Malts Rolfs (*Rolf*), bija audzinošā funkcija. Viņaprāt, atšķirībā no fašistiskajiem un nacionālsociālistiskajiem masu svētkiem padomju pasākumiem piemita izteikta didaktiska ievirze. To uzdevums bija valsts iedzīvotāju (pār)audzināšana un jaunā padomju cilvēka radīšana.²³ Vēl viena padomju svētku misijas īpatnība — valsts “iekšējās sovetizācijas” īstenošana. Svētki kalpoja kā padomju standartkultūras kanāls, kas valsts metropoli savienoja ar tik daudzajām provinces pilsetām un ciemiem. Svinēšana, tās intensitāte Padomju Savienībā kļuva par šās valsts sasniegumu performatīvo daļu.²⁴ PSRS varas rīkotie svētki, to svinēšana bija būtiska valsts pārvaldes sastāvdaļa, iedzīvotāju lojalitātes kontroles instruments un varas leģitimitātes publiskā demonstrācija.

Nedemokrātiskās valstīs visi publiskie svētki ir ne tikai varas radīti un rīkoti, bet arī rūpīgi kontrolēti visos to aspektos. M. Rolfs uzsver, ka Padomju Savienībā masu svētkiem bija īpaši svarīga loma. Tā bija ne tikai “propagandas valsts”, bet arī “inscenējumu diktatūra.”²⁵ Svētkus Padomju Savienībā mēdz dēvēt par “universālu mākslas darbu”. Vispirmām kārtām jau tādēļ, ka tos atzīmēja visā padomju valstī pēc viena Komunistiskās partijas izstrādātā plāna. Vienlaicīgās svinēšanas mērķis bija panākt, ka visi darbdienās “komunisma celtniecībā” iesaistītie valsts iedzīvotāji svētku brīvdienās pārvēršas par vienu milzīgu svinošu kopienu. Turklāt svētku rīkošanā un svinēšanā saliedējās ne tikai visas valstī esošās mākslas nozares, bet arī visas institūcijas, arī visi masu mediji.²⁶ Socioloģe Kristela Leina (*Lane*) norāda, ka padomju rituālu sistēma bija politiskās elites kultūras menedžmenta instruments, lai sabiedrībai uzspiestu noteiktas normas un vērtības, kā arī leģitimētu to interpretāciju marksisma-ļeņinisma ietvarā.²⁷

Kara laikā Padomju Savienībā svinēšanas vēriens būtiski samazinājās, taču tūlīt pēc tā sākās pirmskara tradīciju restaurācija. Atdzima grandiozie 7. novembra (Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gada-diena) un 1. maija (Darbaļaužu starptautiskās solidaritātes diena) svētki. To ēnā palika 9. maija diena, kuras nozīme padomju svētku kalendārā Staļina pēdējos dzīves gados turpināja bālēt. Padomju Savienības kā valsts un lielvaras galvenais rituāls bija 7. novembra militārā parāde Sarkanajā laukumā. Tas vispirmām kārtām atgādināja par 1941. gada 7. novembra parādes lomu kara lūzuma panākšanā un Staļina dalību šajā notikumā. Tādējādi Oktobra revolūcijas gadadiena ieguva dubultu mitoloģisko un ideoloģisko slodzi: pirmkārt, tā bija padomju valsts dibināšanas diena un, otrkārt, diena ar īpašu nozīmi Padomju Savienības uzvarā Otrajā pasaules karā. Četrdesmito gadu otrajā pusē sākās arī padomju svētku kalendāra un svinēšanas dramaturģijas eksports uz okupētajām teritorijām un PSRS ietekmes sfērā iekļautajām Austrumeiropas valstīm.²⁸

Pēc Staļina nāves padomju svētku kultūra turpināja pastāvēt, pat vērsās plašumā. Destāļināzācijas process, protams, mainīja simbolus, un tie tika attīrīti no staļinisma. Tomēr lielie 7. novembra un 1. maija svētku inscenējumi norisa visā Padomju Savienībā faktiski līdz tās pastāvēšanas beigām.²⁹ Ņikitas Hruščova varas periodā Uzvaras svētki nebija ērts pasākums. Sākotnēji — kara ciešās saistības ar Staļina vārdu dēļ. Uzvaras desmitgade 1955. gadā palika gandrīz nemanāma.³⁰ Kara vietu Ņ. Hruščova vēstures politikā noteica nepieciešamība atmāskot Staļina personības kultu. Uzvara lielā mērā saistījās ar Staļina autoritāti, tādēļ tālaika varai bija nepieciešama tāda kara versija, kas spētu pārraut Staļina un uzvaras sasaiti. Tālab parādījās ironiski izteikumi par Staļinu kā karavadoni un vēstures izklāstos akcentu guva Sarkanās armijas katastrofālās sagraves kara sākumā, vadoņa atbildība par armijas nesagatavotību karam, komandējošā sastāva iznīcināšanu

²³ Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. Москва: РОССПЭН. С. 325.

²⁴ Sk.: turpat. 252.–275. lpp.

²⁵ Turpat. 7. lpp.

²⁶ Turpat. 127., 128. lpp.

²⁷ Lane, C. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society — the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 25.

²⁸ Sk.: Lane, C. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society — the Soviet Case*. P. 181, 182.

²⁹ Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. С. 328–351.

³⁰ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. С. 15–19.

represijās, neattaisnojamo uzticēšanos Hitleram un nekompetentu iejaukšanos militāro operāciju vadībā. Taču nemainīts palika mīts par PSRS ārpolitikas miermīlīgo raksturu, padomju tautas morāli politisko vienotību, varonību un lomu Eiropas atbrīvošanā. Kopumā Ņ. Hruščova varas gados vēstures loma valsts ideoloģijā bija mazinājusies, tās nozīmīgākais resurss bija zinātniski tehniskā revolūcija un optimistiska ticība nākotnei.³¹

Uzvaras atmiņas jaunā tradīcija sāka veidoties kādus piecpadsmit gadus pēc kara. Tad jau bija izaugusi paaudze, kas pati nebija karojusi. Tā daudz labprātāk un padevīgāk pieņēma varas radīto kara un varonības laķēto versiju. Tapa arī oficiālā demonstratīvā “veterānu” godināšana, liriskā toņa izmantošana kara aprakstos un valsts rīkotos rituālos. Sekmīgi notika kolektīvās pieredzes stereotipizācija, kas vienādoja varas un indivīdu runas, rakstīšanas manieri, stilu, terminoloģiju, morāles un vērtību sistēmu. Cilvēki iemācījās runāt sovetiskajā varas “kolektīvo augsto jūtu” valodā.³²

Uzvaras dienas nozīme padomju svētku kalendārā mainījās sešdesmito gadu vidū, kad Ņ. Hruščovu valsts vadītāja postenī nomainīja L. Brežņevs. Ar PSRS Augstākās padomes Prezidija 1965. gada 26. aprīļa dekrētu 9. maijs kļuva par svētku brīvdienu.³³ Tika veikti daudzi pasākumi, lai šai dienai piešķirtu īpašu nozīmi, — izdotas karam veltītas grāmatas, laista klajā jauna rubļa monēta ar karavīra atbrīvotāja tēlu — pieminēkli Berlīnes Treptova parkā, aizsākta vides sakralizācija, piešķirot pilsētām “pilsētas varones” nosaukumus, radot Mūžīgās uguns vietas. Pie Kremļa sienas tika izveidota Nezināmā karavīra kapavieta. Sākās regulāra frontinieku godināšana dažāda mēroga pasākumos. Uzvaras 20. gadadienā jau notika parāde Sarkanajā laukumā un iedibināta Klusuma brīža tradīcija. 1965. gadā jaunajai PSRS varai Uzvaras svinēšana bija noderīgs pasākums, lai nostiprinātu savu autoritāti pēc visai miglainās Ņ. Hruščova gāšanas.³⁴

³¹ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 98–101.

³² Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. С. 36.

³³ Sk.: *Padomju Jaunatne*. 1965. 28. apr. 1. lpp. Dekrētu parakstījis PSRS Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs A. Mikožans.

³⁴ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. С. 20–29.

Jaunais PSKP ģenerālsēkretārs L. Brežņevs savā apjomīgajā Uzvaras svētkiem veltītajā referātā, kas izskanēja svinīgajā sēdē Kongresa pilī, uzsvēra: “Pār hitlerisko Vāciju izcīnītās uzvaras svētki uz visiem laikiem paliks viena no visspilgtākajām un visneizmirstamākajām dienām mūsu sociālistiskās valsts vēsturē, mūsu cīņā par komunisma triumfu.”³⁵ L. Brežņevs savā ziņojumā vēl akcentēja:

1) Uzvaras starptautisko aspektu, Sarkanās armijas lomu citu valstu atbrīvošanā;

2) komunisma pārspēku pār fašismu un Padomju Savienības, sociālistiskās sistēmas vēsturisko pārākumu pār Rietumu valstīm un kapitālismu;

3) komunistiskās partijas — “*padomju tautas vadones, organizatores un karavadones*” lomu;

4) karavadoņu, virsnieku, karavīru, partizānu, aizmugurē strādājošo, kultūras darbinieku, sieviešu, jaunatnes lomu uzvarā;

5) to, ka kara galvenais un “*nemirstīgais varonis ir visa draudzīgā tautu saime, kas apdzīvo mūsu zemi un ko vieno nesaraujamās brālības saites. Krievi, ukraiņi, baltkrievi, uzbeki, kazahi, azerbaidžāņi, lietuvieši, moldāvi, latvieši, kirgīzi, tadžiki, armēņi, turkmēņi, igauņi, vārdu sakot, visu Padomju Savienības tautu dēli pagrieza krūtīs pret ienaidnieku, aizstāvēdami Dzimteni*”;

6) antihitleriskās koalīcijas dalību fašistiskās Vācijas sagrāvē;

7) Padomju Savienības uzvaras ietekmi uz pasaules politiskajiem procesiem, sociālisma uzvaru daudzās zemēs, tautu atbrīvošanās cīņu;

8) ASV un citu Rietumvalstu imperiālisma negatīvo un postošo ietekmi uz tālaika pasauli;

9) Padomju Savienības nevēlēšanos, lai pasaulē izraisītos jauns karš.

Referātam tuvojoties noslēgumam, L. Brežņevs norādīja: “*Ikviens jauna cilvēku paaudze ir stipra ar to, ka tā balstās uz iepriekšējo paaudžu pieredzi, uz to sasniegtajiem rezultātiem. Šodien, atskatīdamies uz padomju tautas veikumu divdesmit pēckara gados, mēs ar lepnumu un pateicību domājam par cilvēkiem, kuru nesalīdzināmā varonība izšķīra cīņas iznākumu lielajā kaujā ar fašismu. Kritušos nevar uzcelt. Taču lieta, par ko viņi cīnījās, ir nemirstīga.*”³⁶

³⁵ Brežņevs, L. (1965, 9. maijs). Padomju tautas lielā uzvara. *Padomju Jaunatne*. 2. lpp.

³⁶ Turpat. 4. lpp.

1965. gada 9. maijā notika grandioza militārā parāde Sarkanajā laukumā, to no Mauzoleja tribīnes sveica varas elite un ārvalstu diplomāti. Prese vēstīja, ka parādes uzdevums bija demonstrēt Padomju armijas varenību un spēju nosargāt mieru.³⁷ Uzvaras svētku notikumi, tajos izskanējušo referātu un runu teksti piepilda padomju mediju dienaskārtību gandrīz vai pilnas trīs dienas.

Kopš šim grandiozajam kara noslēguma un uzvaras 20. gadadienas svinībām Uzvaras diena pakāpeniski pārtapa par padomju iekārtas vienīgo leģitimitācijas argumentu. Uzvaras dēļ bija vērts dibināt padomju valsti un “celt” sociālismu. Uzvara kā simbols arī tika izmantota varas politikas attaisnojumam, piemēram, milzīgās armijas uzturēšanai, “sociālistiskās nometnes” atbalstīšanai, valsts ekonomikas militarizēšanai, kodolbruņošanās sacensībai. Padomju antifaišisms publiskajā retorikā kalpoja kā antitēze rietumu kapitālismam un liberālismam.³⁸ L. Brežņeva varas gados pastāvošā kara vēstures koncepcija bija visai tuva staļiniskajai versijai. 60. un 70. gados klajā nāca plašs literatūras klāsts par karu, tika uzņemtas daudzas filmas, kuru uzdevums bija radīt ticamību varas kultivētajam kara un uzvaras vērtējumam. Šajās desmitgadēs norisinās arī mīta par karu “infrastrukturālas institucionalizācija”, kas ietvēra Uzvaras dienas svinību rituālus, memoriālu būvēšanu, kara tēmas intensīvu iekļaušanu kultūrā un skolās mācītajā vēsturē, kā arī veterānu privilēģiju sistēmas radīšanu.³⁹ Varas taktikā, retorikā un politiskajā kultūrā smagumpunkts, raksta sociologs Boriss Dubins (*Дубин*), tika pārcelts no *kara uz uzvaru*. Iemesli tam bija vairāki. Vispirms jau nepieciešamība aizēnot Sarkanās armijas zaudējumus 1941.–1942. gadā, milzīgo karagūstekņu skaitu, iedzīvotāju nožēlojamo stāvokli “aizmugurē”, soda bataljonus un Vlasova armiju, “nevēlamo” tautu deportācijas, uzvarētāju uzvedības “tumšo pusi” atbrīvotajās teritorijās un citas kara nepievilcīgās puses. Galvenais — karam bija jāaizsedz terors, GULAG, kā arī kolektīvizācijas sociālā un cilvēciskā cena, golodomors. Vienlaikus šie pasākumi arī slāpēja Hruščova

“atkušņa” efektu un pārtrauca antitotalitārās iniciatīvas sabiedrībā, kultūrā un zinātnē. Uzvaras mīts arī daļēji rehabilitēja Staļina tēlu.⁴⁰

Nākamajos gados iesāktā Uzvaras svētku svinēšana turpinājās. Tomēr grandiozitātes un spilgtuma ziņā 1965. gadā notikušās svinības diez vai tika pilnībā pārspētas. Svinēšanas rituāls gadu gaitā ieguva izteiktu rutīnu. Katru gadu notika viens un tas pats — svinīgās sēdes, runas, referāti, pieņemšanas, salūts, apbalvojumu piešķiršana. Tomēr nevar teikt, ka vienādība bija absolūta. Rituāla atsevišķu elementu akcenti vienus Uzvaras svētkus kaut nedaudz atšķīra no citiem. Piemēram, 1970. gadā V. Ļeņina simtās dzimšanas simboliska sasaite ar Uzvaras 25. gadadienu, bet 1975. gadā svētku ceremoniāla reprezentācijas presē centrālais notikums ir vainagu nolikšana pie V. Ļeņina un Nezināmā kareivja kapa. Pieauga Lielā Tēvijas kara invalīda un dalībnieka sociālais statuss. Tā nozīmi vēl vairāk nostiprināja PSKP ģenerālsēdētāja L. Brežņeva kā kara dalībnieka intensīvā publiskā reprezentācija. Kopumā varas piedāvāto kara koncepciju iedzīvotāji pieņēma. Stagnācijas periodā, kad acimredzama kļuva režīma nevarība, līderu novecošana un vienlaikus arī dāsnā un nepamatotā valsts augstāko apbalvojumu piešķiršana L. Brežņevam un viņa tuvākajiem līdzgaitniekiem, birokratizētā vēstures mitoloģija zaudēja lielu daļu savas popularitātes un nereti izpelnījās ironisku attieksmi.⁴¹

Lielā Tēvijas kara invalīdi un dalībnieki Padomju Savienībā tieši 70. un 80. gados kļuva par īpašu sociālo grupu. 1977. gadā PSRS jaunās Konstitūcijas publiskās apspriešanas laikā L. Brežņevs sola paplašināt kara veterānu privilēģijas. 1978. gada 10. novembrī PSKP Centrālā komiteja un Ministru padome pieņēma rezolūciju par veicamajiem pasākumiem, lai uzlabotu Lielā Tēvijas kara dalībnieku materiālos un sadzīves apstākļus. Nākamajos gados privileģēto grupa tika papildināta, iekļaujot tajā atsevišķas frontes aizmugurē strādājošo grupas.

³⁷ Lukjanovs, B., Frolovs, S., Ševcovs, L. (1965, 10. maijs). Tauta uzvarētāja svin svētkus. *Padomju Jaunatne*. 1., 2.lpp.

³⁸ Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. С. 37.

³⁹ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 102–105.

⁴⁰ Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура — историческая память — повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН. С. 148.

⁴¹ Tuvāk sk.: Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 104, 105; Tumarkin, N. (1994). *The Living & the Dead. The Rise & Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: BasicBooks. P. 125–157; Бордюгов, Г. (2010). *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*. Москва: АИРО-XXI. С. 183–201.

Privilēģijas ietvēra iespēju iegādāties veikalos preces un saņemt pakalpojumus bez rindas, priekšrocības dzīvokļu saņemšanā un piekļuvi labākai medicīniskai aprūpei. Tālaika padomju ikdienā, kur valdība preču deficīts, tam bija būtiska nozīme. Piešķirtās privilēģijas netika uztvertas viennozīmīgi, to izmantojums pastāvīgi izraisīja konfliktus starp padomju valsts parastajiem iedzīvotājiem un veterāniem, kuriem nebija pieejamas tās vai citas lietas, nestāvot garajās rindās. Daļa sabiedrības 80. gados veterānu privilēģijas novērtēja kā padomju īstenības sociālo netaisnību.⁴²

Uzvaras 40. gadadiena 1985. gadā Padomju Savienībā tika svinēta ļoti vērienīgi. Iespējams, lai gainātu bažas par nestabilitāti, daudzām iekšējām problēmām. Jaunais PSKP vadītājs M. Gorbačovs savā referātā arī runāja par tautas lielo varoņdarbu, itin visu sociālo grupu un tautību ieguldījumu, apgalvoja, ka “uzvara Lielajā Tēvijas karā ir svētki, kas vienmēr būs kopā ar mums”. Rezumējot M. Gorbačovs norādīja: “.. karā galvenā darbības persona, Uzvaras kaldinātāja bija lielā padomju tauta karavīra šinēli un strādnieka darba tērpā, kuras priekšgalā gāja boļševiku partija”.⁴³ D. Andrejevs un G. Bordjugovs atzīst, ka svētku laikā jau bija jūtama pārmaiņu tuvošanās. Savdabīgu komisma iezīmi piešķir M. Gorbačova pretalkoholisma kampaņas gaidas, kas izraisa spirtoto dzērienu iepirkšanas “bumu”. Kara beigu četrdesmitās gadadienas svētnības vērtējamās kā sovietiski tradicionāli svētki.

Nākamā lielākā Uzvaras jubileja 1990. gadā jau iekļāvās PSRS vēstures pārdomāšanas, “balto plankumu” aizpildīšanas un staļinisma nosodīšanas gultnē.⁴⁴ Tādējādi uzvaras monumentalitāte ieguva fragmentaritāti, līdzās oficiālajam uzvaras diskursam nostājās arī traģisma un staļiniskās varas nelietības apjēgsme. Liela nozīme staļinisma pārvērtēšanā bija PSRS republikās un Austrumeiropas valstīs notiekošajai PSRS ārpolitikas Otrā pasaules kara priekšvakarā, īpaši Molotova–Ribentropa pakta kritikai. PSRS Augstākā padome oficiāli nosodīja šo

paktu,⁴⁵ kā arī M. Gorbačovs atzina padomju atbildību par poļu virsnieku nogalināšanu Katiņā. Tādējādi tika pārvērtēta padomju ideoloģijas vissvētākais postulāts — PSRS ārpolitikas miermīlīgais raksturs. 1990. gadā veiktais socioloģiskais pētījums Ļeņingradā liecina — 60,8% aptaujāto atzina, ka PSRS bija uzsākusi netaisnīgu un iekarojošu karu. Tikai 20,8% Ļeņingradiešu domāja citādi. Daudz grūtāk bija atzīt Molotova–Ribentropa pakta noziedzīgo raksturu. Minētas aptaujas dati liecina, ka tikai 32,5% respondentu to uzskatīja par politiski neattaisnojamu.⁴⁶

Padomju vēstures revīzija skāra arī Uzvaras koncepciju. Veidojās sapratne, ka padomju režīms ir atbildīgs arī par milzīgajiem zaudējumiem, bezjēdzīgi bojāgājušajiem cilvēkiem un pāridarījumiem citām zemēm, tostarp Baltijas valstīm. Tomēr šie vēstures jautājumi nebija sabiedrības dienaskārtības priekšplānā, jo tālaika politikas batālijas bija daudz izteiksmīgākas.⁴⁷

Padomju periodā funkcionējošās identitātes un nacionālā lepnuma avoti bija sabrukuši. Vērojot šos procesus, sociologs Ļevs Gudkovs secināja, ka padomju režīma vēstures atmaskojumu rezultātā 20. gs. 90. gadu sākumā vairākums Krievijas iedzīvotāju atzina, ka agrāk par dižu uzskatītā padomju valsts un tās vēsture viņiem īstenībā atnesusi tikai nabadzību, ciešanas, masu teror. Tas radīja Krievijas iedzīvotāju visai izteiktu negatīvu kolektīvo identitāti.⁴⁸

Padomju svinēšanas mācīšanās Latvijā

1945. gada 8./9. maijā karš formāli noslēdzās arī Latvijā. Militārās darbības vairs neturpinājās, tomēr drošības, atvieglojuma, stabilitātes un miera sajūta tik drīz neiestājās. 1945. gads Latvijā dēvējams par neziņas, baiļu un jautājumu laiku. Kāda būs dzīve pēckara Latvijā? Kādā

⁴² Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War*. P. 204–212.

⁴³ Gorbačovs, M. (1985, 9. maijs). Padomju tautas nemirstīgais varoņdarbs. *Padomju Jaunatne*. 1.–3. lpp.

⁴⁴ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. С. 32–37.

⁴⁵ Тивāк sk.: Линдпере, Х. (2009). *Пакт Молотова–Рибентропа. Трудное признание*. Tallinn: Eesti Vālispoliitika instituut.

⁴⁶ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 122, 123.

⁴⁷ Sk.: turpat. 123. lpp.; Sherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan. P. 132–148.

⁴⁸ Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статья: 1997–2002*. С. 147.

formātā tiks atjaunots padomju okupācijas režīms? Vai/kad notiks jaunas iedzīvotāju deportācijas? Jautājumu bija daudz. 1945. gads bija t.s. sliekšņa laiks, kad sastapās divas pasaules (aizejošā un jaunā) un kad pasaules kārtība līdzīgi pankūkai pannā apgriežas otrādi. Labais pārtop noziegumā, sliktais — pareizā rīcībā u.tml. 1945. gadā bija vēl nenoteiktība, cerības uz labāko un bailes no visļauņākā. Šās situācijas vietā nāca padomju (iz)dzīvošanas prakses, padomju dzīveskārtības apguve, arī padomju svētku svinēšanas iemācīšanās.⁴⁹

1945. gada 10. un 11. maija Latvijas laikraksti vērienīgi stāstīja par Uzvaras svētkiem gan Rīgā, gan citās pilsētas un laukos. Svinēšanas centrālā vieta bija Esplanāde. Latvijas Telegrāfa aģentūra (LTA) vēstīja: *“Priecīgā ziņa par Sarkanās Armijas galīgo uzvaru, par vācu bruņoto spēku kapitulāciju vienā mirklī pārveidoja Rīgu. No rīta tā cēlās svinīga un gavilējoša. 9. maija rītā plandošie sarkanie karogi vēsta vistautas svētku dienu — Uzvaras svētkus. Pulksten 10 visās ielās redz ejam kolonnas ar karogiem, Ļeņina portretiem, ko grezno ziedi, ar lozungiem, kas sveic varonīgo sarkano armiju, lielo padomju tautu, boļševiku partiju, sludina staļiniskās tautu draudzības nesaraujamo spēku, kas pilni prieka gavīļu, izcīnītās uzvaras laimes sajūtas. Svētkiem rotātajā Esplanādes laukumā sapulcējas vairāk kā 100 000 cilvēku.”* Tālāk LTA sagatavotajā materiālā lasāms par daudzām izskanējušām runām, cilvēku sajūsmu un gavilēm un vēstules nosūtīšanu Staļinam.⁵⁰ Laikraksts “Cīņa” stāsta arī par uzvaras svinēšanu Rīgas fabrikās, Jelgavā, Valmierā, Rēzeknē, Daugavpilī, Madonā un citviet. Avīzes lappusēs valda prieka, padomju varas, Sarkanās armijas un Staļina slavinājuma diskurss. To var rezumēt frāzē: *“Tautas gavilēm nebija robežu.”*⁵¹ Padomju preses realitāte bija izteikti vienpusīga, tajā netika iekļauts itin viss, kas neiederējās svētku cildinājumā. Piemēram, tā Latvijas ikdiena, kur notika izrēķināšanās ar karagūstekņiem, bēgļu traģēdijas, filtrācijas un soda nometnes, civiliedzīvotāju aplaupīšana, arī nogalināšana un izvarošana, cilvēku

piesardzība, bailes u.c. Publiskajā telpā tika pieļauti tikai apgalvojumi, ka 9. maijā *“pasaule tikusi brīva, plaša un droša”* un tautas *“ar šo dienu sāk jaunu laikmetu cilvēces vēsturē”*.⁵²

Uzvaras pirmā gadadiena Latvijā vēl tika svinēta vērienīgi. Galvenā svētku vieta bija tā pati, kas pirms gada — Esplanāde (tikai ieguvusi jaunu nosaukumu — Komunāru laukums). Tur notika mītiņš, koncerts un fizkultūriešu priekšnesumi. Tos rīkoja arī 1905. gada parkā. Savukārt koncertus varēja klausīties Vērmanes dārzā, Arkādijā, 1905. gada parkā, stadionā notika sporta spēles. Parkos tika demonstrētas kinofilmas. Arī teātri un kinoteātri piedāvāja svētku programmas. Uzvaras svētku dienā atvērti bija Rīgas veikali, restorāni, kafejnīcas, bufetes, paviljoni un alus veikali strādāja no plkst 8.00 līdz 22.00. Turklāt svētku dienā uz ielām bija ierīkoti 159 bufešu galdi un 10 ceļojošās bufetes. Jau 8. maijā skolās notika Uzvaras dienai veltīti pasākumi — izskanēja referāti un pašdarbības koncerti, skolēni uzklusēja kara dalībnieku stāstus.⁵³

Nākamajās dienās prese publicēja pacilājoša toņa rakstus par svētku grandiozo norisi. Laikraksts “Cīņa” ziņoja: *“Latviešu tautai 9. maijs ir divkārt ievērojams — kā Uzvaras diena un kā diena, kad Padomju Latviju pilnīgi atbrīvoja no vācu verdzības. Ar gaišu prieka izjūtu republikas galvaspilsētas darbaļaudis atzīmēja visas tautas Uzvaras svētkus. Rīgu greznoja valsts karogi, lozungi un plakāti. Visur bija redzami biedra Staļina un tā līdzgaitnieku, karavadoņu un Padomju Savienības varoņu portreti. No visām pilsētas malām rīdzinieki plūda uz Komunāru laukumu.”*⁵⁴ Rakstot par Uzvaras svētkiem Rīgā, Rēzeknē, Cēsīs un citviet, prese tiem piešķīra tautas svētku nozīmi.

Ideoloģiski šāds notikums bija iederīgs pozitīvajā un laķētajā padomju dzīvesveida un tā priekšrocību konstrukcijā. Semiotiķis Jurijs Lotmans (Лотман) savulaik atzina, ka ikvienā kopienā cilvēku uzvedību organizē divi pretstatījumi: 1) parastais, ikdienas sadzīviskais, viss, ko kopienas locekļi uztver kā dabisku, normālu; 2) valsts svinības,

⁴⁹ Par šo pēckara laika sarežģītību tuvāk sk.: Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām.: Zelče, V. (proj. vad.). *Agora*. 3. sēj.: *Pēckara Latvijas cilvēklaitelpa=staļinisms*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 14.–36. lpp.

⁵⁰ LTA (1945, 10. maijs). Mītiņš Esplanādē. *Cīņa*. 3. lpp.

⁵¹ LTA (1945, 10. maijs). Vistautas svētki Padomju Latvijas pilsētās. *Cīņa*. 4. lpp.

⁵² Upts, A. (1945, 12. maijs). Kapitulācija. *Cīņa*. 4. lpp.

⁵³ [B. a.] (1946, 8. maijs). Republikas pilsētās un laukos. *Cīņa*. 4. lpp.

⁵⁴ LTA. (1946, 11. maijs). Uzvaras svētku mītiņš Rīgā. *Cīņa*. 3. lpp.

ceremoniālie rituāli, kas tiek uztverti kā kultūras iezīmes. Pirmo cilvēki apgūst kā pašsaprotamu, kā dzimto valodu. Savukārt otro — kā svešvalodu, vispirms tās vārdu krājumu un gramatikas likumus.⁵⁵ Daudzi Latvijas cilvēki, svinot Uzvaras dienu, mācījās šo “svešvalodu” — padomju normas —, apguva tālaika (iz)dzīvošanas prakses, ar dalību svētkos apliecinot savu lojalitāti esošajai varai.⁵⁶

1947. gadā Uzvaras svētku oficiālo svinību programma jau bija pieticīgāka. 8. maijā uzņēmumos un iestādēs rikoja sapulces. 9. maijā Komunāru laukumā norisa mītiņš un koncerts. Mākslinieki uzstājās arī citos Rīgas parkos. Pionieru pili notika skolēnu vakars, svētku pasākumus organizēja arī daudzie kultūras nami, teātri un kinoteātri piedāvāja īpašu repertuāru.⁵⁷ Prese gan ziņo, ka Komunāru laukumā ir pulcējušies vairāk nekā 100 000 darbaļaudis, bet pēc tam “*līdz pat vēlai naktij parkos, laukumos un bulvāros, kurus jau greznoja pavasara lapotne, turpinājās tautas svētki*”.⁵⁸ Visas gan Uzvaras svētkus, gan tālaika Latvijas notikumus (piemēram, sēju) atainojošas publikācijas iegūst jēgu Staļina slavinājuma ietvarā. Tālaika mediji cilvēku dzīves un darbu rāmēja viennozīmīgā veltījumā Staļinam.

Kopš 1948. gada Latvijā Uzvaras dienas svinības ir visai pieticīgas. Protams, notiek sapulces darbavietās un mācību iestādēs, reizumis svētku salūts, bet tie vairs nav tautas svētki, par kādiem vēstīja prese pirmajos pēckara gados. Arī uzvaras desmitās gadadienas svētki Rīgā bija visai klusi. To galvenais notikums bija svinīgā sēde Baltijas kara apgabala virsnieku namā, kurā Baltijas kara apgabala karaspēka virspavēlnieks ģenerālpulkvedis A. Gorbatovs nolasīja referātu, runas teica kara veterāni un dažādu institūciju pārstāvji.⁵⁹ Laikrakstos, galvenokārt ievadrakstos parādījās cildinājumi PSRS uzvarai un Sarkanajai armijai, bet jau visai rutinizētā padomju preses valodas formātā. Tāpat

kā visā Padomju Savienībā, arī Latvijā Uzvaras svētku oficiālā sajūsma ir noplakusi un svinēšanas mērogi sarukuši. Iemantojot otršķirību, pagātnes atcere pārvietojās uz perifēriju — gan tiešā nozīmē, gan sociālā aspektā. Veidojās tradīcijas atcerēties kara beigās, tā svarīgos notikumus un kritušos karabiedru lokā. Kara noslēguma atcere un kritušo godināšana notika arī daudzos lokālos pasākumos, kuriem ne vienmēr piemita sovetiskā spožme, bet liela vieta tika atvēlēta cilvēcisķai līdzjūtībai.

Visiem, kuri bija karojuši Sarkanajā armijā, Uzvaras svētki bija viņu svētki. Tie bija dzīvības svētki, svinot izeju no kara ārpriāta. Sasnieguma un pārvarētā apziņa. Daudziem — viņu dzīves svarīgākais brīdis, raugoties gan tās pagātnē, gan turpinājumā pēckara gados.

Padomju brāļu kapi

Pēckara Latvijas sociālās atmiņas daļa bija arī daudzie karā bojāgājušie cilvēki. Karadarbība aiz sevis atstāja kritušo tūkstošus. Tālab 40. gadu otrajā pusē Latvijā norisa brāļu kapu iekārtošana, kritušo apbedīšana un pārapbedīšana. Nacistiskās Vācijas armijas karavīru kapi tika iznīcināti.

Memoriālajā ainavā palika vien uzvarētāju — Sarkanās armijas — brāļu kapi. 40. gadu otrajā pusē notika to radišana. Piemēram, vēl pirms kara noslēguma tika lolota iecere izveidot Tēvijas kara varoņu memoriālvietu Raiņa kapos. Tās konkursa nolikumā teikts, ka “*piemineklim skaidrās un cēlās formās jāattēlo cīņas, varonības un augstākās pašuzpurēšanās ideja cīņā par tautu atbrīvošanu no fašisma sloga*”. Līdzās piemineklim Raiņa kapos bija paredzēts iekārtot 60 karavīru kapavietas.⁶⁰ Viens no mākslinieciski izteismīgajiem pirmajiem pēckara memoriālajiem ansambļiem tapis Cēsu Uzvaras parkā. Tā autors tēlnieks Kārlis Jansons izmantoja tradicionālo obeliska formu, vietējos materiālus un pieminekļa iestatījumu parka ainavā.⁶¹

⁵⁵ Лотман, Ю. (2002). *Статьи по семиотике искусства*. Санкт-Петербург: Академический проект. С. 485, 486.

⁵⁶ Par šo problēmu arī sk.: Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. 19.–24. lpp.

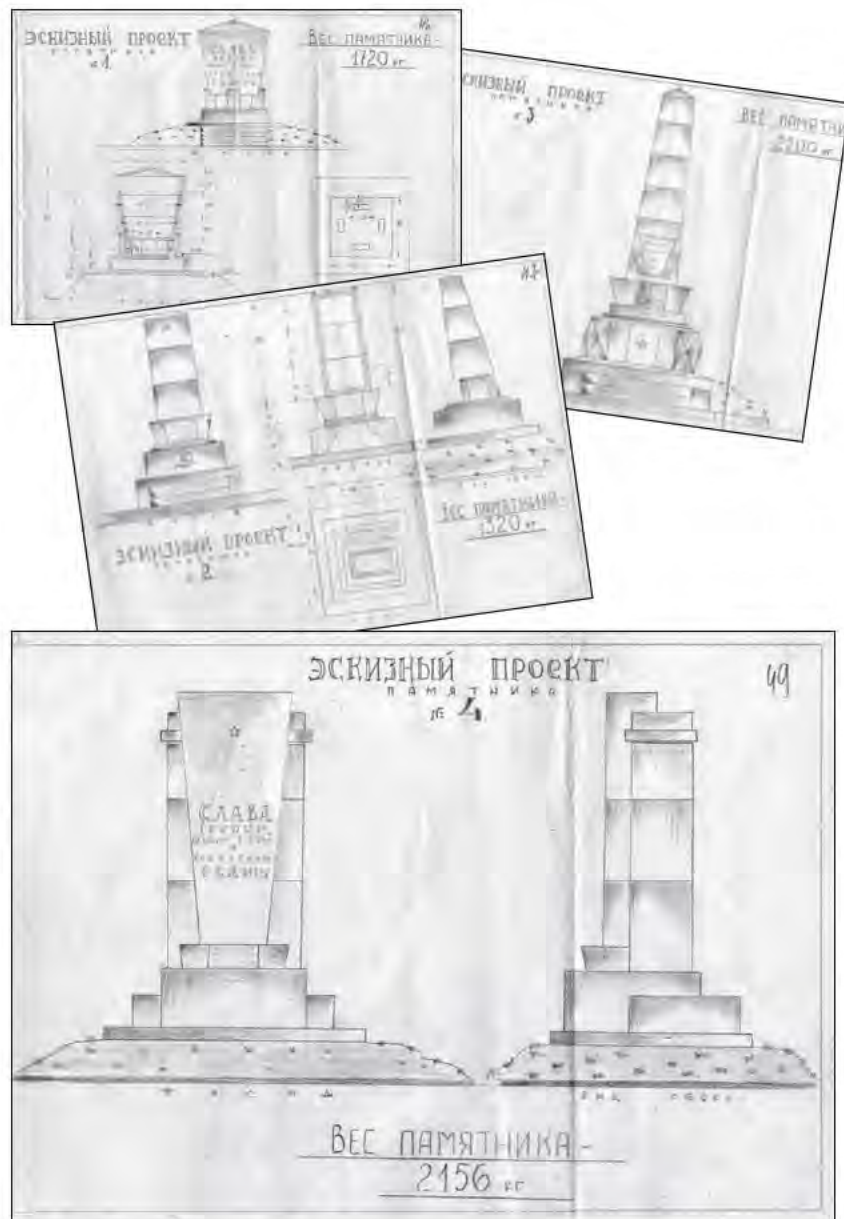
⁵⁷ [B. a.] (1947, 9. maijs). Rīga 9. maijā. *Ціпа*. 8. lpp.

⁵⁸ LTA (1947, 11. maijs). Vairāk nekā 100 tūkstoš darbaļaužu piedalījās mītiņā Komunāru laukumā Rīgā. *Ціпа*. 4. lpp.

⁵⁹ LTA. (1955, 10. maijs). Uzvaras dienai veltīta svinīga sēde Rīgā. *Padomju Jaunatne*. 1. lpp.

⁶⁰ Latvijas Nacionālais arhīvs. Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk — LVA), 627. f., 2. apr., 123. l., 5.–7. lp.

⁶¹ Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne. 20. lpp.

Padomju brāļu kapu tipveida pieminekļu plāni. 20. gs. 40. gadi.
LVA, 270. f., 1c. apr., 155. l., 46.–49. lp.

Kritušo un bojāgājušo kapavietu ierīkošanas un sakārtošanas darbs nebija viegls. Latvijā bija daudz bojāgājušo – karavīru, holokaustā nogalināto, ieslodzījuma vietās noslepkavoto un mirušo, gūstekņu un civiliedzīvotāju. Daļa no viņiem jau bija radusi kapavietas, citu mirstīgās atliekas vēl pēc kara bija palikušas kauju un bojāejas vietās. Latvijas Valsts arhīva dokumenti liecina, ka jau kopš 1944. gada dažādu Latvijas PSR pārvaldes un Latvijas Komunistiskās (boļševiku) (LK(b)P) partijas institūciju starpā ir sākusies t.s. slepenā sarakste par kapavietu sakārtošanu. Šis darbs virzījās lēni. Vietējās izpildkomitejas nemitīgi ik rudenī lūdza brāļu kapu iekārtošanas pagarinājumu un darbu pabeigšanas termiņa pārcelšanu uz nākamo gadu. Galvenais iemesls bija tas, ka pilsētās un pagastos trūka resursu, lai to paveiktu. Ne tik lielā mērā materiālo, cik cilvēku resursu. Vienkārši nebija darbaroku, liela daļa vīriešu atradās armijā vai filtrācijā. Savukārt darba apjoms bija liels. 1945. gada oktobrī Latvijas PSR komunālās saimniecības ministrs Roberts Ķīsis Latvijas PSR Tautas komisāru padomei sausā statistikas valodā ziņoja, ka pēc viņa rīcībā esošās informācijas republikā ir 11 568 padomju karavīru kapi, kur apbedīti 25 718 kritušie, bet ir nepieciešams vēl pārāpbedīt 5000 kritušo, kuru mirstīgās atliekas šobrīd atrodas 3770 kapos. R. Ķīsis arī norādīja, ka viņam trūkst ziņu par situāciju Abrenes un Jēkabpils apriņķos, kā arī Kurzemē.⁶²

Padomju karavīru apbedīšanai, pārāpbedīšanai un brāļu kapu ierīkošanai publiskiem pasākumiem piemērotās vietās tika atvēlēti samērā lieli budžeta līdzekļi. Vairākas biezas dokumentu mapes Latvijas Valsts arhīvā pilda tāmes, saraksti, aprēķini, to papildinājumi, padarītā un vēl darāmā reģistri. Tāpat ik pa laikam apriņķu izpildkomitejas saņēma rājienu un brīdinājumus par darbu gausumu brāļu kapu iekārtošanā. Piemēram, 1946. gada vasaras noslēgumā Rīgas apriņķa izpildkomitejas vadība taisnojās, ka tās pārvaldītajā teritorijā vairākums karavīru kapavietu atrodas publiskiem pasākumiem nepiemērotās vietās – māju pagalmos, dārzos, tīrumos un staignās vietās. Tālab ir nepieciešams pārāpbedīt 78% kritušo, atverot 84% no visiem kolektīvajiem kapiem un 99% no individuālajiem kapiem. Šo darbu apjomu paveikt neesot tās spēkos.⁶³

⁶² LVA, 270. f., 1c. apr., 155. l., 32. lp.

⁶³ Turpat, 196. l., 183. lp.

Padomju brāļu kapi Latvijas PSR. 20. gs. 40. gadu otrā puse.
LVA, 678. f., 3. apr., 1.–6. lp.

Brāļu kapu izveidošana turpinājās līdz 1951. gadam. Daudzviet tika uzstādīti standartveida obeliski.⁶⁴ Bija uzliktas arī kapavietu koka vai betona apmalītes un plāksnes ar iegravētiem kritušo vārdiem un uzvārdiem. Iekārtojuma veidošanā svarīga nozīme bija arī koku un krūmu stādījumiem.⁶⁵ Brāļu kapi Latvijas laukos bija izveidoti kapsētām tradicionāli neierastās vietās, proti, līdzās iestādēm, veikaliem, skolām, ceļu krustojumiem, arī baznīcām, kur ik dienas apgrozās daudz cilvēku. Rūpes par brāļu kapu uzkopšanu parasti uzticēja vietējām izpildkomitejām, lielākiem uzņēmumiem, skolām, kopš 40. gadu beigām — kolhoziem. Nākamajos gados kapu labiekārtošanas darbi turpinājās visā Latvijā.

Padomju karavīru brāļu kapi kļuva par lokāla mēroga Otrā pasaules kara noslēguma atceres pasākumu memoriālvietu. Uzvaras dienā tika rīkots gājiens uz brāļu kapiem un tajos arī notika mītiņš. Cilvēku (iz)dzīvošanas prakse Padomju Latvijā iemācīja viņus pakļauties varas piedāvātajiem dzīves noteikumiem, tostarp akceptēt piedalīšanos padomju rituālos. Rakstnieks Andrejs Dripe, tolaik lauku skolotājs, savā 1953. gada dienasgrāmatā rakstīja: “Šodien, devītajā maijā, biju Palsmanē un pirmo reizi piedalījos šeit katru gadu rīkotajā svinīgajā gājienā uz pils parkā apbedīto sarkanarmiešu brāļu kapiem. Gājiens un vainagu nolikšana, tāpat [kara dalībnieka] Liepas kodolīgā, isā runa atstāja itin pieņemamu iespaidu.”⁶⁶ Lokālajos piemiņas pasākumos neizpalika arī sēras par nelaikā un nevietā pārtrūkušajām cilvēku dzīvēm.

50. gados un 60. gadu pirmajā pusē Latvijas PSR vairākos brāļu kapos (Dobelē, Zvārtavā, Mežciemā pie Daugavpils, Zaļeniekos, Ludzā u.c.) tika uzstādīti pieminekļi, kuru centrā ir Mātes Dzimtenes — kritušo piemiņas glabātājas tēls.⁶⁷ 50. gadu beigās sākās Rīgas Brāļu kapu integrācija padomju memoriālkultūrā. Tomēr daudz aktīvāka jaunu memoriālu atklāšana un pieminekļu uzstādīšana brāļu kapos

Padomju brāļu kapu uzkopšanas darbi. 20. gs. 60. gadi.
V. Vāveres personiskais arhīvs

notiek pēc 1965. gada, kad Padomju Savienības vara ir galīgi izšķīrusies, ka tieši Lielais Tēvijas karš ir valsts vēstures galvenais notikums. Nacistisko noziegumu upuru piemiņu iemūžināja 1967. gadā atklātajā Salaspils memoriālajā ansambli un 1973. gadā izveidotajā Ančupānu kapeņu un Audriņu memoriālajos ansambļos. Memoriālie ansambļi vai atsevišķi pieminekļi tika uzstādīti Gulbenes (1967), Vietalvas (1968), Priekules (1974), Jēkabpils (1976), Suntažu (1979), Nīkrāces (1974), Valkas (1984), Valmieras (1985) u.c. brāļu kapos.⁶⁸ Šīs vietas kļuva par nozīmīgām padomju publiskās komemoratīvās kultūras vietām, kur notika nozīmīgākie oficiālie pasākumi valsts svētku reizēs.

⁶⁴ Standartveida obelisku zīmējumus sk.: LVA, 270. f., 1 c. apr., 196. l., 46.–49. lpp.

⁶⁵ Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. 12.–14. lpp.

⁶⁶ Dripe, A. (1994). *Bez skaistas maskas*. 3. grām.: *Skolotāja darba gadi. Atmiņu zīmējumi no manas dzīves*. Rīga: Preses nams. 130.lpp.

⁶⁷ Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. 20.–21. lpp.

⁶⁸ Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. 24.–117. lpp.

Uzvaras svētki un brīvdiena

Uzvaras svētku pasludināšana par brīvdienu un to nozīmes pieaugums padomju rituālkultūrā, protams, mainīja arī to svinēšanas kārtību Latvijā. Uzvaras dienas 1965. gada programma jau bija plaša. Operas un baleta teātrī 8. maijā notika svinīgā sēde. Tajā piedalījās republikas un LKP augstākā vadība, svinīgajām runām sekoja koncerts.⁶⁹ 9. maija rītā Daugavmalā — Komjaunatnes krastmalā — notika Padomju armijas parāde, kurā tika demonstrēta militāra tehnika. Karavīri nosloja arī gar Ļeņina pieminekli. Svinīgā vainagu un ziedu nolikšana notika Rīgas Brāļu kapos un pie Ļeņina pieminekļa. Uzvaras svētku dienās atklāja arī vairākus Latvijas “atbrīvošanai” un kritušajiem veltītus pieminekļus.⁷⁰ Par kara noslēgumu, par varoņiem 8.–10. maijā Latvijas prese rakstīja daudz. Laikrakstus arī rotāja lieli virsraksti: “*Slava tautai — uzvarētājam!*” un “*Šodien Uzvaras svētki!*”⁷¹ Karš un uzvara bija arī radio un televīzijas programmu galvenā tēma. 1965. gadā Padomju Latvijā tika radīts Uzvaras svētku rituāla pamatscenārijs, kas tad atkarībā no gadadienas “apaļuma” lielākā vai mazākā mērogā tika atkārtots arī nākamajās divās desmitgadēs.

Uzvaras svinēšana bija arī Latvijas mediju dienaskārtības daļa. Tā ir centrālā tēma preses izdevumos katru gadu maija pirmajā pusē. PSRS uzvarai veltīti raksti parādījās jau labu laiku pirms 9. maija un tika publicēti apmēram līdz 13./14. maijam. Padomju Latvijas presē īpaši tika izcelta individuālā varonība, kā arī “padomju tautas” loma fašisma sagrāvē.⁷²

Uzvaras tēma kļuva nozīmīgāka arī kultūrā. Tai tika veltīti daudzu rakstnieku, mūziķu, mākslinieku, vēsturnieku u.c. darbi. Vairākās pilsetās uzstādīja īpašus Padomju armijai un tās uzvarai Lielajā Tēvijas karā veltītus monumentus. 1975. gadā tika pieņemts lēmums par grandioza “pieminekļa Padomju Armijas karavīriem — Padomju Latvijas

un Rīgas atbrīvotājiem no vācu fašistiskajiem iebrucējiem” celtniecību Rīgā Uzvaras laukumā. Tam bija jāklūst par kara, padomju tautas sevišķuma un Uzvaras Lielajā Tēvijas karā galveno simbolu padomju Latvijā. Piemineklis tika atklāts 1985. gada 5. novembrī.⁷³

Uzvaras svētku norise bija Latvijas sovietizācijas daļa un mēraukla. Staļiniskās masu represijas, ilglaicīgās bailes no tām, personāla un saimnieciskā politika Latvijas ikdienā efektīvi bija iedibinājusi un turpināja atražot sovietisko dzīvesveidu. Daudziem Latvijas iedzīvotājiem dalība svētkos bija ikgada rutīna vai padomju tipa “obligāti brīvprātīgais” pasākums, citiem — tiešām svētki. Turklāt gadu gaitā mainījās arī Latvijas iedzīvotāju sastāva etniskā un sociālā struktūra. Palielinājās no citām padomju republikām ieceļojošo cilvēku skaits, it īpaši no Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās republikas, ar nolūku veikt Latvijas sovietisko kolonizāciju, kā arī ekonomisko migrantu skaits. Viņi piederēja citai sociālās atmiņas grupai, viņiem nebija Latvijas vēstures zināšanu. Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā viņu skatījumā bija lielākie svētki un padomju valsts pastāvēšanas jēgas pamats. Cita vēstures alternatīva viņiem nebija zināma.⁷⁴

Arī dažādi masu pasākumi guva sasaisti ar uzvaras atceri. Piemēram, par godu tai tika rīkotas sporta sacensības, pārgājieni (tostarp tradicionālais pionieru ikgadējais pārgājiens “Pretim pavasarim”), talkas, dārzu stādīšana. 60. gadu otrajā pusē tika aktivizēts skolu novadpētnieku darbs. Skolēni devās pārgājienos pa “Lielā Tēvijas kara cīnītāju kaujas takām”, skolās tika ierīkoti “kauju slavas muzeji”. Svinīgos pasākumos regulāri viesojās kara veterāni. 8. maija vakaros tika rīkots skolēnu un pilsētas vai ciema varas un galveno iestāžu pārstāvju lāpu gājiens uz tuvākajiem Brāļu kapiem.

Skolēnu un jauniešu vidū attiecības ar karu, tā vēsturi un uzvaru tika veidotās spēles formātā. Daudzos pasākumos “padomju patriotiskā

⁶⁹ LTA (1965, 9. maijs). Svinīgā sēde Rīgā. *Cīņa*. 4. lpp.

⁷⁰ Sk.: *Cīņa*. 1965. 8., 9., 10. maijs.

⁷¹ *Padomju Jaunatne*. 1965. 9. maijs.

⁷² Tuvāk sk.: Jēkabsons, E. (2011). *Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā: Reprēzēntācija laikrakstā “Padomju Jaunatne” (1965–1985). Bakalaura darbs*. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.

⁷³ Tuvāk par Brāļu kapu monumentiem sk.: Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. 54.–123. lpp. Arī sk.: Шендрик, В. (1975). *Память героев бесмертна*. Рига: Лиесма; Strautmane, G., Melgalvis, O., Rencis, R. (1980). *Piemīņa*. Rīga: Avots. 75.–160. lpp.

⁷⁴ Tuvāk sk.: Zelče, V. (2009). *Vēsture — atbildība — atmiņa: Latvijas pieredze*. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI. 51.–53. lpp.

Дорогие наши ребята!

Ваше письмо от 2-го апреля с сообщением о том, что наш сын Май Александрович захоронен на Братском кладбище - получили.

Мы вас дорогих, благодарим за заботу, которую проявили в связи с обретением сына.

У нас несколько вопросов:

1. Как вы сумели это место?
2. Как сумели узнать?
3. Где и на чем на которые вы нам?
4. Напишите нам, где район и в каком школе. Какой они?
5. Как вы связаны называется близкой дороги?
6. Где располо?

Ответьте пожалуйста этого мы вам его розыске как том, что будет

Дорогие ребята,
Мы, родители
Новосибирске.
НОВОСИБИРСКИЕ
СОСУНОВЫ: Александр
Мария
12 апреля 197
г. Ново

*Дорогие пионеры
Маме ваше письмо получили
Капитану Гали фан Гольман
спасибо пионеры мы узнали
где наш сын похоронен
Дорогие пионеры Гольман спасибо
вы сделали много приятного
но мы очень слабы и здоровее.
Прасвидамы.*

*15 ноября 1940 года.
Милые ребята!
Письмо в ваше получила,
в котором вы сообщаете
о месте, где похоронен мой
сын.
Большое спасибо вам
дорогие пионеры, что я и
не знаю где он похоронен.
Спасибо
у нас семья
мелкая
мы очень
хотим
сказать
вам спасибо
и до
свидания*

Лавина
Сотукевич
ул. Жуковская
д. 16
Москва 249934
Дорогие ребята
Лондонский рай
110 Волковская
Сидорова 8
Москва 10 Г.С.

*28 ноября 1966г.
Здравствуйте дорогие ребята
письмо мы ваше получили за что
спасибо и благодарим*

*Здравствуйте дорогие пионеры и
школьники Куршевской школы!
Я была очень взволнована и тронута
вашим письмом. До вашего пись-
ма я не знала, где похоронен
мой сын Николай, где его могила.
Я вам очень благодарна за это
сообщение. Теперь отвечу на вопросы.
Родился Николай в семье Левта
молдавской АССР, в декабре 1924г.
Потом переехал в Москву*

*Здравствуйте!
Родился в
Саратовской
области в
д. 1-го мая
с д. 9-го
Тимофеев
здоровый
и счастливый*

СССР
Куршевская школа
Субботин
1966

Kritušo sarkanarmiešu tuvinieku vēstules Latvijas skolēniem. 20. gs. 60.–70. gadi

audzināšana” savijās kopā ar izklaidi un tādējādi piesaistīja plašu dalībnieku loku.⁷⁵ Šo pasākumu saturiskā un ideoloģiskā kvalitāte bija atkarīga no organizatoru attieksmes, nereti tie bija stipri formāli, — rīkoti vairāk padomju atskaišu labad, nevis kara atceres dēļ. Tomēr bieži Uzvaras dienai veltīto pasākumu ietvaros tika paveikts labs, reizumis pat cēls darbs. Latvijas skolas daudz darīja Latvijas zemē apbedīto padomju karavīru tuvinieku meklēšanā un viņu morālā atbalstīšanā, sūtot vēstules, fotogrāfijas, arī zemes sauju no brāļu kapiem, aicinot ciemos un gādājot par atbraukušajiem. Par šo veikumu daudzu Latvijas pagastu un skolu ļaudis iemantoja Krievijas, Ukrainas, Baltkrievijas un citu bijušo padomju republiku karā kritušo vistuvāko cilvēku pateicību.

Veidojās arī veterānu godināšanas prakse. Gadiem ejot, kara dalībnieku skaits saruka. Arī atmiņu skaudrums zuda, laiks samierināja cilvēkus ar pagātņi. Jau 60. gadu otrajā pusē, 70. gados un 80. gados veterāni labi ieļāvās Uzvaras svētku rituālos. Protams, bija daudzi kara dalībnieki, kas šajos pasākumos nepiedalījās un nevēlējās runāt par šo dzīves posmu. Neviendabīga bija arī kara veterānu un invalīdu attieksme pret valsts piešķirtajām privilēģijām. Vieni tās izmantoja ļoti intensīvi, citi — savukārt vairījās, dažkārt arī atteicās no šīm piešķirtajām priekšrocībām. Publiskajā telpā dominēja tikai varonības stāsti, arī par grūtībām un zaudējumiem tika runāts optimisma caurstrāvotā tonī.

Karam attālinoties, ideoloģiskie un kultūras darbinieki arvien vairāk veterānu godināšanas pasākumos iekļāva teatrālisma elementus. Piemēram, aprakstā par zvejnieku — kara dalībnieku — sumināšanu 1970. gadā, atzīmējot Uzvaras 25. gadadienu, stāstīts: “Par svētkiem bija izziņots visos zvejnieku kolhozos [...]. Tajos piedalījās vairāk nekā tūkstoš cilvēku. Jau agrā 9. maija rītā visi zvejnieku kolhozos dzīvojošie un strādājošie Lielā Tēvijas kara dalībnieki kopā ar ģimenes locekļiem pulcējās Rīgā 17. jūnija [tagad — Doma] laukumā. No šejienes svētku dalībnieki ar autobusiem un vieglajām automašīnām devās uz VEF Kultūras un tehnikas pili, kur veterānus sagaidīja Pilsoņu kara laika latviešu sarkano

Otrā pasaules kara Sarkanās armijas veterāni Kurmenes astoņgadīgajā skolā. 1969. gads. Kurmenes pagasta bibliotēkas krājums

strēlnieku formās tērpti jātnieki. Tika nodots ziņojums, ka viņi tiek aicināti ieņemt zālē paredzētās vietas. Pie ieejas godasardzē stāvēja strādnieks ar pilsoņkara šauteni un Rīgas Augstākās karaskolas kursants ar mūsdienu ieroci rokās. Svētku dalībnieki saņēma jubilejas piemiņas nozīmītes. Viņiem demonstrēja dokumentālās filmas un fragmentus no 1947. gadā uzņemtās Rīgas kinostudijas mākslas filmas “Mājup ar uzvaru”. Pēc tam 200 mūsdienīgi tērpti un apbruņoti S. Birjuzova Augstākās karaskolas kursanti uzsoļoja uz skatuves, lai norunātu apsveikumu veterāniem. Pēc svinīgās daļas svētku dalībnieki devās uz Rīgas Brāļu kapiem, kur pie Mūžīgās uguns nolika vainagus un ziedus. Noslēgumā visi devās uz zvejnieku kolhoza “9. Maijs” Kultūras namu Vecmilgrāvī, kur bija rīkots goda mielasts. Lielā Tēvijas kara dalībniekiem pasniedza suvenīrus — rokas pulksteņus. Notika neliels koncerts. Veterāni dziedāja kara laika dziesmas un stāstīja par aizvadīto cīņu epizodēm.”⁷⁶

⁷⁵ Špona, A. (1972). “Vienmēr gatavs!” Latvijas pionieru kustības rašanās un izaugsme. Rīga: Liesma. 169.–171. lpp.

⁷⁶ Jemeljanovs, I. (1987). Zvejnieku militāri patriotiskās audzināšanas tradīciju veidošanās. Grām.: Cimmermanis, S. (atb. red.). *Sociālistiskie svētki un ieražas*. Rīga: Zinātne. 163., 164. lpp.; Menniks, A. (1972). Uzvaras svētki. Grām.: Brēde, A. (sast.). *Svētku varavīksne. Tradīciju grāmata*. Rīga: Liesma. 109.–113. lpp.

Savukārt Uzvaras diena daudzās nelielās reģionālajās pilsētās un ciemos tika atzīmēta līdzīgi šim scenārijam: “Valkā 8. maija vakarā iedzīvotāji un skolēni ar vainagiem un ziediem sapulcējās pilsētas laukumā. Orķestra pavadīts, lāpu gājiens cauri pilsētai dodas uz brāļu kapiem. Kad kolonna tuvojas kapiem, uz katra kritušā karavīra kapa tiek aizdedzināta svecīte. Pēdējos gados kritušo karavīru godināšana Valkā norisinās rekviēma — vokāli muzikālas kompozīcijas veidā. Šajā montāžā piedalās Valkas kultūras nama un skolu pašdarbības kolektīvi — orķestri, kori un daiļrūnātāji. Kopus apgaismo lāpas un sveces, notiek raķešu salūts. Rekviēma izpildes laikā noliek vainagus un ziedus.”⁷⁷

Pēdējo reizi padomju Uzvaras svētki Latvijā grandiozi tika nosvinēti 1985. gadā. Tolaik stagnācija bija sasniegusi apogeju. Sabiedrība slīka pasivitātē un, publiskajā telpā klusējot, akceptēja katru varas piedāvāto un rikoto pasākumu. Mediji turpināja konstruēt sociālisma sasniegumus, to teksti bija tāli no reālās dzīves, netika saistīti ar ikdienu un tās priekiem un rūpēm. Uzvaras 40. gadadienas nozīmes tēma publiskajā telpā parādījās jau vairākus mēnešus pirms 9. maija. Mediētajā realitātē padomju sabiedrība dzīvoja dzīvi (strādāja, mācījās, dienēja armijā utt.), kas bija veltīta Uzvaras lielajai jubilejai. Rīgā 1985. gada 9. maijā, kā jau ierasts, tika nolikti ziedi pie Ļeņina pieminekļa un Brāļu kapos. Tomēr svētku nozīmīgākais pasākums bija gājiens, kurā piedalījās kara dalībnieki. Par šo notikumu laikraksts “Cīņa” standartpadomju valodā stāsta: “Visa mūsu zeme, Padomju Latvijas darbaļaudis svinīgi atzīmēja lielās Uzvaras 40. gadadienu. Visas tautas svētku kulminācija bija svinīgā sanāksme Kremļa Kongresu pili un parāde Sarkanajā laukumā. Šo notikumu dziļā iespaidā 9. maijā noritēja svētku pasākumi Rīgā. No Komjaunatnes krastmalas līdz A. Upīša Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā drāmas teātra ēkai bija pulcējušies tie, kas radīja Lielā Tēvijas kara hroniku — armijas un flotes karavīri, partizāni, pagrīdes cīņu dalībnieki un aizmugures darbaļaudis.” Gājiena dalībnieki no Komjaunatnes krastmalas devās pie Ļeņina pieminekļa.⁷⁸ Pēc Uzvaras svētkiem

Otrā pasaules kara Sarkanās armijas veterāni piemiņas pasākumā Blīdenē. 20. gs. 70. gadi. Ineses Spuras personiskais arhīvs

kara tematika visai ātri izzuda no publiskas telpas dienaskārtības, lai gan visi galvenie politiskās un kultūras dzīves notikumi tika saistīti ar Uzvaras gadadienu. Tiem tika veltīti arī 1985. gada vasarā notiekošie 19. Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētki, kuru repertuārā tika ieļautas uzvarai veltītas dziesmas un to priekšnesuma laikā pa Mežaparka estrādi maršēja PSRS Bruņoto spēku vienības.⁷⁹

Domājams, ka vairumu Padomju Latvijas iedzīvotāju priecēja 9. maijs kā brīvdiena. Daudzi, it īpaši laukos dzīvojošie, nepiedalījās nekādos Uzvaras svētku oficiālos pasākumos, vienīgi vēroja tos medijos. Turklāt lauku ļaudīm pavasarī varas piešķirtā papildu brīvdiena bija noderīga piemājas saimniecības, lauka un dārza darbiem. Labos un saulainos pavasaros padomju Latvijā lauku ļaudis 9. maijā savos dārzos stādīja kartupeļus. Šās dienas ainā iederējās lielle sēklas kartupeļu

⁷⁷ Ježovs, D. (1972). Kritušo piemiņai. Grām.: Brēde, A. (sast.). Svētku varavīksne. Tradīciju grāmata. 113. lpp.

⁷⁸ LATINFORM (1985, 10. maijs). Frontinieki, piespaudiv ordeņus. Svētku gājiens Rīgā. Cīņa. 3. lpp.

⁷⁹ 19. Padomju Latvijas Dziesmu un deju svētki bija veltīti ne tikai PSRS uzvaras Lielajā Tēvijas karā 40. gadadienai, bet arī “45. gadskārtai kopš padomju varas atjaunošanas Latvijā”. Sk.: Juškevičs, B. u.c. (sast.). (1985). Dziesmu un deju svētki. Veltīti padomju tautas uzvaras Lielajā Tēvijas karā 40. gadadienai un padomju varas atjaunošanas Latvijā 45. gadskārtai. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija; E. Melngaiļa Republikas Tautas mākslas un kultūras izglītības darba zinātniski metodiskais centrs.

maisi vai kastes dārzu malās, vagās likņājoši kartupeļu stādītāji vai stādītājas, traktori, kas dobji pukšķēdami un dūmodami atara vai aizara kartupeļu vagas. Dažkārt šo darbu klusi un raiti paveica zirgs. Šādos kartupeļu devītajos majos diena asociējās ar padarīta darba sajūtu un drošību, ka nākamajā ziemā būs “savi kartupeļi”.

130. latviešu strēlnieku korpusa piemiņas rituāli

Otrā pasaules kara laikā Sarkanajā armijā cīnījās 80 000–100 000 latviešu karavīru. No viņiem gandrīz puse bija 1941. gada vasarā uz PSRS devušies Latvijas iedzīvotāji un Krievijas latvieši, bet otra puse — PSRS reokupētajā Latvijas teritorijā mobilizētie latviešu karavīri. Liela daļa Latvijas iedzīvotāju kara laikā atradās tieši 130. latviešu strēlnieku korpusa sastāvā. Sarkanās armijas rindās karā krita vairāk nekā 50 000 Latvijas iedzīvotāju.⁸⁰

Latvijas iedzīvotāji — Sarkanās armijas veterāni — nekad netika uzlūkoti viennozīmīgi. Daļa sabiedrības viņus uztvēra kā Latvijas nodevējus, citi — kā cīnītājus pret nacismu, vēl citi — kā upurus vai ziedojumu padomju obligātajai dzīveskartībai un kā cilvēkus, kuriem nebija citas iespējas pasargāt sevi un tuviniekus no represijām, kā vien karot Padomju Savienības pusē. Latvijā bija daudzas ģimenes, kuru piederīgie Otrajā pasaules karā karoja pretējās armijās. Latviešu, kuri karoja Sarkanajā armijā, tālākie dzīves ceļi pēc kara bija dažādi. Vieni izmantoja savas padomju karavīra biogrāfijas priekšrocības, lai veidotu karjeru, citi — izvēlējās palikt malā un neiesaistīties aktīvā sadarbībā ar padomju varu. Vēl citi Sarkanās armijas kara veterāni iekļāvās nacionālās pretošanās kustībā.⁸¹

Pēckara pirmajos gados 130. latviešu strēlnieku korpusa komemorācijas kultūras galvenā daļa bija kritušo pieminēšana un viņu

kapavietu apzināšana un sakopšana. 40. gadu otrajā pusē Sarkanajā armijā karojošo atmiņas kultūru veidoja bijušo frontinieku sacerētās aprakstu grāmatas un publikācijas presē par kritušajiem un kara notikumiem, kā arī daiļliteratūra.⁸² Notika bijušo frontinieku tikšanās, kas staļinisma apstākļos nereti tika īpaši uzraudzītas un uzlūktas kā drauds padomju varai. Piemēram, pēc kara ik gadus pavasarī tikās laikraksta “Latviešu Strēlnieks” līdzstrādnieki jeb “kudrovieši”, lai pieminētu 1942. gada kritušo profesoru Voldemāru Jungu.⁸³ 1988. gadā bijušais “Latviešu Strēlnieka” redaktors Voldemārs Kalpiņš par šo pasākumu stāstīja: “1942. gada 23. martā mēs, latviešu rakstnieku grupa, bijām nokļuvuši faktiskā ielenkumā pie Kudrovas sādžas, mums draudēja gūsts vai bojāeja, un mēs norunājām, ka gadījumā, ja paliksim dzīvi, šo dienu atzīmēsim kopā visu atlikušo mūžu. Mēs palikām dzīvi un šai datumā tiešām pulcējāmies kopā. Taču 1947. gadā, kad bijām sanākuši kopā F. Rokpeļņa dzīvoklī, Kirova un Strēlnieku ielas stūra namā, saimnieks nezin kāpēc bija uzaicinājis arī toreizējo ideoloģisko sekretāru. “Ā,” tas sacīja, “es nemaz nezinaju, ka jums te ir tāda kudroviešu grupa.” Tā bija nopietna lieta. Jau grasījās sākt izmeklēšanu, [Vilis] Lācis to apturēja un brīdināja mani, ka “melns Pēteris” ([Arvīda] Pelšes iesauka) nerimsies, lai uzmanoties, mūsu sanāksmes izjuka [..]. Cita starpā šo “grupu” kā pierādījumu “nacionālistu” darbībai tomēr lietā lika — 1959. gadā.”⁸⁴

130. latviešu strēlnieku korpusa, īpaši 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas veterānu komemorācijas kultūras kodolu veidoja karošanas Sarkanās armijas sastāvā skarbā pieredze, atmiņas par zaudētajiem cilvēkiem un viņu atdusas vietu saglabāšana. Tas nozīmēja Krievijas un Latvijas teritorijā kritušo kapu kopšanu un vēlāk arī daudzu kritušo mirstīgo atlieku pārvešanu mājās. 1947. gadā brāļu kapos pie Demjanskas “katla”, izmantojot arī Latvijas PSR finanšu resursus, tika atklāti

⁸⁰ Sk.: Neiburgs, U. (2011). Latviešu militārie formējumi Otrajā pasaules karā. Grām.: Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). (2011). *Divas puses. Latviešu kara stāsti. Otrās pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards. 35.–82. lpp.

⁸¹ 130. latviešu strēlnieku korpusa karavīri kā sociālā grupa līdz šim nav pētīti. Publicētie un nepublicētie atmiņu stāsti, mutvārdu vēstures materiālu krātuvju materiāli liecina, ka viņu dzīves ir bagātas ar netipiskām norisēm, pavērsieniem un izšķirīgām rīcībām.

⁸² Piemēram, sk.: Kacena, V. (1947). *Zelta zvaigznes vīri*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; Kalpiņš, V. (1947). *Avīze — karavīrs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; Kalpiņš, V. (sast.). (1951). *Uzvaras ceļos. Apraksti un tēlojumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība; u.c.

⁸³ Par notikumiem Kudrovas sādžā Demjanskas kauju laikā sk.: Kalpiņš, V. (1947). *Avīze — karavīrs*. 52.–58. lpp.

⁸⁴ Daugmalis, V. (1988, 4. nov.). Skatīties ļaudīm acīs. Viktora Daugmaļa saruna ar Voldemāru Kalpiņu. *Literatūra un Māksla*. 5. lpp.

pirmie pieminēti kritušajiem strēlniekiem. Bijusi kara žurnāliste Vera Kacena atmiņās ar sarūgtinājumu raksta, ka pieminēti un plāksnes bija sagatavoti nevīžīgi. Viņa atzīst: *“Kā daudz ko būvē steigā un pavirši, tā arī muļķīgā steigā “par godu” Oktobra 30. gadadienai tapuši šie pieminēti, kas būtībā ir nīrgāšanās par tiem, kas te savas dzīvības atdevuši.”*⁸⁵

Nākamajā gadā V. Kacena kopā ar pulkvedi Jāni Piesi devās apzināt pie Staraja Rusas kritušo latviešu strēlnieku kapavietas un pieminēkļu uzstādīšanas iespējas. Atmiņās viņa atklāj izmisumu, ko radījusi postaža latviešu brāļu kapu vietās kolhozu centros — ar zāli aizaugušos un ganībās pārtapušo kapus, nolautās vai nodedzinātās koka piemiņas zīmes. V. Kacena stāsta arī par gājienu pa tanku iebrauktajām sliedēm, pāri mukulājam, lai uzmeklētu Staraja Rusas purvos kritušo strēlnieku atdusas vietas, kur, šķiet, pēc kara kāju spēruši vien mežā zvēri. Tās arī bijušie frontinieki atrada. V. Kacenas atmiņās pieredzētais sāp joprojām: *“Tiem neviens cilvēks nav spējis pieklūt, tāpēc stabiņi nenolautzi, nav arī nodedzināti, uzraksti saglabājušies, kur tie iededzināti kokā vai arī uzrakstīti ar vienkāršu zīmuli. Ziemā diez cik dziļi nav rakts un tāpēc ugunspuķes izaugušas tumšzaļām lapām un cilvēka augumā vai pusmetru garām ziedu vārpām. Saknes barojas ar mūsu cīņu biedru pīšļiem ...*

Labu laiku stāvam kā apstulbuši šai mežonīgā spēkā sazēlušajā bie-zoknī un mums abiem ir skaidrs: no šejienes neviens viņus uz citu vietu nepārvedīs un — varbūt arī nevajag. Vasarā te nevar pieklūt, bet ziemā neatradīs. Viņiem jāpaliek te, ja jau toreiz, kauju laikā neatradās zirgs, ar ko viņus izvest pāris kilometru tālāk — no dūksnāja ārā. Bet tas bija laiks, kad daudz nedomāja arī par dzīvajiem, kur nu par kritušajiem. Kļūst smagi un kauns, cik maz cilvēciskas cieņas varonīgajā Padomju armijā tika parādīts karavīram, kad viņš kaujā atdevis visu. Kritušajiem, protams, ir vienalga, vai uz viņu kapiem svētkos liek rozes, runājot skaļas frāzes, vai viņu vārdi ir iekalti granītā, marmorā vai atlieti bronzā, vai arī pamazām izdēd un noskalojas no koka dēļšiem un stabiņiem, un, lūk, tā ap vasaras saulgriežu laiku pār viņu kapiem šeit purva klusumā kvēpina savu vīraku un iededz ziedu liesmas necilās ugunspuķes. Cirmsas puķes ...

⁸⁵ Kacena, V. *Kā svārstīgās šūpolēs. Mūža grāmata.* [Nepublicēts manuskripts, rakstīts 20. gs. 70.–90. gados]. 477. lpp. Literatūrvēsturnieka Ilgoņa Bērsona personiskais arhīvs.

130. latviešu strēlnieku korpasa veterānu tikšanās. 20. gs. 50. gadu otrā puse. Ineses Spuras personiskais arhīvs

*Viņiem vienalga ... Bet nav vienalga tiem, kas dzīvi, kas nezina savu tuvinieku kapus, kas mācīsies no tā necienīt cilvēka dzīvību.”*⁸⁶

Lielāku vai skaitliski mazāku latviešu kara veterānu grupu braucieni, faktiski — svētceļojumi uz kauju vietām un brāļu kapiem Krievijas PFSR izveidojās par tradīciju.⁸⁷ 130. latviešu strēlnieku korpasa veterāni arī iestājās par brāļu kapu regulāru kopšanu Latvijā, pēc viņu iniciatīvas tika iekārtotas vairākas kritušo piemiņas vietas, uzstādīti pieminēkļi un iedibināti atceres rituāli.

50. gadu otrajā pusē sākās Krievijā kritušo mirstīgo atlieku pārvešana uz dzimteni. Pārāpbedīt bija iespējams individuālajos kapos apglabātos. 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas veterāne Inese Spura stāsta, ka tas bija sava veida izmisuma solis, jo ar katru gadu šie kapi aizvien vairāk aizauga un kļuva grūtāk atrodam.⁸⁸ 1957. gadā LKP CK biroja sēdē pieņemtais lēmums paredzēja Rīgas Brāļu kapos pārāpbedīt

⁸⁶ Kacena, V. *Kā svārstīgās šūpolēs. Mūža grāmata.* 504., 505. lpp.

⁸⁷ Piemēram, sk.: Falks, O. (1957). Pa neaizmirstamo kauju takām. *Zvaigzne*, 12, 2–4.

⁸⁸ Intervijas ar Inesi Spuru, Rīga, 2010. gada ziema.

karavīrus, kas krituši par “Padomju Dzimteni”. 1958. gada 22. jūlijā notika svinīgs sēru mītiņš, kura laikā tur tika guldīti Krievijā kritušie 201. (43. gvardes) latviešu strēlnieku divīzijas karavīri. Brāļu kapos tika atjaunota arī piemiņas uguns liesma.⁸⁹

130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu un bijušo padomju partizānu komemoratīvo pasākumu regulārās tradīcijas sāka veidoties pēc tam, kad bailēs no nacionālo republiku autonomijas centieniem līdz ar citiem nacionālajiem formējumiem 1956. gada pavasarī tika likvidēta Otrā pasaules kara laikā slavu iemantojusi 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzija.⁹⁰ Tās izformēšana bija trieciens bijušajiem frontiniekiem, un divīzijas atcere turpmāk savijās ar kara komemorāciju. 130. latviešu strēlnieku korpusa veterāni sāka pulcēties ikgadējos atceres pasākumos vairākos ar Otrā pasaules kara piemiņu saistītos datumos, piemēram, 201. latviešu strēlnieku divīzijas dibināšanas dienā 12. septembrī, PSRS Uzvaras dienā 9. maijā, Sarkanās armijas ienākšanas Rīgā dienā 13. oktobrī. Piemiņas pasākumi notika arī vasaras mēnešos, kad tika atzīmēta 130. latviešu strēlnieku korpusa ienākšana Latvijas teritorijā. Kopš 1958. gada piemiņas pasākumi ik gadus augustā tika rīkoti Vietalvā.⁹¹ 1959. gadā izveidoja Draudzības kurgānu — partizānu piemiņas uzkalnu — Latvijas, Baltkrievijas un Krievijas robežu satekā, kur ik gadus tikās partizānu kustības veterāni.⁹²

130. latviešu strēlnieku korpusa komemoratīvo tradīciju pārtrauca t.s. nacionālkomunisma strāvojuma Latvijas Komunistiskās partijas elitē sagrāve 1959. gadā, no ieņemamajiem amatiem tika atbrīvoti bijušie frontinieki nacionālkomunisti — Eduards Berklavs, Vilis Krūmiņš, Aleksandrs Ņikonovs, Voldemārs Kalpiņš u.c. Nereti latviešu militāro formējumu bijušie karavīri sastapās ar izsmieklu un nievām.⁹³

⁸⁹ Cielava, S. (red.). (1959). *Brāļu kapi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 17., 18. lpp.; Apsītis, V. (1995). *Brāļu kapi*. 2. izd. Rīga: Zinātne. 14.–16. lpp.

⁹⁰ Briežkalns, I. (2009). *No Narofominskas līdz Imulai*. Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība. 24. lpp.; Stiprais, G. (2009). *Latviešu karavīri padomju armijā. 1940–1991*. Grām.: *Latviešu karavīrs vēsturiskā skatījumā. 2005., 2007.g. semināru materiāli ar papildinājumiem*. Rīga: Latviešu virsnieku apvienība. 65. lpp.

⁹¹ Spura, I. (1982, 27. aug.). Ceļš atkal ved uz Vietalvu ... *Padomju Jaunatne*. 1. lpp.

⁹² Tuvāk sk.: Rubiks, A. u.c. (sast.). (2009). *Partizānu draudzība. Партизанская дружба*. Rīga: Latvijas Sociālistiskā partija.

⁹³ Stiprais, G. (2009). *Latviešu karavīri padomju armijā. 1940–1991*. 65. lpp.

130. latviešu strēlnieku korpusa piemiņas pasākumi Vietalvā. 20. gs. 70. gadi. Ineses Spuras personiskais arhīvs

Arī latviešu frontinieku atceres pasākumi iemantoja “buržuāziskā nacionālisma” birku.

Komemorācijas kultūra atdzima pēc 1965. gada, kad padomju režīms savas vēstures politikas priekšplānā izvirzīja Uzvaras Otrajā pasaules karā cildinājumu. Vera Kacena par kara noslēguma divdesmitgades svinībām dienasgrāmatā atzīmēja: “*Ļāva satikties arī mūsu divīzijas ļaudīm. Galvenā izdarītāja Inese. Bija satikšanās medsanbatam. Redzēju savas meitenes — Veltu, Oļu, Nastju. Katrai savs dzīves ceļš. Velta nestrādā, invalīde, Oļa — Rīgas tuvumā, Nastja — Kuldīgas rajonā kolhoza priekšsēdētāja. Skaidrīte kaut kur nozudusi no apvāršņa ar savu neizdevušos dzīvi. Šī satikšanās notika 8.V Rakstnieku savienībā. Pirmā “balle” bija 4.V Piena restorānā un 9.V vēl “Jūras pērlē” — Bulduros. Smaga nolustēšanās un nekas briesmīgs no tā padomju varai nedraudēja. Bija sanākuši arī “spitālīgie” — abi Kalpiņi, Vilis Krūmiņš, Pinksis, Čerkovskis u.c. Edžus [Berklavs] vēl joprojām trimdā. Tāpat Ņikonovs.”⁹⁴*

No vienas puses, 130. latviešu strēlnieku korpusa kauju gaitu atcere iekļāvās kopējā PSRS uzvaras Otrā pasaules karā svinību praksē, bet, no otras puses, tā saglabāja nacionālās īpatnības — karošanas par atgriešanos dzimtenē diskursu, īpašo solidaritāti, kas balstījās uz latviešu valodu, atmiņām par pirmspadomju Latviju, pieredzēto Padomju Savienībā (tostarp represijām pret latviešiem 30. gadu otrajā pusē) un kolaborācijas ar padomju varu motivāciju un sākotni. 130. latviešu strēlnieku korpusa komemorācijas kultūrā iekļāvās ikgadējie frontinieku un partizānu salidojumi, jau minētie ceļojumi uz ciņu vietām un brāļu kapiem Krievijā, piemiņas pasākumi Brāļu kapos. Bijušie frontinieki arī viesojās skolās un piedalījās pionieru “sarkano izlūku” pasākumos. Kritušo latviešu strēlnieku un padomju partizānu vārdi tika piešķirti vairākām Latvijas skolām un ielām pilsētās. Bijušais frontinieks Pauls Pihels par kara atceri savās atmiņās rakstīja: “*Laiks, kad darbojās kara un darba veterānu padome, bija mūsu “ziedu laiki” — bija nauda un varējām apceļot mūsu kauju vietas Narofominsku, Barauskas, Nasvas-Manakovas sādžas. Katru gadu mūsu delegācija brauca uz Maskavu 9. maijā — Uzvaras svētkos, kur mūs uzaicināja 33. armija,*

130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu ansamblis. 20. gs. 80. gadi.
Ineses Spuras personiskais arhīvs

1. triecienu armija un Maskavas kara un darba veterānu padome. Pateicoties skolas direktoram Bronislavam Urtānam, mēs ierīkojām muzeju Murjāņu sporta skolas telpās, kam tika piešķirts Padomju Savienības varoņa Jāņa Rainberga vārds, kurš krita Manakovas sādžā. B. Urtāns katru ziemu organizēja izbraukumus uz Manakovu un Nasvu. [...] Otra mūsu “svētvietā” bija Vietalva, kur risinājās lielas kaujas un kur krita daudz karavīru, Kad bijušajā Stučkas rajonā par sekretāru strādāja mūsu bijušais kara biedrs Podskočijs, viņš Vietalvā uzcēla pieminekli ar klusējošiem zvaniem, kas simbolizē mieru — zvani klusē, lai netraucētu kritušo karavīru mieru. [...] Mūsu kopā sanākšanu priecēja arī .. kolhoza “Lāčplēsis” priekšsēdētāja Kauliņa dāvatā alus mucīņa un latviskie pelēkie zirņi ar speķīti.”⁹⁵ Jāteic, ka 130. latviešu strēlnieku korpusa rīkotajos komemoratīvajos pasākumos piedalījās tikai salīdzinoši neliela daļa tā kara veterānu. Galvenokārt tie bijušie karavīri, kuri kara gaitas sāka jau 1941. gadā un kuru dzīves, kā arī karjeras padomju laika posmā galvenajās līnijās bija sekmīgas vai daļēji sekmīgas.

Atzīmējot Uzvaras 40. gadadienu, tapa viena no padomju perioda patiesākajām liecībām par 130. latviešu strēlnieku korpusu — kino-

⁹⁴ Veras Kacenas dienasgrāmata. 1965. gada 21. maijs. Rakstniecības un mūzikas muzejs, Kac R 5/3.

⁹⁵ Pihels, P. (2009). *Tad atkāpās tumsa un nakts ...* Rīga: [b. izd.]. 66., 67.lpp.

dokumentālista Ivara Selecka filma “Pārnākšana”, kas mākslinieciski un emocionāli vizualizēja latviešu dalību Sarkanās armijas sastāvā un atklāti (cik vien tas bija iespējams padomju režīma apstākļos) izstāstīja viņu aiziešanas no dzimtenes un atgriešanās traģisko stāstu.⁹⁶ Kara atceres un varonības klišeju intensīvā izmantošana padomju režīma leģitimitātes un varenības pamatojumam 70. un 80. gados devalvēja arī 130. latviešu strēlnieku korpusa komemorācijas kultūru publiskajā telpā.

Perestroikas uzsāktā atklātības kursa laikā vairākkārt izskanēja aicinājumi uzrakstīt patiesu 130. latviešu strēlnieku korpusa vēsturi.⁹⁷ Tā gan netika uzrakstīta. Atmosferā periodā publiskajā telpā dominēja padomju varas aizliegtās un noklusētās vēstures lappuses un komemorācijas kultūra. 1989. gada jūnijā daļa 130. latviešu strēlnieku korpusa (pārsvārā 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas) veterānu iesaistījās Latviešu strēlnieku apvienības dibināšanā un atbalstīja Latvijas Tautas frontes centienus atgūt Latvijas valstisko neatkarību. Otra daļa strēlnieku korpusa veterānu nostājās pretējās pozīcijās un kļuva par Interfrontes atbalstītājiem.⁹⁸ Tādējādi vēlreiz tiešākā vai netiešākā veidā vēstot par Otrā pasaules kara divdabību un traģēdiju cilvēku mūžos.

Uzvaras svētki bija padomju Latvijā ieguvuši šķeltu nozīmi. Tie patiesi dārgi, šķiet, bija kara dalībniekiem un viņu tuviniekiem, kuriem bija ko pieminēt un atcerēties. Pārējie to uztvēra kā padomju ideoloģijas neatņemamu sastāvdaļu, kā dzīves rutīnu, brīvdienu, dažkārt kā apgrūtinājumu, ja nācās doties padomju cilvēkiem obligātajās parādēs un/vai gājienos. Daudzi savu patieso attieksmi pret šiem svētkiem un

to vēstījumu noklusēja, jo protests pret 9. maija svinībām vienādotos ar padomju iekārtas kritiku/noliegumu. Un Latvijas padomju “ierindas” iedzīvotājs zināja, ka tas bīstami.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā no citām padomju republikām, īpaši no Krievijas PFSR, ieceļojošie iedzīvotāji dzīvoja padomju svētku, vēstures mītu telpā un identificējās ar unificēto padomju kultūru. Latviešu valodas nezināšana, krieviskās vides pašprietiekamība, līdz ar to neintegritāte vietējā kultūrā, kā arī padomju režīma atvēlētās dominējoša etnosa uzvedības tiesības⁹⁹ atļāva šai iedzīvotāju daļai ignorēt/nezināt Latvijas vēsturi, it īpaši tās nesovietisko daļu, tai skaitā Otrā pasaules kara laikā notikušo.

Pēdējo reizi padomju Uzvaras svētki Latvijā, kas jau tik tikko — 1990. gada 4. maijā — bija publiski atteikusies no savas piederības Padomju Savienībai, notika to 45. gadadienā. Laikraksts “Cīņa” stāstīja par vainagu un ziedu nolikšanu Brāļu kapos 1990. gada 9. maijā.¹⁰⁰ Savukārt laikraksts “Padomju Jaunatne” vien publicēja divas kara tematikai veltītas fotogrāfijas un Ģirta Vilka teikto: “*Karš nav piedzīvojumu virkne. Karš ir slimība. Lipīgs ārprāts. Kas domā karu rekvizēt, ir jau pa pusei ārprātīgi. Bet, kas sludina kara nepieciešamību, būtu jau pie laika jāizolē no sabiedrības.*”¹⁰¹ Noslēdzās Padomju Savienības Uzvaras svētku vēsture Padomju Latvijā, dodot vietu pēcpadomju laika rituāliem. 1995. gada 6. aprīlī Latvijas Republikas Saeima izdarīja 1990. gada 3. oktobrī Latvijas Republikas Augstākās padomes pieņemtā likuma par svētku un atceres dienām grozījumus, tā 2. pantā vārdus “9. maiju — Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu” aizstājot ar vārdiem “8. maiju — Nacisma sagrauves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu”,¹⁰² tādējādi Otrā pasaules kara Latvijā atceri iekļaujot Eiropas pagātnes memoriālajā laiktelpā.

⁹⁶ Sk.: Jērums, I. (2009). *Ivars un Maija. 100 gadi dokumentālajā kino*. Rīga: Neputns. 261.–268. lpp.

⁹⁷ Savčenko, V. (1988, 1. sept.). Latviešu gvardi mūsdienu skatījumā. *Cīņa*. 1. lpp.; Pelite, C. (1988, 18.marts). Tautas traģika un rakstnieka pozīcija. *Literatūra un Māksla*. 2. lpp. Šajā rakstā arī norādīts, ka “pēc LĻKJS CK pirmā sekretāra Ivara Priediša ierosmes jaunais prozaiķis Aivars Tarvids saņēmis sociālu pasūtījumu – uzrakstīt dokumentālu stāstu par latviešu strēlnieku 130. korpusa kauju vēsturi”.

⁹⁸ Briežkalns, I. (2009). *No Narofominskas līdz Imulai*. Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība. 25. lpp.; Neimane, R. (2009). Biedrība “Latviešu strēlnieku apvienība”. [Intervija ar tās priekšsēdētāju pulkvežleitnantu Jāni Aivaru Baškeru]. *Tēvijas Sargs*, 9, 34.

⁹⁹ Par padomju totalitārismu un tā lomu krievu identitātes veidošanā tuvāk sk.: Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturiskais un socioloģiskais apcerējums*. Rīga: LU FSI. 48.–56. lpp.

¹⁰⁰ LETA (1990. 10. maijs). Varoņdarbs ir nemirstīgs. *Cīņa*. 1. lpp.; Geiters, D. (1990. 10. maijs). Kritušo piemiņai. *Cīņa*. 1. lpp.

¹⁰¹ *Latvijas Jaunatne*. 1990. 9. maijs. 1. lpp.

¹⁰² Grozījums likumā “Par svētku un atceres dienām”. Sk.: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34683>

8./9. MAIJS LATVIJĀ

Klinta Ločmele, Olga Procevska, Vita Zelče

Padomju Savienības sabrukums izraisīja “rituālu un simbolu revolūciju” visās bijušajās padomju republikās. Latvijā par Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru oficiālo piemiņas dienu kļuva 8. maijs. Tas demonstrēja neatkarību atguvušās valsts iekļaušanos Eiropas komemoratīvajā kultūrā, kurā jau kopš kara beigām tā atceres un bojāgājušo piemiņas diena ir 8. maijs. Tomēr daļas Latvijas iedzīvotāju dzīvē saglabājās arī 9. maija — Padomju Savienības Uzvaras dienas — svinēšanas tradīcija. Laikposmā kopš 1991. gada tā ir piedzīvojusi vairākas transformācijas. Būtiska nozīme Uzvaras svētku svinēšanā Latvijā ir šo svētku vietai Krievijas vēstures politikā un komemoratīvajā kultūrā.

Krievijas vēstures politika un prakse

Laikposmā, kas ir aizritējis kopš PSRS sabrukuma, Krievijas vēstures politika un ideoloģija nav bijusi viendabīga. 90. gadu sākumā turpinājās Staļina un viņa režīma noziegumu publiskā nosodišana, tomēr nebija izzudis “staļinisma zelta mīts” par godīgajiem darbaļaudīm un labajiem cilvēkiem, kas dzīvoja šajā laikā un kuriem nebija nekā kopīga ar staļiniskajiem noziegumiem.¹ Šī mīta noturīgumam bija liela nozīme, lai lielā daļā sabiedrības vēlāk atdzimtu pozitīva attieksme, pat lepnumus

¹ Sk.: Хапаева, Д. (2002). *Время космополитизма. Очерки интеллектуальной истории*. Москва: Звезда. С. 27–28.

par staļinisko Padomju Savienību un padomju ideoloģijas radītie priekšstati par vēsturi, tostarp Otro pasaules karu.²

20. gs. 90. gadu Krievija atteicās no padomju publisko svinību un komemoratīcijas formām.³ Agrākās masu demonstrācijas neiekļāvās tālaika Krievijas svētku un pie varas esošo liberāļu publiskās komunikācijas praksē. Publiskās kopābūšanas pasākumi piesaistīja nelielu cilvēku loku, vairākums jaunajās valsts svētku dienās pārvērtās par oficiālo runu skatītāju vai klausītāju pasīvu auditoriju pie saviem televizoriem vai radio. Visai vāji svinēšanas praksē iesakņojās arī Krievijas jaunradītie valsts svētki.⁴ 1997. gadā veiktā socioloģiskā aptaujā vairākums respondentu atbildēja, ka oficiālos valsts svētkus uztver vien kā papildu brīvdienu un kā iespēju atpūsties, nevis vērtē to politisko saturu un nozīmi.⁵

Pēc 1991. gada Krievijas sabiedrības lielākā daļa ļoti ātri pārstāja interesēties par vēsturi. Tā bija sava veida “vēstures izstumšana”, jo pašidentifikācijā noziegumiem pārpildītā vēsture nebija vajadzīga. Daudz nozīmīgākas tobrīd bija nākotnes cerības, kas saistījās ar Rietumu labklājīgā dzīvesveida ātru iegūšanu. Turklāt, kā uzsver sociālās atmiņas pētnieks Nikolajs Kuposovs (*Копосов*), Krievijas demokrātiskā vadība bija pārvērtējusi t.s. vienošanos ar sabiedrību, ka Staļina režīms vērtējams negatīvi, pavirši izturējās pret sabiedrības noskaņojuma izmaiņām, kā arī savā darbības praksē balstījās pārliecībā, ka propaganda ir totalitārisma, bet ne demokrātijas sastāvdaļa. Sekas, ko radīja šī attieksme/darbība, kā arī tālaika ekonomiskās grūtības, bija augoša nostalģija pēc padomju laikmeta. Vecie komunistiskie lozungi nereti ļoti viegli iekļāvās publiskajā telpā kultivēto tik dažādo ideju — sociālās demagoģijas, antirietumnieciskuma, nacionālisma, lielvalstiskuma un pareizticības — kopumā. Jau 90. gadu vidū Staļins — Padomju Savienības

² Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 125–128.

³ Tuvāk sk.: Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V. (2011). Celebrations, Commemorative Dates and Related Rituals: Soviet Experience, its Transformation and Contemporary Victory Day Celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia. P. 109–111, 120–121.

⁴ Smith, K. E. (2002). *Mythmaking in the New Russia. Politics & Memory During the Yeltsin Era*. Ithaca; London: Cornell University Press. P. 99.

⁵ Петрова, А., Климова, С. (1997, 10 июля). Каждый праздник — это дополнительный выходной. См.: http://bd.fom.ru/report/cat/job_and_leis/lei_of19972704

uzplaukuma laika līderis un karavadonis — sāka ieņemt pirmās vietas vēsturisko personu popularitātes reitingos. 21. gs. pirmajā desmitgadē viņu pozitīvi vērtēja 30 līdz 50% aptaujāto iedzīvotāju, bet nosodīja 25–30%. 90. gadu otrajā pusē vērojams kāpjošais nacionālisma vilnis rosināja demokrātiskos politikus, vispirmām kārtām Borisu Jeļcinu, veidot īpašu “krievisko ideju”, kas palīdzētu vienot sabiedrību un marginalizēt nacionālistisko un komunistisko opozīciju. Tomēr demokrātiskajiem spēkiem neizdevās formulēt savu Krievijas vēstures koncepciju, kas sabiedrības lielākajai daļai būtu pieņemama un saistoša. Otrā pasaules kara tēmu šie spēki savā vēstures politikā izmantoja visai maz, jo šī kara un uzvaras tajā mīta pamatā bija tās noraidītā staļinskā kara koncepcija.⁶

Neraugoties uz to, 90. gados Krievijā savu aktivitāti saglabāja Lielā Tēvijas kara veterānu organizācijas un viņu atbalsta sistēma valsts, pašvaldību un izglītības iestādēs, armijā, uzņēmumos un citās institūcijās. 1992. gadā Padomju kara veterānu komiteja tika reorganizēta par Krievijas kara veterānu komiteju, kas mantoja arī iepriekšējās institūcijas plašo vietējo organizāciju tīklu. Pēc 1991. gada veidojās arī jaunas veterānu apvienības, kas neieklāvās Krievijas kara veterānu komitejas struktūrās. Kopumā kara veterānu un viņu atbalsta organizācijas saglabāja un pat palielināja savu ietekmi uz valsts politisko dzīvi un publisko domu, kā arī enerģiski veidoja kara veterānu lobiju Krievijas Federācijas likumdošanas institūcijās. 1994. gadā valstī bija 2,6 miljoni kara dalībnieku, 1995. gadā — 2,4 miljoni. 1995. gada janvārī ar prezidenta parakstītu dekrētu likumā paredzētās kara veterānu sociālās priekšrocības attiecināja arī uz bijušajiem karagūstekņiem. Togad tika pieņemts jaunais Veterānu likums, kas garantēja kara veterāniem sociālās privilēģijas pensiju un labklājības nodrošinājuma sistēmā.⁷ 1995. gada 13. martā pieņemtais federālais likums izveidoja Krievijas militārās slavas dienu kalendāru: 5. decembrī atzīmēja — Padomju armijas pretuzbrukumu kaujā pie Maskavas 1941. gadā; 2. februārī — vācu spēku sagrāvi 1943. gadā pie Staļingradas; 23. augustā — vācu karaspēka sagrāvi Kurskas kaujā 1943. gadā; 27. janvārī —

Ļeņingradas blokādes likvidāciju 1944. gadā un 9. maijā — padomju tautas uzvaru Lielajā Tēvijas karā 1945. gadā.⁸

1995. gadā notiekošās uzvaras 50. gadadienas svinības tika izmantotas Krievijas varas reprezentācijā, gatavojoties nākamajā gadā paredzamajām prezidenta vēlēšanām. Varonības karā slavinājuma retorika tika sasaistīta arī ar Krievijas tālaika militārajām operācijām Čečenijā. Kopumā svinību norise bija pompoza un oficiāla.⁹ Pirmo reizi pēc PSRS sabrukuma notika militārā parāde Sarkanajā laukumā, tika atklāts memoriāls Lūgšanu kalnā (*Поклонная гора*) un piemineklis maršalam G. Žukovam Manēžas laukumā.¹⁰ N. Kopusovs šo jubilejas atzīmēšanu gan vērtē kā salīdzinoši pieticīgus svētkus. Tolaik publiskajā diskursā kara tēla tika akcentētas arī tautas ciešanas, ne vien valsts varenība.¹¹ Dmitrijs Andrejevs (*Андреев*) un Genadijs Bordjukovs (*Бордюков*) min vēl vienu uzvaras 50. gadadienas svinību svarīgu īpatnību. Krievijas televīzijas kanālu programmas svētku dienās bija pārpildītas ar skatītājiem labi zināmām padomju laika filmām par karu un iepriekšējās desmitgadēs tapušu Uzvaras svētkiem veltītu raidījumu atkārtojumiem. Šīs programmas guva negaidīti lielu un patiesu publikas atzinību. Pētnieki skaidro, ka tā bija reakcija uz televīzijas kanālu kopš PSRS sabrukuma nemitīgi demonstrētajām visai zema līmeņa ārzemju filmām, kā arī uz varas rikoto Uzvaras svētku pompozumu, augošo inflāciju, ikdienas grūtībām un trūkumu, neatrisināto situāciju Ziemeļkaukāzā. Televīzijas demonstrētās filmas un raidījumi modināja nostalgiju pēc aizgājušā laika, tādējādi arī lielākā vai mazākā mērā mainot attieksmi pret esošo dzīves īstenību. Valdošo noskaņu trāpīgi formulēja laikraksta “*Независимая газета*” redaktors Vitālijs Tretjakovs (*Третьяков*), nosaucot 9. maiju par “neoficiālo Padomju Savienības piemiņas dienu”.¹²

⁸ Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War: A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941–1991*. New York: Oxford University Press. P. 207, 220–221.

⁹ Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. В кн.: Сахаров, А., Сенявский, А. (отв. ред.). *Народ и война: 1941–1945 гг.* Москва: Гриф и К. С. 702.

¹⁰ Бордюков, Г. (2010). *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*. Москва: АИРО-XXI. С. 211–221.

¹¹ Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. С. 699–700.

¹² Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 136.

⁶ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 129–132.

⁷ Turpat. 136. lpp. Piemēram, mēģinājums atjaunot Puškina kultu, atzīmējot viņa 200 gadu jubileju, lielā daļā sabiedrībā izpelnījās vien ironisku attieksmi.

Turpmāko attieksmi pret Uzvaras dienu ietekmēja izmaiņas Krievijas iedzīvotāju pašidentifikācijā. 90. gadu otrajā pusē sabiedrība jau bija pārdzīvojusi traumatisko stāvokli, liela daļa cilvēku atzina, ka padomju sistēma pati par sevi nebija slikta, ļaunumu radīja vien nepareizie un savtīgu interešu vadītie valsts vadītāji. Arī vilšanās sava laika valsts līderos pastiprināja atsvešinātību no valsts un modināja bailes no nākotnes un ārējiem draudiem.¹³ Lai gan PSRS un tās ideoloģijas sabrukums izraisīja dezorientāciju un nomāktību, raugoties savas valsts vēsturē, tomēr uzvara karā salīdzinājumā ar citiem Padomju Savienības vēstures notikumiem nezaudēja autoritāti. Sociologs Ļevs Gudkovs (*Гудков*) uzsver, ka socioloģisko aptauju rezultāti apliecina, ka Krievijas iedzīvotāji uzvaru karā vienmēr ir uzskatījuši par nozīmīgāko vēstures notikumu. Viņš raksta: “Lepnums par izturību pārbaudījumos un uzvara pār fašismu, kas tika sasniegta par katru cenu, kļuva par vienu no svarīgākajām krievu nacionālās pašapziņas sastāvdaļām.”¹⁴ Jau 1999. gadā Ļ. Gudkovs atzina, ka “uzvara 1945. gadā – nav tikai centrālais padomju vēstures, kas sākusies ar Oktobra revolūciju un noslēgusies ar PSRS sabrukumu, jēgas mezgls. Faktiski šodien tā ir vienīgais pēcpadomju sabiedrības pozitīvās pašapziņas atbalsts punkts.”¹⁵

1. tabula

Krievijas vēstures nozīmīgākie notikumi. “*Левада-Центр*” veikto aptauju rezultāti (%)¹⁶

Notikums	1989	1994	1999	2003	2008
Uzvara Lielajā Tēvijas karā	77	73	85	78	83
Oktobra revolūcija	63	49	49	40	40
Černobilas AES avārija	40	34	32	35	31
PSRS sabrukums	–	40	47	42	42
20. gs. 30. gadu masu represijas	36	18	11	17	11
J. Gagarina lidojums kosmosā	31	32	54	51	55
<i>Perestroikas</i> sākums	23	16	16	20	21

¹³ Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. Москва: АИРО. С. 42.

¹⁴ Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. Москва: Новое литературное обозрение. С. 149.

¹⁵ Turpat. 29. lpp.

¹⁶ Turpat. 145. lpp.

Uzvarai karā tika piešķirta galvenā loma 2001. gada februārī Krievijā pieņemtajā valsts Krievijas Federācijas pilsoņu patriotiskās audzināšanas programmā¹⁷ un tās iedzīvināšanā ar masu mediju starpniecību. Prezidenta V. Putina administrācijas vēstures politika faktiski nozīmēja padomju perioda pārvērtējumu, kas ietvēra arī terora relativizāciju, Staļina u.c. padomju valstsvīru rehabilitāciju, pozitīva VDK un čekistu tēla veidošanu. N. Kuposovs atzīst, ka pozitīvās nozīmes piešķiršanu padomju periodam noteica arī 21. gs. sākuma ekonomiskā situācija, kad strauji kāpa naftas un tās produktu cenas. Naftas rūpniecība, kas bija/ir galvenais Krievijas ekonomikas komponents, tāpat kā Putina Krievijas valsts aparāts bija/ir vistiešākais padomju mantojums. Tādējādi tam bija nepieciešams piešķirt pozitīvu diskursu. Režīms savas pozīcijas stiprināja, kļūstot par nacionālās cieņas aizstāvi un pieprasot to arī no Rietumiem. Pēc sabiedrības zemā pašvērtējuma perioda varas piedāvātais jaunais pagātnes un šodienas traktējums nodrošināja tai samērā lielu atbalstu. To guva arī aicinājumi atteikties no savas pagātnes “nomelnošanas”. Publiskajā telpā pastiprināti skanēja kolektīvās identitātes retorika, akcentējot gan kopīgās asinsbalss tēmu, gan to, ka ikviena Krievijas iedzīvotāja un viņa ģimenes personiskā pagātne ir padomju pagātne. Vara uzstājīgi pieprasīja indivīdu solidaritāti, raugoties uz vēsturi, un vērsanos pret visa veida “falsifikatoriem” jeb citu pagātnes vērtējumu. Attieksme pret Lielo Tēvijas karu saauga ar Čečenijas militārās kampaņas vērtējuma maiņu, proti, lielākā daļa sabiedrības to sāka uzvert kā varonīgu, vai vismaz nepieciešamu akciju.¹⁸

Putina režīma pirmajos gados uzvara karā, atzīst N. Kuposovs, kļuva par pēcpadomju Krievijas *dzimšanas* mītu. Tas akcentēja valsts un tautas vienotību, bet ne valsts vardarbību pret tautu, kā arī apliecināja stingras varas, bruņoto spēku un specdienestu nepieciešamību. Šis mīts

¹⁷ Sk.: “Государственная программа Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001–2005 годы” (http://www.rg.ru/oficial/doc/postan_rf/122_1.shtml); “Государственная программа Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2006–2010 годы” (http://www.llr.ru/razdel3.php?id_r2=55); Государственная программа “Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2011–2015 годы” (http://archives.ru/programs/patriot_2015.shtml).

¹⁸ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 137–152.

ietvēra padomju un Krievijas ārpolitikas miermīlīgo raksturu, aizstāvēja valsti pret apvainojumiem karu izraisīšanā, Sarkanās armijas veikto vardarbību un tīrīšanām “atbrīvotajās teritorijās”. Jaunajā mītā par uzvaru karā tika ietvertas gan tā staļiniskā koncepcija, gan arī Brežņeva varas 70. gadu koncepcija, gan arī vēl daudzas citas “patiesības par karu”. No šī mīta tika izslēgtas vien tajā neiederīgās un nepatīkamās patiesības, piemēram, par PSRS atbildību Otrā pasaules kara izraisīšanā.¹⁹ Politologs Eduards Lūkass (*Lucas*) skaidro, ka “staļiniskā kara mīta — par bezierunu agresiju, ārkārtīgu uzpurēšanos un triumfālu uzvaru — idealizēšana atbrīvo Krieviju no vainas, atbildības vai netīkamām domām par notikumiem pirms kara, kara laikā un pēc tā”.²⁰

2004. gadā veiktais Viskrievijas socioloģiskais pētījums “Lielais Tēvijas karš tautas vēsturiskajā atmiņā” apliecināja, ka šī pagātnes lappuse ir dziļi sakņota Krievijas sabiedrības kolektīvajā atmiņā. Atbildot uz jautājumu: vai jūs interesē Lielā Tēvijas kara notikumi, — vien 3,8% respondentu teica, ka tas viņus neinteresē, 17,3% — atzina, ka “maz interesē”, atbildes nebija — 2,2% aptaujāto. 76,7% pētījuma dalībnieku apgalvoja, ka šie notikumi viņus interesē. Savukārt, raksturojot kara panākumu galvenos iemeslus, respondenti nosauca trīs: tautas varonību frontē un aizmugurē (63%), patriotismu (62,7%) un Staļina radīto aizsardzības sistēmu (60,8%), bet galvenais lepnumu raisošais kara aspekts — masu varonība un patriotisms frontē (84,7%) un cilvēku varonība frontes aizmugurē (59,8%). Pētījuma veicēji secināja, ka Lielais Tēvijas karš joprojām Krievijas iedzīvotājiem ir paraugs kalpošanai savai Tēvzemei un mīlestībai pret dzimteni, kā arī pats spēcīgākais mūsdienu Krievijas sabiedrības saliedēšanas faktors.²¹

Uzvaras 60. gadadienas svinību gatavošanas vilnī un sabiedrības mobilizācijā, izmantojot Lielā Tēvijas kara īpašo lomu kolektīvajā atmiņā, iekļāvās arī masu akcija “Georga lentīte”, kuras iniciatīva piederēja

RIA “*Новосту*” interneta projektu direktorei Natālijai Losevai (*Лосева*). Šī lentīte visai strauji kļuva par spilgtu Uzvaras svētku svinību atribūtu un nacionālās solidaritātes simbolu. Pirmajā gadā tika izplatītas 800 000 lentīšu, bet no 2005. līdz 2008. gadam gan Krievijā, gan citās valstīs — vairāk nekā 45 miljoni.²² 2005. gadā grandiozi atzīmētā uzvaras 60. gadadiena publiski demonstrēja šā notikuma nozīmi mūsdienu Krievijā. Sarkanajā laukumā notika militārā parāde, kā arī īpaša veterānu parāde — 2600 veterānu brauciens leģendārajās *полуторкās*²³. Faktiski šie bija pēdējie svētki, kuros vēl aktīvi piedalījās kara veterāni.²⁴ V. Putina administrācija uzvaras 60. gadadienas svinības, kurās ielūgti tika pasaules valstu līderi, izmantoja, lai demonstrētu savu spēku un nozīmi pasaules politikā, kā arī akcentētu dažādu laikmetu savstarpējo saistību un gūtu ideoloģiski ļoti svarīgo starptautisko apstiprinājumu, ka PSRS bija izšķirošā loma vācu nacisma sagravē.²⁵

Nākamajos gados uzvaras svinēšanas tradīcija turpinājās ar jau noturīgu raksturu. Tā gan tika papildināta ar vairākiem jauninājumiem — kopš 2008. gada 9. maija parādē piedalījās militārā tehnika, 2010. gada parādē — antihitleriskās koalīcijas valstu militārās vienības.²⁶ Pētījumi liecina, ka Uzvaras svētki Krievijā aizvien vairāk zaudē savu komemoratīvo dimensiju un pārtop svinību un gaviļu pasākumā, kurā liela loma ir populārajai kultūrai. Salīdzinot divas (2005. un 2010. gadā) analītiskā centra “*Левада-Центр*” Krievijā veiktās aptaujas, redzams, ka četrus gadus laikā ir samazinājies cilvēku skaits, kas par Uzvaras dienas galvenajiem varoņiem izvirza kara veterānus un par svētku jēgu uzskata veterānu godināšanu un rūpes par viņiem. Savukārt piecu gadu laikā

¹⁹ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 164–165.

²⁰ Lūkass, E. (2008). *Jaunais Aukstais karš. Kremļa radītie draudi Krievijai un Rietumiem*. Rīga: Atēna. 121. lpp.

²¹ Афанасьева, А., Меркушин, В. (2005). К 60-летию великой Победы. Великая Отечественная война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 5, 11–22.

²² Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. С. 697–699.

²³ Полуторка (no krievu val. *полуторка*) — kravas automašīna ar pusotras tonnas kravnesību, viens no galvenajiem transporta līdzekļiem Otrā pasaules kara laikā.

²⁴ Tiek lēsts, ka 2004. gadā 9. maija priekšvakarā Krievijā bija nedaudz vairāk par miljonu veterānu. Kopumā viņu skaits 21. gs. pirmajā desmitgadē saruka ļoti strauji. Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War: A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941–1991*. P. 217.

²⁵ Sk.: Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. С. 700, 704–705.

²⁶ Бордюков, Г. (2010). *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*. С. 229–239.

ievērojami palielinājies to cilvēku skaits, kas 9. maiju traktē kā nostalgisku solidaritātes apliecinājumu, “tautas svētkus Krievijas un citu bijušo PSRS valstu pilsoņiem”, kuriem piederīgi tādi rituāla elementi, kas akcentē priecāšanos un kolektivitāti: parādes, gājieni, uguņošanas un viesības.²⁷

Tomēr Uzvaras 65. gadadienas priekšvakarā veiktās socioloģiskās aptaujas rezultāti vēsta, ka 92% iedzīvotāju 9. maiju uzskata par svarīgu dienu un 96% ir pārliecināti, ka valsts pienākums ir uzturēt tautā atmiņu par Lielo Tēvijas karu un uzvaru.²⁸ Uzvaras svētki šobrīd ir galvenais Krievijas rituāls, kam jāveido gan varas un tautas kopība, gan arī Krievijā pašā un ārpus tās dzīvojošo krievu solidaritāte un identitāte.

Sociologs Boriss Dubins (*Дубин*), vērtējot Krievijas atmiņas politiku 21. gs. pirmajā desmitgadē, norāda, ka izvēlētā Otrā pasaules kara heroizācija, tā kolektīvā tēla monumentalizācija, posta amnēzija liecina, ka atmiņas vietā izvēlēts “pieminekļis”. Tas nozīmē, ka Otrā pasaules kara traumatiskā norise Krievijā nav pārdzīvota, nav saprasti notikušā cēloņi, to virzošie spēki, gaita un sekas. Tādējādi Otrais pasaules karš nav pārtapis vēstures pieredzē, kas nekad vairs neļautu sabiedrībai attīstīties/veidoties tādā gultnē, kas reiz to virzīja uz karu. Krievijas iedzīvotājiem, varai un elitei nav izveidojusies imunitāte pret totalitārismu, patvaldību, ksenofobiju, sociālo pasivitāti un izolacionismu, skaudību un infantilismu, proti, uz visām šīm un līdzīgām parādībām, kas allaž ir nedemokrātisku režīmu pamatā.²⁹ Ļ. Gudkovs uzsver, ka Uzvaras karā simboliskās nozīmes pēcpadomju Krievijā pieaugums faktiski leģitīmē padomju totalitāro režīmu, tostarp represijas, badu, nabadzību, masu bojāeju karā. Uzvaras simboliskais cildinājums no Krievijas vēsturiskās apziņas gandrīz pilnībā ir iznīdējis priekšstatus par: 1) padomju režīma agresīvo dabu, militarismu, ekspansionismu; 2) sadarbību ar nacistisko Vāciju kara sākšanā un Polijas iznīcināšanā; 3) kara cilvēcisko, sociālo,

ekonomisko un metafizisko cenu; 4) valsts vadības atbildību kara izraisīšanā un tā gaitā; 5) kara sekām citās valstīs. Taču palielinājies Staļina autoritāti, pārliecību, ka PSRS karu varēja uzvarēt viena — bez sabiedrotajiem. Uzvaras kā galvenā vēstures simbola statuss liedz morāli, intelektuāli, politiski vai kā citādi racionalizēt tā otro — negatīvo pusi, analizēt tā cēlonību un sekas, kā arī tas ļauj uzturēt “vienīgās” patiesības pārliecību un pēc tās dalīt cilvēkus “savējos” un “svešiniekos”. “Kolektīvajā bezapziņā” tādējādi ir nonācis kara un padomju totalitāro režīma morālais vērtējums.³⁰ Līdz ar to arī pagātnes pārvarēšana, neģēlības un cildenuma sarežģīto formulu risinājumi ir Krievijas (pašas) nākotnes ziņā.

Krievija un Latvija: politika un sociālā atmiņa

21. gadsimta sākumā V. Putina administrācija uzvaru karā izmantoja kā argumentu cīņā par starptautisko cieņu un lielvalsts statusu. Tika akcentēts, ka Krievija, lai arī tā bija totalitāra valsts, kopā ar demokrātiskajām valstīm Otrajā pasaules karā izcīnīja uzvaru pār nacismu — pasaules lielāko ļaunumu, turklāt nesot tā sagrāvē vislielāko ieguldījumu. Šī politika nonāca konfliktā ar Austrumeiropas valstu vēstures redzējumu un atmiņu. Tām 1945. gads nebija nesis tikai atbrīvošanu no nacisma, bet arī jaunu okupāciju. Krievijas varas struktūru un mediju sašutumu izpelnās ikviens šo valstu paustais pozitīvais pret-padomju cīņu vērtējums.³¹

Ļ. Gudkovs norāda, ka Baltijas valstu vēsture ir viens no izteiksmīgākajiem piemēriem par vēstures faktu zināšanu nespēju vienām pašām mainīt Krievijas masu apziņā attieksmi pret Padomju Savienības lomu Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturē. Sabiedrībā saglabājas stereotipi, ierastās pagātnes konstrukcijas, simboli un autoritātes, ja tās tiek pastāvīgi uzturētas un atražotas. Turklāt lielākā daļa sabiedrības allaž spītīgi atsakās akceptēt sev nepatīkamus faktus, ja šai rīcībai nav kādas īpašas sankcijas vai atbalsta. Šādas prakses piemērs ir Krievijas

²⁷ Левада-Центр. (2010, 1 апр.). К 65-летию победы в Великой Отечественной войне. См.: <http://old.levada.ru/press/2010040102.html>

²⁸ 65-я годовщина ВОВ. Положение ветеранов. 22.04.2010. Опрос населения. См.: http://bd.fom.ru/report/cat/job_and_leis/lei/_vict_day/d101513

²⁹ Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура — историческая память — повседневная жизнь*. С. 63–64.

³⁰ Гудков, Л. (2011). *Абортивная модернизация*. Москва: РОССПЭН. С. 529–539.

³¹ Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. С. 167, 263, 264.

iedzīvotāju attieksmes maiņa pret Katiņas notikumiem pēc tam, kad valsts pirmās personas paziņoja par savu nostāju un nosodīja šo noziegumu. Tas gan notika tikai pēc Smoļenskas katastrofas un šās traģēdijas tiešā ietekmē. Mēneša laikā jau daļa Krievijas iedzīvotāju akceptēja, ka šo noziegumu veica nevis nacisti, bet gan NKVD pēc Staļina rīkojuma. Vieglums, ar kādu notiek viedokļa maiņa, uzsver Ļ. Gudkovs, rāda ētiskā darba trūkumu un nespēju uzņemt atbildību.³²

Informācija par Molotova–Ribentropa pakta slepenajiem protokoliem un to lomu Baltijas valstu liktenī Padomju Savienībā bija pieejama jau 1988. gadā. Politologs Tomass Šerloks (*Sherlock*) atzīst, ka publiskajā telpā izskanējušais vēstījums par Baltijas tautai nodarītajām vēstures pārestībām (nelikumīgo iekļaušanu PSRS 1940. gadā, represijām, nacionālo politiku u.c.) tolaik attaisnoja baltiešu separātismu citu padomju republiku skatījumā. Viņaprāt, padomju režīma vēsturisko pārinodārījumu baltiešiem atsegumam bija būtiska loma padomju mitoloģijas publiskajā deleģitimitēšanā.³³ Taču kopš 90. gadu otrās puses, kad Krievijā sākās konservatīvisma revanšs, šī tēma pakāpeniski tika izstumta no publiskās telpas. Turklāt sākās Baltijas valstu diskreditācija, piešķirot tām Otrā pasaules kara rezultātu un uzvaras pār fašismu revizionistu, kā arī nacistu pusē karojošo kara veterānu aizstāvju diskursu. Iemesls šim kursam bija Baltijas valstu centieni iestāties NATO un integrēties Eiropas Savienībā. Īpaši svarīga Baltijas valstu diskreditācija bija V. Putina administrācijai, ko baidīja bijušajās PSRS republikās notiekošie demokratizācijas procesi (piemēram, t.s. krāsu/ziedu revolūcijas). Kopš 2003. gada Krievijas vara uzsāka konsekventu, kaut arī mērenu un kontrolētu konfrontāciju ar topošajām un vēlāk esošajām ES un NATO locekļēm. Tā bija noderīga arī iekšpolitikā un kalpoja kā pastāvošā režīma leģitimitātes leģendas sastāvdaļa. Ap 2005. gadu Krievijā jau ir vērojama atgriešanās pie padomju vēstures shēmām, interpretējot PSRS un Baltijas valstu attiecības un Katiņas notikumus.³⁴

³² Гудков, Л. (2010). Время и история в сознании россиян (часть II). *Вестник общественного мнения*, 2 (104). Sk. <http://tinyurl.com/bubxl9e> С. 57.

³³ Tuvāk sk.: Scherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future*. New York: Palgrave Macmillan. P. 125–148.

³⁴ Гудков, Л. (2010). Время и история в сознании россиян (часть II). С. 57.

Hronoloģiski šis pavērsiens sakrita arī ar uzvaras Lielajā Tēvijas karā 60. gadadienas svinībām, kuru publiskajā diskursā Baltijas valstis faktiski tika pozicionētas kā PSRS/Krievijas ienaidnieces. 2005. gada martā veiktā aptaujā par Krievijai nedraudzīgu valsti Igauniju un Lietuvu uzskatīja 61% respondentu, bet Latviju — 64%. Šo nostāju pastiprināja Igaunijas un Lietuvas prezidentu atteikšanās ierasties Maskavā uz uzvaras 60. gadadienas svinībām. 76% aptaujāto Krievijas iedzīvotāju atzina, ka, viņaprāt, tas ir “nedraudzīgs solis” pret Krieviju, kura iemesli ir baltiešu naidīgums, necieņa pret Krieviju (10%), fašistisks, nacistisks noskaņojums (10%), attieksme pret Krieviju kā iebrucēju, okupantu (8%), attālināšanās no Krievijas, orientāciju uz Rietumiem (6%), īpaša attieksme pret karu, Uzvaras svētku neatzišana (5%) u.c. Aptauja liecināja, ka vairākums respondentu uzskatīja, ka atrašanās PSRS sastāvā Baltijas valstīm ir atnesusi labumu (65%). 34% aptaujāto norādīja, ka Baltijas valstis PSRS pievienojušās brīvprātīgi (34%). 39% respondentu nebija atbildes uz šo jautājumu, bet 27% uzskatīja, ka pievienošana tomēr notikusi pret šo valstu gribu.³⁵

Lai gan Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga piedalījās Padomju Savienības uzvaras Lielajā Tēvijas karā 60. gadadienas svinībās Maskavā,³⁶ tomēr tas gandrīz nemazināja Krievijas iedzīvotāju noskaņojumu, Latviju vērtējot kā nedraudzīgu valsti. Šo attieksmi uzturēja Krievijas mediju plaši tiražētais V. Vīķes-Freibergas nepārdomātais publiskais izteikums, ka 9. maijā kara veterāni “*uzliks voblu uz avīzes, iedzers vodku, dziedās savas častuškas un atcerēsies, kā viņi varonīgi iekaroja Baltijas valstis*”.³⁷ Arī nākamā Valsts prezidenta Valda Zatlera un Igaunijas Valsts prezidenta Tomasa Hendrika Ilvesa dalība Uzvaras 65. gadadienas svinībās Maskavā nemainīja Krievijas redzējumu uz Baltijas valstu vēsturi. Arī 2010. gada maijā veiktajā aptaujā Krievijas iedzīvotāji Latviju uzskatīja par otru visnedraudzīgāko valsti pēc

³⁵ *Россия и страны Балтии. 24.03.2005, Опрос населения* (<http://bd.fom.ru/report/map/projects/dominant/dom0512/dd051226>)

³⁶ Latvijas Valsts prezidentes V. Vīķes-Freibergas 2005. gada 9. maijam veltīto paziņojumu, kas ietver arī viņas vizītes pamatojumu, sk.: Latvijas Vēsturnieku komisija (2005). *Latvija un Otrā pasaules kara beigas Eiropā. 60. gadienas dokumentācija 2005. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 19.–26. lpp.

³⁷ Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. С. 690.

Gruzijas. Tā domāja 36% aptaujāto. Lietuvai tika piešķirts trešās ne-draudzīgākās valsts statuss (35%) un Igaunijai — ceturtās (28%).³⁸

Krievijas un Baltijas valstu vēsturē balstītā konfrontācija saasinājās 2007. gadā, kad Igaunijā Tallinas centrā notika Padomju Savienības uzvarai veltītā pieminekļa demontāža un pārvietošana uz pilsētas brāļu kapiem. Tā ne tikai izraisīja Igaunijas krievvalodīgo nemierus, pilsētas centra postīšanu, bet kļuva par ES un Krievijas ārpolitikas daļu.³⁹ Krievijā pieminekļa pārvietošana tika traktēta kā Krievijas un Igaunijas krievvalodīgo nacionālās cieņas aizskārums un uzvaras zaimošana. Šās pozīcijas nostiprināšanai masu apziņā tika izvēsta plaša mediju un t.s. *mūsējos sit* formāta akciju kampaņa, kuras uzdevums bija saasināt uzmanību uz krievvalodīgo stāvokli Baltijā. Ļ. Gudkovs atzīmē, ka aptauju dati vēsta par 77% Krievijas iedzīvotāju uzskatu, ka krievvalodīgie Baltijas valstīs dzīvo slikti, lai gan tikai 17% ir kādreiz pabijuši šajās valstīs. No aptaujātajiem tikai 0,5–1,5% atzīst, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ir Krievijai draudzīgas valstis.⁴⁰

Īpaša loma Krievijas attieksmes pret kaimiņvalstīm veidošanā ir vēstures mācīšanai skolās. Jau 2001. gadā valdība uzsāka vēstures mācību grāmatu un palīgīdzekļu revīziju, aicināja atteikties no padomju un Krievijas valsts darbības negatīvā apraksta un “*mācīt tādu vēsturi, kas palīdzētu ieaudzināt patriotismu, nacionālo pašapziņu un vēsturisko optimismu*”. Norisinājās vēstures apmācības standartizācija, kas ietvēra arī PSRS vēstures integrāciju nacionālajā Krievijas tradīcijā.⁴¹ Šīs vēstures politikas rezultāts atainojas, piemēram, 2008. gadā varas

pieāvātājā vēstures mācīšanas koncepcijā un 2009. gadā izstrādātajās norādēs vēstures skolotājiem. Molotova–Ribentropa pakts un Baltijas valstu, Polijas, Besarābijas teritoriju okupācija tika skaidrota kā Krievijas impērijas 1914.–1920. gadā zaudēto teritoriju atgriešana,⁴² tādējādi piešķirot šo teritoriju iegūšanai ne tikai leģitimitāti, bet arī vēsturiskā taisnīgumu diskursu. Savukārt V. Putina cildinātajā skolotājiem adresētajā mācību līdzeklī (A. Fiļipova redakcijā) par Krievijas vēsturiskopš 1945. gada norādīts, ka pēc kara Rietumukrainā, Baltijā, daļēji arī Moldovā un Rietumbaltkrievijā izvērtās pilsoņu karš starp nacionālistiem, buržuāziju un komunistiem. Lietuvā, Latvijā un Igaunijā tas risinājās “meža brāļu” vienību cīņu formā, bet šīs vienības sastāvēja no “nacistu radītajiem policijas un esesiešu formējumiem”.⁴³ Šī koncepcija viennozīmīgi piešķīra negatīvu diskursu nacionālajai pretošanās kustībai.

Propagandas rezultātā pieauga to Krievijas iedzīvotāju skaits, kas uzskata, ka Baltijas valstis ir brīvprātīgi pievienojušās PSRS. Kremļa amatpersonas uzstājīgi izplatīja savu oficiālo Baltijas valstu vēstures versiju, neraugoties uz lielas sabiedrības daļas šaubām un melu iniciēto neērtības sajūtu. Ļ. Gudkovs norāda, ka to netieši apliecina arī atbildēt atteikušos respondentu skaita pieaugums. 2006. gadā notikušajā aptaujā Krievijas iedzīvotājiem tika uzdots tiešāks jautājums — vai aptaujātie piekrīt apgalvojumam, ka padomju karaspēks okupēja Baltijas valstis. Uz šo jautājumu masu reakcija bija negatīva. Tikai 15% aptaujāto piekrita šim apgalvojumam, bet 68% to noraidīja. Iemesls šai reakcijai ir jautājuma formulējums, kurā lietots vārds “okupācija”. Masu apziņai ir nepieņemama tā negatīvā konotācija lietojumā kopā ar jēdzieniem “padomju karaspēks” vai “padomju politika”.⁴⁴

³⁸ Зоркая, Н. (сост.). (2010). *Общественное мнение — 2010*. Москва: Левада-Центр. С. 222. (<http://www.levada.ru/books/obshchestvennoe-mnenie-2009>)

³⁹ Tallinas notikumu analīzi sk.: Smith, D. J. (2008). ‘Voe from Stones’: Commemoration, identity politics and Estonia’s ‘War of Monuments’. *Journal of Baltic Studies*, 4(39), 419–430; Lehti, M., Jutila, M., Jokisipilä, M. (2008). Never-ending Second World War: Public performances of national dignity and the drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies*, 39(4), 393–418; u.c.

⁴⁰ Гудков, Л. (2010). *Время и история в сознании россиян (часть II)*. С. 58.

⁴¹ Dubins, B. (2010). Kolektīvās kara atmiņas un nacionālā identitāte mūsdienu Krievijā. Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26.sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: Vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli 2009.gada 27.–28. oktobrī Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 53., 54. lpp.

⁴² О концепции курса «История России. 1900–1945 гг. Sk.: http://prosv.ru/umk/ist-obsh/info.aspx?ob_no=15378. Viedokļus par šo koncepciju sk.: <http://liberty.ru/Themes/Liberaly-ustroili-isteriku-vokrug-uchebnika-istorii-kotorogo-ne-chitali>; Данилов, А., Филиппов, А. (ред.). (2009). *История России. 1900–1945 гг. Книга для учителей. 11 класс*. Москва: Просвещение. С. 336, 341.

⁴³ Филиппов, А. (ред.). (2009). *История России. 1945–2008 гг. Книга для учителей. 3-е изд.* Москва: Просвещение. С. 44, 45.

⁴⁴ Гудков, Л. (2010). *Время и история в сознании россиян (часть II)*. С. 58.

2. tabula

Analītiskā centra "Левада-Центр" pētījuma dati par iedzīvotāju viedokli, atbildot uz jautājumu: Kā Baltija kļuva par PSRS sastāvdaļu? (%)⁴⁵

Atbilde	2005	2007
Šo tautu brīvprātīga griba	30	37
PSRS spiediena rezultātā	29	26
Staļina un Hitlera slepenas vienošanās rezultātā	17	12
Nav atbildes	23	25

3. tabula

Analītiskā centra "Левада-Центр" pētījuma dati par iedzīvotāju viedokli, atbildot uz jautājumu: Cik lielā mērā Jūs piekrītat izteikumam: Krievijai ir jāatvairās par Baltijas valstu okupāciju Otrā pasaules kara laikā? (% no aptaujāto skaita)⁴⁶

Atbilde	Jaunatne			Visi iedzīvotāji
	2005	2007	2009	2010
Pilnībā piekrītu + drīzāk piekrītu	12	10	12	15
Drīzāk nepiekrītu + pilnīgi nepiekrītu	70	71	63	67
Nav atbildes	18	19	25	19
Aptaujāto skaits	2000	1800	1000	2000

2010. gadā "Левада-Центр" veiktajā sabiedriskās domas aptaujā tika ietverts jautājums: "Cik lielā mērā sliktās attiecības starp Krieviju un Baltijas valstīm un Poliju ir saistītas ar Krievijas varas nevēlēšanos morāli un politiski novērtēt padomju karaspēka veikto šo valstu okupāciju 1939.–1940. gadā un represijas pret šo valstu iedzīvotājiem?". 29% respondentu uzskatīja, ka sliktās starpvalstu attiecības galvenokārt nosaka tieši šī Krievijas politika, 41% nebija atbildes uz šo jautājumu, 16% uzskatīja, ka saistība ir maza, un 15% apgalvoja, ka tādas vispār nav.⁴⁷

⁴⁵ Гудков, Л. (2010). Время и история в сознании россиян (часть II). С. 58.; Левада-Центр. (2007, 17 сент.). *Россия и ее соседи: Эстония, Латвия и Литва*. См.: <http://old.levada.ru/press/2007091704.htm>

⁴⁶ Гудков, Л. (2010). Время и история в сознании россиян (часть II). С. 58.

⁴⁷ Зоркая, Н. (сост.). (2010). *Общественное мнение — 2010*. Москва: Левада-Центр. С. 237. (<http://www.levada.ru/books/obshchestvennoe-mnenie-2009>).

Baltijas valstu un Krievijas vēstures attiecības joprojām veido konfrontācijas zonu. Vēsturnieks Ervins Oberlenders (*Oberländer*) norāda, ka šis atmiņu karš nav tikai intelektuāls strīds, bet eksistenciāls apdraudējums Latvijas, kuras iedzīvotāju sastāvā krievvalodīgie veido ievērojamu daļu, sociālajai integritātei.⁴⁸ Krievijā notiekošajā vēstures valstiskošanās un unifikācijā, kad ikviena t.s. Krievijas interesēm kaitējošā vēstures interpretācija tiek klasificēta kā vēstures falsifikācija,⁴⁹ Baltijas valstis ar Padomju Savienības īstenoto pāridarījumu un pretpadomju pretestības vēsturi labi kalpo galveno falsifikatoru un profašistu lomai.

Kara beigu un Uzvaras svētku atzīmēšana/svinēšana Latvijā

Latvijā, kur aktīvi risinājās Otrā pasaules karadarbība, ir daudz piemiņas vietu un karavīru kapsētu, kas ir tās vēsturiskās kultūrvides un atmiņas daļa. Par aizgājušo karu joprojām bieži atgādina satraucošas mediju ziņas par atrastām kara laika sprāgstvielām Latvijas laukos, mežos, arī māju tuvumā, dažkārt pat to pamatos, bēniņos un citur.

Oficiālais Latvijas valsts Otrā pasaules kara un tā upuru atceres dienas rituāls ik gadus notiek 8. maijā. Tā galvenā norises vieta — Rīgas Brāļu kapi, kur ziedus noliek Valsts prezidents, Ministru prezidents, Saeimas priekšsēdētājs, ministri, armijas pārstāvji, ārvalstu diplomāti un citas oficiālas personas. Publikas šajos pasākumos allaž ir bijis ļoti maz. 2010. gadā veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 83,9% respondentu atzina, ka pēdējo piecu gadā laikā nav atzīmējuši Nacisma sagrāves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu 8. maijā.⁵⁰ Šī attieksme liecina, ka lielai daļai Latvijas iedzīvotāju nav skaidras pārliedības par šā notikuma nozīmi pasaules un Latvijas vēsturē.

⁴⁸ Oberländer, E. (2011). Soviet genocide in Latvia? Conflicting cultures of remembrance of Stalin's Policy, 1940–1953. In: Housden, M., Smith, D. J. (eds). *Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion*. Amsterdam; New York: Rodopi. P. 246.

⁴⁹ Sk.: Dubins, B. (2010). Kolektīvās kara atmiņas un nacionālā identitāte mūsdienu Krievijā. 54. lpp.

⁵⁰ SKDS (2010). *Nacionālā identitāte: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa*. LU SZF pasūtīts pētījums. Nacisma sagrāves dienu un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu 8. maijā neatzīmē 87,7% latviešu, 76,8% krievvalodīgo un 88,1% citām etniskajām grupām piederīgo.

Latvijas valsts amatpersonas un ārzemju diplomāti Otrā pasaules kara noslēgumam un nacistu upuru piemiņai veltītajā pasākumā Rīgas Brāļu kapos. 2011. gada 8. maijs. *Vitas Zelčes foto*

Latvijai atgūstot neatkarību, mainījās arī padomju brāļu kapu uzturēšanas kārtība. To kopšana vairs nebija obligāts skolu, kolhozu, padomju saimniecību, uzņēmumu un citu iestāžu pienākums. Turklāt ekonomiskās dzīves izmaiņu gaitā izzuda arī daudzas padomju laika tipiskas saimnieciskās struktūras, kas savulaik rūpējās par brāļu kapiem. Gādība par tiem, tāpat kā par savas teritorijas kārtību, pārsvarā palika pašvaldību ziņā. Latvijas–Krievijas attiecības brāļu kapu jautājumā regulē likums “Par Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanos par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā”, kas ir spēkā kopš 2008. gada 31. jūlija.⁵¹ Ar likumu tika pieņemta un apstiprināta 2007. gada 18. decembrī Rīgā parakstītā Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanās par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā. Vienošanās

⁵¹ Latvijas Republikas Saeima. (2008, 17. jūl.). Likums “Par Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanos par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā”. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 30. jūl.

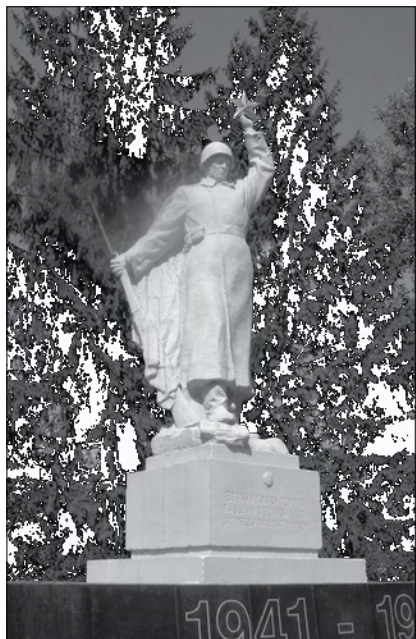
starp Latvijas Republikas valdību un Krievijas Federācijas valdību tika pamatota ar nepieciešamību “nodrošināt tiesības uz mūžīgu mieru karavīriem un civiliedzīvotājiem, kas krituši vai miruši Pirmā pasaules kara laikā un tam sekojošajā karadarbībā (1914–1921) un Otrajā pasaules karā, kā arī represiju upuriem, saskaņā ar starptautisko humanitāro tiesību vispārārstītiem principiem un normām, īpaši ar 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvenciju par kara upuru aizsardzību un šo Konvenciju 1977. gada 8. jūnija Papildprotokolu noteikumiem”.⁵² Gādību par padomju brāļu kapiem ir uzņēmusies Krievijas Federācijas vēstniecība un vietējās pašvaldības.

Padomju Savienības uzvaras Otrajā pasaules karā 60. jubilejas gadā ar Krievijas vēstniecības atbalstu Latvijā tika sakārtoti padomju brāļu kapi (remontēti un pārkrāsoti pieminekļi, sakārtotas apmales, atjaunoti kritušo vārdu uzraksti uz plāksnēm). Nopietnākus restaurācijas darbus, kas ietver plākšņu un apmaļu nomaiņu, Krievija uzsākusi 21. gs. pirmās desmitgades otrajā pusē, piemēram, 2010. un 2011. gada vasarā tie tika veikti Kurzemē.⁵³ 2008. gadā rīkotajā aptaujā 45,7% respondentu uzskata, ka Otrajā pasaules karā kritušo padomju karavīru brāļu kapi ir jāuztur Latvijai, 24,3% — Krievijai, bet 29,3% no aptaujātajiem nav viedokļa.⁵⁴ Brāļu kapi, neraugoties uz to, kādas varas pusē vai par kādu ideju karavīri ir krituši, Latvijas memoriālajā kultūrā kopumā ir iemantojuši cieņas pilnu attieksmi.

⁵² Latvijas Republikas Saeima. (2008, 17. jūl.). Likums “Par Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanos par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā”. *Latvijas Vēstnesis*, 2008, 30. jūl.

⁵³ Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” 2011. gada vasaras zinātniskās ekspedīcijas laikā veiktais novērojums un intervijas ar strādniekiem padomju brāļu kapos. Tuvāk sk.: Ločmele, K., Uzule, L. (2011). Pa pēdējā kara pēdām Kurzemē. Sk.: <http://www.nacionalaidentitate.lv/2011/08/pa-pedeja-kara-pedam-kurzeme/> un <http://www.lu.lv/zinas/t/7271/>

⁵⁴ SKDS (2008). Pētījums par atbildīgumu Latvijā. Tabulas. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 187. lpp. Viedokļu atšķirība etnisko grupu vidū nav pārāk liela. 42% latviešu uzskata, ka padomju brāļu kapi ir jāuztur Latvijai, 28,8% — Krievijai, viedokļa nav 29,3% latviešu. 50,1% krievu atzīst, ka šie kapi jāuztur Latvijai, 17,9% — Krievijai, bet uz šo jautājumu nespēj atbildēt 32% krievu. Citu etnisko grupu piederīgo vidū atbildes sadalījās: Latvijai — 53,5%, Krievijai — 20,2% un atbildes nav — 26,2%.

Padomju brāļu kapi Aucē, Blidenē,
Džūkstē, Kurmenē un Priekulē.
2011. gada vasara.
*Olgas Procevskas, Vītas Zelčes un
Evijas Ziemeles foto*

4. tabula

SKDS veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: Kāda ir Jūsu attieksme pret brāļu kapiem savā apkaimē? (%)

Aptaujātie	Labā	Sliktā	Nezinu šādu vietu	Nav atbildes
Visi	69,4	1,3	13,8	15,5
Latvieši	71,7	1,3	13,3	13,8
Krievvalodīgie	64,1	1,4	14,4	20
Citi	71,8	2,2	15,7	10,3

Pirmajos pēcpadomju gados 9. maija svinības pamatā bija orientētas uz kara veterāniem, kā arī viņu tuviniekiem. Lai gan 90. gadu pirmajā pusē Uzvaras dienas atzīmēšana notika klusāk nekā padomju gados un vēlāk — pēc gadsimtu mijas —, tomēr arī tad pie Uzvaras pieminekļa pulcējās vairāki simti svinētāju, ar dziesmām un dejām uz skatuves, saukļiem un portretiem kā šī notikuma dekorācijām.⁵⁵

Šajā laikā Uzvaras dienas svinēšana lielākoties balstījās uz pašu svinētāju iniciatīvu un organizatoriskajām spējām, tāpēc tajā ir daudz spontanitātes (kā, piemēram, dziedāšana akordeona pavadībā) un maz tādu rituāla elementu, kas prasa koordināciju *no augšas* un ievērojamus finanšu ieguldījumus (piemēram, uguņošana vai vērienīgs koncerts). 90. gadu vidū par Uzvaras svētku organizatoru top 1993. gadā dibinātā Latvijas Sociālistiskā partija. 1995. gadā, atzīmējot kara noslēguma 50. gadadienu, tā izplata īpašu paziņojumu, kurā uzsvērta Sarkanās armijas nozīme nacisma sagrāvē, Latvijas traģēdija šajā karā, Otrā pasaules kara bezjēdzīgums un bažas par vēstures izmantošanu dažādu politisko spēku interesēs.⁵⁶ Latvijas Sociālistiskajai partijai uzņemoties galvenā svētku organizatora lomu, par vienu no centrālajām publiskajām figūrām un runu teicējiem 9. maijā kļūst partijas līderis Alfrēds Rubiks.

⁵⁵ Piemēram, “klātesošajiem līdzī bija vairāki sarkani karogi, pulka plakātu, ko greznoja uzraksti: *Fašizm neproigot!, Kapitalizm – ģermo!* u.tml. Izteiksmīga bija arī līdznesto portretu galerija, kurā lieliski blakus sadzīvoja Pēteris I, vairāki Staļini, Ļeņini un Žukovi. Aplausus izpelnījās Ziemeļrietumu karaspēka dziesmu un deju ansamblis, kas klātesošajiem skandēja un dejoja Krievzemes armijiskās dziesmas un dejas veselās stundas garumā. Priekšnesumus noskatījās arī kāda bērnodārza audzēkņi.” Sk.: Lūsis, O. (1993, 10. maijs). Atcere pie pieminekļa Rīgas atbrīvotājiem. *Neatkarīgā Cīņa*. 1. lpp.

⁵⁶ Рубикс, А. (ред.) (2006). *СПЛ: История в документах*. Рига: Latvijas Sociālistiskā partija. С. 73–75.

Krievijas Federācijas vēstniecības Latvijā veiktā Blīdenes Brāļu kapu (pie Tušķiem) labiekārtošana. 2011. gada augusts. Vitas Zelčes foto

2010. gadā intervijā uz jautājumu “Vai tiešām var teikt, ka 9. maijā Latvija tika atbrīvota?”, A. Rubiks atbild: “Jā, neapšaubāmi!” Viņš ir pārliecināts, ka tā domā arī vairums Latvijas iedzīvotāju. To apliecinot svinētāju publika pie Uzvaras pieminekļa — “tur ir latviešu papildam! Un ar katru gadu vairāk”⁵⁷ Viņš nenoliedz, ka 9. maija pasākumos veterānu kļūst arvien mazāk: “Paliek viena daļa, kas atnāk dzert vai pat par daudz iedzert, un tad ir trešā daļa, kas noliek ziedus un iet projām. Paskatieties pēcpusdienā, ja tā ir darbadiena, — cik daudz nāk jaunatnes, skolēnu, un visu pārējo. Tā ir cilvēku, tā ir Latvijas iedzīvotāju pagātne — grūta, smaga, traģiska, bet viss tas ir jāzina. Nevis vienmēr jāceļ galdā. Viss tas ir jāzina, lai to nepieļautu, lai tas neatkārtotos.”⁵⁸

⁵⁷ Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieku intervija ar Alfrēdu Rubiku. Vietalva, 2010. gada 7. augusts.

⁵⁸ Turpat.

Padomju karavīru kapi un Otrajam pasaules karam veltītie pieminekļi ir viena no galvenajām Latvijas krievvalodīgo kopienas “atmiņas vietām”, kur atspoguļojas priekšstats par tās varonīgo pagātņi, kas var tikt izmantota arī politiskiem nolūkiem. Latvijā krievu valodā iznākošās preses analīze liecina, ka Uzvaras svētku politizācija iesākas 90. gadu otrajā pusē. Šis laiks sakrīt ar nacionālisma pieaugumu Krievijas iedzīvotāju noskaņojumā un ar tā izmantojumu politikā. Pie Uzvaras pieminekļa Rīgā un citās karam veltītajās memoriālajās vietās arvien biežāk sāk parādīties NVS valstu amatpersonas un prokrieviskie Latvijas politiķi. Sākot ar 7. Saeimas vēlēšanām 1998. gadā, galveno svētku organizatoru lomu uzņemas partija “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” (PCTVL), kas intensīvi izmanto 9. maiju arī vēlēšanu pārliecināšanai un piesaistīšanai. Vēlāk, PCTVL ietekmei pakāpeniski samazinoties un pieaugot partiju apvienības “Saskaņas centrs” popularitātei, izmainās arī šo politisko spēku loma Uzvaras dienas svinību organizēšanā. Kopš 2000. gada 9. maija svinības no veterāniem veltītiem svētkiem, kādi tie bija 90. gadu sākumā, nepārprotami mainās politiskās izklaides un kopienas komunikācijas pasākuma virzienā.⁵⁹ 2003. gadā, kad sākās krievu skolu reforma, kuras rezultāta tika palielināta latviešu valodas apguves nozīme un pret ko tika vērstas protesta akcijas, Uzvaras piemineklis Rīgā un tam līdzīgie memoriāli citās Latvijas lielākajās pilsētās kļuva par simbolisko telpu, kur norisinās krievu kopienas politiskās darbības institucionalizācija.⁶⁰ Arī turpmākajos gados padomju Uzvaras pieminekļi kalpo šim nolūkam.

Jāteic, ka attieksme pret PSRS uzvarai veltītajiem pieminekļiem Latvijā ir toleranta. 2008. gadā veiktā aptaujā, atbildot uz jautājumu: vai piemineklis Rīgā Pārdaugavā par godu Latvijas atbrīvotājiem no fašisma un PSRS uzvarai Otrajā pasaules karā ir nojaucams, 17,7% aptaujāto

atbildēja ar “jā”, 62,1% — “nē”, bet 20,2% respondentu nebija sava viedokļa.⁶¹ Ari 2010. gadā veiktajā aptaujā rezultāti ir līdzīgi — vairāk nekā puse respondentu atzina, ka viņu attieksme pret Uzvaras pieminekli Rīgā ir pozitīva.

5. tabula

SKDS 2010. gadā veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: Kāda ir Jūsu attieksme pret Uzvaras pieminekli Rīgā? (%)

Aptaujātie	Labā	Slikta	Nezinu šādu vietu	Nav atbildes
Visi	62,3	17,1	5,1	15,6
Latvieši	46,1	27,4	6,4	20
Krievvalodīgie	84,7	2,3	3	10
Citi	76,8	11,1	5,5	6,5

Tomēr gadu gaitā pieaug ar Uzvaras svētku svinēšanu saistītā spriedze. Kopš 2005. gada diskursīvi vai fiziski konflikti vai vismaz medijos formulētas konfliktu prognozes, to gaidas kļūst par tikpat dabisku notikuma sastāvdaļu kā iepriekš Uzvaras dienas norisei tik raksturīgās veterānu frontinieku dziesmas un klātesošie sarkanie karogi. Nopietnākās atšķirīgo uzskatu grupu sadursmes notiek 2007. gadā. Iespējams, par katalizatoru tam, lai konflikti no diskursīvās sfēras pārietu pie fiziskas attiecību kārtošanas un no verbālām kaujām — pie reālas dūru vicināšanas, kalpo jau pieminētie notikumi kaimiņvalsts Igaunijas galvaspilsētā Tallinā. Tur Igaunijas padomju armijas karavīru piemiņai veltītā monumenta (tautā dēvēta par Bronzas zaldātu vai Bronzas Aļošu) pārvietošana izraisa masu nemierus, kas dažū dienu laikā sagrauj ilūzijas par krievvalodīgo un igauņu savstarpējo integrāciju un izgaismo nesamierināmās pretrunas starp abu kopienu vēstures izpratnēm un identitātēm.⁶²

⁵⁹ Procevska, O. (2010). Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē (1990–2009). Sk.: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/devita-maija-reprezentacija-latvijas-krievvalodigaja-prese-19902009/>

⁶⁰ Hanovs, D., Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (red.). *Robežu paplašināšana: Identitātes un kopienas. Starptautiskās konferences ziņojumi. Rīgā, 2005. gada 9.–12. novembris*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 190. lpp.

⁶¹ SKDS (2008). Pētījums par atbildīgumu Latvijā. Tabulas. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 186. lpp. Ir vērojama viedokļu atšķirība starp dažādam Latvijas iedzīvotāju atmiņu grupām. 24,3% latviešu, 9,5% krievu un 6,2% citām etniskām grupām piederīgo atbalsta pieminekļa nojaukšanu. Pret to ir 51,3% latviešu, 74,7% krievu un 84,1% citu grupu pārstāvju. Uz šo jautājumu nevar atbildēt 24,4% latviešu, 15,8% krievu un 9,7% citu etnisko grupu piederīgie.

⁶² Par to vairāk sk.: Lehti, M., Jutila, M., Jokisipila, M. (2008). Never-Ending Second World War. P. 393–418.

Kopumā Latvijas iedzīvotāju attieksme pret Uzvaras svētkiem nav viennozīmīga, tā atšķiras dažādu etnisko grupu starpā. 2008. gadā veiktajā Latvijas iedzīvotāju aptaujā 47,1% respondentu atzina, ka PSRS uzvaras Otrajā pasaules karā diena 9. maijā ir atzīmējama. 2010. gadā īstenotā socioloģiskā pētījuma dati liecina, ka 9. maiju svin 30,3% Latvijas iedzīvotāju.

6. tabula

2008. gadā SKDS veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: Vai Latvijā, Jūsuprāt, ir atzīmējama PSRS uzvaras Otrajā pasaules karā diena 9. maijā? (%)⁶³

Atbildes variants	Visi	Latvietis/-e	Krievs/-iete	Cits/-a
Jā	47,1	32,5	65,9	70,0
Nē	34	47,9	13,7	23,5
Grūti pateikt/nav atbildes	18,9	19,6	20,5	6,5

7. tabula

2010. gadā SKDS veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: Vai pēdējo piecu gadu laikā esat atzīmējuši Otrā pasaules kara beigas un PSRS uzvaru karā 9. maijā? (%)⁶⁴

Atbildes variants	Visi	Latvietis/-e	Krievvalodīgais/-ā	Cits/-a
Atzīmēju ģimenes vai draugu lokā	10,5	3,7	20,1	15
Apmeklēju publiskus pasākumus	10,9	5,1	19,7	11,1
Atzīmēju abos veidos	8,9	1,8	18,8	14,1
Neatzīmēju vispār	69,5	89,3	40,8	59,8
Nav atbildes	0,2	0	0,5	0

Jāpiezīmē, ka Uzvaras dienas politizācijas tendence vērojama ne tikai Rīgā, bet arī citās Latvijas pilsētās, īpaši Daugavpilī, Liepājā, Rēzeknē. Pēdējos gados arī tur 9. maija pasākuma dalībnieki saņēma

⁶³ SKDS (2008). Pētījums par atbildīgumu Latvijā. Tabulas. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. 186. lpp.

⁶⁴ SKDS (2010). *Nacionālā identitāte: Dimensijas. Vēsturiskā atmiņa*. LU SZF pasūtīts pētījums.

tieši tādus pašus politisko partiju “Saskaņas centrs” un PCTVL logo un saukļiem rotātus karodziņus kā galvaspilsētā.

Uzvaras Lielajā Tēvijā karā 60. gadadienas svinībās 2005. gadā Rīgā un citās Latvijas pilsētās, kur ir lielas krievvalodīgo kopienas, ievērojami pieauga svētku dalībnieku skaits un mainījās to formāts. Uzvaras dienas svētki arvien vairāk attālinājās no to sākotnējās nozīmes, mainījās svētku galvenie varoņi un rituāli. Ik gadu 9. maija uzrunas, parakstu vākšanas kampaņas, rezolūcijas norāda uz attiecīgā laika perioda dienaskārtībā esošiem un/vai ilgstoši “sasāpējušiem” krievvalodīgo kopienas jautājumiem, ļaujot sanākušajiem svētku pasākumu dalībniekiem rast atbalstu un vienoties savos uzskatos par Latviju kā viņu tiesību diskriminētāju vai netaisnīgu PSRS tradīciju pārkāpēju, piemēram, jautājumos par Uzvaras dienas svētku un atceres dienu saraksta, pilsonības (ne)piešķiršanu, latviešu mācību valodas ieviešanu mazākumtautību vidusskolās.⁶⁵ Pieauga svinēšanas vēriens un komercializācija, kas ietvēra profesionālu mākslinieku iesaisti, popkultūras lietojumu, ugunošanu, vides dekorācijas. Svētki ieguva izteiktu brīvdabas festivāla formātu. No kara uzvaras svinēšanas un kritušo pieminēšanas Uzvaras diena Latvijā pakāpeniski transformējās par bijušo padomju pilsoņu/krievu kopienas simboliskās solidaritātes mehānismu, kas ir nozīmīgs nevis ar vēstures notikumu faktiskumu, bet ar to mitoloģijas veidošanu un izmantošanu.⁶⁶ Nereti Uzvaras svētku simboliskā nozīme krievu kopienā tiek salīdzināta ar Dziesmu svētku lomu latviešu kopienā.

Uzvaras svētku organizēšanā var pamanīt arī Latvijas politikajai videi pēdējos gados raksturīgo tendenci deleģēt atsevišķu publisku akciju koordinēšanu no politikajām partijām atvasinātām organizācijām, nevis rīkot tās nepastarpināti ar partijas līdzdalību. Tā par vienu no redzamākajiem organizatoriskajiem spēkiem Otrā pasaules kara beigu 65. gadadienas svinībās kļūst “Saskaņas centra” izveidotā un atbalstītā

⁶⁵ Sk.: Ločmele, K. (2010). 8./9. maija reprezentācija latviešu presē (1991–2009). Sk: <http://szf.lu.lv/lat/petnieciba/petnieciba-szf-nodalas/komunikācijas-studiju-nodala-1/pagatnes-pelni-jeb-latvijas-otra-pasaules-kara-sociala-atmina-un-identitate/89-maija-representacija-latviesu-prese-19912009/>

⁶⁶ Sk.: Procevska, O. (2010). Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē (1990–2009).

Padomju Savienības uzvaras Lielajā Tēvijas karā svinības Rīgā, Pārdaugavā.
2011. gada 9. maijs. *Vitas Zelčes* foto

biedrība “9 May”. Biedrības izveidošanā “Saskaņas centrs” sadarbojies ar jauniešu organizāciju “Mums pa ceļam!” (*Ham no nymu!*), taču tās vadībā atrodas partijas politiķi. “9 May” nodarbojas ar 9. maija svinīgo pasākumu organizēšanu pie Uzvaras pieminekļa, cita starpā viņi ir lielākie Georga lentišu izplatītāji. Organizācija koordinē arī padomju armijas kapavietu sakopšanu (*subotņikus*) visā Latvijas teritorijā. Tomēr par savu galveno darbības virzienu biedrība deklarējusi rūpes par Otrā pasaules kara veterāniem, un organizācijas redzamākā aktivitāte ir ziedojumu vākšana, lai Otrā pasaules kara padomju armijas veterānus varētu apsveikt 9. maijā. Pēc organizācijas sniegtajām ziņām, 2011. gada 9. maijā tikuši apsveikti 3747 cilvēki, dāvanā pasniedzot pārtikas un ikdienas preču paku. Ziedojumu vākšana un pārvaldība notiek sadarbībā ar Pirmo Baltijas kanālu.⁶⁷

130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu atceres rituāls

Latvijas Republikas valstiskuma atjaunošana mainīja arī Sarkanās armijas sastāvā karojošo latviešu publisko diskursu. Latviešu cīņšanās padomju pusē kļuva par neērtu tēmu, par kuru veidot naratīvu bija sarežģīti. Trūka ne tikai zināšanu (jo arī padomju laikā šajā tēmā bija gan daudz nezināmo, gan noklusējumu un melu), bet arī jaunajai politiskajai situācijai atbilstīga ideoloģiska ietvara. To radīt bija/ir sarežģīti, jo tad jāvērtē arī latviešu kolaborācija ar padomju varu, dalība savas valsts iznīcināšanā, brīvprātīgā un uzspiestā sadarbība ar padomju represīvajām struktūrām. Vēsturnieks Tonijs Džads (*Judt*) norāda, ka Austrumeiropas iedzīvotāji pēc komunistisko režīmu sabrukšanas pārdzīvoja sava veida kaunu par to, ka bija spiesti dzīvot šajā režīmā, arī par saviem ikdienišķajiem meliem un neskaitāmajiemniecīgajiem kompromisiem. (Iz)dzīvošanas formāts noteica, ka gandrīz visiem cilvēkiem ātrāk vai vēlāk jāveido kolaboratīvas attiecības ar pastāvošo varu.⁶⁸ Šo pieredzi pēcpadomju pirmajā desmitgadē publiskajā telpā klāja klusums.

⁶⁷ Sk.: <http://www.9may.lv/ru/about/>

⁶⁸ Judt, T. (2002). The past is another country: Myth and memory in post-war Europe. In: Müller, J.-W. (ed.). *Memory and Power in Post-War Europe. Studies on the Presence of the Past*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 173.

130. latviešu strēlnieku korpusa Otrā pasaules kara beigu 50. gadadienai veltītais pasākums Rīgā Ebreju kopienas namā. 1995. gads. *Ineses Spuras personiskais arhīvs*

Jāteic, ka 90. gadu sākumā 130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu organizāciju daudzi līderi (vismaz tie, kuru bērnība un jaunības gadi pirms kara bija pavadīti neatkarīgajā Latvijā) bija kritiski pret padomju iekārtu un atzina, ka padomju režīms Latvijai ir atnesis daudz ļauna — represijas, sovietizāciju, rusifikāciju, cilvēku morālo degradāciju, strādāšanas kultūras sairumu, alkoholismu. 90. gados tika uzsvērts, ka cilvēkiem kara apstākļos ir visai maz izvēles iespēju. Izvairīšanās no mobilizācijas nozīmētu riskēt ar savu tuvinieku drošību. Visai bieži izskanēja arī apgalvojums, ka 130. latviešu strēlnieku korpusa karošana Sarkanās armijas sastāvā ir izglābusi latviešus no daudz lielākām padomju represijām. Ja tā nebūtu bijis, tad, iespējams, latviešus staļinskais režīms viennozīmīgi klasificētu kā fašistus un viņus piemeklētu Krimas tatāru, čečenu, ingušu, balkāru, kalmiku un citu deportēto tautu liktenis.⁶⁹

⁶⁹ Piemēram, sk.: Ūdris, J. (1998, 20. marts). Mēs visu atceramies. Bet jāiet, jādara, jādzīvo tālāk. Klāt Komunistiskā terora upuru piemiņas diena, 25.marts. Lai mēs caur šo dienu kļūtu stiprāki! Latvijas Republikas Valsts prezidents Guntis Ulmanis — “Latvijas Vēstnesim”. *Latvijas Vēstnesis*. Sk.: http://www.vestnesis.lv/index.php?menu=arhivs&laidiens_id=1554&year=1998&month=3&day=20

130. latviešu strēlnieku korpusa piemiņas pasākums Vietalvā. 2007. gada 5. augusts. *Ineses Spuras personiskais arhīvs*

Arī pēc 1991. gada 130. latviešu strēlnieku korpusa veterāni turpināja savas padomju gados iedibinātās tradīcijas — kritušo karavīru kapu apmeklēšanu Latvijā un Krievijā, piemiņas brīdi Brāļu kapos Rīgā, Uzvaras dienas atzīmēšanu. Protams, šie pasākumi bez valsts atbalsta zaudēja savu iepriekšējo mērogu. Daudzos veterānos tas viesā sarūgtinājumu. To radījusi arī varas attieksme. Turklāt kara dalībnieku lielākā daļa jau sasniedza mūža novakaru, viņu rindas strauji ruka.

Intervijas ar 130. latviešu strēlnieku korpusa veterāniem liecina, ka viņu starpā nav vienotas nostājas — piedalīties Uzvaras dienas svinībās, 8. maijā pieminēt Otrā pasaules kara upurus Brāļu kapos vai apmeklēt abus pasākumus. Tomēr korpusa veterāni ik gadus organizēti dodas uz Brāļu kapiem, lai tur pie Svētās uguns atcerētos karu un pēc tam noliktu ziedus pie kritušo biedru atdusas vietām un Mātes Latvijas. Atvaļinātais latviešu gvardes pulkvedis Igors Briežkalns uzsver: “Mēs, frontes karavīri, visu laiku atzīmējām astoto. Jo astotajā no rīta mēs karojam, pusdienā pienāca komanda pārtraukt karu. Devītajā tur nekas nenotika.”⁷⁰ Jau daudzus gadus 8. maijā Rīgas Brāļu kapos norit divi kara noslēguma

⁷⁰ Avotiņš, V. (2009, 9. maijs). Visgudrākie tagad tie, kas nav oduši pulveri [Intervija ar Igoru Briežkalnu]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 3. lpp.

130. latviešu strēlnieku korpusa Otrā pasaules kara noslēgumam un nacisma upuriem veltītais piemiņas pasākums Rīgas Brāļu kapos. 2011. gada 8. maijs. *Vitas Zelčes foto*

atceres rituāli — 130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu organizācijas un Latvijas valsts oficiālais ar augstāko amatpersonu klātbūtni. Šie abi rituāli secīgi nomaina viens otru, bet līdz šim nekad nav notikuši kopā.

Nemainīga, iespējams, pat stiprāka ir bijušo strēlnieku tradīcija ik gadu pirmajā sestdienā sapulcēties Vietalvas Brāļu kapos ārpus Rīgas, lai pieminētu kritušos Sarkanās armijas karavīrus, atcerētos jaunību un sajustu bijušo frontinieku solidaritāti.⁷¹ 130. latviešu strēlnieku korpusa veterānu komemoratīvo pasākumu galvenie atbalstītāji pašlaik ir politiskās apvienības “Saskaņas centrs” sastāvā ietilpstošā Latvijas Sociālistiskā partija un redzamākais organizatoru publiskais pārstāvis partijas līderis Alfrēds Rubiks. Sastapts Vietalvas brāļu kapos, viņš saka: “Šī vieta man ir ļoti svēta, neskatoties uz to, ka cilvēkus, kuru uzvārdi rakstīti uz plāksnēm, nepazīstu, nezīnu, neesmu ar viņiem ticis. Bet es cienu to, ko viņi ir izdarījuši — ziedoja savu jaunību, savu līdz galam neizdzīvoto dzīvi.”⁷² “Mums tā ir sirsdlieta,” stāsta Ingars Burlaks, viens

⁷¹ Piemēram, intervija ar 130. latviešu strēlnieku korpusa veterāni Inesi Spuru. 31.03.2010. Rīga; Novērojums Vietalvas brāļu kapos. 07.08.2010. Vietalva.

⁷² Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieku intervija ar Alfrēdu Rubiku.

no Latvijas Sociālistiskās partijas pārstāvjiem, kuri organizē pasākumus veterāniem un citiem interesentiem.⁷³ Tie notiek regulāri — pēc iepriekš saplānota kalendāra, kurā ierakstītie datumi turpina padomju svētku un atceres dienu tradīcijas. Piemēram, 4. janvārī ir brauciens uz Audriņiem, jūlijā — došanās uz Draudzības kurgānu, augustā — uz Vietalvu, 13. oktobrī — mītiņš Uzvaras parkā u.c. Partija organizē transportu, kāro nepieciešamos dokumentus, piemēram, Draudzības kurgāna apmeklēšanai uz triju valstu robežas, nodrošina mielastu u.c. I. Burlaks akcentē, kas šīs aktivitātes partija uzskata par savu pienākumu un tās nav tikai priekšvēlēšanu politikas sastāvdaļa. Viņš arī norāda, ka Latvijas Sociālistiskā partija cenšas atbalstīt veterānus, ja viņi nonāk grūtā situācijā. Piemēram, sarūpē medicīnisko palīdzību, materiālo pabalstu.⁷⁴

130. latviešu strēlnieku korpusa tradīcijas Latvijas publiskajā telpā paliek gandrīz vai neievērotas. Tikai retu reizi presē (pārsvarā krievu valodā iznākošajā) parādās kāda informācija. Par latviešu strēlnieku memoriālās kultūras atpazīstamību liecina arī 2010. gadā veiktā aptauja. Tajā tika noskaidrota Latvijas iedzīvotāju attieksme pret memoriālu Vietalvā, kas ir viens no nozīmīgākajiem simboliem latviešu karošanai Sarkanās armijas sastāvā pret nacistisko Vāciju. 43,1% no aptaujātajiem atzina, ka šādu memoriālo vietu nezina.

8. tabula

SKDS veiktās aptaujas rezultāti, atbildot uz jautājumu: Kāda ir Jūsu attieksme pret memoriālu Vietalvā? (%)

Aptaujātie	Labā	Slikta	Nezina šādu vietu	Nav atbildes
Visi	32,6	2,1	43,1	22,2
Latvieši	40,8	1	37,9	20,2
Krievvalodīgie	21,6	3,4	50,2	24,7
Citi	23,3	3,2	47,4	26,1

⁷³ Klintas Ločmeles, Olgas Procevskas, Vitas Zelčes intervija ar Latvijas Sociālistiskās partijas pārstāvi Ingaru Burlaku. Rīga, 2010. gada 27. janvāris.

⁷⁴ Turpat.

Arī 130. latviešu strēlnieku korpusa vēstures naratīva veidošana, tāpat kā publiska un patiesa izlīguma rašana starp abās pusēs karojošajiem latviešiem ir nākotnes jautājums.

Uzvaras svētki un krievvalodīgo identitāte

Uzvaras svētku loma un svinēšanas tradīcija ir atšķirīga latviešiem un Latvijas krievvalodīgo lielai daļai. Savukārt Latvijas Republikas jaunais svētku un atceres dienu kalendārs bija svešs lielai daļai krievvalodīgo iedzīvotāju, kas šeit ieradās padomju okupācijas gados. Tas tika uztverts kā svešo vēstures norišu un svētku reģistrs. Krievus un latviešus mazāk šķir etniskā kultūra, valoda un rakstura īpatnības, bet vairāk — priekšstati par 20. gadsimta vēsturi, it īpaši 1939.–1940. gada notikumiem, Otro pasaules karu un padomju režīma laiku. Latviešiem tas ir pāridarījumu laiks, turpretim pēc kara Latvijā no citām padomju republikām iebraukušajiem — Padomju Savienības triumfa un sasnieguma gadi. Etnoloģe Ilga Apine uzsver, ka daudziem Latvijas krieviem tīri psiholoģiski ir grūti pieņemt Latvijas okupācijas faktu,⁷⁵ jo tā atzīšana liek viņiem arī kaut kādā mērā uzņemties atbildību par okupāciju un padomju noziegumiem. Turklāt valstiskumu atguvušajā Latvijā padomju gados ieceļojušie cilvēki nonāca smagā identitātes krīzē. Strauji mainījās viņu juridiskais, politiskais un sociālais statuss.⁷⁶ Faktiski visas padomju periodā funkcionējošās identitātes un nacionālā lepnuma avoti bija sabrukuši. Pozitīvajai, pašslavināšanai pagātnes interpretācijai pārtopot savā pretmetā, tās lietotāju apziņā iegūlās zems pašnovērtējums, kolektīvā dezorientācija, pat mazohisms un aizvainojums.⁷⁷

I. Apine uzsver, ka PSRS tieši krievu apziņā visvairāk tika sakausēta ar padomju ideoloģiju. Viņa raksta: “Komunistiskās ideoloģijas spiediens uz padomju cilvēkiem bija masīvs, ar laiku kļuva rafinētāks un

⁷⁵ Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 94. lpp.

⁷⁶ Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). Grām.: Bleiere, D., Karlsona, A. (sast.). *Letonikas Otrās kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA, LU Latvijas vēstures institūts, Zinātne. 45. lpp.

⁷⁷ Гудков, И. (2004). *Негативная идентичность. Статья: 1997–2002*. С. 147.

savienots ar mitoloģiju, tāpēc arī iedarbīgāks. Tā, piemēram, dažādi mīti par Krievijas vēsturi, krievu tautas varoņdarbiem citu tautu labā glaimoja krievu cilvēkam un dziļi iespiedās viņa apziņā, aizēnojot patiesību par impērijas citām tautām nodarīto ļaunumu.⁷⁸ Padomju periodā krievi Latvijā kļuva par dominējošu etnosu, kalpoja par tās sovetizācijas un rusifikācijas instrumentu. Krievu valodā funkcionēja pārvaldes, saimnieciskā, pakalpojumu, izglītības un mediju infrastruktūra, kā arī padomju komemoratīvā kultūra un mitoloģija. Krieviskā vide bija pašpietiekama un nodrošināja psiholoģisko komfortu. Latvijas kultūra un vēsture tajā dzīvojošajiem krieviem bija un palika sveša arī pēc PSRS sabrukuma, viņi savu identitāti veidoja, balstoties padomju un Krievijas vērtībās.⁷⁹ Pastāvot atsvešinātībai no latviešu kultūrvides (t. sk. vēstures), par Latvijas krievu sociālās atmiņas galveno instrumentu 90. gados joprojām kalpoja padomju vēsture ar tajā ietvertu Latvijas pagātnes falsifikāciju, kodēto neuzticību pret Baltijas tautu kā nacionālistiem un “fašistiem”, padomju režīma pāridarījumu ignorēšana.

Latvijas krievvalodīgo kopienai kā kolektīvās atmiņas kopienai, norāda Deniss Hanovs un Irina Vinnika, piemīt tendence pašizolēties no latviešu atmiņas kopienas un kultūras un politiskā saikne ar Padomju Savienību un Krievijas Federāciju.⁸⁰ Daļas Latvijas krievvalodīgo izpratni par 20. gadsimta vēsturi ietekmē galvenokārt Krievijas sniegtie vēstījumi un vērtējumi, kuru izplatību nosaka Latvijas atrašanās Krievijas mediju, īpaši televīzijas pārraižu telpā.⁸¹ Latvijas krievvalodīgo iedzīvotāju apziņu ietekmē Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā vēstures koncepcija, kura centrā ir lepnums par Krievijas un krievu lomu cilvēces vēsturē un PSRS uzvara Lielajā Tēvijas karā.

⁷⁸ Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21. gadsimts). 46.–47. lpp.

⁷⁹ Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums*. 48.–56. lpp. Arī sk. Nikolaja Kabanova publisko autobiogrāfiju: Кабанов, Н. (2005). *Цена независимости*. Пига: D.V.I.N.A. C. 270–319.

⁸⁰ Hanovs, D., Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. 188. lpp.

⁸¹ Sk.: Pelnēns, G. (ed.) (2010). *The “Humanitarian Dimension” of Russia Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States*. 2nd ed. Riga: CEEPS. P. 182–192.

Padomju armijas ienākšanu Austrumeiropā un Viduseiropā 1944.–1945. gadā mūsdienā Krievijā uzskata par Eiropas tautu atbrīvošanas misiju. Šis noskaņojums ir nostiprinājies arī Latvijas krievvalodīgo vēstures apziņā un ļauj ignorēt Latvijas padomju okupācijas faktu un pāridarījumus latviešiem.⁸² Tas arī rada iespējas Krievijas valdībai izmantot Latvijas krievvalodīgo kopienas, ietekmējot tās atmiņu politiku, un ar tās starpniecību iejaukties Latvijas iekšējās lietās.⁸³

Vērienīgās Uzvaras svētku svinības Rīgā u.c. pilsētās 21. gs. pirmajā desmitgadē veicināja Latvijas krievu etnisko konsolidāciju, vienlaikus liekot tieši PSRS/Krievijas uzvaru karā par galveno savas sociālās atmiņas stūrakmeni. 2010. gada nogalē veiktā aptaujā uz lūgumu: “Nosauciet labāko notikumu 20. gadsimta Latvijas vēsturē”, 30,5% krievvalodīgo norāda, ka tā ir PSRS uzvara Otrajā pasaules karā. Citi Latvijas pagātnes notikumi, viņuprāt, nav spējīgi savā vērtībā konkurēt ar šo uzvaru, liecina aptaujas rezultāti.⁸⁴ Tieši lepnuma radīšana par PSRS/Krievijas vēsturiskajiem sasniegumiem, vispirmām kārtām Uzvaru karā, Latvijas krievvalodīgo identitātē bija viens no tās pēcpadomju krīzes efektīvākajiem risinājumiem, kas arī veicināja šīs kopienas politisko konsolidāciju, solidaritāti un aktivitāti.

Nobeigumā

Svētki ir viena no jomām, kurās Krievija bez lielas piepūles un papildresursiem var ietekmēt Latvijas iedzīvotājus un viņu noskaņojumu. Lielā mērā tas ir, ne vien pateicoties Krievijas mediju telpas klātbūtnei Latvijā, bet arī PSRS periodā izveidotām rituālu praksēm, kas savā šā brīža formātā ir tik spēcīgas, ka daudziem aizēno ar Latvijas valstisko statusu saistītas svētku dienas. Otrajam pasaules karam veltītās

⁸² Dribins, L. (2007). Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. Grām.: Dribins, L. (red.) *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts. 45. lpp.

⁸³ Oberländer, E. (2011). Soviet genocide in Latvia? Conflicting cultures of remembrance of Stalin's Policy, 1940–1953. P. 246.

⁸⁴ Sk.: Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. Grām.: Zepa, B., Kļāve, E. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU SZF SPPI. 42. lpp.

atceres dienas liecina, ka pastāv latviešu un daļas krievvalodīgo kopienu atšķirīgas sevis un savas pagātnes definīcijas un komunikācija par tām starp šīm kopienām ir sarežģīta.

Domājams, ka Uzvaras dienas svinības un to svinētāju un nesvinētāju kopienas tālākā nākotnē gaida transformācijas, taču tuvākajos gados, visticamāk, Uzvaras dienas rituāli pastāvēs aptuveni šādā pat formātā kā šobrīd, iespējams, pieaugs izklaidējošā dimensija un politizācija iekšpolitiski aktīvos periodos (piemēram, Saeimas un pašvaldību vēlēšanu gados).

Padomju Savienības Uzvaras dienas svētki joprojām ir galvenais simboliskais konflikts starp Latviju un Krieviju un latviešu un krievvalodīgo kopienu Latvijā. Tas sakņojās ne vien vēsturē un komemorācijas kultūras atšķirībā, bet arī daļas krievvalodīgo kopienu vēlmē simboliski dzīvot/piederēt Krievijai. Savukārt latviešiem 9. maijs vairāk saistās ar padomju periodu, Latvijas valstiskuma zaudēšanu un mūsdienu sociālajā atmiņā sakņoto neērtības sajūtu par padomju laiku un kolaboracionismu ar padomju režīmu.

16. marta un 8./9. maija reprezentācija presē (1991–2011)

16. MARTA REPREZENTĀCIJA LATVIEŠU PREŠĒ

Aija Rozenšteine

Leģionāru piemiņas diena – 16. marts. Caurlūkojot Latvijas dienas presi (“Diena”, “Neatkarīgā Cīņa”/“Neatkarīgā Rīta Avīze”, “Lauku Avīze”/“Latvijas Avīze”) latviešu valodā un analizējot materiālus par leģionāru piemiņas dienas un ar to saistīto notikumu atainojumu divdesmit gadu garumā, veidojas mediju tekstu radīts stāsts, kura galvenie varoņi nav leģionāri, bet gan laikrakstu pozicionētā Latvijas politika un vēstures izpratne.

Pētījums aptver Latvijas dienas laikrakstu latviešu valodā “Diena”, “Neatkarīgā Cīņa”/“Neatkarīgā Rīta Avīze” un “Lauku Avīze”/“Latvijas Avīze” satura analīzi 14.–18. martā laikposmā no 1991. gada līdz 2011. gadam.

“Laiks nolīdzina asumus”¹? (1991–1997)

Leģionāru piemiņas diena latviešu presē no 1991. gada līdz 1997. gadam attēlota atbilstoši tālaika noskaņojumam un attieksmēm – rāmi un bez ažiotažas. Publikācijas laikrakstos liecina par cērību uz samierināšanos, par zaudējumu un guvumu apzināšanu, par vērtību pārvērtēšanu. 1992. gadā “Neatkarīgās Cīņas” pirmajā lappusē uzsvērts: *“Laiks nolīdzina asumus, un saskarsmes punkti jāmeklē bez kategoriska nolieguma vai slavināšanas. Maza būdama, jautāju tēvam:*

¹ Čerkašina, M. (1992, 17. marts). No gadu attāluma. *Neatkarīgā Cīņa*. 1. lpp.

“Ja būs karš, kas mums palīdzēs?” Toreiz tā arī nesapratu, ko nozīmē viņa atbilde par graudiņu starp dzirnakmeņiem — Austrumiem un Rietumiem.”²

Sekojoš mediju ziņu izklāstam, šķiet, ka publiskajā telpā tiešām iespējama samierināšanās un kvalitatīvi vēstures faktu skaidrojumi. 1993. gadā laikrakstā “Diena” ievietota BNS ziņa: “Ar aicinājumu 16. martā atzīmēt latviešu SS leģiona 50. gadskārtu pie sabiedrības griezušās astoņas organizācijas — Nacionālo karavīru biedrība, Latvijas zemessardze, LNNK, Kara muzejs, Brāļu kapu komiteja, “Daugavas Vanagi”, Latviešu virsnieku apvienība un Politiski represēto apvienība. Aicinājums pamatots ar nepieciešamību atzīt latviešu leģiona nopelnus cīņā pret padomju okupāciju. Dokumentā teikts, ka latviešu leģionu var uzskatīt par Latvijas nacionālās armijas turpinājumu.”³

1993. gadā presē, kad tiek atzīmēta Latviešu leģiona izveides piedesmitā gadadiena, informācija par šo notikumu ir mierīga un lietišķa. Prese apraksta svarīgākos notikumus — valsts karoga pacelšanu Rīgas pils Svētā Gara tornī, piemiņas brīdi Rīgas Tehniskās universitātes aktu zālē, latviešu leģionam veltītas izstādes atklāšanu Latvijas Kara muzejā, ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa un svētbrīdi Brāļu kapos.⁴ Turklāt laikrakstā “Diena” lasāma ļoti būtiska piezīme: “Pēc Otrā pasaules kara latviešu ieroču SS vienību cīnītāji netika atzīti par kara noziedzniekiem.”⁵

Nākamajos gados laikrakstos parādās nelielas ziņas un fotogrāfijas no atceres pasākumiem. Bieži šī informācija ievietota pēdējās lapās, tomēr dažkārt lasāmi arī plaši atmiņstāsti, vēsturiski apraksti un skaidrojumi, kuros tiek meklēta atbilde: kāpēc latvieši karoja leģionā? 1994. gadā Nacionālās aizsardzības akadēmijas mācībspēks Aivars Pētersons sniedza savu skaidrojumu par latviešu atrašanos vācu armijā: “Pirmais boļševiku veiktais okupācijas gads, saukts par Baigo gadu, masu slepkavības un vergu darbos izvestie, tas viss izraisīja ienaida un pretestības reakciju latviešu tautā. Lūk, kāpēc tik daudz latviešu brīvprātīgo

bija vācu armijā. Viņi bija gatavi iet kaujas laukā, lai atriebtu nomocītos un daudzus tūkstošus uz Krievijas tālajām nomalēm vergu darbos izsūtītos tuviniekus. [...] šos karavīrus nodēvēja par brīvprātīgajiem. Lai gan tāds apzīmējums ir visai nosacīts, jo daudzi no viņiem bija spiesti rekrutēties, lai izvairītos no ieslodzījuma koncentrācijas nometnē vai badanāves ka-
ragūstekņa stāvoklī.”⁶

Tomēr 1995. gadā presē pamanāmas bažas, ka “mūs var nesaprast”, jo laikā, kad notiek gatavošanās svinēt 50. gadadienu kopš uzvaras pār nacistisko Vāciju, Latvijā paredzēta ģenerāļa Rūdolfa Bangerska pārapbedīšana. Laikrakstā “Neatkarīgā Cīņa” lasāms: “Ar gandrīz simtprocentīgu pārliecību var apgalvot, ka leģionāru vadoņa R. Bangerska pārapbedīšana izraisīs uzmanību ārvalstīs un tā saucamie reālpolitīki nekautrēsies izmantot šo faktu dažādu spekulatīvu nostāju pamatošanai. Taču par citzemju izpausmēm svarīgāka lieta ir mūsu pašu pozīciju noskaidrošana saistībā ar ģenerāļa Bangerska un visu leģionāru kopuma darbību, likteni.”⁷ Savukārt “Lauku Avīze” rubrikā “Vēsture” publicē tam laikam skarbu stāstu par to, ka, kara beigām tuvojoties, “padomju kara spēks Latvijā ienāca ar savām tradīcijām: zagšanu, laupīšanu ...”⁸

Arī turpmāk laikrakstos manāmi daži vēsturiskās situācijas skaidrojumi, bet nav vērojams, ka Latvijas mediju telpā veidotos pamatota un stabila nostāja “leģionāru jautājumā”, lai gan savu diskursu uztur gan Latvijas Nacionālo karavīru biedrība, gan nacionālā organizācija “Daugavas Vanagi”. Tās vadītāja Rolanda Kovtuņenko uzrunu 1996. gada atceres pasākumā citēja arī laikrakstā “Neatkarīgā Rīta Avīze”: “Mums bieži pārmet, ka esam kalpojuši citai varai. Tas nav tiesa. Mēs varējām izveidot leģionu, izmantojot vācu bruņojumu. Leģions visā latviešu tautas pastāvēšanas laikā bijusi vislielākā militārā organizācija. Leģionā cīnījās 10% Latvijas iedzīvotāju, un tā ir, ja apmelo Latviešu leģionu, tad apmelo visu latviešu tautu.”⁹

Apkopojot lasīto, var secināt, ka laikposmā no 1991. gada līdz 1997. gadam leģionāru piemiņas dienas pasākumi laikrakstu slejās

² Čerkašina, M. (1992, 17. marts). No gadu attāluma. *Neatkarīgā Cīņa*. 1. lpp.

³ BNS. (1993, 10. marts). Aicina atzīmēt leģiona gadskārtu. *Diena*. 7. lpp.

⁴ Lūsis, O. (1993, 17. marts). Daudzviet Latvijā... *Neatkarīgā Cīņa*. 1. lpp.

⁵ Miķelsone, A. (1993, 17. marts). Leģions svin savu 50. atceres gadadienu. *Diena*. 1. lpp.

⁶ Pētersons, A. (1994, 15. marts). Latviešu karavīri Volhovas purvos. *Neatkarīgā Cīņa*. 6. lpp.

⁷ Medenis, Dz. (1995, 16. marts). Piedot — vai nepiedot? *Neatkarīgā Cīņa*. 1. lpp.

⁸ [B. a.]. (1995, 17. marts). Kā “atbrīvotāji” Latvijā laupīja. *Lauku Avīze*. 32. lpp.

⁹ Pāpārde, I. (1996, 18. marts). Atceroties latviešu leģionārus. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 8. lpp.

attēloti kā visparastākie Latvijas dzīves notikumi. Tiem pievērsta salīdzinoši neliela preses uzmanība. Dažkārt prese tiecas radīt leģiona pozitīvas reprezentācijas, ne tikai piedāvāt piemiņas un sēru diskursu. Vērojami arī centieni leģionārus tēlot ikdienišķās attiecībās, ikdienišķās situācijās, piemēram, 1994. gadā pie nelielas ziņas laikraksta pirmajā lapā ar nosaukumu “Piemiņas dienu svin leģiona cīnītāji” ievietota fotogrāfija, tajā redzami trīs vīri, aplūkojot kādu fotogrāfiju, kura izraisa viņos pārsteigumu un smaidu.¹⁰ Citā laikrakstā – ziņa par piemiņas pasākumu ievietota rubrikā “Sīka, bet ļoti noderīga informācija, reizēm nenopietna”, kas neliecina par necieņu, bet demonstrē laikrakstu nostāju, piešķirot šiem pasākumiem mediju rutīnas dabu. Šajā periodā latviešu presē nav akcentēts, ka leģionāru piemiņas pasākumi un valsts attieksme pret tiem būtu izraisījuši kādu īpašu rezonansi Austrumos vai Rietumos.

“Starp dzirnakmeņiem” (1998–2004)

1998. gadā 16. marts un leģionāru piemiņas pasākumi latviešu valodā iznākošajā presē ieguva jaunu nokrāsu. Laikraksti tos ataino saistībā ar 3. martā notikumiem Rīgas centrā, uzvirtojot domstarpībām starp piketētājiem pret sociālajiem apstākļiem un policiju. Krievijas medijiem tas deva iespēju izplatīt paziņojumus, ka Latvijā “zvērīgi sit krievu pensionārus”. Tādēļ jau pirms 16. marta pasākumiem mediji atspoguļo valsti valdošo saspringto gaisotni, sasteigtos lēmumus, kuri izraisīja reakciju sabiedrībā. Latvijas laikraksti fiksē šo situāciju un citē Latvijas Nacionālo karavīru biedrības priekšsēdētāja Nikolaja Romanovska izteikumu par leģionāru piemiņas pasākumu norisi: “Ļoti žēl, ka valdībā atrodas cilvēki, kas ar nodevīgiem lēmumiem aizliedza te piedalīties tiem, kam būtu jāpiedalās.”¹¹

1998. gadā Latvijas krievvalodīgie mediji bija radījuši plašu ažiotāžu, tādēļ pasākumā iesaistījās aptuveni trīs reizes vairāk cilvēku

nekā iepriekš, savukārt latviešu prese dokumentē notikumu gaitu: “[..] pie “Laimas” pulksteņa leģionāru gājienu sagaidīja piketētāji ar plakātiem “Fašizms ne projāot” (фашизм не пройдёт)”¹² un līdzīgiem, kad gājiens devās pie Brīvības pieminekļa, pūli metās kāds pavecs cilvēks, kurš ar saukļiem, kas vērsti pret fašismu, kaisīja pār leģionāru galvām burkānus.”¹³ Mediju telpas nokaitētajā gaisotnē laikraksti publicē informāciju, ka Valsts prezidents Guntis Ulmanis izplatījis paziņojumu, kurā “izsaka asu nosodījumu ekstrēmistiski noskaņotajai cilvēku grupai, kas ar cilvēka cieņu aizskarošiem izsaučieniem un rīcību traucēja Latvijas varas iestāžu atļauto leģionāru pasākumu pie Brīvības pieminekļa.”¹⁴ “Lauku Avīze” rubrikā “Vēsturiska lasāmviela” pauž savu nostāju: “Mākslīgo sašutumu, kas sacelts krieviski rakstošajā presē par iedomātās nacistu organizācijas “Waffen SS” gaidāmajām plaša mēroga aktivitātēm Leģiona dienas atzīmēšanā, smieklīgu padara tieši tā pēkšņums. It kā leģionāri jau vairākus gadus nebūtu kopuši cīņu biedru kapus, likuši ziedus Brīvības pieminekļa pakājē. Leģions kļuvis par Latvijas tautas Ahileja papēdi.”¹⁵

1999. gadā mediji pašam leģionāru piemiņas dienas notikumam velta mazu vērību, uzmanības centrā ir Saeimas un valdības pārstāvju piedalīšanās/nepiedalīšanās atceres pasākumos. “Dienā” teikts: “Nacionālo bruņoto spēku (NBS) vadībai aizsardzības ministrs Ģirts Valdis Kristovskis ieteicis nepiedalīties.”¹⁶ Laikraksts akcentēja, ka iepriekšējā gadā NBS komandierim Jurim Dalbiņam šis gājiens bija maksājis amatu. “Dienā” arī fiksēts, ka “16. martā ārpus valsts komandējumā būs 22 Saeimas deputāti, kuru vidū ir arī Saeimas priekšsēdētājs Jānis Straume, kā arī astoņi valdības locekļi – Ģirts Kristovskis, Valdis Birkavs, Kārīna Pētersone, Vladimirs Makarovs, Inese Vaidere, Jānis Gaigals,

¹⁰ Jagodkina, L. (1994, 17. marts). Piemiņas dienu svin leģiona cīnītāji. *Diena*. 1. lpp.

¹¹ Tihonovs, J., Prokopova, E. (1998, 17. marts). Šogad leģionu piemin saspringtā gaisotnē. *Diena*. 3. lpp.

¹² Fašisms netiks cauri (krievu val.).

¹³ Tihonovs, J., Prokopova, E. (1998, 17. marts). Šogad leģionu piemin saspringtā gaisotnē. *Diena*. 3. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ Lemešonoks, D. (1998, 14. marts). “Zvēru būt uzticīgs Ādolfam Hitleram...”. *Lauku Avīze*. 11. lpp.

¹⁶ Galzons, E., Nagle, G. (1999, 16. marts). Drošības struktūras stingri brīdina ekstrēmistus. *Diena*. 1. lpp.

*Ingrīda Labucka un Guntars Krasts.*¹⁷ Savukārt Valsts prezidents Guntis Ulmanis mainījis nostāju un atzinis, ka “16. marta oficiālā noteikšana bijusi viņa un Saeimas kļūda, šo dienu kā savus svētkus nepieņem padomju armijā karojušie latvieši, un arī vēsturnieki par visu karavīru godināšanai piemērotāku uzskata 11. novembri”.¹⁸ Vēl krasāk un atklātāk šo attieksmes maiņu nosodījusi “Lauku Avīze”, publicējot karikatūru, kurā milzīgs vilnis — 16. marts — nāk pār uzvalkos tērptiem, portfelišus sargājošiem izmisušiem ļaudīm, tie glābjas kā var — citi peldot, citi mēģinot pieķerties virvju kāpnēm, lai iekļūtu glābēju helikopterī.¹⁹ “Lauku Avīzē” lasāms: “Skaidrs, ka tie ir leģionāri, kas vēlas, un viņu pēcteči tāpat, pieminēt 16. martu kā leģiona smagāko kauju dienu atceri. Un neviena komisija un neviena vara viņus nepiedabūs domāt par savu cīņu citādāk kā par cīņu pret staļinisma režīma atgriešanos Latvijā. [...] Domāju, ka prezidenta un valdības “kļūdu labojumi” nav tik daudz saistīti ar vēsturi, cik ar šodienas politisko un ekonomisko konjunktūru.”²⁰

Šķiet, ka 1999. gadā visā latviešu valodā runājošajā un rakstošajā mediju telpā manāma neiecietība pret oficiālo nostāju, arī “Neatkarīgā Rīta Avīze” raksta: “Sabiedrība tomēr ir guvusi vērtīgu atziņu no visām kaislībām ap 16. martu un veco leģionāru vēlmes atgādināt par savu likteni 20. gadsimta beigū Latvijai. Sirmie vīri, varbūt paši negribot, nepielūdzami atgādina, ka mēs, lai kā arī censtos, nevaram nekur aizbēgt no savas vēstures, nevaram tās nepatīkamo daļu iebāzt kā neizdevušos fotogrāfiju dziļi atvilktņē zem vecām vēstulēm vai kā nobružātu kumodi pārkrāsot sev tīkamā krāsā. Nacistu valdīšanas laiks Latvijā no 1941. līdz 1944./1945. gadam ir tās lappuses mūsu tautas vēsturē, kuras pāršķiram nelabprāt un kaunamies pieminēt — tāpēc arī Latvijas nelabvēļiem ir tik vienkārši mūsu valsti pazemot.”²¹ Taču jau nākamajā dienā “Neatkarīgā

Rīta Avīze” pirmajā lapā publicē centrālo rakstu, kurā teikts: “*Kaut gan paši Latviešu karavīru atceres dienas dalībnieki, piedalīdamies pasākumos pie Brīvības pieminekļa, ir svēti pārliecināti, ka viņi ir PAR Latviju, patiesībā ar savu rīcību viņi ir bijuši PRET Latvijas ekonomiku, PRET Latvijas integrāciju Rietumu sabiedrībā, PRET Latvijas kā civilizētas un modernas valsts tēlu, PRET Latviju.*”²² Arī laikrakstā ievietotās fotogrāfijas parakstā pārmests *Tēvzemiešu* lideriem Tabūnam, Dobelim un Ķimenim, ka viņi neuztraucas par to, ko rakstīs pasaules avīzēs, savukārt “Diena” publisko aptaujāto pasākuma dalībnieku viedokli, ka valdības un prezidenta norobežošanās no 16. marta viņi uzskata par tautas nodevību.²³

Salīdzinot ar 1999. gada publikācijām, 2000. gadā medijos lasāms, ka bez īpaši sakāpinātas intereses un augstāko valsts amatpersonu līdzdalības tiek gaidīts ikgadējais leģionāru gājiens Rīgas centrā, kā arī citi piemiņas pasākumi, par kuriem Saeima pēdējo gadu laikā diametrāli mainījusi viedokli, jo iepriekšējos gados tas izraisījis negatīvu reakciju lavīnu ārvalstīs. “Dienā” teikts, ka “*Saeimā pieņemts lēmums svītrot 16. martu jeb Latviešu karavīru atceres dienu no oficiāli svinamo dienu saraksta, taču Nacionālo karavīru biedrība, tāpat kā citus gadus, caur Rīgas centru rīkos leģionāru gājienu pie Brīvības pieminekļa un prognozē gan lielu cilvēku atsaucību, gan negatīvu Krievijas reakciju. Augstākās valsts amatpersonas leģionāru atceres pasākumos nepiedalīsies — Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga atzinīgi novērtējusi 16. marta kā svinamās dienas atcelšanu un visus latviešu karavīrus aicina pieminēt 11. novembri.*”²⁴ Presē minēts arī ārlietu ministra Induļa Bērziņa izteikums: “*Latvijas oficiālajām varas iestādēm ir jābūt skaidrai pozīcijai šajā jautājumā — politīķu pienākums ir rūpēties ne tikai par pagātņi, bet savas tautas drošību nākotnē.*” Viņš “Dienai” atzinis, ka šis nav jautājums par Latvijas vēstures izskaidrošanu, jo tā pasaulē ir pietiekami zināma, “*starptautiskās sabiedrības attieksme pret šo datumu ir skaidra —*

¹⁷ Galzons, E., Nagle, G. (1999, 16. marts). Drošības struktūras stingri brīdina ekstrēmistus. *Diena*. 3. lpp.

¹⁸ Ločmele, N. (1999, 16. marts). Par leģionāru godināšanu latviešu un cittautiešu domas atšķiras. *Diena*. 3. lpp.

¹⁹ Šļūka, G. (1999, 16. marts). Šodien, Latviešu karavīru atceres dienā, dažādos komandējumu ārpus valsts atrodas 22 Saeimas deputāti un puse ministru. *Lauku Avīze*. 6. lpp.

²⁰ Krustiņš, V. (1999, 16. marts). Politisks darījums. *Lauku Avīze*. 4. lpp.

²¹ Lemešonoks, D. (1999, 16. marts). Kas slēpjās aiz biežajiem aizkariem? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.

²² [B. a.]. (1999, 17. marts). Kā izravēt ierakumus. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 1. lpp.

²³ Ločmele, N., Galzons, E. (1999, 17. marts). Leģionāru gājiens norit bez incidentiem. *Diena*. 3. lpp.

²⁴ Ločmele, N. (2000, 14. marts). Augstākās valsts amatpersonas neatbalsta leģionāru gājienu. *Diena*. 1. lpp.

tas tiek asociēts ar latviešu līdzdalību karā Vācijas pusē, un sevišķi tiek uzsvērtā Arāja komandas līdzdalība holokaustā”.²⁵

Brīdī, kad šķiet, ka darīts viss, lai pieklusinātu negatīvos izteikumus par Latviju un leģionāru piemiņas dienas atzīmēšanu, “Diena” atgādina, ka ārzemju presē atkal parādās virsraksti “Kur nacisti ir varoņi”, “Esesieši atkal maršēs Rīgā”, “Mainām čekistu pret fašistu”, jo “[..] šoreiz leģionāru godināšanai jaunu kontekstu radījušas nesenas prāvas pret padomju kara noziedzniekiem, kas tiek pretstatītas nepārlicinājumiem Latvijas mēģinājumiem izmeklēt Arāja komandas vīru iespējamo līdzdalību genocīdā”²⁶. N. Ločmele min, ka LETA ziņojusi: “Krievijas prezidenta v.i. Vladimirs Putins trešdien izmantojis atbildes vēstuli uz ASV kongresmeņu un senatoru bažām par antisemitisma izpausmēm Krievijā, lai aicinātu ASV asi nosodīt to valstu valdības, kurās tiek vajāti veterāni-antifašisti, kamēr bijušos nacistus šīs valstis saudzē. Cits Krievijas prezidenta kandidāts, Kemerovas apgabala gubernators Amangeldi Tuļejevs nācis klajā ar asu nosodījumu par sarkanā partizāna Vasīlija Kononova notiesāšanu, aicinot tādēļ ieviest ekonomiskās sankcijas pret Latviju.”²⁷ Žurnāliste mudina aizdomāties, ka šādi draudi, procesu pārrāzējumi un Latvijas nostādīšana grēkāža lomā ir raksturīgi gadsimtu mijas politiskajai situācijai. Tas, ka 2000. gadā leģionāru piemiņas dienas izraisītie notikumi un domu izteikumi kļūst par mediju dienaskārtības nopietnu sastāvdaļu, liecina to pozicionējums “Lauku Avīzē”, kur rubrikā “Mūsu vēsture” ievietots plašs raksts “Kā Latvija gatavojās aizstāvēties un kas notika 1944. gada 16. martā”.²⁸ Savukārt apjomīgā reportāžā izklāstīts, “kas notika 2000. gada 16. martā – citiem piemiņas diena, citiem izrāde”.²⁹ 2000. gadā 16. marts jau kļuvis par mediju īpašu notikumu.

2001. gadā laikrakstos vērojamas tendences turpināt skaidrot leģiona nozīmi Latvijas vēsturē³⁰ un vienlaikus arī fiksēt notikumu attīstību. Piemēram, “Dienā” lasāms: “Restaurācijas darbu dēļ izpaliekot iepriekšējos gados tradicionālajam gājienam uz Brīvības pieminekli, latviešu karavīru atceres dienas pasākumi aizritēja klusi un bez starpgadījumiem.”³¹ Tāpat “Neatkarīgā Rīta Avīze” klāsta, ka ažiotaža ap leģionāriem ir noplakusi un leģionāru jautājums samilst tad, ja šo jautājumu īpaši kustina. Savukārt “Lauku Avīze” publicē krievu vēsturnieka Borisa Sokolova rakstu par Otrā pasaules kara noslēpumiem, kurā minēts: “.. nevis bijušo pārinodarījumu aizmiršana, bet gan tikai piedošana un “izsmelšana” var pavilkt svītru pašam iznīcinošākajam no visiem – Otrajam pasaules karam.”³²

2002. gadā “Lauku Avīzē” lasāms: “Jo tuvāk nāk 16. marts, jo lielāki uztraukumi dažādās nometnēs par to, vai šajā dienā jāiet gājienā, vai ir jāpiedalās leģionāru atceres pasākumos. Izskatās pat, ka daži politiķi labprāt redzētu tādu kalendāru, kur 15. martam uzreiz seko 17. marts. [..] Leģionāri vienojās, ka iztiks bez gājiena “Latvijas neatkarības un nākotnes dēļ”. Taču turpmāk viņi veltīšot daudz vairāk pūļu, lai panāktu, ka valstiski tiek atzīts, ka padomju režīms ir tikpat noziedzīgs kā fašisms un šā režīma noslepkavotie ir tādi paši upuri kā nacistu nogalinātie. Turklāt leģionāri ir apņēmības pilni pieprasīt, lai beidzot valsts oficiāli izskaidro, ka leģionāri nav fašisti, ka viņi cīnījās pret staļinismu, nevis par nacismu.”³³ “Lauku Avīzē” publicēts arī Latviešu virsnieku apvienības vadītāja Nikolaja Skujas teiktais: “Šobrīd man 16. marts asociējas ar nelietībām, kas patlaban notiek. Valstsvīri un daudzi cilvēki, kurus es cienu, politikas dēļ ir nolieguši šo dienu.”³⁴

Mediji seko vispusīgai notikumu attīstībai, publicē arī Simona Vizontāla centra direktora Efraima Zurofa paziņojumu, kurā “Zurofa kungs neslēpj gandarījumu, ka 16. marta gājieni netiks atļauti, taču

²⁵ Ločmele, N. (2000, 14. marts). Augstākās valsts amatpersonas neatbalsta leģionāru gājieni. *Diena*. 4. lpp.

²⁶ Ločmele, N. (2000, 16. marts). Leģionāru nosodītājus uzkurina Kononova un Kalēja lietas. *Diena*. 4. lpp.

²⁷ Turpat.

²⁸ Neiburgs, U. (2000, 16. marts). Kas notika 1944. gada 16. martā? *Lauku Avīze*. 7. lpp.

²⁹ Antonevičs, M. (2000, 18. marts). Kas notika 2000. gada 16. martā? *Lauku Avīze*. 5. lpp.

³⁰ Prokopova, E. (2001, 16. marts). Vēl viena liecība par latviešu leģionu. *Diena*. 3. lpp.

³¹ Liepkalns, R. (2001, 17. marts). Leģionārus piemin bez gājiena un ažiotažas. *Diena*. 4. lpp.

³² Daukšts, B. (2001, 17. marts). Krievu vēsturnieks: Maskavai jāatvainojas Baltijas valstīm. *Lauku Avīze*. 11. lpp.

³³ Kalas, M. (2002, 14. marts). 16. marts kā karsts kartupelis. *Lauku Avīze*. 3. lpp.

³⁴ Rācenis, U. (2002, 16. marts). Leģionāri pieminēs sirdis. *Lauku Avīze*. 3. lpp.

tajā pašā laikā velk paralēles starp latviešu leģionāriem un Osamu bin Ladenu”.³⁵

Medijos fiksēts, ka 2002. gada 16. marts saistās ar jaunu pavērsienu — pasākumus sāk pieteikt nacionālradiķālas organizācijas — jauniešu organizācija “Klubs 415”, jauniešu apvienība “Visu Latvijai!”³⁶ turklāt “saskaņā ar Drošības policijas rīcībā esošo informāciju, sestdien pie Brīvības pieminekļa plānojuši ierasties arī prokrievisko radikālo organizāciju pārstāvji”.³⁷ Paši leģionāri žurnālistiem atzinuši, ka “atceres diena kļuvusi pārāk politizēta”.³⁸

Arī 2003. gadā medijos turpinās iepriekšējos gados aizsāktā “vēstures skaidrošanas” kampaņa, bet 2004. gadā “Diena”, paužot valsts oficiālo viedokli, publicē Valsts prezidenta kancelejas dibinātās Latvijas Vēsturnieku komisijas paziņojumu par latviešu leģiona vēsturi. Tajā teikts, ka Latvija noraida “Krievijas pārmetumus par latviešu leģionāriem kā kara noziedzniekiem”.³⁹ Publikācijā minēts, ka “vēstures skaidrojums tulkots krieviski un angļiski, un Ārlietu ministrija to izplatījusi Latvijas vēstniecībām, lai tām būtu fakti, uz ko balstīties, ārvalstīs skaidrojojot Latvijas iedzīvotāju daļas aktivitātes leģiona atceres dienā”.⁴⁰ Savukārt “Latvijas Avīzē” lasāms Latvijas Vēsturnieku komisijas oficiālā viedokļa teksts, kurā uzsvērts: “Latviešu ieroču SS divīzijas nav pielīdzināmas vācu ieroču SS vienībām. Latviešu leģiona piederība SS bija formāla. Latviešu karavīri nebija ne nacistiskās partijas biedri, ne SS organizācijas locekļi. ASV pārvietoto personu komisija 1950. gadā norādīja: “Baltijas ieroču SS vienības (Baltijas leģioni) to mērķa, ideoloģijas, darbības un sastāva kvalifikācijas ziņā ir uzskatāmas par savrupām un no vācu SS atšķirīgām vienībām, kādēļ komisija tās neuzskata par ASV valdībai naidīgu kustību.””⁴¹

³⁵ Arāja, D. (2002, 15. marts). Vecie karavīri neaicinās demonstrācijas gaidītājus. *Diena*. 3. lpp.

³⁶ Mēters, A. (2002, 16. marts). Leģionāru piemiņas dienā iespējami nesankcionēti gājieni. *Diena*. 1. lpp.

³⁷ Turpat. 4. lpp.

³⁸ Kļavis, R., Prokopova, E. (2002, 18. marts). Leģionāru piemiņas diena — bez nopietniem incidentiem. *Diena*. 4. lpp.

³⁹ Arāja, D. (2004, 16. marts). Leģiona atceres dienā jauniešu akcijas tomēr gaidāmas. *Diena*. 1. lpp.

⁴⁰ Turpat. 5. lpp.

⁴¹ Feldmanis, I., Kangeris, K. (2004, 15. marts). Patiesība par Latviešu SS brīvprātīgo leģionu. *Latvijas Avīze*. 5. lpp.

Laikposmā no 1998. gada līdz 2004. gadam latviešu mediji tiecas vērtēt un pārvērtēt Latviešu leģiona piemiņas dienas diskursu, lielā mērā atzīstot, ka mūsdienu Latvijas politiskās un ekonomiskās intereses, starptautiskais prestižs ir svarīgāks nekā vēstures netaisnība. Šīs situācijas radītais diskomforts fragmentē notikumu atainojumu un tā interpretāciju dara neskaidru.

“Politiskais teātris” (2005–2011)

2005. gada 16. martā mediji ar interesi seko notikumu attīstībai, jo leģionāru piemiņas dienas pasākumi kļūst īpaši teatrāli. Jau iepriekšējā gadā “Neatkarīgā Rīta Avīzē” vērsa uzmanību uz jaunajām tendencēm: “*Sirmgalvjī vēlas ar klusuma brīdi pieminēt savus zaudētos biedrus, karā kautos un padomju represiju dzīrnās maltos. Savu kāvu gaismā zudušo, svešu kungu nolauptīto jaunību un izpostīto dzīvi. Šīs tiesības viņiem neviens nevar liegt. Un šis klusums nav domāts tam, lai kāds sāktu bļaut: “Re, ļaudis, kāds es kruts letiņš! Nākamreiz noteikti balsojiet par mani!”*”⁴² Par galveno ziņu kļūst apvienības “Visu Latvijai!” pie Brīvības pieminekļa veidotā karogu aleja, organizācijas “Dzimtene” un PCTVL aktīvistu kostīmi — cietumnieka tērps — un Latvijas karogu apmētāšana ar olām. Žurnālists Askolds Rodins “Dienā” raksta: “*Ir cilvēki, kas 16. martu vēlētos padarīt par naida dienu. [...] Vecie karavīri nekad nav prasījuši, lai viņus slavētu, un saltā mierā uztvēruši pēlėjus. Gan vieni, gan otri uzradušies paši. Rīgā viena radikāla latviešu jauniešu organizācija plāno veidot pie Brīvības pieminekļa karogu aleju, cita — rīkot gadskārtējo gājienu no Okupācijas muzeja līdz Brīvības piemineklim. Krievu radikāļu organizācija “Dzimtene” — krievu nacionālā apvienība, nokavējusi piketa pieteikuma iesniegšanas termiņu, sola pulcēt savus biedrus “kā garāmgājėjus”. Pikets būs, atbildīgo nebūs. [...] apelēt pie abu pušu radikāļu veselā saprāta acimredzot būtu velti. Kā vieniem, tā otriem paveras lieliska iespēja propagandēt savu vienīgo patiesību. Viņus neuztrauc, ka šī “patiesība” labākajā gadījumā balansē uz*

⁴² Lemešonoks, D. (2004, 16. marts). Reklāmas pauze klusuma brīdī. *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.

nacionālā naida kurināšanas robežas, ļaunākajā — to pārkāpj.”⁴³ Savukārt “Latvijas Avīze” publicē “Visu Latvijai!” līdera Raivja Dzintara izteikumu: “Politīki biedē leģionārus, ka gājiena rikošana nozīmētu kaitēšanu valsts tēlam. Sirmie karavīri pēc šādiem aizrādījumiem neatļaujas rīkot plašus pasākumus, jo kaitēt savai valstij viņi vēlas mazāk par visu.”⁴⁴ Latviešu presē galvenā vērība veltīta konfliktiem, radikāļu politiskajām cīņām, nevis piemiņas notikumam. Laikraksti gan šo situāciju nosoda, norādot, ka ne 16. marts, ne paši leģionāri nav pelnījuši kļūt par politikas ķilniekiem.

Mediji arī 2006., 2007. un 2008. gadā 16. martu reprezentē kā konflikta izrādi. Preses publikācijās par gandrīz vai galveno varoni kļūst policija, kas sapulcināta lielā skaitā, lai nepieļautu masu nekārtības un incidentus starp latviešu radikāļiem un “antifašistiem”. 2006. gadā sevišķa uzmanība pievērsta 16. marta scenogrāfijai pie Brīvības pieminekļa, kuru togad drošības apsvērumu dēļ apjoza ar žogu. Prese kāri tvēr notikumus, laikrakstos redzamas plašas fotoreportāžas un publikācijas ar izteiksmīgiem virsrakstiem — “Naidam neizdodas aptumšot piemiņu”, “Lestene bija aplenkta”, “Brīvības pieminekli “sargā” no leģionāriem”, “Policijas varenums notur mieru”, “Satikšanās netika pieļauta”, “Viss mierīgi. Pūpolsvētdienā Rīgas ielās iztiek bez pēriena” u.c.

16. marta pasākumi kļūst par ievērojamiem mediju notikumiem. Rerezentējot to norisi 2008. un 2009. gadā, laikraksti detalizēti dokumentē notikumu gaitu. “Latvijas Avīze” lasāms: “.. latviešu leģionāru piemiņas pasākums Rīgā pulcēja lielāko cilvēku skaitu pēdējos gados — leģionārus, viņu radniekus un domubiedrus, nacionāli noskaņotus cilvēkus, vienkārši interesentus, ārzemju tūristus, simtiem policistu, pat speciālo uzdevumu vienības vīrus. Policisti ap Brīvības pieminekli, Okupācijas muzeju un Vecrīgā bija jau agri no rīta, taču iedzīvotāju pārvietošanos netraucēja. Jau pirms dievkalpojuma pulksten 10 Doma baznīcā ap Brīvības pieminekli gar ielas malu [...] bija salikts dzelzs žogs un stāvēja policistu ķēde. Tāpat policisti un viņu automašīnas atradās uz krustojumiem visās ielās, kas veda uz Doma baznīcu, atsevišķām

aizdomīgām personām lika uzrādīt dokumentus, pa ielām pārvietojās varas struktūru pārstāvji civilajā un ar rācijām, bet Doma laukumā dežurēja aptuveni 30 speciālo uzdevumu policisti.”⁴⁵

Nākamajā — 2010. gadā — situācija ir līdzīga. Mediji jau pirms leģionāru piemiņas dienas savās lappusēs publicē iespējamo konfrontējošo spēku vadītāju — partijas “Visu Latvijai!” līdera Raivja Dzintara⁴⁶ un Latvijas antifašistiskās komitejas pārstāvja Jāņa Kuzina⁴⁷ viedokļus. Antifašistiskās komitejas pārstāvis žurnālistei klāsta: “.. leģionāri taču var braukt uz Lesteni. Mēs katru gadu esam nākuši ar iniciatīvu — nofinansēt leģionāriem autobusu [...] Brīvības piemineklim vispār nav nekāda sakara ar leģionāriem un 16. martu.”⁴⁸ Savukārt “Visu Latvijai!” līderis atbild ar retorisku jautājumu: “Ja partija “Visu Latvijai!” piedāvātu, piemēram, [Nikolaja] Kabanova kungam finansēt atgriešanos etniskajā dzimtenē, interesanti, vai viņš izmantotu šo piedāvājumu? Tas pret jūsu piedāvājumu sponsorēt leģionāru nokļūšanu Lestēnē.”⁴⁹ Konfliktējošie izteikumi atkal pierāda nevēlēšanos rast kādu kompromisu un politiķu vēlēšanos medijus izmantot kā tribīni savu nostādņu popularizēšanai. Galvenā informācija presē pēc 16. marta ir paziņojumi, ka “kritušo pieminēšana 16. martā aizrit mierīgi”⁵⁰

Apkopojot presē rodamo informāciju par laikposmu no 2005. līdz 2011. gadam, jāsecina, ka mediji līdzīgi laukumam ap Brīvības pieminekli kļūst par politiskās konfrontācijas skatuvi, kuru iespējams piemērot savas popularitātes vairošanai un ienaidnieku nosaukšanai. Ar laiku šās darbības iegūst rutīnu un visdrīzāk nogurdina lasītājus. Tādēļ laikraksti cenšas notiekošajam aizvien vairāk piešķirt sensācijas raksturu, meklēt skandālus, lai noturētu lasītāju interesi.

⁴⁵ Drēziņš, A. (2008, 17. marts). Naidam neizdodas aptumšot piemiņu. *Latvijas Avīze*. 1. lpp.

⁴⁶ “[...] ik gadu rīko skaitus piemiņas svētkus dzīvajiem un aizsaulē mītošajiem latviešu leģionāriem”. (Veidmane, E. (2010, 15. marts). Kurā vietā pieminēt kritušos? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.)

⁴⁷ “.. aktīvi piedalās 9. maija antifašistiskajos pasākumos.” Sk.: Veidmane, E. (2010, 15. marts). Kurā vietā pieminēt kritušos? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.

⁴⁸ Veidmane, E. (2010, 15. marts). Kurā vietā pieminēt kritušos? *Neatkarīgā Rīta Avīze*. 2. lpp.

⁴⁹ Turpat.

⁵⁰ Arnicāns, M. (2010, 17. marts). Kritušo pieminēšana 16. martā aizrit mierīgi. *Diena*. 6. lpp.

⁴³ Rodins, A. (2005, 16. marts). Leģions – tā ir vēsture. *Diena*. 2. lpp.

⁴⁴ Dzintars, R. (2005, 16. marts). Leģionārus tālāk no acīm? *Latvijas Avīze*. 3. lpp.

Noslēgumā

Ik gadu martā leģionāru piemiņas diena, ar to saistīto pasākumu atainojums un dalībnieku pozicionējums ieņem būtisku vietu mediju dienaskārtībā. 16. marta tēma laikrakstos izvērtusies plašumā, tieši tāpat kā šās dienas norises.

Kaut arī katru gadu mediji publicē apjomīgas reportāžas par notikumiem, laikrakstos trūkst precīzas un saprotamas Latvijas nostājas definīcijas un tās skaidrojuma. Pret šādu situāciju ik pa laikam iestājas “Lauku Avīze”/“Latvijas Avīze”. 2005. gadā Visvaldis Lācis citē Šarlu de Gollu: “*Tautas diženums izpaužas tās stājā, kā viņa izturas pret saviem karu zaudējušiem karavīriem*” un brīdina: “*Tautai, kas baidās no patiesas vēstures atklāsmes, drošas nākotnes nevar būt.*”⁵¹ Līdzīgi aizrādījumi “Latvijas Avīzē” lasāmi arī vēlāk. Kurzemes rajona politiski represēto kluba valdes priekšsēdētājs Tālivaldis Pētersons raksta: “*Lūk, cik tālu esam nonākuši savā tēvu zemē, ja baidāmies no iekšējiem ienaidniekiem, kuri visatļautības apstākļos darbojas nesodīti [...] ārlietu ministrs Artis Pabriks ar savu neseno paziņojumu parādīja vēstures nezināšanu [...] Latviešu leģionam nav nekāda sakara ar A. Pabrika minēto totalitāro ideoloģiju, totalitārā režīma noziegumiem, holokaustu un genocīdu. Latviešu leģionāri nebija un nav Pabrika iedomātie radikāļi, kas diskreditē Latviju. [...] Arī ministriem jāiedziļinās Latvijas vēsturē.*”⁵²

Ja analizējam informāciju un salīdzinām aplūkotos laikrakstus “Diena”, “Neatkarīgā Cīņa”/“Neatkarīgā Rīta Avīze” un “Lauku Avīze”/“Latvijas Avīze”, tad jāsecina, ka kopumā “Diena” un “Neatkarīgā Cīņa”/“Neatkarīgā Rīta Avīze” pārstāv valsts oficiālo nostāju, bet “Lauku Avīze”/“Latvijas Avīze” mēģina izprast un pārstāvēt leģionāru viedokli. Par to liecina arī simbolisku vēstījumu izmantojams. Piemēram, politiski saspringtajā 1999. gadā “Lauku Avīzes” 16. marta numurā visu pirmo lapu aizņem foto no Brāļu kapiem Volhovā, bet “Neatkarīgā Rīta Avīze” publicē attēlu ar rindu uz ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa, fotografējot pasākuma dalībniekus no aizmugures, tādējādi simbolizējot viņus kā “aizejošos”. Nav gan īsti izprotams, vai

laikraksts pauž savu nostāju, vai ironizē par valsts attieksmi — labāk redzēt “viņus” ejam, nevis nākam.

Tomēr visos aplūkotajos laikrakstos manāmi izteikumi, kas pauž gaidas, ka reiz konfrontācijas beigsies un Latviešu leģions, kā arī tā piemiņas diena pārstās būt politisko manipulāciju objekts. Jau 2003. gadā “Lauku Avīze” cerīgi prognozēja: “*Jādomā, ka, laikam ejot, arī satraukums ap 16. martu mazināsies un drīz mēs uz to spēsim paskatīties kā uz normālu dienu kalendārā, par ko nevienam nav jātrīc.*”⁵³

⁵¹ Lācis, V. (2005, 15. marts). Baltā krusta stāsts. *Latvijas Avīze*. 3. lpp.

⁵² Pētersons, T. (2006, 16. marts). Par 16. martu un leģionāriem. *Latvijas Avīze*. 3. lpp.

⁵³ Antonevičs, M. (2003, 18. marts). Gaidīt gaida, nesagaida. *Lauku Avīze*. 3. lpp.

16. MARTA REPREZENTĀCIJA LATVIJAS KRIEVVALODĪGAJĀ PRESE

Didzis Bērziņš

16. marta reprezentāciju Latvijas krievvalodīgajā presē divdesmit gadu laikā kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas iespējams nosacīti iedalīt trijos posmos: vienaldzība un aizmirstība (1991–1997), eskalācija un nonākšana dienaskārtības virsotnē (1998–2004), notikuma “serializācija” un izcelsmes/nozīmes analīze (2005–2011). Katra šī posma nobeiguma fāzi raksturo notikuma marginalizācija un atspoguļojuma pelēcība, pat intereses zudums par to, savukārt sākuma fāzi — spēja aktualizācija un nonākšana mediju dienaskārtības virsotnē.

Vienaldzība un aizmirstība (1991–1997)

Līdz 1998. gadam 16. marts krieviski rakstošajos drukātajos medijos ir margināla tēma, kas, tuvojoties šim notikumam, tiek atspoguļota nelielas ziņas formā, bet dažkārt laikraksti par leģionāru gājienu informē tikai citu notikumu/lēmumu kontekstā (piemēram, informējot, ka sociāldemokrātu mītiņš nevarēs notikt leģionāru pasākuma dēļ). Bet gājiena dienā un pēc tā šis notikums dažkārt pat neiekļūst laikrakstu dienaskārtībā.

Līdz 1998. gadam notikuma atainojuma pamatā ir stāsts par “večukiem”, kas aizmirstībā un vientulībā atzīmē savus svētkus, un cilvēkiem, kas nesaprot, kādēļ šajā dienā būtu jāriko karnevāls. Šā stāsta nozīmīga sastāvdaļa ir neizpratne, kāpēc Latvija ir vienīgā valsts, kas tik atklāti slavina nacismu un pat riko neoficiālus, bet tai pašā laikā

vairāku oficiālo amatpersonu regulāri atbalstītus parādes gājienus. Laiku pa laikam izskan retoriskais (tāds tas ir līdz 1998. gadam, pēc kura uz šo jautājumu tiek publicētas Rietumvalstu amatpersonu un mediju atbildes) jautājums: “Ko par to teiktu Rietumu sabiedrotie?”

Šai laika posmā 16. marts krieviski rakstošajos dienas laikrakstos ir pasākums, kurā pārsvarā piedalās veterāni, cilvēki virs 70 gadu vecuma, daudzi no viņiem tiek raksturoti kā slikti ģērbti, acīmredzami nabadzīgi — ļaudis, kas joprojām dzīvo pagātnē, bet iemesti laikā, kas pavisam noteikti nav viņu (interesanti, ka šis naratīvs atkārtojas arī vēlāk, norimstot abām lielākās kaislības radīušajām 16. marta piemiņas dienām 1998. un 2005. gadā). Vienlaikus arī tiek uzsverts, ka pasākums ir labi organizēts un izskan nožēla/neapmierinātība, ka neizprotamu iemeslu dēļ tā noteikti nebūs 9. maijā.

Pirmo pārmaiņu un mediju atspoguļojuma eskalācijas laiks ir 1998. gads. Šī gada 16. martā laikraksts “CM” 1. lapā publicē nacistiskās Vācijas perioda bildi, kurā grandiozs pūlis salutē Ādolfam Hitleram, šādā veidā akcentējot uzmanību uz faktu, ka “antifašistu” mītiņš aizliegts, bet “nacistu” gājiens atļauts. Savukārt 1998. gada 17. marts iezīmē jaunu pavērsienu notikuma kvantitatīvā un kvalitatīvā atspoguļojumā — marta vidū leģionāru gājiens un ar to saistītie notikumi kļūst par laikrakstu pirmās lapas regulāru sastāvdaļu un pat dominanti.

Eskalācija un nonākšana dienaskārtības virsotnē (1998–2004)

1998. gadā “CM” vēsta par “nacistu maršu”, kurā piedalījušies ap 2000 cilvēku, un straujo noskaņu maiņu raksturo “bezzobaina večukiņa” teiktā citējums: “*Atnākšu šeit šogad, nākamgad un pēc gadiem 10*”. Tādējādi skaidri tiek iezīmēta arī nākotnes un pasākuma draudīguma perspektīva, un laikā līdz 2005. gadam laikraksti vairākkārt brīdina par iespējamajām provokācijām un iespējamo “bumbas ar laika degli sprādzienu”.

Par notikuma pamata interpretāciju kļūst stāsts par to, kā pagātnes ačgārņa izpratne SS leģionāru gājiena izpausmē bradā pa mūsdienu cilvēku prātiem, bet latviešu interpretācija par leģionāriem simboliski tiek salīdzināta ar anekdoti par “praporščiku”, kurš vienīgais visā

rotā soļo pareizajā ritmā.¹ Lai ilustrētu savu domu, žurnālisti izsaka ironisku aicinājumu pelnīt naudu, jo ekstremālais tūrisms esot modē un šeit Latvijā notiek citur Eiropā par nepieņemamiem uzskatīti Hitleru slavinoši nacistu gājieni, ar kuru pārdošanu varētu nopelnīt vairāk nekā ar krievu naftu.

Leonīds Fedosejevs, lai norādītu uz 16. marta atzīmēšanas absurdumu, konsekventi salīdzinājumam piedāvā citus datumus (piemēram, iespējamo 17. jūnija svinēšanu), ne latviešu presē tik ierasto 9. maiju. Laikrakstu slejās tiek pausts sašutums par to, ka vara atļauj SS gājienu un vienlaikus joprojām ir pārliecināta, ka Latviju gaida civilizēto valstu kopienā, kā arī vairākkārt izteikts izbrīns, ka cilvēki un valsts ar šādu izpratni vēlas nokļūt ES un NATO.

Krievvalodīgā prese šai posmā vēsta par amatpersonām, kas piedalās 16. marta pasākumos un, pēc žurnālistu domām, tādējādi apkauno Latvijas valsti,² kā arī pauž solījumu un aicinājumu informēt un publicēt visu amatpersonu foto arī turpmāk.³ Krievvalodīgo mediju pārstāvji uzdod jautājumu par Latvijas starptautisko prestižu un izsaka kļūdu neizpratni, kādēļ šis notikums tiek atzīmēts varonības diskursā: “*Kas varonīgs tajā, ka jūs padarīja par lielgabalu gaļu? Apkaunojumu nesvin.*”⁴

Šai posmā iepriekšējam periodam raksturīgos retoriskos jautājumus par to, ko par leģionāru gājienu varētu domāt demokrātiskās sabiedrības un valstis, papildina konkrētas atbildes, piemēram, informācija par laikraksta “*Guardian*” publikāciju, kas vēsta par latviešu vēlmi tiesāt padomju, bet izteiktu nevēlēšanos tiesāt nacistiskā režīma noziedzniekus. Tāpat plašu atspoguļojumu šai laikā gūst Simona Vizontāla centra Izraēlas biroja direktora Efraima Zurofa uzskati, kurš vairākkārt atgādina, ka latvieši pēc savas gribas nav centušies tiesāt kādu latvieti par ebreju slepkavību, kā arī leģionārus salīdzina ar bin Ladenā atbalstītājiem.

Daudz uzmanības tiek pievērsts ārvalstu žurnālistu klātbūtnei 16. marta pasākumos, kā arī dažādu ārvalstu viesu reakcijai,

piemēram, publicējot garām ejošo vācu tūristu rezumējumu par redzēto: “*Dumji.*”⁵ Laikraksti regulāri publicē arī to politiķu izteikumus, kuri uzsver, ka pasākums ir atsevišķu indivīdu un ģimeņu, bet ne valsts nozīmes notikums, kā arī aicina 16. marta pasākumos nepiedalīties, bet latviešu karavīru piemiņu godināt 11. novembrī.

Tāpat tiek konsekventi norādīts, ka pasākuma cena ir pieaugoša plaša starp Latvijas etniskajām kopienām, kas kļūst tik plaša kā nekad, un šajās attiecībās “*mēs esam atmesti 10 gadus atpakaļ.*”⁶ Laikraksti uzsver, ka notikuma atzīmēšana rada izteiktu pretnostatījumu starp valstsnācijas pārstāvjiem un krievvalodīgajiem pilsoņiem un nepilsoņiem, kuru savstarpējās diskusijas pasākuma un ar to saistīto notikumu laikā reducējas līdz vārdu apmaiņai no sērijas “*duraks — pats tu duraks.*”⁷ Žurnālists Leonīds Fedosejevs un citi autori nemainīgi uzsver, ka viņam nav pretenziju pret “večukiem”, no kuriem daudzi bija spiesti karot, taču, viņaprāt, 16. marts sen ir pārvērties par etniskas, idejiskas un valodiskas rusofobu cīņas un parādes arēnu. Šai posmā krieviski rakstošie mediji plaši atspoguļo arī salīdzinošie nelielo 16. marta pasākumu pretpiketu norisi (dažkārt 4000 un 5000 cilvēku apmeklētājam leģionāru gāzienam tiek pretstatīts un analizēts 40 vai 25 cilvēku pretpikets, raksturojot krieviski dziedātās dziesmas par nacistu sagrāvi vai analizējot plakātu saturu). Arī turpmākajos gados laikraksts joprojām uzsvērti ataino antifašistisko protestētāju darbību, regulāri norādot arī aizturēto un Latvijā neieļauto skaitu.

Tomēr, tuvojoties 2005. gadam, arvien izteiktāk notikums tiek rāmēts kā klusais, lēnām norimstošais leģionāru pasākums, kurā jaunu ideju un nozīmīgu pavērsienu nav. Notikumu atspoguļojumā priekšplānā izvirzās sadzīviskas notikumu detaļas, piemēram, kāda leģionāra aizvešana no notikuma vietas klīniskās nāves stāvoklī vai aizsarga Linkeviča performance kā centrālais notikums 2002. gadā. Pasākums kļūst arvien mazāk apmeklēts, tūkstošu vietā to apmeklē “daži” simti, ironiski tiek norādīts, ka gājienu pulcēšanās vietā Torņakalnā žurnālistu

¹ Малаховский, С. (2001, 17 марта). Легион СС вновь марширует по умам. *Вестни сегодня*. С. 2.

² [Б. а.]. (1998, 17 марта). Эсэсовский марш в Европу. *Час*. С. 1.

³ Маркарян, К. (1998, 14 марта). Ахтунг журналисты! *Час*. С. 1.

⁴ Федосеев, Л. (2002, 16 марта). Когда нечего полоскать. *Час*. С. 2.

⁵ Резник Мартов, К. (2003, 16 марта). Легионеры устали. *Телеграф*. С. 3.

⁶ Федосеев, Л. (1999, 16 марта). Цена “праздника”. *Час*. С. 2.

⁷ Шунин, А. (1998, 17 марта). СС и морковь. *Час*. С. 3.

bijis vairāk nekā gājēju. Laikraksti turpina publicēt politiķu un amatpersonu izteikumus, kuros uzsvērts, ka 16. marts nav valsts svinamā diena, kā arī aicina šai dienā organizētajās aktivitātēs nepiedalīties, bet latviešu karavīru piemiņu godināt vienā datumā — 11. novembrī. Šos viedokļus papildina vēstījumi, ka arī paši leģionāri norobežojas no publiskajām norisēm un nevēlas tikt politizēti, tā vietā atzīmējot šo dienu klusībā savu draugu pulkā.

Laikā no gadsimtu mijas līdz 2005. gadam par notikuma reprezentācijas centrālajiem aktoriem kļūst pensionāres, kas piedalās pasākumā. Viņas tiek attēlotas gan kā jukušas, gan kā kaujinieciskas, dēvētas par vecenēm, leģionāru draudzenēm, jebkurā gadījumā aprakstītas ar izteiktu ironiju, tādējādi acīmredzot cenšoties izcelt pasākuma marginalitāti.⁸ Tiek atspoguļotas arī pašu “naida kurinātāju” vilšanās pilnās pārdomas, piemēram, Aivara Gardas secinājums, ka leģionāriem trūkst vīrišķības. Galu galā ažiotažai norimstot, atkal tiek akcentēta tēma par veciem, nogurušiem un apmulsušiem cilvēkiem: “*Slikti gērbti, ar izmocītām sejas izteiksmēm, viņi devās pie Brīvības pieminekļa.*”⁹ Interesanti, ka tieši 2005. gada 16. martā žurnālisti atkārtoti norāda uz arvien samazinošos interesi par gājieni, kā arī pašu leģionāru un viņu piekritēju skaita sarukšanu, notikumam veltīto rakstu apkopojumam dodot nosaukumu “*Pēdējais maršs*”.¹⁰

Notikuma “serializācija” un izcelsmes analīze (2005–2011)

Tomēr tieši 2005. gada 16. marta atspoguļojums nākamās dienas laikrakstos kļūst par jaunu robežzīmi leģionāru gājiena atainojumā krieviski rakstošajos medijos. Sākot ar 2005. gada 17. martu, notikums kļūst par visu laikrakstu marta vidus nozīmīgāko aktualitāti. Tiek atstāstītas lielāko pasaules ziņu aģentūru interpretācijas, kas informē par leģionāru gājieni pa mūsdienu ielām, un pausts sašutums par to, ka antifāšistu protestus aizliedz un rīkojuma pārkāpējus arestē, bet leģionāriem izbrīvē ceļu.

⁸ [B. a.]. (2002, 17 marta). Провальное шоу спасли бешеные бабки. *Час*. С. 1–3.

⁹ Резник Мартов, К. (2003, 16 марта). Легионеры устали. *Телеграф*. С. 3.

¹⁰ [B. a.]. (2005, 16 марта). Последний марш. *Час*. С. 1.

16. marta atainojums presē kļūst par daudzsēriju notikumu ar spraigu sižetu, kura centrā dažādu organizāciju cīņa par tiesībām iet gājienā, ko dome vispirms aizliedz, pēc tam organizācijas savukārt domi sūdz tiesā, un visbeidzot tiesa lemj par aizliegumu pamatojumu. Tādējādi pēc 2005. gada 16. marta tēma krieviski rakstošajos laikrakstos parādās jau krietni pirms paša atzīmējamā datuma un atbalsojas vairākas dienas pēc tā, kā arī notikumu saasinājuma brīžos aizņem līdz pat četrām pirmajām laikrakstu lappusēm. Piemēram, 2006. gadā laikraksti par plānoto gājieni sāk ziņot jau 11. martā, publicējot informāciju par laiku, kad dome varētu pieņemt lēmumu par gājieni atļaušanu vai aizliegšanu, kā arī informāciju par pagājušā gada notikumiem un ar pasākumu saistīto personu viedokļus. Savukārt 13. martā pirmajās lappusēs tiek publicētas ārvalstu bažas par Latvijā notiekošo, kā arī citvalstu preses spilgtākie citāti, kas pauž neizpratni un nosodījumu par nacistu slavināšanu Latvijā.

Spridze laikrakstos jūtama jau vairākas dienas iepriekš arī citus gadus. Vienlaikus ar aicinājumiem nepieļaut provokācijas tiek publicēti antifāšistiskā gājiena organizētāju aicinājumi atnākt paskatīties, kas notiks, un paust savu attieksmi. Laikraksti skaidro, ko nozīmē lēmumi aizliegt gājieni, kādos gadījumos un kādi varētu būt sodi, gatavojas, brīdina par provokācijām, daudznazīmīgi informē, ka “*kaut kas notiks*”.¹¹

Šai laikā notikumu reprezentāciju nozīmīgi ietekmē tas, kuri gājieni tiek atļauti un kuri aizliegti, kā arī tas, kuri cilvēki tiek arestēti un kuri ne. Gados, kad arestētie pārsvarā ir antifāšistiskie mītiņotāji, tiek pausta neizpratne un pat sašutums par nepareizi saliktajiem uzsvāriem, norādīts uz notikumu ačgārno izpratni. Tiek izteikta nožēla, ka praksē antifāšisti nespējot bilst ne vārda, jo dabū sitienu pa degunu un uzreiz tiek saslēgti roku dzelžos un aizvesti.¹² Šais gadījumos tiek izteikts sašutums par to, ka aizstāv tos, kuri pārkāpj aizliegumu iet gājienā un pēc būtības būtu apkarojami, tātad — nacistus. Savukārt gados, kad leģionāru gājieni tiek aizliegti un arestēti pārsvarā šī aizlieguma pārkāpēji, laikrakstos pausta atzinība par to, ka beidzot valsts apkarō

¹¹ Резник Мартов, К. (2005, 16 марта). Под Свободой может быть... *Телеграф*. С. 3.

¹² Ватолин, И., Пивоваров, Ю. (2006, 17 марта). Запретное шествие в Риге. *Час*. С. 3.

tos, kurus vajadzētu, vietējā vara “*ieklausās Eiropā*”, un notikumi tiek atzinīgi raksturoti kā “*kārtība latviešu stilā*”.

Svarīga šā mediju reprezentācijas posma iezīme ir notikuma un tā saasinājuma dziļāko cēloņu analīze. Šo procesu aizsāk intervija ar vēstures doktoru Kārli Kangeri, kurš uzskata, ka problēmas cēlonis meklējams 1998. gadā, kad Saeima pasludināja 16. martu par oficiālu atceres dienu. Viņš uzskata, ka tāds lēmums ir iespējams tikai faktu nezinašanas dēļ, un vaicā, kāpēc vajadzēja nelielas veterānu organizācijas atceres dienu pasludināt par valstisku piemiņas dienu? Skaidrošanas darbu turpina cita vēsturniece Ilga Kreituse, kura norāda, ka šobrīd dažādas politiskas organizācijas cenšas iekļūt Saeimā uz leģionāru pleciem, respektīvi, notiek tas pats, kas Otrajā pasaules karā — leģionāri tiek izmantoti cīņās, par kurām viņiem ir maza nojausma.¹³ Savukārt ķirurgs Maksims Margolins 16. marta fenomenu skaidro ar apjukumu, mazizglītotu, dzīvī maz sasniegušu cilvēku iniciatīvas izpausmi. Viņaprāt, leģionārus vispirms ir “uzmetis” nacistiskais režīms, bet tagad arī atjaunotā Latvijas valsts, tādēļ nekas cits kā svinēt “Fridriha Jekelna svētkus” viņiem neatliek.¹⁴ Visbeidzot žurnālists un mediju pētnieks Dmitrijs Petrenko aicina 16. martu dēvēt par žurnālistu, nevis leģionāru dienu, tādējādi sarkastiski norādot uz žurnālistu lomu notikumu konstruēšanā, kā arī rosina žurnālistus paraudzīties uz 16. martu plašākā perspektīvā un aplūkot Otrā pasaules kara radītās sekas, izejot ārpus melnbaltajiem rāmējumiem.¹⁵

Šo tēmu papildina arī vēstījums par diviem Otrā pasaules kara karavīriem, kas karojuši pretējās frontēs, bet pēc tam dzīvojuši kaimiņos. Tādējādi tiek akcentēts aicinājums neiet pie tiem, kam karš vēl nav beidzies, un mest likumu Rīgas centram 16. martā.¹⁶ Bet ir arī pretrunīgi vēstījumi, un aicinājums ignorēt pasākumus neiztrūkstoši papildina slēpti vai neslēpti piedāvājumi protestēt un, neraugoties uz stāstu par to, ka pasākums visiem apnicis, vienlaikus tiek izteikti aicinājumi nākt un protestēt pret nacisma atdzimšanu, jo nedrīkstot pieļaut, ka 16. marta atzīmēšana kļūst par normu.

¹³ Глухин, А. (2010, 17 марта). На плечах старых легионеров. *Телеграф*. С. 3.

¹⁴ Марголин, М. (2010, 17 марта). Кинутые. *Телеграф*. С. 2.

¹⁵ Петренко, Д. (2010, 17 марта). Впихнем. *Телеграф*. С. 2.

¹⁶ Дунда, А. (2011, 17 марта). Не навоевались. *Телеграф*. С. 2.

Tipisks šā posma naratīvs ir arī stāsts par notikuma marginalitāti, pārprastu notikuma būtiskumu, kropļotu realitātes izpratni — gandrīz katru gadu arī stāsts par kādu ārzemnieku, kurš nesaprot, kas te notiek, bet, kad uzzina, ir vai nu sašutis, vai arī ātri pamet notikuma vietu. Tiek uzsvērts, ka 16. marta norisēm pie Brīvības pieminekļa nav nekādas saistības ar leģionāriem un viņu piemiņu, tā vietā notiek vēsturē nomaldījušos, apmulsušu cilvēku gājiens, ko paspīlgtina mazu partiju vēlme pēc atpazīstamības. Notikums tiek rāmēts arī kā labējo partiju sabiedrisko attiecību diena un ikgadēja visu Latvijas drošības iestāžu viltus trauksme. Daudzkārt tiek publicēts skaidrojums par to, kādēļ tiek svinēts 16. marts, un ikreiz secināts, ka notikums un tā datums konstruēts pēc kara un uz kara vispārējās nežēlības fona nekādas īpašās nozīmes tam neesot.¹⁷

Savukārt pēdējo triju gadu notikuma atainojumā atkal ieskanas rutīnas nots, piemēram, 2010. gada notikumus rezumējot ar vārdiem, “16. marts: *nogājām, nodziedājām, izklidām*”.¹⁸ 2011. gada notikumu reprezentācijā uzsvars likts uz faktu, ka šis ir bijis pirmais gadījums daudzu gadu laikā, kad neviens pasākuma dalībnieks nav ticis arestēts. Pēdējo gadu norises pat tiek dēvētas par garlaicīgām, norādot, ka antifasiistu saukļos vairs nav kādreizējā spara, bet jaunie radikāļi tikai izpilda savu pienākumu un aiziet tāpat kā sapulcinātie policisti, kad veikuši savu pienākumu. Kā daudzkārt iepriekš, 16. marts tiek raksturota kā diena, kura visiem apnikusi — leģionāri izskatoties pamesti, atstāti likteņa varā, neviens par viņiem īpašu interesi neizrādot: “*Kā provokāciju iegansts, liekas, 16. marts sevi ir izsmēlis*.”¹⁹

Līdz ar to mediju pārstāvji secina, ka civilizēta mītiņu un piketu norise pamazām kļūst par normu pat Latvijā.²⁰ Žurnālisti arī apgalvo, ka, iespējams, pēc dažiem gadiem ažiotažas ap 16. marta pasākumiem nebūs vispār. Līdzīgi kā iepriekšējo periodu beigu posmā tiek akcentēts,

¹⁷ Федотов, А. (2007, 16 марта). 16 марта 1944 года шел обычный день войны. *Телеграф*. С. 4.

¹⁸ Грубин, С. (2010, 17 марта). 16 марта: прошли, спели, разошлись. *Телеграф*. С. 4.

¹⁹ [Б. а.]. (1999, 17 марта). День, который всех достал. *Час*. С. 1; Шунин, А. (1999, 17 марта). Утомлённые легионом. *Час*. С. 2.

²⁰ Резник Мартов, К. (2007, 19 марта). “Тихий” марш легионеров. *Телеграф*. С. 3.

ka cilvēku kļūst arvien mazāk un kā lielākās pasākumus apmeklējošās grupas identificēti — policisti, pensionāri un žurnālisti. Vēstījumu priekšplānā pēdējo gadu laikā izvirzās dažādas otršķirīgas tēmas, tiek uzsvērts, ka mazā apgrozījuma dēļ vīlušies ziedu tirgotāji, vienīgais interesantais aspekts bijis iespaidīgi ekipētās specvienības, bijis aizraujoši skatīt Rīgu, kas greznojusies sniegā un policistos, bet kopumā pasākumu pārsvarā apmeklē cilvēki, kas nāk vērot konfliktu un jūtas vīlušies, jo nekas ievēriņas cienīgs nenotiek.

Nobeigumā

Lai arī leģionāru dienas atspoguļojumu ietekmē citi notikumi, piemēram, izteikti mazāk, īpaši pirms un pēc paša notikuma, tam uzmanības veltīts vēlēšanu gados, kad tās izstumj no dienaskārtības leģionāru atcerei veltīto notikumu atspoguļojumu, 16. marts kopš 1998. un jo īpaši kopš 2005. gada ir krieviski rakstošās preses dienaskārtības priekšplānā ne tikai notikuma dienā, bet dažkārt arī vairākas dienas pirms un pēc notikuma.

Krievvalodīgās preses satura caurviju tēma ir nepamatotā leģiona interpretācija Latvijā, regulāri tiek publicēti viedokļi, kuros pausts, ka “*Waffen SS*” ir demonstrējis nozīmīgu noziedzīgu potenciālu, ka Nirnbergas kara tribunāls atzinis to par noziedzīgu organizāciju un ka vairums leģionāru uzskatāmi par brīvprātīgajiem, jo tie mērķtiecīgi stājušies SS vienībā. Šai sērijā ietilpst arī ilggadējā 16. marta notikumu komentētāja Leonīda Fedosejeva raksts, kurā viņš lappuses garumā sīki skaidro un “atmasko” septiņus mītus par leģionu — sākot ar to, ka leģionāri it kā cīnījušies par Latvijas neatkarību, un beidzot ar to, ka tie mobilizēti piespiedu kārtā.²¹ Arī citos rakstos skaidrots, kādēļ leģionāri cīnījās pret, nevis par Latvijas neatkarību un kādēļ uzskatāmi par noziedzniekiem, nevis varoņiem.²² Šādās publikācijās regulāri tiek izklāstīta “taisnība par latviešu SS leģionu”. Tāpat laikrakstu redakcijas bieži kopā ar rakstiem par 16. martu publicē kādu, pēc redakcijas

domām, kontekstuālu informāciju, piemēram, vēstot par “*Yad Vashem*” muzeja atklāšanu Izraēlā, par piemiņas pasākumiem, kas veltīti nacisma upuriem, vai par starptautiskas antifašistiskas frontes tapšanu u. tml., šādi veidojot kopīgu notikuma noskaņu.

Gandrīz ik gadu krieviski rakstošajā presē sastopams stāsts par to, ko par leģionāru piemiņas dienu domā ārzemnieki (vairumā gadījumā tā ir nespēja noticēt, ka kaut kas tāds mūsdienās var notikt), kā to atspoguļo ārvalstu presē, un rezumējums, kā šie gājieni bojā Latvijas tēlu ārzemēs un bremsē Latvijas ekonomikas attīstību. Jo īpaši pēc 2005. gada pirms 16. marta tiek rakstīts, ka atkal tuvojas diena, pēc kuras par mūsu valsti spriedīs visa pasaule, savukārt, vēstot par notikumu pēc tā norises, vienlaikus tiek akcentēta gan leģionāru gājiena marginalitāte, rāmējot to kā absurda teātri, karnevālu, šovu ar leģionāriem un kostīmpriekšnesumu, gan nosodīta vēlme pārrakstīt visās valstīs akceptēto vēstures izpratni, kas skaidrota ar sapratnes un izglītības trūkumu: “*Savācās Dzintars ar biedriem un tradicionāli dziedāja par to, ka izaugs stipri un drosmīgi ... Par gudrību dziesmā nebija ne vārda.*”²³

Kopumā krieviski rakstošās preses vēstījums ir neviennozīmīgs. No vienas puses, tiek publicēts nosodījums un aicinājumi ignorēt pasākumu, kas tiek raksturots kā konstruēts un pārprasts, bet, no otras puses, parādās arī skaidri izteikti aicinājumi nepieļaut gājienu norisi un aktīvi iesaistīties protestos pret to. 16. marta atainojums krievvalodīgajā presē pamatā ir stāsts par neizpratni, neizprotamību, marginalitāti, neizglītību, vienlaikus arī cilvēku tieksmi dzīvot pagātnē, kā arī veidot neeksistējošas un ačgārnas vēstures konstrukcijas. Žurnālisti pēdējo divdesmit gadu laikā vairākkārt ir norādījuši, ka 16. marts kā potenciāla konfliktu arēna sevi ir izsmēlusi, rāmējot to kā pagātnes atavismu, taču drīz pēc šo tekstu publicēšanas paši brīdinājuši par iespējamajām provokācijām, aicinājuši gan tām nepakļauties, gan protestēt pret “fašistu maršiem”. Procesa atspoguļojums kā kvantitatīvā apjoma, tā kvalitatīvās noskaņas ziņā ir bijis viļņveidīgs, un 2011. gads ir brīdis, kad atkal krievvalodīgie laikraksti 16. martu reprezentē kā garlaicīgu pasākumu, kura aktualitāte pagaisusi, iespējams, uz neatgriešanos.

²¹ Федосеев, Л. (2006, 16 марта). Правда о Латышском легионе СС: 7 мифов о борцах за “свободу Латвии”. *Час*. С. 4.

²² Яссон, Т. (2005, 16 марта). Порядочные легионеры над горами трупов. *Час*. С. 3.

²³ Ватолин, И., Пивоваров, Ю. (2006, 17 марта). Запретное шествие в Риге. *Час*. С. 3.

LATVIEŠU LEĢIONĀRU PIEMIŅAS DIENAS REPREZENTĀCIJA LOKĀLAJOS LAIKRAKSTOS

Kristiāna Kirša

Pētījumā aplūkotas 16. martam jeb leģionāru piemiņas dienai veltītas publikācijas lokālajos laikrakstos “Kurzemes Vārds”, “Bauskas Dzīve”, “Druva” un “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” laikposmā no 1991. līdz 2011. gadam, apzinot laikrakstu 16. marta numuru, kā arī katra gada divus izdevumus pirms un pēc konkrētā datuma. Precīzākai izpratnei pētījums papildināts ar tabulu, kurā, izmantojot kvalitatīvo kontentanalīzi, aprakstīti publikāciju žanri un reprezentētie piemiņas pasākuma elementi (sk. pielikumu).

Informatīvam ieskatam

Kopumā laikposmā no 1991. līdz 2011. gadam pētītajos laikrakstos identificētas 129 publikācijas, kas veltītas leģiona vai leģionāru tematikai, visvairāk publikāciju — 44 fiksētas laikrakstā “Bauskas Dzīve”, 41 apzināta laikrakstā “Kurzemes Vārds”, nedaudz mazāks skaits publikāciju — 30 laikrakstā “Druva”, savukārt laikrakstā “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” atrodamas vien 14 publikācijas. Skaitliskais publikāciju sadalījums pa gadiem laikrakstos kopā identificējams kā pastāvīgs — vidēji 6 leģiona vai leģionāru tematikai veltītas publikācijas gadā, visvairāk publikāciju identificētas 2009. gadā — kopumā apzinātas 11 publikācijas, savukārt vismazāk leģionāru piemiņas dienai veltītās publikācijas — pa divām identificētas 1991. un 2008. gada laikrakstos.

Publikācijas, kas veltītas leģionāru piemiņas dienas tematikai, visbiežāk sastopamas, sākot ar laikraksta 2. lappusi — ar retiem izņēmumiem 1. lappusē, kur parasti tiek vēstīts par aizvadītā piemiņas pasākuma norisi. Ja publikācija izvietota laikraksta 1. lappusē, tā aizņem ne vairāk kā vienu ceturto daļu no lapas, savukārt, ja tā izvietota tālāk, publikācijai var tikt veltīts pat vesels laikraksta atvērums — visbiežāk tas ir informatīva rakstura materiāls, arī atmiņu vai novadnieku dzīvesstāstiem veltītas publikācijās.

Informatīvam salīdzinājumam, ielūkojoties Tukuma rajona laikrakstos “Tukuma Ziņas” (iznāk no 1995. gada aprīļa līdz 2000. gada februārim) un “Tukuma Ziņotājs” (1991–2011), publikāciju intensitātē atklājas līdzīga aina kā pētījumā aplūkotajos laikrakstos — neraugoties uz to, ka Tukuma rajonā atrodas latviešu leģionāru brāļu kapi, kas uzskatāmi par nozīmīgu leģionāru piemiņas un atceres vietu, nav konstatējams daudz vairāk publikāciju attiecībā pret citu novadu laikrakstiem; līdzīgi kā pētījumā aplūkotajos laikrakstos dominē informatīva rakstura materiāli par leģionu un leģionāriem, atrodamas atmiņas un novadnieku dzīvesstāsti, kā arī leģionāru piemiņas pasākumu apraksti, kas ilustrēti ar fotoattēliem. Jāatzīmē, ka publikācijas, kas identificētas Tukuma rajona laikrakstos, uzskatāmas par emocionālāk tendētām salīdzinājumā ar materiāliem citu novadu laikrakstos, uzsverot nepateicību un nepelnīto aizmirstību, kādu leģiona veterāni piedzīvo, piemēram, *“neapskaužams ir šo vīru liktenis: nežēlīgais karš, tad gūstekņu un gulaga nometnes (tā pagāja viņu jaunība), tad vairākus gadu desmitus klusa un apkaunojoša dzīve kā padomju tautas nodevējiem un visbeidzot — trūkums un nabadzība mūža nogalē brīvajā Latvijā. Leģionāri ir pelnījuši savu atceres dienu. Patiesībā viņi pelnījuši daudz vairāk ..”*¹ “Tukuma Ziņas” līdzīgu noskaņu veido arī citā publikācijā, stāstot, ka *“piektdien “Latvijas Daugavas Vanagi” pulcējās, lai pieminētu tos latviešu leģionārus, kam nebija lemts piedzīvot sakāves rūgtumu, okupācijas gadu pazemojumus un šodienas jaunās brīvvalsts vadītāju vienaldzību pret saviem vēl dzīvajiem varoņiem”*.² 1999. gadā

¹ Strēlis, A. (1996, 15. marts). Par latviešiem vācu armijā. *Tukuma Ziņas*. 2. lpp.

² Ozolnieks, A. (1996, 19. marts). Kara biedrus pieminot. *Tukuma Ziņas*. 1. lpp.

laikraksts vēsta: “Sirmajiem vīriem pie kritušo biedru kapa ir daudz ko pārdomāt. Jau atkal kāds cenšas viņus nomelnot. Jau atkal sveši spriež, kurā pusē bijis pareizāk karot. Jau atkal savējie nodod. Pašu zemē. Savā Latvijā ...”³ Leģionāru piemiņai veltītās publikācijas veidotas izteikti aizstāvošā tonīkārtā, akcentējot nepelnīto nosodījumu un pārmetumus, kā arī uzsverot, ka patiesībā pieminam varoņus, nevis nodevējus.

“Pieviltie, bet nesalauztie”⁴

16. marta tematikai atlasīto publikāciju ietvaros skaitliski plašāko publikāciju žanru veido informatīva rakstura materiāli — skaidrojoši apraksti par leģiona izveides priekšnoteikumiem, tā tapšanas norisi un idejām, kuru vadīti, savu dzīvību bija gatavi atdot latvju kareivji, uzsverot, ka “katrā rajonā, katrā pilsētā dzīvo vīri, kurus liktenis ierāva karā vācu armijas pusē. Tuvojās 16. marts — latviešu leģiona atceres diena. 1944. gadā no 16. līdz 19. martam vienīgo reizi Otrā pasaules kara laikā, pie Veļikajas upes kopā cīnījās 15. un 19. latviešu divīzija ...”⁵ Publikāciju ietvaros iespējams konstatēt informācijas atainojumu vai skaidrojumu izteikti pozitīvā, pat nedaudz aizstāvošā veidā. Piemēram, laikrakstā “Druva” lasāms: “Piederība ieroču SS karaspēkam nebija atkarīga no latviešu karavīriem, tāpat kā tiem nebija nekāda sakara ar nacistiskās Vācijas noziegumiem un ideoloģiju...”⁶ Līdzīgs vēstījums arī “Rēzeknes Vēstis”: “Ne svešais karavīra tērps, ne svešas zīmotnes nespēja mainīt ne latviešu karavīra stāju, ne tā sirdi. Latviešu leģions Otrā pasaules karā bija tas latviešu karavīru kodols, kas nostājās aci pret aci, durkli pret durkli pret sarkanarmijas masām, kuras vēlās uz mūsu zemi, lai nolaupītu to, kas tam nekad nebija piederējis — mūsu zemi ...”⁷

Informatīvi vai skaidrojoši materiāli lokālajos laikrakstos identificējami visā pētījumā aplūkotajā laika periodā — sākot no 1991. līdz pat 2011. gadam, taču jāatzīmē, ka visplašāk tie sastopami deviņdesmito

gadu publikācijās, kas, iespējams, skaidrojams ar vēlmi pirmajā atjaunotās neatkarības desmitgadē pievērst uzmanību līdz šim publiski maz atklātām vēstures tēmām, kas pakāpeniski sāka iegūt publiskumu.

Savdabīgu pieminēšanas diskursu veido informatīva rakstura materiāli, kas dažkārt tiek papildināti ar latviešu leģionam un leģionāriem veltītām dzejas vai prozas rindām. Piemēram, latviešu leģiona dibināšanas 50. gadskārtai veltītās rindas: “Par dzimteni Latviju cēlāmiem kaujai, / Mēs vīri no Vidzemes, Latgales nākam; / Un Daugavai, Lielupei, Ventai un Gaujai, / Tik brīvības ūdeņos plūst palīdzēt sākam ...”⁸ Līdzīgā veidā skaidrojošu hronoloģisku aprakstu laikrakstā “Bauskas Dzīvē” papildina dzejnieka Andreja Eglīša drošsirdīgajiem tēvijas sargiem veltītās rindas: “Tev, latvju leģionār, nav jākaunas / No tautas brīvēstības dotās cīņas, / Nāks laiks, un tavu kapu nīdējs appušķos, / Un valdniekiem no acīm nobirs melu zvīņas ...”⁹ Savukārt dzejnieks Modris Zihmanis, biedrības “Daugavas Vanagi Latvijā” loceklis, leģionāru atcerei veltījis rindas: “Aiz katra sirmota kareivja, / Un mugurām svešumā dzīto, / Stāv simti un simti kritušo, / Un tūkstoši nomocīto ...”¹⁰ Dzejas vai prozas izmantojums publikācijā pieminēšanas diskursam piešķir pastiprinošu un emocionālu nokrāsu.

Visai bieži informatīvais vai skaidrojošais materiāls, kas veltīts leģionam vai leģionāriem, reģionālajos laikrakstos tiek saistīts ar kāda novadnieka dzīvesstāstu vai atmiņām, tādējādi vēstures dati iegūst individuālas, emocionālākas aprises. Šāda veida publikācijas identificējamas gan 90. gados, gan arī tiem sekojošajā desmitgadē. Atmiņas un dzīvesstāsti parasti tiek papildināti ar jaunības dienu vai leģiona vēsturiskiem fotoattēliem, taču ne ar mūsdienās uzņemtiem stāsta vai atmiņu galvenā varoņa fotogrāfijām. Piemēram, 2010. gada 16. marta laikrakstā “Druva” publicētas kāda 1944. gadā mobilizēta leģionāra vēstules sievai, kurās “starp rindām iespējams izlasīt latviešu karavīra likteni starp divām lielvarām un bezgalīgu mīlestību pret savu dzimteni. Lasot šos vēstuļu fragmentus, aicināts pieminēt visus leģionārus, gan tos, kuri

³ Reine, G. (1999, 17. marts). Saruna ar 1943./44. gada klasesbiedriem. *Tukuma Ziņas*. 1. lpp.

⁴ Dekšenieks, I. (1991, 16. marts). Pieviltie, bet nesalauztie. *Kurzemes Vārds*. 1., 2. lpp.

⁵ Gabrāns, J. (1998, 14. marts). Viņi pelnījuši atzinību. *Druva*. 2. lpp.

⁶ Bahmanis, J. (2002, 16. marts). Klāt 16. marts. *Druva*. 2. lpp.

⁷ [B. a.] (1996, 14. marts). Vienīgā doma un griba kopā būt. *Rēzeknes Vēstis*. 3. lpp.

⁸ Lācis, A. (1993, 16. marts). Leģiona dienā 1991. g. 16. martā. *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

⁹ Viģants, P. (2005, 16. marts). Atcerēsimies 16. martu! *Bauskas Dzīve*. 2. lpp.

¹⁰ Zihmanis, M. (1996, 16. marts). Kurzeme — latvju gara bastions. *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

*pēc filtrācijas nometnēm atgriezās, gan tos, kuri nepārnāca ..*¹¹ Savukārt laikraksta “Rēzeknes Vēstis” 1995. gada 16. marta publikācijā “Es ticēju — tēvzeme brīva reiz kļūs” apkopoti vairāku Rēzeknes un tai tuvāko pilsētu leģionāru atmiņu stāsti — gan par iesaukšanu leģionāru pulkā, gan ģeogrāfiski precīzām cīņu vietām. Jāatzīmē, ka publikācijā ietvertie atmiņu stāsti lielākoties noslēdzas sērigā noskaņā: “23. augustā mani ķēra artilērijas lādiņš un esmu simtprocentīgs invalīds ..”¹² Kāds cits stāsta: “Pēc neilga laika bez īpašas sagatavošanās biju jau Volhovas purvos. Tad ievainojums, hospitālis Lugā un zaudēta kāja. [...] Mūs visus lielā barā dzina caur Brocēniem uz Dagdu, kur sākās nopratināšana. Pēc tam ceļš caur Auci uz Jelgavu, un tur jau gaidīja lopu vagoni ..”¹³

Atmiņām vai novadnieku dzīvesstāstiem veltītajās publikācijās dažkārt konstatējamas tēlainas lingvistiskās realizācijas formas, kas tekstam piešķir cildinājuma nokrāsu. Piemēram, “mainās laiki, nomainās paaudzes, no pjelestāliem nokāpj bronzas, kapara, akmens dievi. Agrāk vai vēlāk izgaismojas aizplīvurotās vēstures lappuses, un viss nostājas savā vietā. Arī latviešu leģions, kas ieņem paliekošu vietu Otrā pasaules kara vēsturē, latvju brīves cīņās. Tuvojoties tā 48. gadu atceres gadskārtai, atcerēsimies arī mūsu novadnieka Andreja Freimaņa kara gaitas ...”¹⁴

Atmiņu un dzīvesstāstu publikāciju ietvaros iespējams manīt arī nevēlēšanos atcerēties, stāstot par dzīves lappusēm, kuras tik bieži netiek atšķirtas. Tēlnieks Bērtulis Buls stāsta: “Par karu daudz negribu atcerēties. Tās atmiņas plēš vaļā sadzijušās vātis. Tā nebija viena diena, viens uzlidojums, viena kauja. Tas bija daudzu gadu karš, pilns šausmām un ložu šķindām pār manu galvu, bet es izgāju visām šausmām cauri līdz pašam galam un paliku dzīvs ... Tikai kāda šķemba kājā man vēl čukst par sendienu nāves briesmām ...”¹⁵

¹¹ [B. a.] (2010, 16. marts). Leģionāra vēstules sievai. *Druva*. 4. lpp.

¹² Lipenīte, A., Strauta, A. (1995, 16. marts). Es ticēju — tēvzeme brīva reiz kļūs. *Rēzeknes Vēstis*. 3. lpp.

¹³ Turpat.

¹⁴ Zihmanis, M. (1992, 14. marts). Vēstures griežos. *Kurzemes Vārds*. 6. lpp.

¹⁵ Lipenīte, A. (1998, 16. marts). Tās atmiņas plēš vaļā sadzijušās vātis. *Rēzeknes Vēstis*. 3. lpp.

“Pāri visam mirdz atmiņu stars ..”¹⁶

*“.. pāri karalauka un gūsta sāpēm, badam, aukstumam, izmisumam, bezcerībai un pazemojumiem šodien atmirdz atmiņu stars ..”*¹⁷

Otru nozīmīgāko publikāciju žanru veido leģionāru piemiņas dienai 16. martam veltītie materiāli — piemiņas pasākuma norises apraksti vai informācija par atceres dienā paredzētajiem pasākumiem. Tās pārsvarā veidotas acinājuma formā, noliekt galvas varoņu priekšā ar uzsaukumiem “Dievs, svētī Latviju!”¹⁸ “Aicinām skolu jaunatni un visus, kuriem dārga Latvija un tās karavīri!”¹⁹ “Gods un slava kritušajiem varoņiem, kuri cīnījās par savas Tēvzemes brīvību!”²⁰ Raksturojot, piemēram, leģiona 50. gadadienas pieminēšanu, tiek uzsvērts, ka pat sliktie klimatiskie apstākļi nav šķērslis, lai godinātu leģionāru piemiņu. “Bauskas Dzīve” norāda, ka cilvēkus “nebaidīja pat lietus un dubļi, pakavēties klusumā bija atnākuši arī vietējie Daugavas vanagi ..”²¹. Arī laikraksts “Druva” uzsvēra, “lai arī laiks bija drēgnis, lija lietus, vecie karievi labu brīdi vēl pakavējās un dalījās atmiņās par pieredzēto kaujās Krievijas un Latvijas teritorijā ..”²²

Reprezentējot leģionāru piemiņas pasākuma norisi, laikrakstu publikāciju ietvaros plaši tiek aprakstīti piemiņas pasākumu veidojošie elementi, piemēram, raksturoti pasākuma apmeklētāji — paši leģiona veterāni, nacionālo organizāciju pārstāvji, novada vai pilsētas amatpersonas, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, gaidas un skauti, militārpersonas (piemēram, zemessargi un aizargi), mācītāji, skolēni un studenti, “Daugavas Vanagi Latvijā” biedri, dažās no publikācijām — arī policijas darbinieki kā miera uzturētāji u.c. personas.

¹⁶ Lipenīte, A. (1996, 16. marts). Pāri visam mirdz atmiņu stars. *Rēzeknes Vēstis*. 4. lpp.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Zeltiņš, I. (1999, 15. marts). Bauskā pieminēs latviešu karavīrus. *Bauskas Dzīve*. 3. lpp.

¹⁹ Zeltiņš, I. (1997, 14. marts). Godinās nacionālos karavīrus. *Bauskas Dzīve*. 2. lpp.

²⁰ Zeltiņš, I. (2011, 14. marts). Atcerēsimies brīvības cīnītājus, leģionārus. *Bauskas Dzīve*. 2. lpp.

²¹ Vitols, H. (1993, 20. marts). 16. marts — atmiņu diena. *Bauskas Dzīve*. 2. lpp.

²² Vanadziņš, A. (2004, 19. marts). Piemin leģionārus. *Druva*. 1. lpp.

Vairumā piemiņas pasākuma reprezentāciju tiek uzsvērts kapu apmeklējums, godinot kritušos biedrus (Liepājā, Bauskā, Rīgā, Lestēnē u.c. vietās), ziedu nolikšana, valsts himnas atskaņošana, dzejas lasījumi. Dažkārt pievienota fotoilustrācija, kurā redzami sarkanbaltsarkanie karogi, kapu pieminekļi un krusti, vai leģionāru kopbilde.

Leģionāru piemiņas dienas pasākumi dažkārt tiek reprezentēti arī kā saviesīgs pasākums, kurā valda možs gars, dziesmas un dejas, kad “sirmie vīri leca *“laukā no ierakumiem”*, iztaisnoja mugurkaulus un izvirpināja savas mazmeitas nebēdnīgā dancī ..”²³ vai “ar pārliciecināšiem izpildītām leģionāru dziesmām ģitāru pavadījumā atkal aizvadīja veterānus *“tur, tālu kaujas laukā”*”²⁴ Līdzīgi leģionāru kopā sanākšanas pasākumu aprakstīja “Druvas” korespondents: “*Kopīgi dziedāja dziesmas, deklamēja patriotiskus dzejoļus, uzklauzīja stāstus par karavīru gaitām ...*”²⁵

Lokālo laikrakstu saturā konstatējams arī leģionāra — upura — diskurss, uzsverot leģionāru paveikto un pārdzīvoto, tādējādi radot nepieciešamību godāt viņu piemiņu: “*Godinot viņu svēto pārliciecināšību un Dzimtenes mīlestību, izlietās asinis, pārciestās mokas — svētdien arī Liepājā notika piemiņas brīži Centrālkapos un Latviešu biedrības namā ...*”²⁶

Pētītajos preses izdevumos atainoti leģionāru piemiņas dienas pasākumi, kas notikuši arī izteikti negatīvā noskaņā. Piemēram, publikācijā, kas veltīta 2005. gada 16. marta piemiņas gājiena laikā izraisītajām sadursmēm pie Brīvības pieminekļa Rīgā, minēts, ka “*mierīgo, svinīgo gājienu uz Brīvības pieminekli traucēja sabiedriskās organizācijas “Dzimtene — krievu nacionālā savienība” dalībnieki. Rokās sadevušies, viņi centās nosprostot gājēju pāreju, kamēr iejaucās policija. Citādi domājošie — gan veci, gan jauni cilvēki — bija agresīvi noskaņoti, apsaulkāja piemiņas gājiena dalībniekus par fašistiem ...*”²⁷

²³ Zihmanis, M. (1993, 14. marts). Apskatīsimies, stiprināsimies! *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

²⁴ Zihmanis, M. (1994, 21. marts). Latviešu leģiona dienu izskaņā. *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

²⁵ Bērziņš, G. (1993, 20. marts). Daugavas vanagi sasauca. *Druva*. 1. lpp.

²⁶ [B.a.] (1992, 17. marts). Bez nosaukuma. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

²⁷ LETA. (2005, 21. marts). Gājienā neizteik bez sadursmēm. *Bauskas Dzīve*. 8. lpp.

Noslēgumā

Mūsdienās valdošo nostāju publiskajā telpā pret leģiona un leģionāru piemiņu un saasināto temata uztveri, manuprāt, precīzi raksturo laikraksta “Kurzemes Vārds” 1999. gada 16. marta publikācijas rindas: “.. *naiids. Baigākais, kas palicis šajā zemītē pēc Otrā pasaules kara. Var drupas novākt, var mājas atjaunot, var tranšeju izvagotos un asinīm piesūkušos tīrumus apsēt, bet naiids paliek. Kā viltīga čūska tas no dvēseles zemdegām izšaujas laukā un dara savu melno darbu: plēš mazu tautu atkal uz pusēm .. Un atkal frontes līnija: vienā pusē — latvieši un otrā pusē — latvieši ...*”²⁸ Gluži citāda aina atklājas pētījumā aplūkotajās reģionālo laikrakstu “Kurzemes Vārds”, “Bauskas Dzīve”, “Druva” un “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” publikācijās, kurās dominē atcerēšanās diskurss un sēru noskaņa, bez nosodošiem vai asu reakciju rosinošiem izteikumiem, gluži pretēji — tiek sniegti informatīvi un skaidrojoši apraksti par leģionu un leģionāriem. Informācija par leģionu tiek ietverta atmiņās, novadnieku dzīvēstāstos un intervijās. Laikraksti visai plaši piedāvā leģionāru piemiņas dienas jeb 16. marta pasākumu aprakstus, kas papildināti ar fotoattēliem, atainojot pasākuma norisi — kapu apmeklējumu, novada vai pilsētas amatpersonu piedalīšanos, sniedzot dalībnieku raksturojumu, informējot par policijas klātbūtni vai izraisītiem konfliktiem (ja tādi bijuši) u.tml. Līdzīgi arī laikrakstos publicētie redakcionālie, sabiedrības locekļu vai vēsturnieku viedokļi drīzāk uzskatāmi par leģionāru piemiņu aizstāvošiem un piemiņas diskursu veicinošiem, nevis izteikti nosodošiem un negatīvu vēstījumu saturošiem.

Kopumā latviešu leģionāru piemiņas dienas reprezentācija reģionālajos laikrakstos “Kurzemes Vārds”, “Bauskas Dzīve”, “Druva” un “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” uzskatāma par atcerēšanās diskursu veidojošu un uzturošu — tā vērsta uz lasītāja informēšanu, piemiņas sajūtas nostiprināšanu, nevis konfrontāciju raisīšanu.

²⁸ Leine, L. (1999, 16. marts). Bija viena doma — Latvija. *Kurzemes Vārds*. 6. lpp.

8./9. MAIJA ATAINOJUMS PRESĒ LATVIEŠU VALODĀ

Klinta Ločmele

Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas pasākumi 8. maijā notiek vairākās Latvijas vietās, tomēr centrālā no tām ir Rīga. Latvijas valsts augstākās amatpersonas noliek piemiņas vainagus Rīgas Brāļu kapos, taču šāds piemiņas rituāls ir noticis vēl arī citās kapsētās, piemēram, Šmerļa ebreju kapos, vācu karagūstekņu kapos, padomju armijas kareivju kapos Senču ielā. Dienu vēlāk — 9. maijā — mediju uzmanība veltīta Uzvaras pieminekļa pakāpei Pārdaugavā.

Pētījums aptver trīs laikrakstu (“Diena”, “Lauku Avīze”/ “Latvijas Avīze” un “Neatkarīgā Rīta Avīze”) satura analīzi 8., 9. 10. un 11. maija numuros (1991–2011), ņemot vērā, ka dažkārt 8. vai 9. maijs bija kāda no nedēļas nogales dienām, bet svētdienā laikraksti neiznāk. “Lauku Avīzei”, kas līdz 2003. gadam vēl nebija kļuvusi par dienas laikrakstu, par analīzes vienību izvēlējās iepriekšējo un nākamo numuru pirms un pēc 8. un 9. maija.

Ik gadu maija pirmajā pusē, kad avīzēs latviešu valodā ir noklusušas publikācijas Latvijas Neatkarības deklarācijas pasludināšanas dienas kontekstā, tās pievēršas nākamajam vēsturē balstītajam notikumam. Dažādu žanru raksti atgādina par Otrā pasaules kara beigu gadadienu un raksturo tās atcerei veltītus pasākumus. Tie pamatā ir trīs veidu materiāli: (1) kontekstuālās publikācijas, piemēram, intervijas ar vēsturniekiem, vēstījums par 9. maija svinībām Maskavā u.tml., (2) 8. maija jeb Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas pasākumu reprezentācija, (3) 9. maija jeb oficiālajā svētku kalendārā neierakstītās Uzvaras

dienas svinību atainojums Latvijā. Turpmākā tekstā plašāk analizēti pēdējie divi publikāciju veidi, jo tie visprecīzāk rāda laikrakstu pozīciju tieši šo konkrēto datumu un to norises mediācijā.

Klusais 8. maijs

Publikācijas nacionālajos laikrakstos latviešu valodā par Otrā pasaules kara upuru piemiņu parādījās 20. gs. 90. gadu vidū. Tās vēsta par pasākumiem, kuros Latvijas valsts augstākās amatpersonas un vairāku valstu vēstniecību pārstāvji noliek ziedu vainagus Rīgas Brāļu kapos un citās kapsētās, tādējādi apliecinot, ka tā ir Otrā pasaules kara valsts varas atbalstītā atmiņas politika.¹ Taču daudz krāšņāki, fotogrāfijām bagātāki ir materiāli par Uzvaras dienas atzīmēšanu Uzvaras parkā vai kādā citā Latvijas vietā. Klusa, svinīga, ar ekumenisko svētbrīdi — šādiem vārdiem apzīmētā Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena 8. maijā kontrastē ar 9. maija svētkiem latviešu preses reprezentācijā. Tajā, sevišķi dažos pēdējos gados, dominē statistika par policijas aizturētajām personām, konfliktiem un spilgti žurnālistu novērotā apraksti par pasākuma piknika gaisotni, tā dalībnieku uzvedību, tostarp alkohola lietošanu. Tādējādi latviešu valodā iznākošajā presē redzamas krāsas atšķirības abu datumu reprezentācijā — par upuru piemiņu vēstīts lietišķi, dažbrīd pat nedaudz svinīgi, bet bez pasākuma subjektīva, detalizēta raksturojuma.

9. maijs — mediju notikums un rutīna vienlaikus

Sākotnēji Uzvaras dienas svinībām latviešu laikrakstu saturā tika atvēlēta salīdzinoši mazāka vieta nekā 8. maija atainojumam. Nesen atgūtā neatkarība 20. gs. 90. gadu sākumā, iespējams, noteica distancēšanos no

¹ Sk., piemēram, Laizāne, L. (1995, 9. maijs). Latvijā piemin visus Otrā pasaules kara upurus. *Diena*. 1. lpp.; Tihonovs, J. (1996, 9. maijs). Piemin Otrā pasaules kara upurus. *Diena*. 3. lpp.; Plato, D. (1997, 9. maijs). Piemin Otrā pasaules kara upurus. *Diena*. 1. lpp.; Prokopova, E. (2000, 9. maijs). Piemin Otrā pasaules kara beigas. *Diena*. 1. lpp.; [B. a.]. (2009, 9. maijs). Godina Otrā pasaules kara upurus. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.; BNS. (2007, 9. maijs). Piemin Otrā pasaules kara upurus. *Latvijas Avīze*. 6. lpp.; u.c.

jebkā padomju varu reprezentējoša. Piemēram, 1991. gadā “Dienas” raksta nosaukums “Bruņotie spēki Rīgā svin savus svētkus” norobežo padomju Latviju atbalstošo armiju un OMON no (latviešu) tautas.² Jo-projām saglabājas pasākuma dalībnieku etniskās izcelsmes uzsverums publikāciju saturā un virsrakstos. Taču, neskatoties uz akcentēto Uzvaras dienas svinētāju un laikrakstu auditorijas atšķirību, visticamāk, ir attīstījušās tādas 9. maija norises, kas veicinājušas mediju uzmanības pakāpenisku pievēršanos tieši šā datuma, nevis klusās Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas mediācijai. Pretstatā uzvaras atzīmēšanai, kas ir tikusi atainota visos trijos nacionālajos dienas laikrakstos latviešu valodā (īpaši spilgti — pēdējā desmitgadē), piemiņas pasākumi 8. maijā ne katru gadu iekļūst visu trīs analizēto laikrakstu saturā.

Pēc žurnālistikas pētnieka Stjuarta Allana (*Allan*) domām, ziņu vērtības ir atslēgvārds uz atbildi, kālab, pārskatot dažādu nacionālo dienas laikrakstu pirmās lapas (vai noskatoties ziņu pārraides u.c.), līdzības redzamas ne tikai vēstīto stāstu tematikā, bet arī secībā, kādā tie sarindoti.³ Iespējams, 9. maija pasākumiem piemītošā(s) ziņu vērtība(s) ir arī viena no atbildēm, kas Uzvaras dienas svinības padara saistošas mediju pārstāvjiem. Tās atbilst labai ziņai pat pēc vairākiem kritērijiem.⁴ Proti, ir konflikts (gan plašākā nozīmē starp kolektīvajām atmiņām, gan tiešā — potenciāls fiziskai sadursmei starp pretēju uzskatu paudējiem). Šim pasākumam ir vismaz netieša saistība ar auditorijas dzīvi (Georga lentītes un citus svētku simbolus ielās var pamanīt arī tad, ja šajā datumā nedodas Pārdaugavas virzienā). Būtiska ziņas vērtība ir arī iespējamība vienkāršot vēstījumu — līdz minimumam samazināt interpretāciju daudzveidību (par to liecina gadu no gada atkārtotais šīs dienas diskurss ziņās). Uzvaras dienas svinību ietveršanu mediju dienaskārtībā, visticamāk, veicina arī iespējas to personalizēt — īpaši pāris pēdējos gados publikācijās tiek intervēti pasākumu apmeklētāji, tiem tiek piešķirta “balss”. 9. maijs ietver sevī arī varbūtību ziņu kontinuitātei, attīstot stāstus par iespējamo devianci šā notikuma kontekstā,

par kādu spilgtu uzrunu u. tml. Tāpat pasākums ļauj veidot tematiski saistītas rakstu kopas, piemēram, aplūkojot šīs dienas gaitu Maskavā, analizējot Latvijas valsts augstāko amatpersonu lēmumu turp (ne)doties utt.

Tādējādi 9. maija norises, it īpaši Uzvaras parkā Rīgā, var uzskatīt par mediju svētkiem — tām piemīt teju visas pazīmes, kas ļauj Uzvaras dienas svinības ierindot ne tikai ziņu, bet arī mediju notikuma statusā. Piemēram, ir ikdienas rutīnas pārtraukums, pasākumā piedalās vairākus tūkstošus liela auditorija, kurai tas nodrošina kopīgus rituālus un simbolus, kas, savukārt, iesaistās kopīgas identitātes un solidaritātes veidošanā.⁵

Pārmaiņas atainojumā

Tiesa, pēdējos divdesmit gados ne vienmēr Uzvaras dienas pasākumi guvuši tik krāšņu reprezentāciju presē latviešu valodā. 20. gs. 90. gadu sākumā prese šo pasākumu reprezentēja ļoti apdomīgi un diplomātiski. Ziņu vai nelielu reportāžu žanrā laikraksti vēstīja par kara veterānu un viņu atbalstītāju pulcēšanos Uzvaras parkā. Taču, palielinoties laika distancei kopš Otrā pasaules kara, materiālu skaits un to apjoms pieauga, žurnālisti notikumu aprakstam sāka izvēlēties arvien ekspresīvākus vārdus un apzīmējumus. Tas liecina par izmaiņām: pašā pasākuma norisē, kolektīvās atmiņas reprezentācijā vai arī, visticamāk, — abējādi. Aptuveni gadsimtu mijā notiek lūzums pasākuma koncepcijā un/vai tā reprezentācijā latviešu presē. Tā arvien vairāk liecina par svinīga atceres pasākuma pakāpenisku pāraugšanu brīvdabas festivālā ar tam raksturīgām iezīmēm (koncertu, krāšņām dekorācijām, apreibinošu vielu lietošanu, administratīvajiem protokoliem u.c.) un žurnālistu aizrautīgu vadīšanos pēc piedāvātā svētku scenārija, to visu atainojot.

² Punka, I. (1991, 11. maijs). Bruņotie spēki Rīgā svin savus svētkus. *Diena*. 1. lpp.

³ Allan, S. (2010). *News Culture*. 3rd ed. Maidenhead: Open University Press. P. 71–72.

⁴ Vairāk par Stjuarta Allana apkopotajām ziņu vērtībām sk.: Allan, S. (2010). *News Culture*. P. 72–73.

⁵ Vairāk par mediju notikumiem sk.: Couldry, N. (2003). *Media Rituals: A Critical Approach*. London; New York: Routledge; Dayan, D., Katz, E. (1994). *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press; Liebes, T., Curran, J. (eds). (1998). *Media, Ritual and Identity*. London: Routledge.

Virsrakstu izteiksmība

Spilgtas liecības par pārmaiņām 9. maija reprezentācijā ir publikāciju nosaukumi laikrakstos. Piemēram, 2000. gadā “Diena” publicēja rakstu ar neitrālu virsrakstu “Veterāni svin Uzvaras dienu”, 2002. gadā — “Ar dziesmām atceras uzvaru”, taču kopš 2005. gada tie kļuva arvien izteiksmīgāki — “Uzvaras dienu svin dziedot un dzerot”, “Šķind ordeņi, smaržo šašliks”, “Pikniks pieminēkla pakājē” u.c. Šāda nosaukumu veidošanas tendence nav tikai viena laikraksta politika. 2009. gadā līdzīgi rīkojās arī “Latvijas Avīze” un “Neatkarīgā Rīta Avīze”, brīvdabas maltītes gaisotni Uzvaras monumenta pakājē uzsvērdamas publikācijās “Impērisks krievu pikniks Rīgā” un “9. maijs izvērsas par krievvalodīgo solidaritātes pikniku”.

Interesanta sakritība, ka 2010. gadā, kad tika atzīmēta Otrā pasaules kara beigu 65. gadadiena, visas trīs analizētās dienas avīzes bija izvēlējušās neitrālus virsrakstus, piemēram, “Godina savu vēsturisko pārliecību”, “Zatlers Maskavā, bet šeit nav neviena”. Taču publikācijas 2011. gadā pierādīja, ka tas bija izņēmums, nevis pēdējā desmitgadē ierastās 9. maija reprezentācijas pārrāvums uz ilgāku laiku. Proti, 2011. gadā “Diena” virsrakstā atkal konstatēja, ka “9. maijs — laba diena piknikam”, “Latvijas Avīze” līdzīgi rezumēja, ka “Uzvaru atzīmē ar šašlikiem un pīrādziņiem”.

Ja lasītājs avīzi tikai pāršķir, virsraksti ir teju vienīgā viņa saikne ar lielas daļas rakstu saturu. To nosaukumiem ir uzdevums ne tikai apkopot galveno informāciju, bet arī pievērst uzmanību visam materiālam. Tāpēc visbiežāk virsraksti ietver publikācijas aspektu, kas patērētājam varētu būt visinteresantākais. Tajos parasti lieto darbības vārdus, skaidru valodu — nolūkā izraisīt spilgtu iztēli. Taču var izveidoties situācija, ka cilvēkiem, no kuriem viens izlasījis tikai virsrakstus un otrs — iepazīsies ar rakstiem pilnībā, ir radies diezgan atšķirīgs priekšstats par uzzināto.⁶ Mediju pētnieki arī norāda, ka rakstu nosaukumi

ne tikai informē par jaunumiem sabiedrībā un valstī, bet arī ļauj spriest par tiem kopumā.⁷ Šī piebilde ir īpaši trāpīga, aplūkojot latviešu valodā izdoto nacionālo avīžu izraudzītos virsrakstus publikācijām par Uzvaras dienas svinībām pēdējos gados. Tie daudzozīmīgi komunicē vairākus aspektus — diskursīvi veido nošķirumu *mēs–viņi*, turklāt *viņu* atveidojums ir ironisks, tādējādi it kā liecinot par tā nesvarīgumu. Iespējams, Latvijas sociālpolitiskās situācijas nepārzinātājam tas būtu signāls par sabiedrības sašķeltību.

9. maija pasākumu reprezentējošo rakstu nosaukumu evolūcijas piemēri laikrakstos latviešu valodā (2000–2011)

Gads	Avīze	Raksta nosaukums
2000	“Diena”	“Veterāni svin Uzvaras dienu”
2002	“Diena”	“Ar dziesmām atceras uzvaru”
2002	“Lauku Avīze”	“9. maija mītiņš”
2003	“Diena”	“Uzvaras atblāzma pieminēkla pakājē”
2003	“Lauku Avīze”	“Piemīņas dienā aģitē pret Latvijas valsti”
2004	“Latvijas Avīze”	“Pie Uzvaras pieminēkla svin 9. maiju”
2005	“Diena”	“Uzvaras dienu svin dziedot un dzerot”
2005	“Latvijas Avīze”	“Pārdaugavā svin sarkano uzvaru”
2006	“Diena”	“Šķind ordeņi, smaržo šašliks”
2007	“Diena”	“9. maijs Rīgā: sākas ar grūstīšanos, beidzas ar salūtu”
2008	“Diena”	“Pikniks pieminēkla pakājē”
2008	“Latvijas Avīze”	“Dzires pie pieminēkla”
2008	“Neatkarīgā Rīta Avīze”	“Uzvaru svin tūkstošiem krievvalodīgo”
2009	“Diena”	“9. maiju izmanto aģitācijai”
2009	“Latvijas Avīze”	“Impērisks krievu pikniks Rīgā”
2009	“Neatkarīgā Rīta Avīze”	“9. maijs izvērsas par krievvalodīgo solidaritātes pikniku”
2010	“Diena”	“Zatlers Maskavā, bet šeit nav neviena”
2010	“Latvijas Avīze”	“Kam piemiņa, kam uzvara”
2010	“Neatkarīgā Rīta Avīze”	“Godina savu vēsturisko pārliecību”
2011	“Diena”	“9. maijs – laba diena piknikam”
2011	“Latvijas Avīze”	“Uzvaru atzīmē ar šašlikiem un pīrādziņiem”
2011	“Neatkarīgā Rīta Avīze”	“Uzvaras dienā daudz jauno”

⁶ Andrew, C. B. (2007). Media-generated Shortcuts: Do Newspaper Headlines Present Another Roadblock for Low-information Rationality? *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12, 24, 28; Stuart, A., Zelizer, B. (2010). *Keywords in News and Journalism Studies*. Berkshire: Open University Press. P. 53–54.

⁷ Ramagundam, R. (2005). The ‘State’ Revealed in Newspaper Headlines. *Economic and Political Weekly*, 2(40), 100.

Ziņu virsraksti lielā mērā ietekmē to cilvēku attieksmes, kuri tās pārņem no medijiem.⁸ Rodas iespaids, ka, atainojot 9. maija norises, laikraksti latviešu valodā ir vadījušies pēc auditorijas gaidām, nepiedāvājot informāciju, kas varētu disonēt ar tradicionālo uzskatu par Uzvaras dienas svinībām. Piemēram, tā vietā, lai šajās publikācijās vairāk pievērstos pašiem kara veterāniem un viņu problēmām, žurnālisti ir detalizēti raksturojuši svinību elementus un norisi. Tādā veidā prese latviešu valodā par šo dienu veido nevis savu alternatīvu diskursu un dienaskārtību, bet gadu no gada vēsta par vienām un tām pašām šīs dienas aktivitātēm. Ir tikai atsevišķi izņēmumi, kad laikraksti līdztekus ierastajai reprezentācijai un piknika gaisotnes uzsvērumam ir aktualizējuši arī citus Uzvaras dienas aspektus, piemēram, jauniešu (ne)atļauto skolas kavēšanu, lai apmeklētu pasākumu Pārdaugavā,⁹ priekšvēlēšanu aģitāciju u.c.¹⁰

Mediētās identitātes

Pētītajos laikrakstos tikpat kā netiek skaidrota Uzvaras dienas nozīme kolektīvajā atmiņā, analizēta pasākuma ietekme uz sociālajiem procesiem sabiedrībā, turpretī daudz uzmanības tiek pievērstas dažādām ārējām svinēšanas izpausmēm. Avīzes novērojušas, ka pasākuma dalībnieku solidaritātes avots ir ne tikai kopīga kara grūtību atcere un uzvaras svinības, bet arī mūsdienu sarežģījumi. “Par krievvalodīgo problēmām runā vairāk nekā par Otrā pasaules karu,” vēstījumā par Otrā pasaules kara beigu 60. gadskārtas atzīmēšanu konstatē laikraksts “Diena”.¹¹

Latviešu avīžu raksti par 9. maija pasākumu rāda, ka krievvalodīgo kopiena Latvijā tam ir piešķīrusi divējādu jēgu. Formālais uzdevums — kara upuru un uzvaras atcere — daļai pasākuma dalībnieku šajā dienā ir zaudējis neapšaubāmu prioritāro statusu, priekšplānā izvirzot politiskus motīvus. Uzvaras dienas vienkopus sapulcētā vairāku tūkstošu auditorija ir vilinoša kreisi noskaņotiem politiskiem spēkiem sevis

reklamēšanai un citu partiju īstenotās politikas kritikai. 2009. gadā, kad no Uzvaras dienas līdz pašvaldību un Eiroparlamenta vēlēšanām 6. jūnijā bija palicis nepilns mēnesis, “pie pieminēkļa bija saceltas vairāku partiju teltis, aktivisti dalīja karodziņus un bukletus, bet partiju līderi klātesošajiem stāstīja, par ko jābalso”.¹² Šis aspekts mudinājis laikrakstu “Diena” pasākumu aplūkot tieši šādā rakursā (raksts “9. maiju izmanto aģitācijai”), neakcentējot citus līdz šim rakstos allaž pieminētos svinību elementus, piemēram, koncertu, sarkanos karogus, ēdienu, dzērienu lietošanu u.c.¹³

Ik gadu 9. maija uzrunas, parakstu vākšanas kampaņas, rezolūcijas norāda uz attiecīgā laika perioda dienaskārtībā esošiem un/vai ilgstoši “sasāpējušiem” krievvalodīgo kopienas jautājumiem, ļaujot sanākušajiem pasākuma dalībniekiem rast atbalstu un vienoties savos uzskatos par Latviju kā viņu tiesību diskriminētāju vai netaisnīgu PSRS tradīciju pārkāpēju, piemēram, jautājumos par Uzvaras dienas svītrosānu no svētku un atceres dienu saraksta, pilsonības (ne)piešķiršanu, latviešu mācību valodas ieviešanu mazākumtautību vidusskolās u. tml.¹⁴

¹² Radovics, V. (2009, 11. maijs). 9. maijs izvērsas par krievvalodīgo solidaritātes pikniku. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 7. lpp.

¹³ Jāatzīmē, ka “kreisie” politiskie spēki savu organizēto mītiņu un koncertu par aģitācijas triebīni izmantoja jau 20. gs. 90. gados. Piemēram, Sociālistiskās partijas priekšsēdētāja Alfrēda Rubrika teiktā skaidri iezīmē svētku galveno mērķauditoriju — attiecīgu politisko partiju atbalstītājus: “Rudenī paredzētajās Saeimas vēlēšanās neaizmirstiet nobalsot par “Līdztiesības”, Tautas Saskaņas partijas un Sociālistiskās partijas kandidātiem. Tad mēs svētkus varēsīm svinēt jautri un pārtikuši.” Sk.: Antonevičs, M. (1998, 12. maijs). Svin pa vecam... *Lauku Avīze*. 4. lpp.

¹⁴ Piemēram, 1991. gadā rezolūcijā, kuru pieņēma 9. maija mītiņa dalībnieki, izteikta prasība atcelt Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmumu par 9. maija izslēgšanu no svinamo un piemiņas dienu saraksta. 1993. gadā — rezolūcija un prasības Latvijas Republikas Augstākajai padomei piešķirt pilsonību visiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kas Latvijā dzīvojuši Neatkarības deklarācijas pieņemšanas brīdī, “atdot” Uzvaras svētkus, prasība ANO — saskatīt cilvēktiesību pārkāpumus Latvijā. 1996. gadā — nosoda ieceri nojaukt Uzvaras pieminēkli, reorganizāciju skolās ar krievu mācību valodu. 2003. gadā kritizē Latvijas iesaistīšanos karadarbībā Irākā un latviešu mācību valodas ieviešanu mazākumtautību vidusskolās. 2009. gadā — aicina piešķirt krievu valodai oficiālas valodas statusu Latvijā u.tml. Vairāk sk.: Punka, I. (1991, 11. maijs). Bruņotie spēki Rīgā svin savus svētkus. 1. lpp.; Melnace, B. (1993, 10. maijs). 9. maijs Latvijā pagājis mierīgi. *Diena*. 1. lpp.; Galzons, E. (1996, 10. maijs). Kara veterāni svin 9. maiju. *Diena*. 3. lpp.; Galzons, E. (2003, 10. maijs). Uzvaras atblāzma pieminēkļa pakājē. *Diena*. 8. lpp.; Leitāns, I. (2009, 11. maijs). 9. maiju izmanto aģitācijai. 3. lpp.

⁸ Andrew, C. B. (2007). Media-generated Shortcuts. P. 24–25.

⁹ Lazdiņš, A. (2011, 10. maijs). 9. maijs — laba diena piknikam. *Diena*. 8.–9. lpp.

¹⁰ Leitāns, I. (2009, 11. maijs). 9. maiju izmanto aģitācijai. *Diena*. 3. lpp.

¹¹ Āboliņš, I. (2005, 10. maijs). Uzvaras dienu svin dziedot un dzerot. *Diena*. 4. lpp.

Laikam ejot, nedaudz mazinājusies 90. gadu sākumam raksturīgā nostalgija pēc PSRS. Par to iepriekšējos gados liecināja laikrakstos nosauktie plakāti “*Mūsu dzimtene Padomju Savienība*”¹⁵, “*Slava diženajam Staļinam*”, “*Paldies Padomju Savienībai*”¹⁶, “*Slava padomju armijai!*”, “*Lai dzīvo 9. maijs!*”¹⁷ u.c. Taču 2011. gadā laikrakstā secināts, ka šoreiz svinībās “iztika bez uzkrītošas padomju simbolikas demonstrēšanas”.¹⁸

“*Esmu atpakaļ laikā, kad atmodas vēl nav. Latviešu valodu nedzird bieži, svešās, pavisam svešās sejas. Atpakaļ. Kā staignā laika purvā iegrimstot — padomju laikā, tikai lozungi, krāsas citas — sarkanie pamaz, daudz tieši Krievijas,*” 2011. gadā “*Latvijas Avīzes*” komentārā raksta Māris Ruks.¹⁹ Pasākuma gaisotnes iespaidā 2009. gadā prese secina, ka “*9. maijs līdzās atcerei arvien vairāk atgādina krievu pikniku un nacionālo kopības dienu — tādu kā latviešiem ir Dziesmu un deju svētki*”.²⁰

Mediju rituālu un notikumu pētnieks Niks Kouldrijs (*Couldry*) raksta, ka “mediju rituāli rada sabiedrības vienotības gaisotni”.²¹ Tie attēlo sabiedrību kā nedalāmu grupu, tādējādi uzturot solidaritāti, līdzdalības sajūtu, vienlīdzību, ģimeniskumu. Tos var uzlūkot arī kā sabiedrības integrētājus. Iepriekš minētie citāti apliecina, ka latviešu prese uz pasākuma reprezentāciju drukātā veidā ir pārnesusi konstatējumu par notikuma dalībnieku vienotības sajūtu, taču to ir nostatījusi iepretim laikrakstu auditorijai — latviešu kopienai — kā potenciālu tās apdraudējumu. Šajā gadījumā vērojams, kā latviešu avīzes pastiprina uzskatu, ka citas grupas (etniskas vai atmiņu kopienas) solidarizēšanās, iespējams, var aizskart latviešu identitāti un valsts stabilitāti.

Pastāv viedoklis, ka masu pasākumu organizatori meklē vispievilcīgākos un tradicionālākos elementus un vērtības, kurām pasākumā pievērst lielāko uzmanību, un tās vēlreiz apstiprināt. Taču mediju notikumu

pētnieki Daniels Daijans (*Dayan*) un Elihu Katcs (*Katz*) atzīmē, ka “atšķirīgas auditorijas ziņojumu var uztvert dažādi”.²²

Latviešu prese gandrīz katru gadu rakstos norāda uz svētku mītiņa un koncerta “dekorācijām”: Ļeņina un Staļina attēliem, sarkanām tulpēm un nelķēm, Uzvaras svētku kartītēm, sarkaniem karogiem ar PSRS ģerboni, akordeonistu un bajānistu izpildītām kara laika dziesmām. Ari šajā gadījumā, tāpat kā attieksmē pret krievvalodīgo kopienas solidarizēšanos, latviešu laikraksti šos Uzvaras dienas elementus reprezentē kā pasākuma dalībnieku vienotības avotu un reizē kā viņu atšķirības zīmi no latviešu kopienas, kurai šie svinību atribūti un pastarpināti caur tiem — arī paustās vērtības — nav aktuālas.

Nav vienas “pareizās” izpratnes par Otrā pasaules kara beigām, kas būtu pieņemama visai sabiedrībai, — vieniem tās nozīmē atbrīvošanu, citiem — tikai okupācijas turpināšanos.²³ Vēsturnieks Ojārs Skudra, analizējot vēsturisko atmiņu (re)interpretēšanu saistībā ar Otro pasaules karu laikrakstos “*Diena*” un “*Ύac*”, pieļauj, ka vēstures materiāls bieži vien tiek izmantots “citādā”, parasti etniski atšķirīgā indivīda, laikraksta vai valsts ienaidnieka tēla veidošanai. Pastāv viedokļu plurālisma sašaurināšanās, vēstures diskursa “valstiskošanas” tendences.²⁴ Uzvaras dienas rituāli un notikumi kalpo kā avots mediju formētajiem *mēs un viņi* diskursiem par 9. maiju un etniskajām attiecībām tā kontekstā. To padziļina īpaši pēdējā piecgadē raksturīgā preses pievērsšanās virspusējam, reizēm ironiskam un komiskam šīs dienas pasākumu aprakstam.

Uzmanība izklaidei un deviancei

Uzvaras dienas svinības kļūst par parādes vietu arī radikāliem pretpadomju uzskatu paudējiem, piemēram, Tēvzemes nacionālo spēku savienības un Latvijas Nacionālās frontes pārstāvjiem. Pielikumā 4. tabulā

¹⁵ BNS, Leta. (1999, 11. maijs). Rīgā “ļimonovieši” sarīko kautiņu. *Lauku Avīze*. 6. lpp.

¹⁶ Dzintars, R. (2005, 10. maijs). Pārdaugavā svin sarkano uzvaru. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.

¹⁷ BNS. (2004, 10. maijs). Pie Uzvaras pieminekļa svin 9. maiju. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.

¹⁸ Zvirbulis, Ģ. (2011, 10. maijs). Uzvaru atzīmē ar šašlikiem un pīrādziņiem. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.

¹⁹ Ruks, M. (2011, 10. maijs). Izjukušās impērijas svētki. *Latvijas Avīze*. 3. lpp.

²⁰ Drēziņš, A. (2009, 11. maijs). Impērisks krievu pikniks Rīgā. *Latvijas Avīze*. 6. lpp.

²¹ Couldry, N. (2003). *Media Rituals*. P. 141.

²² Dayan, D., Katz, E. (1994). *Media Events*. P. 55.

²³ Bekmanis, H., Keruss, J. (2006). Priekšvārds. Grām.: Bekmanis, H., Keruss, J. (red.). *1945. gads: 8. maijs — Atbrīvošanas diena? 9. maijs — Uzvaras diena?* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 7. lpp.

²⁴ Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, 4, 156.

redzams, ka latviešu mediju skatījumā dažādiem pasākuma elementiem, tostarp konfliktiem, īpaši piesātinātas 9. maija svinības ir pēc 2000. gada, kad sāk izvērsties brīvdabas piknika gaisotne. 2010. gadā laikraksti uz vairākām tā iezīmēm jau norādīja kā uz neatņemamām šī pasākuma sastāvdaļām: “*Kā ik gadu 9. maijā pieminekļa pakājē tika dziedātas dziesmas, dejots, iedzerts pa kādam graķītim, neiztika arī bez politikas.*”²⁵

“*Smaržoja šašliks, tika ēstas ikru maizītes un no azotē paslēptajām blašķītēm tika iemalkoti tradicionālie “frontes simt gramī,”*” šādi pasākuma noskaņu raksturoja “Diena” 2007. gadā.²⁶ “*Apkārt zēla bulciņu, dzērienu, balonu un piparkūku tirdzniecība, bet kreisās politiskās partijas steidzās šo dienu izmantot sevis slavināšanai,*” gadu vēlāk novēroja “*Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*”, uzsverot, ka “*uzvaras diena bez alkohola – kā futbols bez bumbas*”.²⁷

Allaž izteiksmīgi tiek atainoti alkohola lietošanas paradumi pasākuma laikā: “*Svinētāji pie lūpām galvenokārt ceļ minerālūdens pudeles ar caurspīdīgu šķidrumu un kļūst arvien jautrāki. Daudzi, par spīti liegumam publiskās vietās lietot alkoholu, zibina balzama, alus un šņabja pudeles, bet piesardzīgākie grādīgo satvarus ietinuši maisiņos.*”²⁸ Žurnālisti vērš uzmanību ne tikai uz veterānu malkotajiem “*tradicionālajiem simts gramiem*”;²⁹ bet arī uz administratīvo protokolu skaitu (piemēram, 2009. gadā — 136 — galvenokārt par nepakļaušanos policijas darbinieku prasībām, apreibinošo vielu lietošanu sabiedriskā vietā, atrašanos reibuma stāvoklī, par taksofonu, telefona kabīņu bojāšanu u.c.).³⁰ Uzzinām arī par kāda svinību laikā diķi iekrituša pasākuma dalībnieka izglābšanu.

²⁵ Āboliņa, A. (2010, 10. maijs). Zatlers Maskavā, bet šeit neviena. *Diena*. 5. lpp.

²⁶ Leitāns, I. (2007, 10. maijs.). 9. maijs Rīgā: sākas ar grūstīšanos, beidzas ar salūtu. *Diena*. 5. lpp.; arī 2006. gadā “Dienas” novērojums liecina, ka “Uzvaras parkā krājas tulpju un narcīšu grēdas, šķind ordeņi un medaļas, smaržo šašliks un ik pa laikam ieskanas: “S dņom pobeidi!””. Sk.: Arāja, D. (2006, 10. maijs). Šķind ordeņi, smaržo šašliks. *Diena*. 9. lpp.

²⁷ Radovics, V. (2008, 10. maijs). Uzvaru svin tūkstošiem krievvalodīgo. 5. lpp.

²⁸ Arāja, D. (2006, 10. maijs). Šķind ordeņi, smaržo šašliks. 9. lpp.

²⁹ Leitāns, I. (2007, 10. maijs). 9. maijs Rīgā: sākas ar grūstīšanos, beidzas ar salūtu. 5. lpp.; Kalas, M. (2002, 11. maijs). 9. maija mītiņš. *Lauku Avīze*. 4. lpp.; Rācenis, U. (2003, 10. maijs). Piemiņas dienā aģitē pret Latvijas valsti. *Lauku Avīze*. 9. lpp.

³⁰ Drēziņš, A. (2009, 11. maijs). Impērisks krievu pikniks Rīgā. 6. lpp.

Tiesa, šāds Uzvaras dienas atainojums sakņojas paša pasākuma norisēs, kas laika gaitā arvien vairāk radījušas iespaidu par to kā lielu brīvdabas festivālu ar “*vērienīgu uguņošanu*”³¹ un koncerta turpināšanos līdz “*vēlai naktij*”³². Dažkārt noritēja rokkoncerts, kas “*pulcēja arī daudz jauniešu*”;³³ citugad veterānus sveica pašdarbības kolektīvu priekšnesumi.³⁴ Iespējams, tāpēc publikācijas par 9. maija svinībām Pārdaugavā nereti balansē uz informatīva/izklaidējoša žanra robežas, kas savukārt rada pliekanu un pat komisku kopiespaidu par pirmās pēckara miera dienas atceri, pazemina tās nozīmību un aizstāj kvalitatīvas vēstures mediācijas neesamību.

Noslēgumā

9. maijs ir viens no spilgtākajiem un diskutablākajiem gada datumiem, kura norišu reprezentācija latviešu presē laika gaitā kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas pakāpeniski ieguvusi arvien lielāku intensitāti. Turpreti 8. maija jeb Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas aktivitāšu atainojuma pakāpe preses slejās ir sarukusi, — liecina kontentanalīzes rezultāti.

³¹ Desmit minūtes ilga salūta 2005. gadā finansētāji ir Krievijas Federācijas vēstniecība Latvijā, kāds Krievijas uzņēmums un kāda firma no Latvijas. Sk., piemēram, Āboliņš, I. (2005, 11. maijs). 9. maija salūtu daļēji apmaksājusi Krievijas vēstniecība. *Diena*. 5. lpp.; Sloga, G., Širokovs, P. (2005, 10. maijs). Svinības atgādina padomju pagātni. *Diena*. 1., 3. lpp.; Margēviča, A. (2005, 10. maijs). Prezidente Maskavā jūtas sirreāli. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*. 1. lpp.

³² “Latvijas Avīze” vēsta, ka 2007. gadā svinības Uzvaras parkā ilga līdz plkst. 22.30 vakarā. 2008. gadā — līdz plkst. 23.00, bet 2009. gadā laikraksts norāda, ka “svētki turpinās līdz vēlai naktij”. 2003. gada presē lasāma šāda 9. maija programma: “Pēc politiskās aģitācijas no pulksten 13 līdz 17 pie pieminekļa noritēja festivāls “Skan harmonikas Baltijā”. No pulksten 17 līdz 18 notika politiskā mītiņa otrā daļa tiem, kuri pa dienu strādā. Tālāk sekoja popgrupu koncerts, kas skanēja līdz 22.30.” Pēc gada “pie Uzvaras pieminekļa notika divi pasākumi — Latvijas Sociālistiskā partija Rīgas domē bija iesniegusi pieteikumu par mītiņa un koncerta rīkošanu no plkst. 11 līdz 17, bet kreiso spēku apvienība “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” — par sapulces rīkošanu no plkst. 17 līdz 22.30”. Sk.: Zvirbulis, Ģ. (2007, 10. maijs). 9. maijs ar nelielām sadursmēm. *Latvijas Avīze*. 7. lpp.; Leta. (2008, 10. maijs). Dzīres pie pieminekļa. *Latvijas Avīze*. 4. lpp.; Drēziņš, A. (2009, 11. maijs). Impērisks krievu pikniks Rīgā. 6. lpp.; Rācenis, U. (2003, 10. maijs). Piemiņas dienā aģitē pret Latvijas valsti. 9. lpp.; BNS. (2004, 10. maijs). Pie Uzvaras pieminekļa svin 9. maiju. 4. lpp.

³³ Kalas, M. (2002, 11. maijs). 9. maija mītiņš. 4. lpp.

³⁴ Sk., piemēram, BNS. (2004, 10. maijs). Pie Uzvaras pieminekļa svin 9. maiju. 4. lpp.

Iespējams, viens no izskaidrojumiem slēpjas grūtībās 8. maija piemiņas pasākumu pielāgot mediju notikuma statusam, jo šis īsais, klusais, stingri ritualizētais notikums tikai daļējās pozīcijās atbilst žurnālistikas ziņu vērtībām. Savukārt 9. maija krāšņās (un visai neparedzamās) aktivitātes nodrošina šī pasākuma reprezentāciju ne tikai īsu ziņu žanrā, bet arī laikrakstu pirmajās lapās, kas ilustrētas ar fotogrāfijām. Būtisks faktors pasākuma popularitātei mediju vidū ir arī apmeklētāju skaits tā centrālajā notikumā Uzvaras parkā.³⁵

Kopumā, 9. maija reprezentācija latviešu presē pārsvarā ir vērsta uz pasākuma ārišķīgo norišu atainojumu, it īpaši uz to, kuras liecina par tā organizatoru un dalībnieku politiskajām prasībām un problēmu iztirzājumu, vai devianci, piemēram, pretēju uzskatu pārstāvju sadursmēm, pasākuma apmeklētāju alkohola lietošanu un piknika atmosfēru. Šāds Uzvaras dienas svinību elementu sakopojums paša pasākuma ietvaros un/vai uzsvērums laikrakstos īpaši vērojams pēc gadsimtu mijas un praktiski jau pakāpeniski ir aizēnojis 8. maija jeb oficiāli kalendārā ierakstītās Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas reprezentāciju.

Tādējādi Uzvaras dienas pasākumu var apzīmēt ne tikai par mediju notikumu, bet arī par paraugu ikgadējai mediju rutīnai šajā datumā — informācijas avotu ziņā (paša žurnālista novērojums, intervēti pasākuma apmeklētāji, policijas pārstāvis u.tml.) un saskatītajos virspusējos šīs dienas raksturojumos.

Ja nākamajā gadā 8. maijā un Uzvaras dienas svinībās nekas krasi neizmainīsies vai nenotiks kas ārkārtējs, ļoti iespējams, publikācijas par tām īpaši neatšķirsies no pāris pēdējos gados veidotajām. Pārmaiņas reprezentācijā varētu būt, ja laikraksti latviešu valodā 8. maija pasākumus neatainotu tikai kā Latvijas augstāko amatpersonu pulcēšanos un

ziedu nolikšanu Rīgas Brāļu kapos. Orientējoties uz šā formālā piemiņas rituāla reprezentāciju, prese Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu skata tikai politiķu klātbūtnes aspektā. Pašu kara veterānu un viņu (tuvinieku) šodienas dzīves reprezentācija ir atstāta novārtā. Tas pats attiecināms uz 9. maija norišu atainojumu. Aiz vārdiem par ordeņiem rotātās žaketēs tērtu kara veterānu klātbūtni pasākumā vien retu reizi lasāms par šo karavīru domām un sajūtām. Lielākoties atreferēti citu pasākuma dalībnieku viedokļi par koncertu, vēsturi un Latvijas valdību un/vai sabiedrību, kā arī policijas rezumējums par kārtību šajā dienā.

Reizumis laikraksti dažas dienas pirms vai pēc šiem datumiem publicē intervijas ar vēsturniekiem vai citiem tēmas ekspertiem, taču tas nemaina pašu 8. un 9. maija norišu reprezentāciju, kas gadu no gada atkārti iepriekšējās publikācijas, bet pārāk maz vēsta par līdz šim novārtā atstātiem un/vai dziļākiem šo datumu aspektiem. Piemēram, par Uzvaras dienu ne tikai kā vienas armijas un kara uzvarētājas valsts svētkiem, bet plašāk — par pirmās miera dienas nozīmi tā laika sabiedrībā, kas bija pieredzējusi karu un tik daudzus zaudējumus, u.c. Lai gan šāda rakstu tematika neatbilst ziņu vērtībām un būtu atklājama cita žanra materiālos, kopumā auditorijas izglītošanā, rosināšanā domāt šo publikāciju vērtība būtu daudz lielāka nekā, piemēram, informatīvi izklaidējošai ziņai, kurā detalizēti aprakstīti Uzvaras dienas svinētāju alkohola lietošanas paradumi.

Tiesa, iedziļināšanās un jaunu rakursu meklēšana prasa laiku. Iespējams, tā trūkums straujajā mediju darba ritmā ir viens no iemesliem, kāpēc prese, atainojot norises šajos datumos, nereti izmanto naratīva vienkāršošanas principu. Lasītājiem tiek piedāvāta viena, jau gadiem latviešu mediju telpā izskanējusi interpretācija par Uzvaras svētku svinībām. Taču sarunas ar Otrā pasaules kara upuru piemiņas pasākuma dalībniekiem (tostarp kara veterāniem) Rīgas Brāļu kapos liecina, ka dalījums *mēs* un *viņi* ne vienmēr ir tik izteikts kā atainots medijos. Daļa no viņiem dodas kā uz Brāļu kapiem, tā pie Uzvaras pieminēkļa, citi izvēlas apmeklēt tikai vienu no šiem pasākumiem, turklāt dažādu motīvu vadīti. Dzīvē identitātes ir daudzšķautņainākas nekā presē lasāmais dalījums *savējos* un *svešajos* jeb 9. maija

³⁵ Pēc preses informācijas precīzu pasākuma dalībnieku skaitu noteikt nav iespējams, jo galvenokārt žurnālisti izlīdzas ar vispārīnošu apzīmējumu "vairāki tūkstoši". Žurnālists Māris Antonevičs 1998. gadā uzsvēra: "Kā vēstija LNT un latviešu avīzes, Rīgā uz sestdienas pasākumiem pie Uzvaras pieminēkļa esot pulcējušies ap 5000 vecāka gadagājuma cilvēku. Krievu preses izdevumi minēja pat skaitļus no 10 000 līdz 15 000. Jebkurā gadījumā te bija ieradies daudz vairāk cilvēku nekā tas pēdējā laikā vērojams latviešu organizāciju rīkotajos pasākumos." Sk.: Antonevičs, M. (1998, 12. maijs). Svin pa vecam... 4. lpp.

svinētājos.³⁶ Tas ir latviešu mediju izaicinājums — padarīt vēstījumu par 8. un 9. maiju daudzveidīgāku. Atsacīties no līdzšinējās stāstu vienkāršošanas prakses un meklēt jaunus skatupunktus, no kuriem 8. un 9. maiju vēstures griezumā un to ikgadējās norises mūsdienās ieraudzīt citā izgaismojumā.

9. MAIJA REPREZENTĀCIJA LATVIJAS KRIEVVALODĪGAJĀ PRESĒ: NO PIEMIŅAS UZ SVINĒŠANU

Olga Procevska

Vērojot 9. maija jeb Uzvaras dienas norisi un atspoguļojumu Latvijas krievvalodīgajā presē pēdējos gados, ir grūti iedomāties, ka 90. gados šis notikums bija izpelņījis mediju visai necilu ievērību, izraisīja salīdzinoši nelielu interesi politiskajos spēkos un nedraudēja ar simbolisku vai pavisam reālu dūru vicināšanu ideoloģisko pretinieku starpā. Svētku reprezentācijas analīze ļauj spriest, ka 9. maija svinēšanas rituāls līdz šim brīdim ir attīstījies un mainījies četros etapos, rezultātā no traģēdijas pārtopot triumfā¹ un izveidojoties par centrālo notikumu krievvalodīgo kopienas identitātes veidošanā un uzturēšanā.

Pirmais posms: klusā pieminēšana

1990. gads ir pēdējais, kad 9. maija svinības vēl notiek pēc oficiālām padomju varas tradīcijām — ar militāro spēku parādi, Latvijas Komunistiskās partijas vadības piedalīšanos, mītiņu pie Uzvaras pieminekļa, uguņošanu krastmalā.

Līdz 90. gadu vidum Uzvaras dienai atvēlētās mediju uzmanības daudzums ir salīdzinoši neliels un tās reprezentācijai presē ir izteikts

³⁶ Piemēram, kara veterāns, kas noliek ziedus pie Uzvaras pieminekļa 9. maijā, ar aizrautību stāsta par savām bērnības atmiņām pirmās Latvijas Republikas laikā un jo sevišķi — par tikšanos ar Kārli Ulmani.

¹ Hanovs, D., Viņņika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras. Grām.: Ozoliņa Ž. (red.). *Robežu paplašināšana: identitātes un kopienas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 190. lpp.

kara piemiņas, kritušo un izdzīvojušo varoņu godināšanas raksturs. Presē īpaši liela uzmanība tiek veltīta veterānu dzīvesstāstiem. Svētkos nav manāma nacionāla konfrontācija, tieši otrādi — mediji ziņo, ka latviešu valoda pie Uzvaras pieminekļa skan teju tikpat daudz, cik krievu. Šajā posmā 9. maija nozīmība ir ļoti augsta gandrīz tikai pašu Otrā pasaules kara veterānu auditorijā, citas svētku norisēs un vērtēšanā iesaistās fragmentāri.

90. gadu pirmajā pusē krieviski rakstošā prese uzmanību velta gan 8. maijam, saistot to vairāk ar piemiņas rituāliem (tai skaitā — kristīgiem), gan 9. maijam — svinību, priecāšanās rituālu dienai. Ar laiku 8. maijs kā Otrajā pasaules karā kritušo piemiņas diena krieviski rakstošajos medijos parādās arvien retāk, un arvien lielāka uzmanība tiek veltīta 9. maija svinībām, tādējādi izdarot izvēli par labu padomju, nevis rietumu interpretācijai par Otrā pasaules kara vēsturi. Taču šī dinamika nav tik pamanāma kā tas, ka krievu prese visus gadus pēc neatkarības atgūšanas priekšroku dod padomiskajam skatījumam. Par to liecina gan tas, ka Otrais pasaules karš konsekventi tiek dēvēts tāpat kā padomju oficiālajā diskursā — par Lielo Tēvijas karu (*Великая Отечественная война*), gan arī tas, ka par tā sākuma gadu tiek atzīts 1941. gads, kad Vācija uzbruka Padomju Savienībai, nevis 1939. gads, kad pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas abas lielvaras sadalīja Poliju, Somiju, Lietuvu, Latviju un Igauniju. Arī Uzvaras piemineklis krievu presē tiek dēvēts par pieminekli Rīgas atbrīvotājiem. Fašisms tiek saukts par “brūno mēri”. Šie elementi kopā veido specifisko krievu kopienas vēstures stāstu, kalpojot arī par šīs kopienas leģitimitātes apliecinājumu (mēs esam uzvarējuši ļaunumu (nacismu/fašismu), tāpēc mūsu tiesību ierobežošana no viņu — latviešu — puses ir nelietīga). Šis naratīvs ir īpaši svarīgs 90. gadu pirmajā pusē, kad krievu kopiena (kuras ievērojama daļa ir nepilsoņi) mēģina tikt galā ar traumu, ko tās politiskajam un sociālajam statusam radījusi uz latviešu tiesību prioritāti orientētā likumdošana pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas.

Otrais posms: socializācija un politizācija

90. gadu otrajā pusē tiek atklāts svētku politiskais potenciāls — tajos arvien biežāk sāk parādīties NVS valstu amatpersonas un prokrieviskie Latvijas politiķi. Par neatņemamu svinību sastāvdaļu kļūst Krievijas, Baltkrievijas, Ukrainas un arī citu NVS valstu vēstnieku ierašanās, lai noliktu ziedus pie Uzvaras pieminekļa. Sākot ar 7. Saeimas vēlēšanām, galveno svētku organizatoru lomu uzņemas partija “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” (PCTVL), kas intensīvi izmanto 9. maiju arī vēlēšanu pārliecināšanai un piesaistīšanai. 1998. gads ir Saeimas vēlēšanu gads, un preses materiālos par 9. maija svinībām pirmoreiz parādās ziņas, kas vēsta par tiešo aģitāciju — Sociālistiskās partijas mītiņā runā tikko no cietuma iznākušais “*viens no populārākajiem cilvēkiem Latvijā*” — Alfrēds Rubiks, kurš aicina vēlēšanās balsot par kreisajām partijām.²

Kopš 90. gadu vidus Uzvaras dienas svinības sāk kalpot arī par platformu kopienai svarīgu sociālo problēmu komunikācijā. Par galveno mērķauditoriju mazo pensiju un grūto sadzīves apstākļu jautājumos kļūst Krievijas vēstnieks. Izvērsas ne tikai svinētāju komunikācija ar varu, bet arī savā starpā — rodas un attīstās tradīcijas dziedāt frontes dziesmas vai romances un dejot, visbiežāk akordeona pavadībā. Turklāt svinētāju auditorija paplašinās ne tikai politiķu virzienā — laikraksti vēsta, ka kopš 90. gadu vidus pie Uzvaras pieminekļa var sastapt arvien vairāk jauniešu.

Šajā posmā krievu presē jūtami pieaug sarūgtinājums par Latvijas oficiālās varas attieksmi pret 9. maiju un kara veterānu pašreizējo statusu Latvijas Republikā. 1999. gadā laikraksts “*СМ-Сегодня*” rezumē veterānu vidū valdošo noskaņu — no uzvarētājiem esam kļuvuši par zaudētājiem.³ Jāpiebilst, ka šis sentiments dažādās devās ir klātesošs publikācijās par 9. maija svinībām arī visus turpmākos gadus.

Trešais posms: festivalizācija

Sākot no 2000. gada 9. maija, svinības no veterānu veidotiem svētkiem veterāniem neatgriezeniski pārtop par organizētu politiskās

² Лебедева, Н. (1998, 11 мая). И был у нас праздник! *СМ-Сегодня*. С. 1.

³ Акишина, К. (1999, 10 мая). Победа за нами. *СМ-Сегодня*. С. 1.

izklaides pasākumu plašām tautas masām (stihiska iniciatīva *no apakšas* tiek nomainīta ar izplānotu rīcību *no augšas*). Līdzpaņemtā akordeona vietā nāk koncerts, tiek organizēta ēdināšana un tirdzniecība (2003. gadā avīze “Час” secina, ka Uzvaras diena ir pavisam komercializējusies — svētkos tirgo ziedus, grāmatas, ēdienu un citas preces, vāc ziedojumus u.tml).⁴ Arī skolēni arvien biežāk nāk nevis pie rokas vecākiem vai vecvecākiem, bet tiek organizēti atvesti veselām klasēm. Bērnu klātbūtni svētkos pieaugušie pamato ar nepieciešamību ieaudzināt viņiem pareizu vēstures izpratni.

Savukārt jauniešu motivācija piedalīties rituālā un pārmantot arī tajā dominējošo vēstures un identitātes diskursu ir saistīta ar šī vēstures stāsta pievilcību. Krievijas nozīmīgākās sociālpolitisko pētījumu kompānijas Socioloģisko pētījuma centra “Levada-centrs” (Левада-Центр) pārstāvis Ļevs Gudkovs (Гудков) skaidro: “Jaunieši ienāk dzīvē pēc ilga krīzes, sabrukuma, nestabilitātes perioda, kurā nācies dzīvot viņu vecākiem. Un jaunu cilvēku apziņā viņu vecāki — tā ir zaudētāju, lūzeru paaudze, atšķirībā no vecvecāku paaudzes — uzvarētājiem, kas dzīvoja padomju laikā, kad pastāvēja spēcīga un varena lielvalsts, kad bija kārtība un stabilitāte. Tāpēc jaunieši labprātāk identificē sevi ne ar vecākiem, bet ar vecvecākiem. Un uz šī fona kara un lielvalsts varenuma simboli jauniešiem ir svarīgāki nekā viņu vecākiem.”⁵

Šajā posmā oficiālās varas attieksme pret svētku pasākumiem presē vairs nav tik svarīga, šķiet, ka rituāls ir ieguvis zināmu autonomiju no apkārtējās politiskās vides un kļuvis kaut kādā mērā pret to imūns. Svētki neizraisa pārāk lielu interesi arī no radikālo latviešu nacionālo kustību puses — konflikti šajā posmā vēl netiek novēroti.

Ceturtais posms: vērienīgie un bīstamie svētki

Pāreju pie nākamā posma iezīmē Otrā pasaules kara beigu 60. gadadienas svinības 2005. gadā. Tad ievērojami pieaug svētku dalībnieku skaits, taču jāņem vērā, ka, rakstot par to, ka pieminēkļa pakājē

pulcējušies 200 un vairāk cilvēku, krievvalodīgā prese nemēdz atsaukties uz oficiāliem avotiem, kā arī dažādu laikrakstu starpā vērtējumi ievērojami atšķiras. Tāpēc domājams, ka dalībnieku skaita aplēses ir visai aptuvenas. Taču fotogrāfijas no svētku norises vietas liecina, ka ar ziediem noklātais laukums pie Uzvaras pieminekļa ar katru gadu arvien palielinās.

Šajā posmā svinēšanas rituālā parādās un nostiprinās tie svētku elementi, kas prasa ievērojamus finanšu ieguldījumus un signalizē par pasākuma vērienu — pašdarbniekus no skatuves pilnībā izspiež dziedošie rok- un popmūziķi (2005. gadā koncerts ilgst 12 stundas), un noslēgumā svinētājiem tiek dāvāta iespēja 10 līdz 20 minūtes raudzīties uguņošanā. Tomēr šajā posmā lielāka mediju uzmanība tiek pievērsta arī tādām 9. maija tradīcijām kā kritušo pieminēšana kapos un dievkalpojums.

Preses dienaskārtībā par tikpat svarīgu jautājumu kā svinēšana kļūst arī protesti pret svētkiem. Tiek pastiprināta policijas klātbūtne. Nopietnākie konflikti notiek 2007. gadā, kad vainagus sēru noformējumā pie Uzvaras pieminekļa dodas nolikt Nacionālo spēku savienība. Taču asa vārdu apmaiņa starp svinētājiem un “atsaldētajiem” nacionālistiem (*отморозки*) vērojama jau gadu iepriekš.⁶ Turpmāk provokācijas vai vismaz to gaidas kļūst par tikpat neatņemamu svētku sastāvdaļu kā Svētā Georga lentītes, kas pie svinētāju un svētku atbalstītāju apģērba, somām un mašīnām parādās 2006. gadā un turpmāk tiek pozicionētas kā viens no svarīgākajiem svētku simboliem.

Socioloģiskās aptaujas liecina, ka tiekšanās uz Uzvaras dienas svinību festivalizāciju un auditorijas paplašināšanu raksturīga ne tikai Latvijas apstākļiem. Salīdzinot divas (2005. un 2010. gadā) “Levada-centra” veiktās aptaujas, redzams, ka četrus gadus laikā Krievijā ir samazinājies to cilvēku skaits, kas Uzvaras dienu uzskata par kara veterānu svētkiem, bet palielinājies to skaits, kas uz 9. maiju skatās kā uz “tautas svētkiem Krievijas un citu bijušo PSRS valstu pilsoņiem”. Par piemērotāko veidu, kā šos svētkus pavadīt, ievērojami lielāka cilvēku daļa 2010. gadā uzskata parādes, gājienus, uguņošanu un viesības,

⁴ Павлов, С. (2003, 10 мая). Праздник 9. Мая: радость встречи и большая политика. Час. С. 2.

⁵ Бартуль, С. (2010, 22 апреля). Мифы о Дне Победы. Телеграф. С. 2.

⁶ Мейден, И. (2006, 10 мая). Мы побеждаем! Вести сегодня. С. 3.

savukārt mazāk populāras kļūst tādas prakses kā palīdzība veterāniem vai miera stiprināšana.⁷

Tas nozīmē, ka Uzvaras dienas svētki arvien vairāk attālinās no to sākotnējās nozīmes, mainās svētku galvenie varoņi un rituāli. No kara uzvaras svinēšanas tā pārtop par bijušo padomju pilsoņu/krievu kopienas (atkal) apvienošanas un identitātes kopā saturēšanas mehānismu, kas ir nozīmīgs nevis ar konkrēto vēstures notikumu pieminēšanu, bet ar to mitoloģijas veidošanu un izmantošanu.

Iespējams, kopš 2010. gada var runāt par nākamā Uzvaras svētku attīstības perioda sākšanos. To pirmām kārtām iezīmē pārmaiņas varas attieksmē (šajā gadījumā – attiecībā ar Rīgas domi, kurai ir liela ietekme uz pasākumu norisi). Krievvalodīgās preses rakstos par 2010. gadā svinībām uzmanības centrā ir tas, ka pirmoreiz kopš 1991. gada ziedus pie Uzvaras pieminekļa 9. maijā noliek Rīgas pilsētas galva – Nils Ušakovs (ievēlēts no partiju apvienības “Saskaņas centrs”). Uzmanība tiek pievērsta arī iepriekš nebijušai ASV vēstniecības pārstāvja (militārā atašeja) klātbūtnei. “*Телеграф*” tam velta divus atsevišķus rakstus, aptaujājot arī vairākus Latvijas politologus par šī fakta nozīmi. Krievvalodīgā prese 2010. un 2011. gadā arī norāda, ka policijas bijis mazāk nekā iepriekšējos gados, un uzsver, ka kārtības sargi nav izteikuši piezīmes nedz par sarkanajiem karogiem, nedz veterānu medaļām, un kopumā administratīvo protokolu skaits ar katru gadu samazinās. Būtiski ir tas, ka diskurss, kādā policija parādās ziņās par Uzvaras dienas svinēšanu, ir mainījies salīdzinājumā ar iepriekšējiem gadiem. Policisti vairs netiek pozicionēti kā pretinieks svinētājiem, bet gan kā pakalpojums, kā viena no sadzīvīskām svētku sastāvdaļām līdz ar kioskiem un kafejnīcām.

Lai gan varas attieksme pret svētkiem kļuvusi nepieredzēti labvēlīga, presē joprojām nozīmīgu vietu ieņem rūgtuma un vilšanās sentiments, par ko liecina, piemēram, šādi apakšvirsraksti avīzes “*Час*” rakstā: “*Uzvaras diena. Divi aizvainojoši mīti ...*”, “*Kauns. Žēl. Rūgti ...*”⁸

Šo sajūtu pastiprina arī N. Ušakova runā ietvertā atvainošanās veterāniem, ko plaši citē krieviski iznākošā prese: “*Piedodiet mums to, ka 20 gadus jums ir nācies dzīvot valstī, kuras vara uzskatīja jūs par svešiniekiem.*”⁹

Kaut arī jau vairākus gadus galvenā svētku organizatora lomu uzņēmušās organizācijas, kas saistītas ar partiju apvienību “Saskaņas centrs”, 2010. gadā ar jauniešu *flešmobu* – vārda “paldies” (krieviski) izveidošanu – svētkos iesaistās arī to agrākais organizators – PCTVL. Laikraksts “*Телеграф*” *flešmobu* apraksta šādi: “*Vairāk nekā 1000 cilvēku sastājās dzīvajā ķēdē. Vārda “paldies” garums bija 70 metri, burtu augstums – 12 metri, tāpēc akciju filmēja no 32 metrus augsta pacēlāja. [...] Visi dalībnieki skandēja “Urā!” un māja ar karodziņiem.*”¹⁰

Sākot ar 2010. gadu, krievvalodīgā prese 8. maijam velta vairāk uzmanības nekā iepriekš. Svētku rituālā kā nozīmīgs elements ienāk arī Uzvaras svētku parādes translācija no Maskavas. Tam lielu uzmanību atvēl arī mediji. Kopš 2009. gada mediji visbiežāk min vienādu dalībnieku skaita aplēsi – ap 200 tūkstošiem, taču nereti piebilst, ka ar katru gadu pie Uzvaras pieminekļa pulcējas arvien vairāk cilvēku. Krievvalodīgajiem laikrakstiem tipiski ir arī uzsvērt, ka svinēt 9. maiju dodas (ne tikai krievi, bet) arī latvieši. Gan tas, gan arī fakts, ka krievvalodīgie mediji lielāku uzmanību sāk pievērst ne tikai devītā, bet arī astotā maija rituāliem, iezīmē atgriešanos pie 90. gadu sākuma praksēm dažos Uzvaras dienas komemorācijas aspektos.

Pārmaiņas attiecībā ar varu, izmaiņas policijas pieminēšanas veidā, dažu *pirmsfestivalizācijas* posma prakšu atgriešanās svētku rituālā, uzsvars uz kopību, nevis konfliktiem presē var liecināt par to, ka nākamo 9. maija svinēšanas fāzi varēs dēvēt par samierināšanos, tomēr aprakstītās tendences patlaban vēl ir pārāk īslaicīgas un nesistēmiskas, t.i., atkarīgas no konkrēto politisko spēku un politiķu atrašanās noteiktos amatos, lai būtu iespējams izteikt drošticamas prognozes.

⁷ Pilnu *Levada-centra* pētījumu par Uzvaras dienu sk.: <http://www.levada.ru/press/2010040102.html>

⁸ Орлов, Е. (2010, 10 мая). Победителям — слава! *Час*. С. 2.

⁹ Орлов, Е. (2010, 10 мая). Победителям — слава! *Час*. С. 2.

¹⁰ Дунда, А., Дубков, А. (2010, 10 мая). Спасибо вам за победу! *Телеграф*. С. 2.

8./9. MAIJA REPREZENTĀCIJA REĢIONĀLAJOS LAIKRAKSTOS

Laura Uzule

“Jēdzienu mūsējais vai ienaidnieks, leģionārs vai sarkanarmietis, vācietis vai krievs Mūžības priekšā izzūd. Paliek tikai cilvēks, kurš dzīvojis, cietis un tagad atdusas kapu kalniņā.”¹

Pētījumā izziņāts, kā Latvijas vēsturiskajos novados iznākošo lielāko reģionālo laikrakstu saturā (“Bauskas Dzīve”, “Kurzemes Vārds”, “Druva” un “Rēzeknes Vēstis”) tiek reprezentēti 8. un 9. maija vēsturiskie notikumi un to atcere mūsdienās un kā reģionālo laikrakstu vēstījums mainījies laikposmā no 1991. gada līdz mūsdienām. Pētījuma izlasi veido pieci 8./9. maijam tuvākie laikraksta numuri, kas iznākuši pirms un pēc komemoratīvajiem notikumiem, kā arī numuri, kas iznākuši 8. un 9. maijā, tādējādi nodrošinot pēc iespējas reprezentatīvāku pētījuma izlasi.

Izmantojot satura analīzi un iepriekš izstrādāto kategoriju sistēmu,² pētījuma ietvaros kopumā tika izanalizētas 252 publikācijas, kas iedalītas divās lielās grupās: atceres (136) un kontekstuālas (106) publikācijas. Proti, atceres publikāciju kategorijā tiek atlasītas tās vienības, kas tekstuāli satur informāciju par 8. un 9. maijam veltīto piemiņas/atceres pasākumu norisi. Savukārt kategorijā kontekstuālās

publikācijas tiek atlasītas tās vienības, kas vēsta gan par Otrajā pasaules karā karojošo cilvēku likteņiem un atmiņām, gan par līdzcilvēku attieksmi pret šiem notikumiem, kuru sekas jūtas vēl šodien. Kopumā analizētajā laikposmā 8. maija reprezentācijai reģionālajos laikrakstos veltītas 115 publikācijas (73 — atceres un 42 — kontekstuālas), savukārt 9. maija notikumi atainoti 124 publikācijās (78 — atceres un 46 — kontekstuālas).³

Visvairāk 8./9. maija notikumiem veltītās publikācijas fiksētas reģionālajos laikrakstos “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” — 115 (72 atceres un 43 kontekstuālas), “Kurzemes Vārds” — 68 (40 atceres un 28 kontekstuālas), “Druva” — 49 (19 atceres un 30 kontekstuālas) publikācijas. Savukārt vismazāk Otrā pasaules kara notikumu pieminēšana notikusi laikrakstā “Bauskas Dzīve”, kur 23 gadu ilgajā laika periodā kopumā publicēti tikai 10 raksti — 5 atceres un 5 kontekstuālas publikācijas.

Kopumā gan atceres, gan arī kontekstuālo publikāciju skaits ik gadu bijis līdzvērtīgā apmērā (laikraksta “Bauskas Dzīve” gadījumā — ļoti zems, bet laikraksta “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” gadījumā — augsts), tomēr lielāko publikāciju skaitu sasniedzot 1991. gadā, kā arī 1995., 2005. un 2010. gadā, kad atzīmētas Otrā pasaules kara beigu gadadienas. Kopš 2000. gada vērojams pakāpenisks publikāciju kopskaita pieaugums, kas saglabājas līdz pat 2007. gadam, tad 2008. gadā atkal samazinās, bet 2010. gadā sasniedz maksimālo 8./9. maija notikumiem veltīto rakstu kopskaitu (22 publikācijas).⁴

8./9. maija reprezentācija reģionālajos laikrakstos (izņemot avīzi “Bauskas Dzīve”) ir regulāra un arī redakcionāli nozīmīga, jo visbiežāk 8./9. maija notikumiem veltītās publikācijas atrodas laikrakstu pirmajās (44%), otrajās (23%) un trešajās (19%) lappusēs. 63 publikācijām jeb 32% visu atceres publikāciju pievienots arī vizuālais materiāls. Visbiežāk fotogrāfijās redzams pieminēklis un cilvēki (pašvaldību

¹ Cera, I. (2005, 9. maijs). Upuru piemiņas vietās gulst ziedi. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

² Satura analīzes kategorijas skatīt pielikumā pievienotajās tabulās.

³ Analizēto publikāciju kopskaits atšķiras no to publikāciju skaita, kurās reprezentēti 8. un 9. maija notikumi, jo vairākās kontekstuālajās publikācijās nebija nodalīti (vai atsevišķi pieminēti) abi datumi un to vēsturiskie notikumi.

⁴ Detalizētākas informācijas uzzināšanai par publikāciju kopskaitu skatīt pielikumā pievienotajās tabulās.

vadītāji vai bijušie karavīri), kas noliek ziedus un vainagus tā pakājē. Tāpat, atzīmējot Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu, publikācijām, kurās aprakstīta jaunu pieminekļu atklāšana, pievienotajās fotogrāfijās redzama zemessargu godasardze un plīvojošs Latvijas karogs. Uzvaras dienas svinībām veltītajās publikācijās biežāk skatāmi kara veterāni, kuru žaketes rotā kara laikā nopelnītās medaļas un apbalvojumi. Atsevišķās fotogrāfijās redzami arī uz mītiņu pulcinātie skolēni, PSRS laika sarkanie karogi un Georga lentītes.

Pamatā visās atceres pasākumiem veltītajās publikācijās tiek atainota pasākumu norise, definējot vietu, dalībnieku skaitu, izteikto viedokļu dažādību, veiktos rituālus un izmantotos papildelementus. Visbiežāk 8. un 9. maija pasākumos dalībnieku skaits nepārsniedz 100 cilvēkus (38 publikācijas), tomēr divos gadījumos, Uzvaras svētku laikā, mītiņa dalībnieku skaits sasniedzis pat tūkstoti. Pirms šī pasākuma liepājniekiem pastkastītēs tika ievietotas skrejlapas, kurās Latvijas komunistu savienība aicināja atzīmēt *“padomju tautas lielākos svētkus — dižās uzvaras dienu pār fašismu”*.⁵ Lai gan pilsētas dome aicināja nerīkot mītiņu, tomēr pie Liepājas aizstāvju pieminekļa 9. maijā sapulcējās apmēram tūkstotis cilvēku, turklāt pasākuma noslēgumā tika pacelts PSRS karogs, ko gan tūdaļ pat lūdza noņemt policijas darbinieki.

Visvairāk visu analizēto publikāciju žanriski iedalāmas ziņu kategorijā (26%), tie ir informatīvi raksti, kuros aprakstīti plānotie atceres pasākumi un to norise. 21% gadījumu publicētajos materiālos pausts cilvēku — amatpersonu, žurnālistu un karu pieredzējušo — viedoklis par karadarbības cēloņiem un sekām, postu un ieguvumiem. 18% gadījumu (galvenokārt kontekstuālajās publikācijās) kara veterāni, leģionāri un Otrā pasaules kara aculiecinieki dalās savās atmiņās par piedzīvoto — kaujas uzdevumiem, savstarpējiem kontaktiem kara laukā, karadarbības stratēģiju, dzīvi kara un pēckara periodā. 11% visu atceres publikāciju ir reportāžas, proti, žurnālisti bijuši piemiņas pasākumu vai mītiņu dalībnieku vidū un piefiksējuši notiekošo, intervējuši dalībniekus. 9% visu analizēto materiālu ir īsi sludinājumi par gaidāmajiem pasākumiem 8. un 9. maijā, kā arī apsveikumi Uzvaras

svētkos. Visretāk laikrakstos publicētas lasītāju iesūtītās vēstules (2%) un analītiski materiāli (2%), kuros fiksēti vēsturiskie notikumi, veikta to analīze un skaidrota pašreizējā situācija valstī. Līdz ar to var secināt, ka pamatā reģionālo laikrakstu saturu veido žurnālisti, kas galvenokārt pilda informatoru funkcijas, tikai nedaudz analizējot un skaidrojot 8. un 9. maija dažādo izpratņu veidošanos un pamatcēloņus sabiedrībā.

Kritiskāku attieksmi un savu personisko viedokli žurnālisti pauž redakcionālajās slejās, nosodot karadarbību kopumā un izsakot neizpratni par to, kāpēc arī mūsdienās karā kritušie cilvēki būtu vēl aizvien jāiedala ‘pareizajos’ un ‘nepareizajos’, tādējādi turpinot veicināt latviešu un krievu valodās runājošo cilvēku atšķirīgo 8. un 9. maija nozīmes redzējumu. Viens no aktīvākajiem vēsturisko faktu skaidrotājiem ir laikraksta “Kurzemes Vārds” redaktors Andžils Remess, kas atgādina, ka *“karš nešķiroja, kurā pusē katrs karo un vai karotājs gājis aizstāvēt vai iekarot. Tas plāva nežēlīgi, un būtu aplami tagad sākt izpētīt, kas kritis, lodei svilpjot no austrumiem, un kas, šāviņam lidojot no rietumiem. [...] Šodien mēs noliecam galvas divu ļaunumu priekšā — nacisma un komunisma — sadursmes upuru priekšā”*.⁶

Reģionālie laikraksti – jaunu tradīciju veidotāji

Būtiska nozīme sabiedrības viedokļa un attieksmes izveidē/maiņībā ir medijiem. Arī veiktā pētījuma rezultāti apliecina, ka gadu gaitā gan reģionālo laikrakstu redakcionālā politika, gan arī laikrakstu lasītāju attieksme pret Otrā pasaules kara notikumiem, 8. un 9. maija nozīmes izpratni ir mainījusies. Sākotnēji analizēto publikāciju saturā tika fiksēta regulāra atšķirīgu viedokļu apmaiņa un ‘pārliecību’ sadursmes starp Uzvaras dienas un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas atbalstītājiem, taču, laikam ritot, reģionālajiem laikrakstiem pakāpeniski izdevās mainīt sākotnējās radikālās pārliecības. Jaunu tradīciju iedzīvināšanu un abu atšķirīgo viedokļu pārstāvju savstarpējo tuvināšanos veicināja arī 1995. gadā 5. Saeimas pieņemtais likums, kurš noteica, ka 8. maijs turpmāk būs svinama diena un nedefinēta kā

⁵ Bandavs, P. (1995, 10. maijs). Mītiņš tomēr bija. *Kurzemes Vārds*. 3. lpp.

⁶ Remess, A. (1998, 8. maijs). Tepat zem Liepājas velēnām. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

Nacisma sagrāves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena. Lai nostiprinātu jauno 8. maija definējumu sabiedrībā un veicinātu tā pieņemšanu, turpmāko gadu laikā visu analizēto reģionālo laikrakstu pirmās lappuses rotā atgādinājums/sauklis par 8. maija jauno nozīmi. Tāpat, lai mazinātu padomju gados 'iemācīto' 9. maija asociēšanu ar PSRS uzvaru karā, 1998. gadā gan reģionālo laikrakstu pirmajās lappusēs, gan arī kalendāros parādās jauns ieraksts, kas vēsta, ka 9. maijs ir Eiropas diena.

Lai gan visos četros analizētajos reģionālajos laikrakstos tika identificētas publikācijas, kas veltītas 8. un 9. maija reprezentācijai, tomēr ikkatra laikraksta redakcionālā politika ir atšķirīga. Tā, piemēram, avīzes "Bauskas Dzīve" žurnālisti teju visu pētījuma laikā analizēto gadu garumā ignorē gan 8., gan arī 9. maijā Bauskā notiekošos pasākumus. Vienīgi 1995., 1996. un 2005. gadā avīzē atrodamas atceres publikācijas, kurās informatīvi ziņots par maijā notikušajiem vēsturiskajiem notikumiem veltītās ekspozīcijas atklāšanu un Otrā pasaules karā kritušo godināšanu, kad "večlaudis un cilvēki pūsmūža gados nolika ziedus, pie karoga sardzē stāvēja bijušie leģionāri un H. Mucenieka zemessargi. [...] Skumjas melodijas spēlēja J. Seržāna vadītais pūtēju orķestris. Visi kopā dziedāja leģionāru himnu — L. Breikša un J. Norviļa "Svēts mantojums".⁷ Bieži vien laikraksta "Bauskas Dzīve" pētījuma laikā aplūkoto numuru pirmajās lappusēs redzama cita veida informācija, kas nav saistāma ar 8. un 9. maija notikumiem, piemēram, apsveikumi Mātes dienā.

2005. gadā, atzīmējot 60. gadskārtu kopš vēsturiskajiem notikumiem, it visā pasaulē un arī Latvijā vērienīgāk un daudzskaitliskāk tika gan atzīmēti, gan arī atainoti 8. un 9. maija atceres pasākumi. Laikrakstā "Bauskas Dzīve" tiek publicēta ziņa, kurā stāstīts par 3. maijā notikušo Padomju armijas pusē karojošajiem veterāniem veltīto pasākumu — "tika nolasīts Krievijas Federācijas prezidenta Vladimira Putina apsveikums un pasniegtas piemiņas medaļas "60 gadu uzvarai Lielajā Tēvijas karā 1941.–1945. g."⁸ Uz pasākumu bija ieradies arī

Krievijas vēstniecības Latvijā pārstāvis Murads Aisajevs. Līdzīgs pasākums norisinājās arī Cēsīs, kad tikās bijušie padomju armijas karavīri, lai atcerētos savus karā kritušos biedrus un saņemtu jubilejas ordeni "Uzvaras 60 gadi". "Veterāni ar un bez ordeniem pie žaketes atloka klausījās kara laika dziesmas, saņēma sarkanas nelķes un paciņās augļus. Savā starpā viņi sarunājās krieviski, iedzēra šņabi no spicglāzītēm," informēja laikraksts "Druva".⁹

Reģionālā laikraksta "Druva" žurnālisti savu sagatavoto materiālu ietvaros atbalsta Latvijas sabiedrību vienojošas politikas izveidi, mudinot piemiņas dienā upurus nešķirot, bet gan "apraudzīt kara upuru kapus, ja vajadzīgs, pielikt roku to sakopšanai un nolikt ziedus kritušo mūžīgai piemiņai".¹⁰ Piemēram, 2000. gadā un arī turpmāk Nacionālo karavīru biedrības rajona nodaļas pārstāvji piedalījās ne vien vietēja mēroga atceres pasākumos, bet arī sarīkojumos Morē un Lestenē, norādot, ka "katram latvietim vismaz vienreiz jāaizbrauc uz Lesteni".¹¹ Latvijas Nacionālo karavīru biedrības Cēsu nodaļas vadītājs Elmārs Alksnis aicina cilvēkus būt atsaucīgiem un ziedot finansiālus līdzekļus Kurzemes brāļu kapu izveidei Lestenē, kur pārāpbedīt Kurzemes cietoksnī kritušos.¹² 2006. gadā žurnālisti pievērsušies 8. un 9. maija vēsturisko notikumu skaidrojumam, ebreju masveida iznīcināšanas aprakstiem, civiliedzīvotāju un karavīru upuru statistikas atainojumam, kā arī Otrā pasaules kara notikumu attīstības analīzei,¹³ tāpat tiek publicēti arī karu piedzīvojušo cilvēku atmiņu stāsti.¹⁴

Arī laikraksta "Kurzemes Vārds" žurnālisti un redaktors savās publikācijās pauž atbalstu ideoloģiski vienotas sabiedrības izveidei, iesakot izbeigt padomju gados kultivēto tradīciju turpināšanu. Šo nostāju atbalsta arī Liepājas pilsētas dome, kas 1996. gadā neatļauj mītiņa organizēšanu 9. maijā, kā tas bijis līdz šim, argumentējot savu lēmumu ar to, ka 1995. gadā valdība par atzīmējamo dienu pieņēma 8. maiju.

⁹ Kalniņa, I. (2005, 11. maijs). Kara veterāni saņem jubilejas ordeņus. *Druva*. 1. lpp.

¹⁰ Līpacis, J. (1992, 9. maijs). 9. maijs — Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena. *Druva*. 1. lpp.

¹¹ Feldmane, S. (2007, 9. maijs). Karavīri pelnījuši cieņu un piemiņu. *Druva*. 3. lpp.

¹² Sk.: Alksnis, E. (2000, 9. maijs). Kritis par Latviju. *Druva*. 2. lpp.

¹³ Vairāk sk.: Rudzītis, V. (2006, 6. maijs). Otrā pasaules kara upuri. *Druva*. 7. lpp.

¹⁴ Lasīt: Rozenberga, V. (2006, 10. maijs). Kara rētas cēsinieku atmiņās. *Druva*. 5. lpp.

⁷ Ziemele, D. (1995, 11. maijs). Viņu piemiņa dzīvo atmiņās. *Bauskas Dzīve*. 1. lpp.

⁸ Ozoliņa, M., Zālīte, Ž., Ušča, A., Auzāns, V. (2005, 9. maijs). Karš visiem bija vienādi drausmīgs. *Bauskas Dzīve*. 5. lpp.

Tomēr tas netraucēja bijušās PSRS armijas karotājiem un viņu draugiem pulcēties kanālmalā pie pieminekļa Liepājas aizstāvjiem, kur klātesošajiem tika izdalītas skrejlapas ar pilsētas domi nosodošiem tekstiem, runāta dzeja un arī pacelts PSRS karogs. Par neatļautā mītiņa organizēšanu un ļaunprātīgu nepakļaušanos policijas darbiniekiem municipālā policija aizturēja kustības “Līdztiesība” pārstāvi Juriju Potapenko, kam tika uzlikts 25 latu liels sods. “Kurzemes Vārds” rakstīja: “Ar policijas rīcību neapmierinātie mītiņa dalībnieki no sākuma pagrūstījās ar policistiem, pašūpoja viņu mikroautobusu, tad devās uz Lielo ielu, uz Policijas ēku, lai atbrīvotu savu varoni. Gandrīz divas stundas tika nikni saukts un klaigāts.”¹⁵

Līdzīga veida konfliktsituācijas Liepājā norisinājušās arī 2002. gada 8. maijā, kad TB/LNNK sarīkoja piketu pie pieminekļa Liepājas aizstāvjiem. Plakātu saturs vēstīja par aicinājumu — “pēc Otrā pasaules kara palikušos Latvijas atbrīvotājus atgriezties savās mājās”. Žurnāliste novērojusi, ka netālu no piketētājiem stāvējis krievu valodā runājošu sieviešu pulks, kas paudis sašutumu par “nepateicīgajiem Latvijas pamatiedzīvotājiem, kuri noniecina labumus, ko Krievija devusi Latvijai”.¹⁶ Arī 2005. gadā mītiņa laikā, ko organizēja Liepājas Krievu kopiena, Krievijas ģenerālkonsulāts un garīdzniecības pārstāvji, izcēlās konflikts, jo “viens no mītiņotājiem pacēla karogu ar PSRS simboliku, kas Latvijā aizliegts”.¹⁷ Policisti aicināja karogu atdot, sākās grūstīšanās un sapulcējušies nikni vērsās pret policistiem. Vēlāk jau atkal skanēja dziesmas, bet vakara noslēgumā visus priecēja svētku salūts.

Laikraksta “Kurzemes Vārds” žurnālisti nenosoda tos cilvēkus, kas vēlas atzīmēt arī 9. maiju, tomēr mudina ikvienu censties saprast, ka “Latvijai nav tādas uzvaras dienas. [...] Latviju tikai iekaroja te no vienas, te otras puses, un Latvijai nācās šķirties no trešās daļas savu pilsoņu”.¹⁸ Žurnāliste Līvija Leine norāda, ka var apskaust tos, kas svin Uzvaras dienu, jo “viņiem viss ir skaidrs: bija ienaidnieks, un tas ir uzvarēts. Tā

viņiem mācīts, ar tādu ticību un pārliecību viņi dzīvojuši. [...] Ko atzīmēt Latvijai?” retoriski jautā žurnāliste.¹⁹

Atšķirīgu redakcionālo nostāju savās publikācijās pauž laikraksta “Darba Karogs”/“Rēzeknes Vēstis” žurnālisti, kas sākotnēji 9. maiju dēvē par Uzvaras dienu un laikraksta pirmajā lappusē publicē kara veterāniem veltītus apsveikumus Uzvaras svētkos. Arī Rēzeknes pilsētas domes pārstāvji atļauj pilsētā un rajonā atzīmēt gan 8. maiju, gan arī 9. maiju. Tikai 1998. gadā līdzšinēji radikālā nostāja laikraksta redakcijā mainās un avīzes titullapā lasāms sauklis, kas atgādina par 8. maiju — Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu. Tomēr daļa žurnālistu vēl aizvien izsaka atbalstu 9. maija atzīmēšanai, jo 8. maiju “tautai visžēlīgi iedod (uzspiež) mūsu ievēlētie”, nosakot kalendārā kā atzīmējamo datumu.²⁰ Arī 2002. gadā tiek izteikts nosodījums valdības rīcībai, kas par svinamo dienu atzinusi 8. maiju, nevis 9. maiju, turklāt piešķirot 9. maijam jaunu nozīmi. “Nav godīgi ‘pielabot’ vēsturi savas politiskās partijas vai kustības interesēs. Un nepavisam nav labi, izmantojot savu varu, likt cilvēkiem izvīrot no atmiņas to 1945. gada maija rītu, pārdēvējot šo dienu par Eiropas svētkiem, Āzijas dienu vai Mēness gadadienu. Tie, kas atceras, tik un tā svinēs uzvaras svētkus un pieminēs kara upurus,” norāda žurnāliste Māra Nizinska, nosodot valsts plānus iestāties NATO un tādējādi tērējot miljoniem latu.²¹ Savu nostāju žurnāliste nav mainījusi arī 2008. gadā, kad, paužot savu viedokli avīzes slejās, kritizē Valsts prezidentes lēmumu atbalstīt mūsu valsts karavīru sūtīšanu uz Afganistānu un Irāku.²²

Līdz ar laikraksta “Rēzeknes Vēstis” dizaina nomaiņu 2003. gadā citādāka kļūst redakcionālā politika. Proti, lai gan vēl aizvien tiek atzīmēts gan 8. maijs, gan arī 9. maijs, tomēr līdzās informācijai par atceres pasākumiem publicētas ziņas par Eiropas dienas aktivitātēm.²³ Arī 2004. gadā 8. maija numura pirmajā lappusē lasāmi apsveikumi — Mātes, Eiropas un arī Uzvaras dienā.

¹⁵ Leine, L. (1996, 10. maijs). 9. maijs — ar troksni. *Kurzemes Vārds*. 3. lpp.

¹⁶ Leine, L. (2002, 9. maijs). Protestē pret okupāciju. *Kurzemes Vārds*. 3. lpp.

¹⁷ Leine, L. (2005, 10. maijs). Liepājā pacel PSRS karogu. *Kurzemes Vārds*. 8. lpp.

¹⁸ Remess, A. (1998, 8. maijs). Tepat zem Liepājas velēnām. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

¹⁹ Leine, L. (2001, 7. maijs). Atmiņu maijs, dzīvības maijs. *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

²⁰ Nizinska, M. (2000, 9. maijs). Sveicam svētkos. *Rēzeknes Vēstis*. 1. lpp.

²¹ Nizinska, M. (2002, 9. maijs). Rīts, kad aplusa lielgabali. *Rēzeknes Vēstis*. 1. lpp.

²² Vairāk sk.: Nizinska, M. (2008, 8. maijs). Par karu un mieru. *Rēzeknes Vēstis*. 2. lpp.

²³ Vairāk sk.: [B.a.]. (2003, 6. maijs). Eiropas nedēļa. *Rēzeknes Vēstis*. 1. lpp.

9. maijs un politiskā aģitācija

Gan reģionālie laikraksti, gan arī vēsturiskie notikumi, proti, Otrais pasaules karš, tiek izmantoti par priekšvēlēšanu aģitācijas platformām. 9. maija vēsturisko vēstījumu savu interešu realizācijai pamanās izmantot, piemēram, 8. Saeimas Tautas saskaņas partijas (TSP) frakcijas priekšsēdis Jānis Urbanovičs, kas visiem novēlē “veselību un, galvenais, saskaņu — dvēselē, ģimenē, sabiedrībā. Tikai saskaņa var mūs vienot kopīgiem svētkiem, kopīgam darbam mūsu mazās Latvijas interešu aizstāvēšanai lielajā Eiropas tautu saimē”.²⁴ Visu 23 gadu laikā analizēto publikāciju neatņemama sastāvdaļa ir Latvijas antihitleriskās koalīcijas cīnītāju asociācijas (LAKCA) Rēzeknes nodaļas padomes apsveikumi 9. maija Uzvaras svētkos un informācija par gaidāmajiem mītiņiem. 2006. gadā uz LAKCA organizētajiem pasākumiem tiek aicināti ne vien kara veterāni, bet arī bijušie “koncentrācijas nometņu gūstekņi, Leņingradas blokādē cietušie, Afganistānas kara dalībnieki”, kā arī visi pilsētas iedzīvotāji.²⁵ Turklāt 9. maija vakarā pie “Aļošas” pieminēkla tiek solīts svētku salūts. Savukārt politiskā apvienība “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā” 2007. gada 9. maijā cilvēkus mudina iesaistīties akcijā “Apsien Georga lentīti”, kuras laikā tikšot pieminēti karā kritušie karavīri un uzvara pār fašismu. “Piedalīties akcijā var visi, kuri atceras un godina šī kara varoņus, neatkarīgi no vecuma, valodas, tautības,” minēts uzsaukumā un norādīta arī vieta, kur lentītes ir iespējams saņemt.²⁶

2005. gadā vērienīgi Uzvaras svētku pasākumi norisinājās arī Maskavā. Atsaucoties Krievijas prezidenta Vladimira Putina aicinājumam, tos apmeklēja vairāk nekā 50 valstu līderi, tostarp arī Latvijas prezidentē Vaira Vīķe-Freiberga.²⁷ Kritika par šī uzaicinājuma pieņemšanu V. Vīķei-Freibergai izteikta laikraksta “Rēzeknes Vēstis” slejās, norādot, ka Latvija Krievijas varas dēļ cietusi vairākkārt, tādēļ prezidentei

Vladimiram Putinam sārtu rožu vietā vajadzētu pasniegt “rezolūciju, kurā ir Latvijas redzējums par Otro pasaules karu un, proti, Latvijas tautai karš nav beidzies 1945. gada 8. vai 9. maijā, bet 1991. gadā, kad Latvija atguvusi savu neatkarību”.²⁸

2009. gada jūnijā Latvijā norisinājās vēlēšanas, tādēļ 9. maija gaidīšana togad bija daudzkārt aktīvāka nekā citugad, jo “gan kreisajiem, gan labējiem politiskajiem spēkiem “atbrīvotāju” svētki un Uzvaras pieminēklis ir viena no tēmām, par ko izteikties un piesaistīt vēlētājus,” raksturojot politisko situāciju valstī, minējis Jānis Buholcs.²⁹

Jaunas vēsturisko notikumu izpratnes veidošana

Viens no negatīvākajiem un bīstamākajiem aspektiem, kas atklājās reģionālo laikrakstu publikāciju analīzes noslēgumā, saistāms ar jauniešu pasivitāti, proti, viņus neinteresē nedz Otrā pasaules kara izpratne, nedz arī atceres pasākumi, kuros tiek godināti kara upuri. Turklāt pietiekami liela uzmanība vēsturisko notikumu skaidrojumam netiek pievērsta nedz skolās, nedz arī ģimenēs.³⁰ No 8. maija atceres pasākumiem atšķirīga situācija vērojama 9. maija pasākumos, ko, turpinot padomju gadu tradīcijas, pedagogu vadībā apmeklē arī krievvalodīgie jaunieši un skolēni. Tomēr žurnālistes Līvijas Leines novērojumi, 2004. gadā apbraukājot visas tās vietas Liepājā, kur Otrā pasaules kara laikā tika nogalināti un apbedīti cilvēki, liek secināt, ka vēl aizvien jauniešiem apzināti tiek mācīta ‘dalītas sabiedrības un vēstures izpratne’. Proti, pedagoge Tosmares kapos neļāva pamatskolēniem nolikt ziedus kopā ar pašvaldības pārstāvjiem, bet gan lika gaidīt ‘savējos’ — Krievijas pārstāvjus. “Tas, ka viņiem bija jāgaida kaut kādi savējie, nevis vieniem pašiem jānoliek ziedi, [...] šos mazos bērņus padarīja par upuriem. [...] Viņiem tika potēta doma, ka tā pilsēta, tā zeme, kurā viņi mīt, ir viņiem sveša,” raksta “Kurzemes Vārds”. Tiek audzināta jauna paaudze, kas nīdīs valsti un sabiedrību, kurā dzīvo. “Cik ilgam

²⁴ Urbanovičs, J. (2004, 8. maijs). Cienījamie rēzeknieši, pilsētas un rajona ļaudis! *Rēzeknes Vēstis*. 1. lpp.

²⁵ [B. a.]. (2006, 6. maijs). 8. un 9. maijā. *Rēzeknes Vēstis*. 2. lpp.

²⁶ PCTVL. (2007, 5. maijs). Georgija lentas – Rēzeknē. *Rēzeknes Vēstis*. 3. lpp.

²⁷ Vairāk sk.: Mīgla, K. (2005, 10. maijs). Pasaules līderi Maskavā atzīmē 9. maiju. *Kurzemes Vārds*. 5. lpp.

²⁸ Miders, V. (2005, 7. maijs). Kāda likteņa ironija! *Rēzeknes Vēstis*. 3. lpp.

²⁹ Buholcs, J. (2009, 6. maijs). 9. maija politiskais loms. *Druva*. 2. lpp.

³⁰ Par šo problēmu tuvāk sk.: Ločmele, K. (2011). *(Ne)izstāstītā vēsture: Skola. Mājas. Atmiņa*. Rīga: LU SZF SPPI.

laikam jāpaiet, lai VISI saprastu, ka kapu zemes un Dieva priekšā mēs visi esam vienādi?” retoriski publikācijas noslēgumā jautā šī laikraksta žurnāliste.³¹

Tāpat neizpratne un nepietiekamas zināšanas par vēsturiskajiem notikumiem vērojamas arī pieaugušo vidū. Daudzi ielu intervijās aptaujātie cilvēki atzinuši, ka neprot izskaidrot 8. maija nozīmi, tāpēc šādu dienu neatzīmē un viņiem esot arī vienalga, vai kāds noliek ziedus pie pieminekļiem vai ne. Tomēr norāda, ka nevēlētos pieredzēt konfliktsituācijas un nemierus.

“Kas tā par dienu – 9. maijs?” 2002. gadā ielu intervijās cilvēkiem jautājusi laikraksta “Rēzeknes Vēstis” žurnāliste Līga Seiksta. Atbildes liecina, ka zināšanas par šo dienu notikumiem ir tiešā veidā saistītas ar cilvēku vecumu un dzīves pieredzi, kā arī ar iemācītiem faktiem, proti, gados vecākie cilvēki 9. maiju asociatīvi saista tikai ar uzvaru pār fašismu, daļa aptaujāto vidējās paaudzes cilvēku ir pārliecināti, ka 9. maijā atzīmējamā kara beigas, jo vēlas distancēties no padomju gados ‘uzspiestās’ ideoloģijas, daļa uzskata, ka nav svarīgs atzīmējams datums, bet gan vēsturisko notikumu zināšana, vēl citi – uztraucas par to, ka jaunieši nedz zina, nedz arī interesējas par Otrā pasaules kara notikumiem un rīkotajiem atceres pasākumiem. Cilvēki ir pārliecināti, ka par šiem vēsturiskajiem notikumiem jauniešiem vairāk jāstāsta skolās un ģimenē. Savukārt paši jaunieši norāda, ka 9. maijs viņiem asociējas ar Eiropas dienu, vēl citiem ar Uzvaras svētkiem, jo vecāki mājās skatoties pārraides no Krievijas. Visi ir vienprātis, ka Otrā pasaules kara upuri ir pelnījuši cieņu arī mūsdienās, vismaz tik ilgi, kamēr vēl ir dzīvi tiešie kara aculiecinieki.³²

Atceres pasākumu dalībnieku skaits ar katru gadu aizvien vairāk samazinās, jo karavīri aiziet mūžībā, bet jaunieši šos pasākumus neapmeklē, līdz ar to, piemēram, kā norādīts 2003. gada laikrakstā “Druva”, 8. maijā atceres pasākumā pie Mātes tēla Meža kapos nebija ieradies neviens, izņemot rajona vadības pārstāvjus. Cēsu rajona padomes izpilddirektors Māris Niklass atzina, ka, “pirms trim gadiem

šajā dienā te tikās abās pusēs karojošie”.³³ Līdzīga situācija vērojama arī citviet Latvijā, ziedi karavīru atdusas vietās vairs netiekot nolikti. Cenšoties mainīt situāciju, laikraksta “Druva” žurnālisti avīzē publicē deviņus nelielus rakstus, kuros sniedz informāciju par Otro pasaules karu, abām karojošajām frontēm, iesaistītajiem cilvēkiem, tiesas procesiem un sekām.³⁴ Līdzīga veida informatīvie materiāli publicēti arī avīzē “Kurzemes Vārds”, piemēram, motivējot cilvēkus izkārt karogus un atgādinot, kāds noformējums katrā valstiski atzīmējamajā dienā ir jālieto.³⁵

Atšķirībā no citu gadu publikācijām, 2005. gadā tiek pievērsta uzmanība arī atceres vietu sakoptībai, kas, tuvojoties kara beigu 60. gadskārtai, tiek īpaši aprūpētas, lielā mērā pateicoties vēstniecību finansiālam atbalstam. Piemēram, Krievijas vēstniecība Latvijā iecerējusi Cēsu rajona padomju armijas karavīru kapos veikt granīta plākšņu nomaiņu un iegravēt kritušo vārdus, arī Stalbes pagasta padomju karavīru kapos “tika restaurētas piemiņas plāksnes, labiekārtoti celiņi, [...] Nītaurē padomju karavīru kapos ik pavasari talkās sakopj skolēni”.³⁶ Cēsu domes priekšsēdētājs Gints Šķenders savā runā uzsvēra, cik svarīgi šobrīd skolās skolēniem skaidrot vēsturisko notikumu nozīmi un neveicināt stereotipizētu un nepatiesu priekšstatu veidošanos. Tiesa, 2007. gadā Cēsu rajona padomes priekšsēdētājs Andris Neimanis atzinis, ka “diemžēl pēdējos gados vēstniecības interese apsīkusi, tagad atkal tiek runāts, ka sadarbība jāatsāk”.³⁷ Arī 2008. gadā “Rēzeknes Vēstis” tiek rakstīts par to, ka 7. maijā, Uzvaras dienas priekšvakarā, Naurēnu pagastā, Rogovkā, “pēc rekonstrukcijas tika atklāts atjaunotais memoriāls Otrā pasaules kara karavīru piemiņai”.³⁸

Tāpat 2005. gadā uzsākta jauna memoriāla izveide arī Liepājā. Šķēdes piemiņas vietā pēc Ebreju draudzes ieceres tika radīta Jāņa Gabaliņa projektētā “Menora”. Šī piemiņas vieta Liepājā esot lielākā pagātnes

³¹ Leine, L. (2004, 11. maijs). Zemes un Dieva priekšā. *Kurzemes Vārds*. 2. lpp.

³² Vairāk sk.: Sieksta, L. (2002, 9. maijs). Kas tā par dienu – 9. maijs? *Rēzeknes Vēstis*. 2. lpp.

³³ Feldmane, S. (2003, 9. maijs). Atceras nacisma agrāvi. *Druva*. 1. lpp.

³⁴ Detalizēt sk.: Rudzītis, V. (2003, 9. maijs). Tēma – nacisma sakāve. *Druva*. 7. lpp.

³⁵ Sk.: Leine, L. (2001, 9. maijs). Kad paceļams valsts karogs? *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

³⁶ Feldmane, S. (2005, 10. maijs). Atceras nacisma agrāvē kritušos. *Druva*. 1. lpp.

³⁷ Feldmane, S. (2007, 9. maijs). Karavīri pelnījuši cieņu un piemiņu. *Druva*. 3. lpp.

³⁸ Bogdanovičs, I. (2008, 10. maijs). Otrā pasaules kara upurus pieminot. *Rēzeknes Vēstis*. 2. lpp.

rēta, jo “*sāp gan tas, ka tur gāja bojā vairāki tūkstoši liepājnieku, gan tas, ka tieši Liepāju vācu okupācijas iestādes izraudzīja par vietu savām genocīda izpausmēm,*” atzīst liepājnieki.³⁹ Kopumā Liepājā izveidotas 12 piemiņas vietas, kuras aprūpē un kopj pašvaldība, kas savukārt algo SIA “Komunālā pārvalde”.⁴⁰ Bet 2009. gadā, pateicoties kāda privāta sponsora atbalstam, 8. maijā Bikstu pagasta “Abaviešos” tika atklāta 19. divīzijas komandierim majoram Ernestam Laukmanim un viņa cīņu biedriem veltītā piemiņas zīme. Klātesošie atcerējās kara laiku un pārdzīvoto, Liepājas Svētās Trīsvienības katedrāles dekāns Pēteris Kalks, iesvētot piemiņas akmeni, uzsvēra, “*cik ļoti svarīgi ir atcerēties to, kas noticis Otrā pasaules kara laikā*”.⁴¹

Nesamierināmās puses

Lai arī žurnālisti un daudzi citi sabiedrības pārstāvji, tostarp pašvaldību vadītāji, rakstnieki un vēsturnieki, gadu laikā centās veicināt savstarpējo saprašanos un mainīt cilvēku līdzšinējos uzskatus, tomēr arī 2007. gadā A. Remess savā redaktora slejā atzīst, ka “*pretrunas kā ļauns mantojums joprojām palikušas cilvēku prātos, šķeļot sabiedrības un naidojot valstis un tautas. [...] It sevišķi tad, ja tie krampjaini turas pie savas patiesības un negrib ieklausīties citos*”.⁴² Atceres pasākumu daļībnieku skaits ar katru gadu aizvien samazinās, tomēr arī nepilns desmits vīru savā starpā nespēj vienoties un “*dažs Vācijas un Krievijas pusē karojošais cēsinieks pat vairāk nekā 50 gadus pēc kara beigām kādreizējos pretiniekos, pat kritušajos, saskata nesamierināmus ienaidniekus*”.⁴³

Lai gan karadarbība ir beigusies jau pirms vairākiem gadu desmitiem, tomēr vēl aizvien arī pašvaldību pārstāvjiem, kas vēlas godināt kara upuru piemiņu, nākas savus braucienus katru gadu diplomātiski

pārdomāt, braucot “*vienu gadu vispirms pie vācu formās apbedītajiem, otru — pie padomju*”.⁴⁴ Mudinot cilvēkus pieņemt 8. maiju kā Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu un vienlaikus respektējot abās pusēs savulaik karojošo cilvēku pārliecības, 1998. gadā Liepājas domes pārstāvji 8. maijā apmeklēja abus pasākumus — gan to, kurā pulcējās tie, kam “*svēta ir Latviešu nacionālo karavīru un padomju represijās cietušo piemiņa*”, gan arī to, kur “*atdusas tie, kam pretinieki bija Hitlera armija*”.⁴⁵

Vēsturiskos notikumus nav iespējams izmainīt, tādēļ atliek vien ar tiem samierināties, sadzīvot un rūpēties, lai pagātne netiktu aizmirsta. Reģionālie laikraksti un tajos strādājošie žurnālisti ir tagadnes notikumu fiksētāji un interpreti, kas tādējādi spēj ietekmēt noteiktas kopienas viedokli. Latvijas sabiedrības šķelšanos sekmē ne vien padomju gadu mantojums, proti, ieaudzinātās pārliecības un 9. maija rituāli, bet arī politiskās aktivitātes un aģitācijas pasākumi gan no Krievijas, gan arī no Latvijas kreisi noskaņoto politiķu puses.

Kaut arī Latvijā vēl aizvien pastāv ideoloģiski atšķirīgas kopienas, kas nespēj vienoties par kopsaucējiem vēsturisko notikumu interpretācijā, tomēr iespējams, ka ne pārāk tālā nākotnē 8. un 9. maijs vairs nebūs iemesls krieviski un latviski runājošo cilvēku strīdiem un nesašķaņām, jo jauniešu (netiešo karadarbības aculiecinieku) attieksme pret Otrā pasaules kara notikumiem galvenokārt ir neitrāla. Tomēr pastāv arī iespēja, ka viņu bez-pieredzes uztverē vēsturiskie notikumi tiek konstruēti izkropļoti un fakti pārmainīti. Šos procesus lielā mērā spēj ietekmēt gan sabiedrība kopumā, gan arī mediju un politiskā vide. Atbildīgi rīkojoties, iespējams panākt ideoloģiski vienotu redzējumu un atmiņas par 8. un 9. maiju.

“*Kamēr esam dzīvi mēs varam [...] pasargāt paši sevi — savu atmiņu, lai tā neko neaizmirstu. Šeit, šajā vietā, kur redzamiem un neredzamiem burtiem uzrakstīts vārds — Mūžība, nepieļausim, lai uzrakstītu vārdu — muļķība.*”⁴⁶

³⁹ Leine, L., Grasis, I. (2005, 6. maijs). Asiņainās gaismas tālie kāvi. Zināmie un nezināmie. *Kurzemes Vārds*. 6., 7. lpp.

⁴⁰ Vairāk sk.: Cera, I. (2005, 9. maijs). Upuru piemiņas vietās gulst ziedi. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

⁴¹ Leine, L. (2009, 9. maijs). Dzimtenes mīlestībai. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

⁴² Remess, A. (2007, 8. maijs). Pretrunu rētas cilvēku prātos. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

⁴³ Rudzītis, V. (1998, 9. maijs). Lielais samierināšanās laiks. *Druva*. 1. lpp.

⁴⁴ Rudzītis, V. (1996, 9. maijs). Pagājis 51 gads.. *Druva*. 1. lpp.

⁴⁵ Leine, L. (1998, 9. maijs). Pieminot postošā kara upurus. *Kurzemes Vārds*. 1. lpp.

⁴⁶ Ezera, R. (1991, 9. maijs). Ar mūžības zīmi. *Darba Karogs*. 2. lpp.

5. nodaļa | **(No)vērojot**

ETNOGRĀFU PIEZĪMES: 16. MARTA UN 8./9. MAIJA KOMEMORĀCIJAS PRAKSES UN RITUĀLI LATVIJĀ (2010–2011)

Laura Ardava

Atceres/komemorācijas rituālu, atmiņas un identitātes saikne ir vienlaikus smalki niansēta un fundamentāli nesaraucama. Kopienas atmiņa un identitāte tiek nostiprinātas tieši rituāldarbībās, kurām tās savukārt piešķir saturu un jēgpilnumu dažādu vēsturisku naratīvu, mītu, simbolu, varoņu un ienaidnieku formā.

Neoficiālā Latviešu leģiona piemiņas diena 16. martā Rīgā un Lesienē, Nacisma sagrauves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas diena 8. maijā Rīgas Brāļu kapos un 9. maijs Uzvaras parkā ir ikgadēji komemorācijas rituāli ar neviennozīmīgām sociālām konsekvencēm — no vienas puses, tie saliedē konkrēto atmiņu kopienas, no otras, — sistemātiski akcentē Latvijas šodienas situācijai raksturīgo vēstures/atmiņas pretnostatījumu.

Rituāla fenomenam piemīt sevišķa sociālā nozīmība, jo, atkārtojot relatīvi formālu darbību secību, tiek panākts kolektīvais savīļojums, veicināta piederības apziņa, nostiprināta kolektīvā atmiņa un identitāte, kā arī definēta *mēs–viņi* koncepcija. Rituāls vienlaikus ir gan sociāli noturīgs, gan trausls; stingri balstīts noteiktā paraugā un tajā pašā laikā nav pasargāts no spontanitātes un ārēju apstākļu ietekmes, tādēļ pilnvērtīgi pētāms un izprotams tā dabiskajā norisē, pētniekam kļūstot par rituāla dalībnieku un izdarot detalizētas etnogrāfa piezīmes.

Etnogrāfijas pieeja

Etnogrāfijas pieejas teorētiķis Džons Van Mānens (*Maanen*) etnogrāfiju skaidro kā kultūras vai tās aspektu reprezentāciju rakstītā formā. Viņš arī norāda, ka etnogrāfam nepieciešama izpratne/zināšanas par aprakstāmās grupas valodu, konceptiem, kategorijām, praksēm, noteikumiem, pārliecībām.¹ Sociologs Džons Brēvers (*Brewer*) uzsver, ka etnogrāfija ir cilvēku izpēte dabiskos apstākļos, izmantojot metodes, kas ļauj uzvert sociālās nozīmes un ierastās aktivitātes, noteiktajā ietvarā iekļaujot arī pašu pētnieku, taču bez nozīmju uzspiešanas no ārpuses.²

Būtībā etnogrāfs meklē simbolus, kas palīdz viņam saprast un raksturot noteikto kultūru, norāda etnogrāfijas pieejas teorētiķis Deivids Fetermans (*Fetterman*). Simboli ir koncentrētā veidā izteiktas nozīmes, kas ierosina spēcīgas jūtas un domas. Turklāt simboli bieži vien ir rituāla sastāvdaļa.³ Valodniece un komunikācijas pētniece Muriela Saville-Troike (*Saville-Troike*) kā būtiskāko etnogrāfijas pienesumu uzskata padziļinātu kultūras relativisma izpratni. Viņa arī uzsver, ka pilnīga izvairīšanās no etnogrāfa subjektivitātes ir neiespējama cilvēkiem raksturīgās ‘kulturālo dzīvnieku’ dabas dēļ, taču metodoloģijas ierobežojumi un vadlīnijas palīdz minimizēt pētnieku tendenciozitāti.⁴

Lauka novērojums pieprasa pilnīgu un ilgstošu pētnieka iesaisti interakcijā ar pētāmajiem cilvēkiem tiem ierastajos apstākļos/vidē. Literatūrā rodami dažādi etnogrāfiem piešķirtie apzīmējumi, dēvējot viņus par “margināliem iezemiešiem”, par “profesionāliem svešiniekiem”, “pašpalāvīgiem vientuļniekiem” vai “pašnoliedzošiem emisāriem”. Lauka pētījuma veikšana etnogrāfam pieprasa arī savdabīgu trimdinieka sajūtu. Nejaušībām un sakritībām ir tikpat liela nozīme etnogrāfa pētījumā kā plānošanai un tālredzībai; sastingušai rutīnai tikpat kā dzīvīgam teātrim; impulsivitātei tikpat kā racionālai izvēlei; kļūdainiem sprie-

dumiem tikpat kā pareiziem. Lauka pētījums pieprasa maksimālu iekļaušanos konkrētās grupas vidē, problēmās, fona informācijā, valodā, rituālos un sociālajās attiecībās. Ir ticams, ka šādas iesaistes rezultātā ir iespējams bagātīgs, konkrēts, komplekss un patiess sociālās pasaules novērtējums. Pētniekam jāspēj dzirdēt, redzēt, un pats būtiskākais — pierakstīt pieredzēto un saprasto, iedzīvinot to savos vārdos formulēta naratīva/rakstiska ziņojuma veidā. Etnogrāfija ir lauka pētījuma rezultāts, rakstisks ziņojums, kam jāsniedz kultūras, nevis lauka novērojuma norises kā tādas atspoguļojums. Etnogrāfa piezīmju izdarīšana ir pie rakstāmgalda, nevis lauka novērojuma brīdī veicams darbs.⁵

Etnogrāfu piezīmes nav pasargātas no pētnieku subjektivitātes aspektiem, tomēr lielākais šīs pieejas pienesums daudzējādu sociālo fenomenu izpētē ir tieši skatiena daudzpusība, pētnieka (ie)spēja pat labi zināmo/pazīstamo ieraudzīt no citas perspektīvas.

Etnogrāfu piezīmes: faktoloģisks fiksējums un apziņas plūdums

Projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieku etnogrāfiskie pētījumi sākās vēl pirms šā projekta oficiālā aizsākuma. Pirmās etnogrāfu piezīmes tika rakstītas 2010. gada 16. marta Lestenes ekspedīcijā. Šis darbs tika turpināts, vērojot dažādus nākamās komemoratīvos notikumus un dodoties arī tālākās zinātniskajās ekspedīcijās.

Latvijas Universitātes profesori Vita Zelče, Skaidrīte Lasmane un Ojārs Skudra, vēstures doktors Kaspars Zellis, zinātniskā grāda pretendenti Mārtiņš Kaprāns un Uldis Neiburgs, doktoranti Didzis Bērziņš, Klinta Ločmele, Olga Procevska, Laura Uzule, Aija Rozenšteine, Gita Siliņa un Laura Ardava savās piezīmēs fiksējuši gan faktoloģiskas detaļas, gan individuālas spontānas un acumirkļīgas pārdomas un sajūtas, nodrošinot savdabīgu empīrisku pamatu daudzpusīgai un padziļinātai atceres dienu analīzei. Visi novērotie notikumi iemūžināti fotogrāfijās, vairāki — arī filmēti. Šajā rakstā sniegts ieskats etnogrāfiskajos pētījumos gūtajos vērojumos un iespaidos.

¹ Van Maanen, J. (1988). *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago; London: The University of Chicago Press. P. 1, 13.

² Brewer, J. D. (2000). *Ethnography*. Buckingham: Open University Press. P. 10.

³ Fetterman, D. M. (1998). *Ethnography. Step by Step*. Thousand Oaks: Sage Publications. P. 26.

⁴ Saville-Troike, M. (2002). *Ethnography of Communication: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing. P. 4.

⁵ Van Maanen, J. (1988). *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. P. 2–4.

16. marts pie Brīvības pieminekļa, Rīgā, un Lestenes Brāļu kapos: ieskats etnogrāfa piezīmēs

“Pirmajā dienas pusē (gājiens Rīgā) nepatiku radīja visu iesaistīto pušu agresivitāte, kas, par laimi, nepārtapa darbībā, bet bija kā garaiņi jūtama gaisā. Otrajā dienas pusē (atcere Lestenes Brāļu kapos) pie mikrofona nāca cilvēki, kas (visi bez izņēmuma, tikai dažādā pakāpē un veidā) lika man justies svešai savā zemē, liekot man saprast, ka tas vien, ka (1) neesmu latvietē un (2) nepiekrītu pasākumā dominējošajam diskursam, ir pietiekams pamats, lai es nedrīkstētu justies te kā mājās. Jo saimnieki ir citi. Taču vienlaikus saimnieki ir ar tik zemu pašvērtējumu, ka joprojām meklē ienaidnieku un iebaidīšanas nolūkos vicina draudīgu vārdu ieročus iedomātā pretinieka virzienā. Dominējošā diskursa galvenie elementi bija: leģionāri bija (vienīgie) kara varoņi, leģionāri bija (vienīgie) patrioti, cīņa starp latviešiem un okupantiem vēl nav beigusies (tā ir priekšā), un tā ir jāuzvar. Pirmie apgalvojumi man radīja vienkārši pārpratuma sajūtu, bet pēdējais — vēlmi vienkārši atrasties iespējami tālāk no šādām runām. Es gribēju prom ne tikai tāpēc, ka man sala kājas, bet galvenokārt tāpēc, ka jutos tur tik sveša.”⁶

“Visi (izņemot līdzbraucējus) man nebija personīgi pazīstami, un man šķita, ka mani/mūs vēro. Iejusties mazliet palīdzēja ziedu nolikšana un kolēģu sarūpēto sveciņu aizdegšana pie pieminekļa, taču vienlaikus bija neomulīga sajūta, jo ilgstoši (man šķiet — vairāk nekā piecas minūtes) atradāmies uz paaugstinājuma visu acu priekšā (tādējādi ļoti izcēlāmies), un teju katru mūsu soli fiksēja filmētāji un fotogrāfi, it īpaši kāds sirms kungs ar bārdu un novalkātu ķiršu krāsas jaku. Sirdī iezagās bažas, ka manu/mūsu rīcību kāds (tostarp mediju cilvēki) var pārprast, nepareizi interpretēt un reprezentēt, uzdodot mūs par neonacistiem vai kā tamlīdzīgi. Komfortablāk jutās, kad nostājāmies pie pārējiem klātesošajiem, sāku fotografēt un kladē konspektīvi pierakstīt notiekošo, proti, pārgāju novērotāja/žurnālista statusā, norobežojoties no pasākuma dalībnieka statusa.”⁷

⁶ Valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” arhīvs (turpmāk LSAIA), 16.03.2010-A.

⁷ Turpat, 16.03.2010-B.

Nožogojums pie Brīvības pieminekļa. 2010. gada 16. marts.
Olga Procevska foto

“Kad ierodamies Lestēnē, mums priekšā jau ir vairāki politiķi, vēlāk viņu skaits pieaug. Cenšos izslēgt savu sabojāto uztveri, sak, viņi jau arī grib pieminēt. Kamēr nav sākusies piemiņas pasākuma oficiālā daļa, nolieku puķes un pamānu, ka vairums cilvēku šeit ir ne tik daudz aiz ziņkārības, cik citu zināmu un nezināmu iemeslu vadīti.

Fonā skan kaut kādas patriotiskas melodijas, bet cilvēki, šķiet, dabiski sāk pulcēties pieminekļa pakājē, kas atrodas ieloka formā veidotās piemiņas vietas centrā. Es vēl nolemju apmest pēdējo līkumu, lai apskatītu piemiņas vietu no attāluma. Tā pilnīgi bezmērķīgi nokļūstu pie oficiālās piemiņas vietas ieejas, kur pulcējas nu jau vesela politiķu plejāde (Kristovskis, Dalbiņš, Lācis, Rasnačs, Paegle, Rībena, Broks, Dzintars u. c.). [...] Vispirms

Protestētāji pie Brīvības pieminekļa. 2011. gada 16. marts. Vitas Zelčes foto

Ziedi Lestenes Brāļu kapos. 2010. gada 16. marts.
Olgas Procevska foto

visi nodziedam Latvijas himnu, un, tai izskanot, leģionāru organizāciju un partiju pārstāvji tiek pieteikti ar militāram reglamentam piemītošu bezkaislīgumu: “Ziedus noliek Paegle – Pilsoniskā Savienība” vai “Ziedus noliek deputāte Rībena – Jaunais laiks”. Ne visi pieteiktie ir ieradušies, bet process rit savu gaitu,

radot šķebinošu sajūtu, ka neviens, pat tik neliels piemiņas pasākums, kā šeit, Lestēnē, nevar iztikt bez oficiāliem rituāliem. Cenšos vērot politiķu sejas – visas kā viens nopietnas un smagu sajūtu pilnas. Pie sevis domāju, kurš no viņiem ir lielāks aktieris, bet tūdaļ pat attopos un skepti saku – nē. Lai netraucē.”⁸

“Nejauki ir tas, ka mirušos runātāji necienīja, jo gribēja celt augšā un (vēlreiz) izmantot kā bandiniekus svešā spēlē vai paši vēlējās pakāpties uz kritušo mugurām, lai justos pārāki par citiem. Man ir ļoti žēl, ka 16. marta pasākumi tādā formā, kādā es tos izjutu, iet pretstatu konstruēšanas un uzturēšanas, nevis pieredžu akceptēšanas un sapratnes meklējumu ceļu.”⁹

“LTV1 16. martā pārraidītajā dokumentālajā filmā “Sarkanais un brūnais” tika citēts latviešu padomju ģenerālis Brantkalns, kurš esot teicis, ka latviešu karavīriem Otrajā pasaules karā, cīnoties frontes abās pusēs, “karogi nebija īstie, bet ienaidnieki – īstie”. [...] Pats sev esmu pieņēmis stāstu par divām vēsturēm un diviem neīstajiem karogiem saistībā ar Latviju Otrā pasaules kara gados. Taču piemiņas brīdis Lestēnē liek domāt, ka tā varētu nedomāt vairākums latviešu sabiedrības, ka cīņa par skaidrošanas varu Latvijā un ap to turpināsies, iesaistot tajā arī to

⁸ LSAIA, 16.03.2010-C.

⁹ Turpat, 16.03.2010-A.

Piemiņas pasākuma dalībnieki Lestenes Brāļu kapos. 2011. gada 16. marts.
Vitas Zelčes foto

paaudzi, kurai pirmo reizi pēdējos simts gados vairs nav jāizvēlas starp diviem karogiem. [...] Atjaunotās demokrātiskās brīvvalsts paaudzei ir jāveido savs stāsts, jo pretējā gadījumā būs jāstāsta citi stāsti, soļojot zem citiem karogiem.”¹⁰

“Ir auksts, bet saulains rīts, pārņem sajūta, ka diena būs laba, lai gan iepriekš paredzēt to taču nevarētu. Dodos uz laukumu pie Brīvības pieminekļa. Nožogojums, policisti, satiksme ierobežota, daži cilvēki, kuri vicina plakātus ar sen apnikušiem lozungiem. Skaļrunī runā cilvēki latviešu valodā, bet draudīgi un mazāk draudīgi aicina nedoties uz Brīvības pieminekli, lai godinātu leģionārus. Tuvumā redzu pāris studentu, kuri fiksē norises. Drūzma un neliela grūstīšanās. Pie pieminekļa izveidota tradicionālā karogu aleja, bet šķiet, ka pasauli dala šī norobežojošā dzeltenā sēta. Kad tuvojas gājiens no Doma baznīcas puses, pārņem vēlme tiem pievienoties. Skrienam nopirkt ziedus, lai varētu nokļūt sētas otrā pusē. Izrādās, ka bija tik jāizsaka šāda vēlme, policisti laipni atļāva

¹⁰ LSAIA, 16.03.2010-D.

pievienoties gājienam. Pirmoreiz dzīvē eju pa karogu aleju. Pat kņudina pakrūtē. Daži sirmi vīri dzied, viņiem nav svarīgi tie, kuri žoga otrā pusē.”¹¹

“Laukumā ap Brīvības pieminekli virmo pūļa un žurnālistu ziņkāre — kas tad šogad notiks? Tāpat ir jūtams naidis, ko demonstrēt ieraušies prokrieviskie spēki. Tie paši lozungi un transparenti, kas iepriekšējos gados. Taču labāks skaņas aprīkojums un runātāju organizācija — pie mikroфона visai bieži uzstājas cilvēki labā latviešu valodā. Galvenais notikums ir bijušo leģionāru, viņu radnieku un atbalstītāju gājiens. To Brīvības pieminekļa tuvumā aptver apvienības “Visu Latvijai!” organizētā karogu aleja. Tai tiešām ir sargājošs efekts. Ieejot tajā, pieminekļa apkaimē kurinātais naidis paliek ārpusē. Karogi rada drošības sajūtu, pieredību. Tie ir skaisti pavasara saulē un vieglajā vējā.

Salīdzinājumā ar 2010. gadu, kad tuvojās Saeimas vēlēšanas, šogad Lestēnē Latvijas politikas aktualitātes nav jūtamas, arī mediji pārstāvēti maz. Sajūta kā kapusvētkos, kur ik gadus pulcējas savā starpā labi pazīstami cilvēki, kurus vieno kopējas rūpes un atcere. Runas ir vienkāršas. Galvenā ir piemiņa. Enerģētiskākais notikums — kopīgi balsi skaitītā Tēvreize.”¹²

8. maijs Brāļu kapos, Rīgā: ieskats etnogrāfa piezīmēs

“Īsi pirms plkst. 10.00 pa Brāļu kapu galveno aleju tuvojās cilvēku grupa. No aptuveni 40 nācējiem lielākā daļa bija sirmgalvji, taču, tāpat kā Rīgas mērs Nils Ušakovs, arī daži citi pārstāvēja trīsdesmitgadnieku paaudzi. Nostājoties pie Svētās uguns, Otrā pasaules kara veterāne, bērnu žurnālu “Draugs” un “Zilīte” kādreizējā redaktore Inese Spura teica nelielu, emocionālu runu. Taču to bija grūti sadzirdēt, jo kundzei neviens nepiedāvāja runāt mikrofonā, kas pirms brīža tika uzstādīts. Tas gaidīja Valsts prezidenta Valda Zatlera un citu valsts amatpersonu ierašanos stundu vēlāk. I. Spura uzrunā atcerējās pēdējo kara dienu pirms 65 gadiem, kas bijusi silta, un vienlaikus ziedēja gan cerīgi, gan ievas. [..]

¹¹ LSAIA, 16.03.2011-E.

¹² Turpat, 16.03.2011-F.

Toreizējais Valsts prezidents Valdis Zatlers, Saeimas priekšsēdētāja Solvita Āboltiņa un Ministru prezidents Valdis Dombrovskis. 2010. gada 8. maijs.
Lauras Ardavas foto

Līdz Valsts prezidenta Valda Zatlera ierašanās laikam plkst. 11.00 vairums kara veterānu no Brāļu kapiem jau bija devušiem projām. [..] Piemiņas brīdī spēlēja pūtēju orķestris (tostarp atskaņoja Latvijas valsts himnu), īsu aizlūgumu noturēja luterāņu mācītājs, kurš šajā pasākuma daļā bija vienīgais, kurš teica runu. Ziedus nolika V. Zatlers, premjers Valdis Dombrovskis, partiju apvienības “Vienotība” pārstāve Solvita Āboltiņa, kā arī citas, pārsvarā militārās, amatpersonas. Šo atceres brīdi varētu raksturot kā formālu piemiņas reprezentāciju, ar izteiktu orientāciju uz varas elites klātbūtni tajā, ko paspilgtināja izteiktā mediju interese, otrajā plānā atstājot kluso, bet acīmredzami izjusto kara upuru piemiņu no veterānu puses.”¹³

“Inese Spura savā runā tāpat kā pērn kavējās atmiņās par kara beigu dienu. Par kundzes izjusto un emocionāli neviltoto stāstījumu skaidri un nepārprotami liecina viņas sejas izteiksme, jo sacīto pilnvērtīgi sadzirdēt nav iespējams. Gluži tāpat kā pērn — Spuras kundzes atmiņvēstījumam

¹³ LSAIA, 08.05.2010-G.

nav skaņu aparatūras nodrošinājuma. Augstākās amatpersonas, kas piedalās piemiņas pasākumā — Valsts prezidents Valdis Zatlers, Saeimas priekšsēdētāja Solvita Āboltiņa, aizsardzības ministrs Artis Pabriks, Rīgas mērs Nils Ušakovs u.c. —, izvēlas klusējošu komemorāciju. Tāpat kā pērn sev jautāju — vai šī intraversija skaidrojama kā dziļš cieņas apliecinājums, vai arī vēlme iespējami ātrāk paveikt formālā rituāla izrādi?”¹⁴

130. latviešu strēlnieku pulka veterāne, kādreizējā bērnu žurnālu “Zilīte” un “Draugs” redaktore Inese Spura. 2011. gada 8. maijs. Lauras Ardavas foto

Ziedi pie Svētās uguns. 2011. gada 8. maijs. Lauras Ardavas foto

“Spilgtākais 8. maija Brāļu kapos vērojums — ir divu sociālās atmiņas kopienu nesatikšanās. 130. latviešu strēlnieku korpusa veterāni turpina savu tradīciju — ik gadus piemin Otrajā pasaules karā kritušos Rīgas Brāļu kapos, noliekot ziedus pie Svētās uguns, Mātes Latvijas un plāksnēm ar kritušo vārdiem. Arī šogad viņi veic šo rituālu. Skatītāju tam gan nav. Iespējams, ka tādēļ Latvijas Universitātes pētnieku klātbūtne piesaista tik lielu veterānu uzmanību. Tā viņus priecē un rosina uzsākt sarunas. Tajās liela vērība tiek veltīta rudenī gaidāmajai 201. latviešu strēlnieku divīzijas dibināšanas 70. gadadienai un tās atzīmēšanas iecerēm. Atmosfēra sirsnīga. Veterāni gan pēc ziedu nolikšanas steidz izklīst, daži

Piemiņas pasākuma dalībnieki pie Mātes Latvijas tēla. 2010. gada 8. maijs. Klintas Ločmeles foto

dodas uz Raiņa kapiem, kur atdusas vairāki pēc kara mirušie divīzijas komandieri. Latvijas valsts oficiālais svētku rituāls sākas tikai tad, kad kara dalībnieki, kas karoja pret nacistisko Vāciju, Brāļu kapus ir pametuši. Var vērot, kā pašreizējais 130. latviešu strēlnieku divīzijas veterānu organizācijas vadītājs Alberts Pāže vientuļi palēnā gaitā veic garo ceļu līdz Brāļu kapu vārtiem. Viņam pa tiem izejot, savu gājienu sāk Latvijas valsts vadītāji un ārvalstu diplomāti. Spēlē armijas orķestris. Pirmais ziedus noliek Valsts prezidents Valdis Zatlers, pēc tam hierarhiskā kārtībā pārējās amatpersonas. Šo rituālu vēro tikai daži cilvēki. Šķiet, ka kādi ārzemju tūristi, kas ieradušies aplūkot Brāļu kapus. Jāteic, ka noliktie ziedi ir skaisti, tāpat kā bez publikas jeb tukšā gaisā izspēlētais rituāls. Šodienas sabiedrībai tas nav devis it nekā.”¹⁵

¹⁴ LSAIA, 08.05.2011-G.

¹⁵ LSAIA, 08.05.2011-F.

9. maijs Uzvaras pieminekļa pakājē, Rīgā: ieskats etnogrāfa piezīmēs

“Pie galdiem pārsvarā sēž vecāka gadagājuma cilvēki, bet ne visi šķiet tik veci un ne visi ir tā tērpušies, lai būtu uzskatāmi par veterāniem. Kamēr esmu pie pieminekļa, dziesma “Geņ pabedi” atskan trīs reizes dažādu koru izpildījumā, un es atkārtoti, bet šoreiz jau pavisam artikulēti pie sevis nodomāju, ka šai dziesmai ir lipīgs melnīšs. Uz lielās skatuves līdzās augstas raudzes korjiem uzstājas dažnedažādi pašdarbnieki, piemēram, uz skatuves parādās divas meitenes stilizētā kamuflāžā, kurā brūngani zaļie plankumi mijas ar rozīgajiem; abas meitenes modernu ritmu pavadījumā dzied par šodienu, par lirisko varoni, kas 22 gados apprecas, bet 32 izveido savu biznesu. Priekšnesumu starplaikos lielajos ekrānos tiek demonstrēti Krievijas prominenču videoapsveikumi, bet es šos sveicējus nepazīstu, tādēļ gribot negribot sev jājaudā, vai esmu šeit gaidīts? Oficiālos priekšnesumus papildina intīmākas sadziedāšanās pie galdiem. Visur smaržo pēc ceptiem šašlikiem, visur ir burzma, priecīgi cilvēki un labs noskaņojums. Nemanu nekādas agresijas vai konflikta pazīmes.”¹⁶

“Sajūta — kā tādos mazajos dziesmu/kapu/pikniksvētkos. Vispārēja aizrautība būt un piedalīties pasākumā ikvienam vērsa dienu aizraujošu — es sajutos kā piedzīvojumā, kā festivālā, kura ietvaros, draiski svinot, tiek pieminēti savulaik bojāgājušie. 9. maija svētku atribūtika — karogi, baloni, Georga lentītes atgādināja, kam par godu sacelts tracijs, un visam pa vidu — latviešu dziesminieks Mielavs. It kā iztrūcis pats no savas uzstāšanās nepieciešamības un vienlaikus ar pienākuma apziņu, izdziedāja plānoto. Jautri svētki. Un daudz ēdiena.”¹⁷

“Jau otro dienu pieminam Otrā pasaules beigās — vakar Brāļu kapos pēc Eiropas kalendāra un šodien Uzvaras pieminekļa pakājē kopā ar Krieviju. Piemiņa/pieminēšana jau nav nekas slikts, pie sevis nodomāju. Jo vairāk pieminēšanas, jo vairāk tiek veicināta pagātnes jēgpilnuma apziņa, taču atkal un atkal iezīmējot atšķirīgos vēstures traktējumus. Jāatzīst, ka saulainajā pievakarē, pieminekļa tuvumā atmosfēra

¹⁶ LSAIA, 09.05.2011-C.

¹⁷ Turpat, 09.05.2011-H.

ir pavisam patīkama, svinīgi bezrūpīga, kā mazliet kautrēdamies sev atzīstu. Pasākums piesaista tik daudz jaunu cilvēku un tādējādi, protams, nes sev līdzīgas zināmas konsekvences — sociālā atmiņa var tikt nostiprināta arī komunicējot ‘vieglos’ formātos. Ir liela atšķirība — svinēt kara beigās vai pieminēt tās; iet uz Brāļu kapiem, iekļaujoties uz eksistenciālām pārdomām vedinošā, klusējošā komemorācijā, vai meklēt svinīgu atmosfēru Uzvaras parkā. Jāatzīmē, ka Aināra Mielava uzstāšanās 9. maijā ir īstena žanru un identitāšu disonanse. Viņš labāk iedērētos Brāļu kapu rituālā, es iedomājos. Arī pats jūtas it kā mazliet nedrošs, it kā nedaudz vainīgs. [...] Satiēku savu bērnības draugu, kas lepnī nes Krievijas karogu. Neviltoti pārsteigts viņš man uzsauc: “С праздником тебя!” Un ir tāda sajūta, ka no šī brīža viņa acīs iemantoju lielākas simpātijas, kļūstot it kā ‘vairāk savējā’.”¹⁸

“9. maijā Uzvaras parkā klātienē pasākumu vēroju jau otru gadu, tāpēc šogad pārsteigumu vairs nebija tik daudz kā pērn. Man šis datums asociējas ne tikai ar pasākumu Pārdaugavā, bet ar

9. maija svinības Uzvaras parkā. 2010. gada 9. maijs. Vitas Zelčes foto

Dziedātāja Aināra Mielava uzstāšanās. 2011. gada 9. maijs. Klintas Ločmeles foto

¹⁸ LSAIA, 09.05.2011-G.

Ar svētku simboliku rotāts auto. 2010. gada 9. maijs. Vitas Zelčes foto

daudzām nelielām lietām, kas saplūst kopīgā sajūtā, ka kādam(iem) šai dienā ir svētki, un viņi to uzkrītoši demonstrē. Par to atgādina gan Georga lentītes, kas jau pāris dienas iepriekš piesietas pie daudzdzīvokļu mājas pagalmā novietoto automašīnu spoguļiem vai antenām, mašīnas ar uzrakstiem “Na Berlīn” uz ielām un to pasažieru skaļā uzvedība utt. Kopumā šī diena raisa daudzējādas izjūtas — tostarp neiederēšanās sajūtu svinētāju pulkā un vienlaikus apbrīnu par to, ka sabiedrības grupa, kas šo datumu atzīmē, spēj tik pārliciecināši un aktīvi vienoties šajā notikumā ik gadu. Šogad pārdomas raisīja A. Mielava uzstāšanās, proti, izskatījās, ka viņš centās vienlaikus patikt sanākušajai auditorijai un nenoliegt savu latvieša identitāti. Šī līdzsvara, atbalsta punktu meklēšana, piemēram, stāsts par dziesmu, ko viņš ir iedziedājis tikai krievu valodā (vai kas vislabāk skan krieviski), un pēc brīža piebilde par lepošanos ar latviešu valodu (vai būšanu latvietim) radīja sajūtu, ka viņam pašam šī uzstāšanās nav īsti komfortabla, jo bija jāmeklē argumenti, lai viņu pieņemtu sanākusi auditorija un vienlaikus — lai nebūtu nepatiess pret sevi. Spēles ar identitāti. Būtībā, lai labāk iejūktu pūli, tādas spēlējām arī mēs. Sevišķi pirmajā gadā, kad turējām rokās turpat netālu dalītos karodziņus ar politisko partiju logo un 9. maija simboliku, lai nebūtu kā baltie zvirbuļi. Vēlme tikt pieņemtam, būt piederīgam — tā ir tik sociāla un saprotama! Taču tas arī liek aizdomāties, cik dziļa ir šī sajūta pārējiem pasākuma dalībniekiem, kuri uz to nebija devušies pētnieciskā nolūkā. Vai motīvs bija piedāvātās izklaides, satikšanās ar paziņām vai patiesa vēlme sveikt Sarkanās armijas veterānus ar kara beigām?”¹⁹

¹⁹ LSIAI, 09.05.2011-B.

Svētku karodziņi ziedu paklājā. 2011. gada 9. maijs. Olgas Procevskas foto

“Atskārstu, ka apkārtējie cilvēki atskatās, kad runāju latviešu valodā. Bet viņi to dara ne naidīgi vai ar negativismu, nē, drīzāk — ar nelielu pārsteigumu vai ziņkāri. Nodomāju, — kāds paradokss! — šeit, pie Uzvaras pieminekļa, to etnisko robežu jūtu pat mazāk nekā ikdienā.”²⁰

“Kopš 9. maija svinībām bija pagājušas nepilnas četras dienas. Uzvaras pieminekļa pakāji joprojām klāja ziedi. Turp ierodoties, bija skaidrs, ka pirms dažām dienām pie pieminekļa bija noticis kas īpašs, — ja ziedu kaudzes tik lielas un klājums — tik plašs. [...] Starp ziediem — daudzi Padomju Savienības Uzvarai veltītie politisko partiju un apvienību — “Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā”, “Saskaņas centra”, Latvijas Sociālistiskās partijas — karodziņi, arī pa kādai Georga lentei un daži bērnu zīmējumi, ar roku rakstītie veltījumi un svētku atklātnes. Uzraksta “1941–1945” pakājē novietoti oficiālo delegāciju ziedi un vainagi. [...] Aiz ar automātiem bruņoto padomju karavīru skulpturālās grupas muguras esošajā karogu mastu rindā joprojām plīvo Latvijas karogi. Spozās saules staros tumšo un draudīgo karavīru figūru, zilās debess, balto

²⁰ LSIAI, 09.05.2011-C.

mākoņu un sarkanbaltsarkano karogu kopsumma iegūst pagātnes/šodienas rēgainumu. Un uzdod jautājumu: kas ir Latvijas vēsture?”²¹

Secinājumi

Rituāls ir ļoti ietilpīgs: tas akumulē daudz informācijas par relatīvi formālo darbību izpildi savienojumā ar kolektīvo savilņojumu, emocionalitāti un zināmu tiekšanos uz pārikdienišķumu. Tomēr kolektīvā savilņojuma kulminācijas brīži nes sev līdzī arī lielu potenciālu bīstamību, jo, pūlim pieņemot ieprogrammēto kārtību, katrs dalībnieks zaudē noteiktu daļu individuālās atbildības un rīcības brīvības izjūtas. Rituāls būtībā ir emocionāli uzlādēts fenomens, kas vislabāk pētāms un izprotams tieši no dalībnieka pozīcijām, izmantojot etnogrāfijas pieeju.

Etnogrāfu piezīmes zināmā mērā var/drīkst saturēt subjektīvus vērojumus/vērtējumus, taču būtiskākais ir pētnieku profesionāli izkoptā spēja atturēties no vērtību kategorisku spriedumu izdarīšanas.

Sistemātiski apkopojot un analizējot projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” pētnieku 2010. un 2011. gadā veiktās piezīmes par neoficiālo Latviešu leģiona piemiņas dienu 16. martā un Nacisma sagrauves un Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienu 8. maijā Rīgas Brāļu kapos un 9. maijā pie Uzvaras pieminekļa, ir skaidri redzams, ka piezīmēs fiksētie vērojumi apliecina vēstures krasā un vienpusējā traktējuma pastāvēšanu, vēstures un atmiņas konflikta mērķtiecīgo uzturēšanu un piemiņas izmantošanu kā politikas instrumentu īstermiņa mērķu sasniegšanai. Analizētajiem rituāliem nereti raksturīga izpilde pēc formas un satura jēgpilnuma trūkums.

16. marta komemorācijas kontekstā etnogrāfi galvenokārt dalījušies pārdomās par Otrā pasaules kara vēstures/sociālo atmiņu konflikta uzturēšanas mērķtiecību, prātojuši par klātesošo politiķu nolūku patiesumu un piemiņas politizēšanu, kas savukārt veicina kolektīvā savilņojuma neviendabīgumu, kā arī par simboliskajiem un pavisam reālajiem

nožogojumiem Brīvības pieminekļa tuvumā, Rīgā, un ikdienas komunikācijas līmenī.

8. maija rituālam Rīgas Brāļu kapos raksturīga divējāda/sašķelta daba — emocionāli piesātināta, kad uz klusu piemiņas brīdi pulcējas veterāni, un formāli reprezentatīva, kad ierodas augstākās amatpersonas un klusējot noliek ziedu vainagus.

Savukārt 9. maijs etnogrāfu piezīmēs vērtēts kā veiksmīgi identificējams pēc formas, plaši apmeklēts pasākums, kas gūst ievērojamu mediju rezonansi. Taču etnogrāfi apcer rituāla satura adekvātumu. Pētnieki uzsver, ka Uzvaras pieminekļa pakājē Otrā pasaules kara beigās jeb PSRS uzvara šajā karā tiek svinēta, nevis pieminēta, taču pasākuma atmosfēra un citu dalībnieku attieksme raksturota kā labvēlīga un kopumā nav vērsta uz konfliktu.

Iezīmētas arī būtiskās atšķirības starp 8. un 9. maija komemorācijas rituāliem, jo pirmajā gadījumā, Brāļu kapos, Rīgā, Otrā pasaules kara beigās tiek klusi pieminētas, otrajā, Uzvaras pieminekļa pakājē, — plaši, pat grandiozi svinētas.

Pētnieki akcentē, ka tieši komemorācijas rituālos, kad kopienas atmiņu un identitāti formējošie mīti, naratīvi un *mēs-viņi* koncepcijas kļūst redzamas koncentrētā veidā, visskaidrāk vērojams, ka pagaidām Latvijā nenotiek sašķelto vēstures versiju tuvināšanās. Komemorācijas rituālam piemīt kopienu socializējoša funkcija, taču sociālo atmiņu konflikta gadījumā tas pretnostata kopienas vienu otram, neveicinot sabiedrības veseluma veidošanos.

²¹ LSAIA, 13.05.2010-F.

Pēcvārds

Pagātne ir ikvienas identitātes daļa, un sociālā atmiņa kalpo par tās veidotāju. Savukārt identitāte nosaka piederību tai vai citai kopienai, mazam un/vai lielumam, zemei, valstij. Raugoties laika dzīvē, kopienas iztēlojas savu uz šodienu mērotu ceļu un zīmē nākotnes perspektīvu. Atmiņas klātesamība veido turpinājuma un drošības sajūtu, mazina indivīdu un kopienu sociālo vientulību laiktelpā. Tikmēr pagātnes neskaidribs, tajā neatrisinātie konflikti, neizrunātais piedošanas lūgums, morālo vērtību satvara ignorēšana rada pretēju efektu — raisa apdraudējuma sajūtu, sēj bailes, neuzticību, naidu, skaudību, atriebi, tādējādi ārdot identitāti un piederību. Pētījumi liecina, ka Latvijas iedzīvotāju piederības izjūta Latvijai daudzējādā ziņā ir visai trausla.¹

Otrā pasaules kara atcerei ir liela nozīme lielākās daļas Eiropas valstu, tostarp Latvijas kolektīvajā atmiņā un tās konfliktos. Kopš Latvijas valstiskuma atjaunošanas ir notikusi holokausta un Latvijas ebreju vēstures integrācija Latvijas sociālajā atmiņā. Holokausta nosodījums, līdzvainas atzīšana un līdzjūtības iesakņošana sekmēja Latvijas iekļaušanos eiropēiskajā vēstures identitātē.

Šī grāmata par 16. martu un 9. maiju, ko jau pabeidzāt lasīt, ir stāsts par Latvijas divām paralēlajām atmiņas telpām un *taisnībām*, kas, cilvēciskajā traģēdijā būdamas tik līdzīgas, tomēr sociālajā atmiņā ir tik pretējas. Pētot 16. marta un 9. maija komemoratīvās prakses, esam apkopojuši dažādos avotos rodamo informāciju par šo abu Otrā pasaules kara atceres dienu vietu Latvijas dzīvē vairāk nekā pusgadsimta ilgumā. Īpašu vērību veltījām pēdējiem divdesmit gadiem, kas radīja jaunas piemiņas prakses un konfliktus. Vēl mūsdienās Latvijas iedzīvotāji lielākā vai mazākā mērā sevi identificē ar vienā vai otrā pusē

karojošo, vienas vai otras puses nogalināto un represēto likteņiem, tā uzturot pāridarījuma, upura vai uzvarētāja emocionālo attieksmi pret vēsturi. Ceram, ka šī grāmata rosinās domājoši caurskatīt ne vien pagātņi, bet arī vēstures lietojumu šodienā. Latvijas sabiedrībai ir nepieciešama skaidra un nesaudzīga savas pagātnes izvērtēšana — gan visai kopā, gan sociālo grupu līmenī, kritiski pārdomājot Latvijas vēstures gaitu, politiku, elites nostāju, cilvēkricību, spēju atbildīgi pieņemt/nepieņemt izšķirīgus lēmumus un saglabāt/nesaglabāt morālās vērtības.

Viens no būtiskākajiem Latvijas sabiedrību šķeļošajiem faktoriem starp latviešiem un pēckara Latvijā iebraukušajiem (pārsvarā no citām PSRS republikām) krievvalodīgajiem iedzīvotājiem ir atšķirīgā attieksme pret padomju okupāciju, padomju iekārtas leģitimitāti un Latvijas likteni Otrajā pasaules karā. Latvijas smagā pagātne, cilvēku, materiālo, kultūras vērtību zaudējumi, padomju režīma iedibinātā esības kārtība un tā liegtā cilvēkdzīves brīva realizācija latviešu sociālajā atmiņā ir atstājusi smagu traumu. Tā neļauj visu pārdzīvoto tik vienkārši nosvītrot, aizmirst, nesāņemot šīs netaisnības atzīšanu, atvainošanās lūgumu, nožēlu no pāridarītājiem un/vai viņu politiskajiem mantiniekiem.

Turklāt šī sūrstošā pagātne nereti sekmē 16. marta pārtapšanu no bojāgājušo leģionāru piemiņas dienas par politizētu notikumu, kurā radikāļi, apelējot pie vēsturiskā taisnīguma un uzturot trimdā pirms pusgadsimta radīto mītu par nacionālsociālistiskās Vācijas pusē karojušajiem leģionāriem kā Latvijas brīvības cīnītājiem, tiražē sabiedrību šķeļošas idejas un noliedz eiropēiskās identitātes pamatvērtības. Tajās nekādam sadarbībai ar nacionālsociālistisko režīmu nekad nav pieļauta pozitīva nozīme. Daudzie tūkstoši cilvēku, kas tādu vai citādu iemeslu dēļ, nonākot šā noziedzīgā režīma kalpībā, ir gājuši bojā, zaudējuši veselību, izgājuši cauri padomju represiju mehānismam, piedzīvojuši diskrimināciju, pelna atceri un līdzjūtību, bet ne vietu nācijās varoņu olimpā. 16. marta morālā misija ir sērot.

Pēc Otrā pasaules kara Latvijā tapušo krievvalodīgo kopienas kolektīvo atmiņu ietekmē Krievijā atdzimušais impēriskums un tā vēstures koncepcija, kuras centrā ir lepnums par Krievijas un tās iedzīvotāju lomu cilvēces vēsturē un PSRS uzvaru Lielajā Tēvijas karā. Mīts par Krieviju kā Eiropas atbrīvotāju no fašisma un tā intensīvā kultivācija

¹ Sk.: Zepa, B., Kļave, E. (2011). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībepēja*. Rīga: LU SPPI.

ļauj ignorēt Latvijas padomju okupācijas faktu, PSRS lomu Otrā pasaules kara izraisīšanā, pāridarījumus latviešiem. Šī nostāja iniciē vēl lielāku distancēšanos no latviešu kopienas atmiņas un konflikta turpinājumu.

16. marta un 9. maija atceres dienas spilgti demonstrē šķirtu atmiņas kopienas eksistenci. Divu savstarpēji izslēdzošu atmiņu pretmstāvēšana kavē katrai no tām savas pagātnes kritisku caurskatīšanu, racionāli izsverot to, kas tajā bija slikts un kas labs, ko — nekad vairs nedrīkst pieļaut, un fiksējot lielākās neģēlības un krietnuma, labestības piemērus. Mūsdienu Latvijas sabiedrībai (itin visām tās sociālās atmiņas grupām) ir nepieciešams skaidri, nevairoties no netīkamā, ieskatīties savā pagātnē, lai to ar prātu un sirdsapziņu izvērtētu, atzītos grēkos, tos nožēlotu un tad dzīvotu tālāk. Tā pat nekādā ziņā nebūtu oriģināla izvēle pilsoniskās sabiedrības veidošanā. Šo ceļu ir veikušas visas Otrā pasaules kara skartās Rietumeiropas valstis, atzīstot, ka to kopējai eksistencei vienā kontinentā labāka ir vēstures skaidra atcere, tās mācību nemitīga atkārtošana, nevis aizmirstšana, klusēšana vai mītrāde.

Nevienā sabiedrībā demokratizācijas procesi nekad nav pilnvērtīgi bez kritiskas savas pagātnes publiskošanas. Neviena eiropeiska identitāte nevar tapt bez atklātas un godīgas sarunas par savu vēsturi, bez atteikšanās no totalitāro varu iesētajiem mītiem cilvēku prātos un sirdīs, bez patiesas pāridarījumu nožēlas.

Grāmatas lasītājus lūdzam dalīties domās un savus viedokļus par šo grāmatu sūtīt uz e-pastu *sociāla_atmina@lu.lv*.

Paldies!

Bibliogrāfija. Izlase

- Albert, H. (1990). Methodologischer Individualismus und historische Analyse. In: Acham, K., Schulze, W. (Hrsg.). *Teil und Ganzes. Zum Verhältnis von Einzel- und Gesamtanalyse in Geschichts- und Sozialwissenschaften*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG. S. 219–239.
- Alexander, J. C., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N. J., Sztopka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. London [etc]: University of California Press.
- Allan, S. (2010). *News Culture*. 3rd ed. Maidenhead: Open University Press.
- Andrew, C. B. (2007). Media-generated Shortcuts: Do Newspaper Headlines Present Another Roadblock for Low-information Rationality? *The Harvard International Journal of Press/Politics*, 12, 24–43.
- Apine, I. (2008). Vēsturiskā pēctecība Latvijas krievu pašidentifikācijas procesā (18.–21.gadsimts). Grām.: Bleiere, D., Karlsona, A. (sast.). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: LZA, LU Latvijas vēstures institūts, Zinātne. 40.–53. lpp.
- Apine, I., Volkovs, V. (2007). *Latvijas krievu identitāte: vēsturiskais un socioloģiskais apcerējums*. Rīga: LU FSI.
- Apsītis, V. (1995). *Brāļu kapi*. 2. izd. Rīga: Zinātne.
- Ardava, L., Rozenšteine, A., Siliņa, G. (2011). Alvja Lapiņa drāma “Atvari” — zemsvītras atskats latviešu sākā “1949”: rezonanse, sajūtas, interpretācijas. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 233.–253.lpp.
- Ardava, L., Ločmele, K. (2010). *Novērojums: 8. maijs Brāļu kapos Rīgā*. LU SZF Komunikācijas studiju nodaļas projekts “Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte” Sk. SZF mājaslapā: <http://tinyurl.com/6tuzxjq>
- Assmann, J. (2007). *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. 6. Auf. München: Verlag C. H. Beck oHG.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: Verlag C.H.Beck oHG.
- Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity. *New German Critique*, 65, 125–133.
- Assmann, A., Assmann, J. (1994). Das Gestern im Heute. Medien und soziales Gedächtnis. In: Merten, K., Schmidt, S. J., Weischenberg, S. (Hrsg.). *Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag. S. 114–140.

- Assmann, A.. Von individuellen zu kollektiven Konstruktionen von Vergangenheit. Sk. internetā (12.05.2010): <http://tinyurl.com/3b4mwym>
- Avotiņš, E., Dzirkalis, J., Pētersons, V. (1962). *Kas ir Daugavas Vanagi?* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Bangerskis, R. (1960). *Mana mūža atmiņas*. Kopenhāgena: Imanta. 4 sēj.
- Bankovičs, V. (1995). *Los, los! Davai, davai! Otrās pasaules karš manās atmiņās. 1940–1950*. Rīga: [b. izd.].
- Barsalou, W. L. (1988). The content and organization of autobiographical memories. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds). *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 193–243.
- Bekmanis, H., Keruss, J. (red.). *1945. gads: 8. maijs — Atbrīvošanas diena? 9. maijs — Uzvaras diena?* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bell, D. (ed.). (2010). *Memory, trauma and World Politics. Reflections in the Relationship between Past and Present*. New York: Palgrave Macmillan. P. 1–29.
- Berliner, D. C. (2005). The abuses of memory: Reflections on the memory boom in anthropology. *Anthropological Quarterly*, (78)1, 197–211.
- Bērziņš, G., Daiga, E. (sast.). (2009). *Karakalpu stāsti*. [Cēsis]: Kultūras biedrība "Harmonija".
- Bērziņš, A. J. (1984). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1973–1982. Vēstures apcere*. Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 4. d.
- Bērziņš, A. (1971). *Tāls ir ceļš atpakaļ uz dzimteni*. [B. v.]: Grāmatu draugs.
- Birze, M. (1990). *Dienasgrāmata. 1989. gada jūlijs–1990. gada jūnijs*. Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.
- Bīvora, A. (2003). *Berlīnes krišana*. Rīga: Atēna.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava.
- Blimhens (Silājs), L. ([B. g.]). *Stāstu savam dēlam*. Ogre: Manuskripts.
- Blumer, H. (1954). What is wrong with social theory? *American Sociological Review*, 19(1), 3–10.
- Blūzma, V., Celle, O., Jundzis, T., Lēbers, D. A., Levits, E., Zīle, Ļ. (1998). *Latvijas valsts atjaunošana. 1986–1993*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds; LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs.
- Bourke, J. (1999). *An Intimate History of Killing. Face to face Killing in 20th Century Warfare*. London: Basic Books.
- Brēde, A. (sast.). (1972). *Svētku varavīksne. Tradīciju grāmata*. Rīga: Liesma.
- Brewer, J. D. (2000). *Ethnography*. Buckingham: Open University Press.
- Briežkalns, I. (2009). *No Narofominskas līdz Imulai*. Rīga: Latviešu strēlnieku apvienība.
- Brown, R., Kulik, J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73–99.
- Brown, R. N., Shevell, K. S., Rips, J. L. (1989). Public memories and their personal context. In: Rubin, C. D. (ed.) *Autobiographical Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 137–158.
- Bruner, J. (1998). *Acts of Meaning*. Cambridge [etc.]: Harvard University Press.
- Bruner, J., Feldman, F. C. (1996). Group narratives as a cultural context of autobiography. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 291–319.
- Brūvelis, E. u.c. (2005). *Latviešu leģionāri*. Rīga: Daugavas Vanagi.
- Buttar, P. (2010). *Battlegruond Prussia. The Assault on Germany's Eastern Front 1944–1945*. Oxford: Osprey Publ.
- Caune, A., Zunda, A., Pildegovičs, A. (red.) (2005). *Latvija un Otrā pasaules kara beigās Eiropā: atzīmējot nacistu kapitulācijas 60. gadadienu*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Cielava, S. (red.). (1959). *Brāļu kapi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Cimmermanis, S. (atb. red.). (1987). *Sociālistiskie svētki un ieražas*. Rīga: Zinātne.
- Christianson, S. Ā., Safer, A. (1996). Emotional events and emotions in autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 218–243.
- Connerton, P. (2008). Seven types of forgetting. *Memory Studies*, 1(1), 59–71.
- Connerton, P. (2007). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conway, A. M., Rubin, C. D. (1994). The structure of autobiographical memory. In: Collins, F. A. et al. (eds). *Theories of Memory*. Hove, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. P. 103–137.
- Conway, A. M., et al. (2005). A cross cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(6), 739–749.
- Conway, A. M. (1997). The Inventory of experience: Memory and identity. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 21–46.
- Conway, A. M. (1996). Autobiographical knowledge and autobiographical memories. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 67–92.
- Conway, M. (1996). A structural model of autobiographical memory. In: Conway, M. et al. (eds). *Theoretical Perspectives on Autobiographical Memory*. London [etc.]: Kluwer Academic Publishers. P. 167–194.
- Corsten, M. (1999). The time of generations. *Time & Society*, 8, 249–272.
- Couldry, N. (2003). *Media Rituals: A Critical Approach*. London; New York: Routledge.
- Davies N. (2001). *Heart Of Europe. The Past in Poland's Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Dayan, D., Katz, E. (1994). *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press.

- Dribins, L. (red.) (2007). *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Dripe, A. (1994). *Bez skaista maskas. 3. grām.: Skolotāja darba gadi. Atmiņu zīmējumi no manas dzīves*. Rīga: Preses nams.
- Drīzulis, A. (red.). (1967). *Latvijas PSR vēsture. Saisināts kurss. 2. izd.* Rīga: Zinātne.
- Dubins, B. (2010). Kolektīvās kara atmiņas un nacionālā identitāte mūsdienu Krievijā. Grām.: Nollendorfs, V., Oberlenders, E. (red.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. 26. sēj.: Okupācija, kolaborācija, pretošanās: Vēsture un vēstures uztvere. Starptautiskās konferences materiāli 2009.gada 27.–28. oktobri Rīgā*. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 53.–58. lpp.
- Durkheim, É. (2001). *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Durkeim, E. (1982). *The Rules of Sociological Method*. New York [etc.]: The Free Press.
- Dzintars, J. (1988). *Nepakļāvīgie. Liepājas un Lejaskurzemes darbaļaužu cīņa hitleriskās okupācijas gados*. Rīga: Zinātne.
- Džads, T. (2007/2005). *Pēc kara. Eiropas vēsture pēc 1945. gada*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Edele, M. (2008). *Soviet Veterans of the Second World War. A Popular Movement in an Authoritarian Society, 1941–1991*. New York: Oxford University Press.
- Edy, J. (1999). Journalistic uses of collective memory. *Journal of Communication*, 49(2), 71–85.
- Eichenmüller, F. (2011). *Weltgesellschaft und die Semantik der Nation. Zum Zusammenhang von politischer Struktur und kollektiver Identität in Zeiten der Globalisierung*. Heidelberg: Carl-Auer Verlag.
- Eiduss, Z. (1971). *1418 ugunīgas dienas. Stāsts par Lielo Tēvijas karu*. Rīga: Liesma.
- Ekmanis, B. (2003). Padomju varas iestāžu politika repatriācijas jautājumā. 1944–1950. Grām.: Ciganovs, J. (sast.). *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*. Rīga: Latvijas Kara muzejs. 185.–197. lpp.
- Ekšteins, M. (2002). *Ceļā kopš rītausmas. Stāsts par Austrumeiropu, Otro pasaules karu un 20. gadsimta sirdi*. Rīga: Atēna.
- Ezergailis, A. (2005). *Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Nazi-Occupied Latvia. Daugavas Vanagi: Who are They? — Revised*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds.
- Ezergailis, A. (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā. 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Ezergailis, A. (1998). *Latviešu leģions. Varoņi, nacisti vai upuri? No Amerikas Savienoto Valstu Nacionālā arhīva kara noziegumu izmeklēšanas materiāliem. 1945–1950*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Faidziss, O. (2010). *Čukstētāji. Privātā dzīve Staļina Krievijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Fentress, J., Wickham, C. (1994). *Social Memory*. Oxford, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Fetterman, D. M. (1998). *Ethnography. Step by Step*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Finkenauer, C., Gisle, L., Luminet, O. (1997). When individual memories are socially shaped: Flashbulb memories of sociopolitical events. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 191–207.
- Fitzgerald, M. J. (1996). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. In: Rubin, C. D. (ed.) *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York: Cambridge University Press. P. 360–383.
- Fitzpatrick, S. (2005). *Tear Off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth-Century Russia*. Princeton; Oxford: Princeton University Press.
- Flierl, T., Müller, E. (2010). Transitraum Geschichte. In: Flierl, T., Müller, E. (Hrsg.). *Osteuropa- Schlachtfeld der Erinnerungen*. Berlin: Karl Dietz Verlag.
- Freimane, V. (2010). *Ardievu, Atlantīda*. Rīga: Atēna.
- Freivalds, O. (galv. red.) (1976). *Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums. 6. sēj.* Vāsterås: Daugavas Vanagu Centrālā valde.
- Freivalds, O. (1954). *Kurzemes cietoksnis: dokumenti, liecības un atmiņas par latviešu tautas likteņiem 1944/1945*. Kopenhāgena: Imanta.
- Friedrich, J. (2002). *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*. München: Propyläen Verlag.
- Gediss, Dž. L. (2007). *Aukstais karš*. Rīga: Atēna.
- Goeshel, C. (2009). *Suicide in Nazi Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Griffin, L. (2004). “Generation and collective memory” revisited: Race, region, and memory of civil rights. *American Sociological Review*, 69, 544–577
- Grier, H. D. (2007). *Hitler, Dönitz, And The Baltic Sea. The Third Reich's Last Hope, 1944–1945*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Grinvalds, D. (2002). *Kā es redzēju tās lietas. Mana tēva Jāņa Grinvalda dienasgrāmata 1940–1945*. Rīga: Preses nams.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory*. New York: Harper & Row.
- Hanovs, D., Vinnika, I. (2005). Krievvalodīgie Latvijā: diasporas kultūras atmiņas saturs un veidošanas tehnoloģijas. Grām.: Ozoliņa, Ž. (red.). *Robežu plašināšana: Identitātes un kopienas. Starptautiskās konferences ziņojumi. Rīgā, 2005. gada 9.–12. novembris*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 185.–208. lpp.
- Haupt, W. (1987). *Das war Kurland. Die sechs Kurlandsschlachten aus der Sicht der Divisionen*. Friedberg: Podzun-Pallas.
- Hāzners, V. (1977). *Varmācības torņi. Atmiņas*. [B.v.]: Vaidava.
- Hāzners, V. (red.). (1976). *Laiks. Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēstures apcere*. Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 2. d.

- Hāzners, V. (red.) (1974). *Laiks, Telpa, Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas pirmie 25 gadi. Vēsturiska apcere*. Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 1. d.
- Henke, K.-D. (1996). *Die amerikanische Besetzung Deutschlands*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds). (1992). *The Invention of Tradition*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Hosking, G. (2006). *Rulers and Victims. The Russians in the Soviet Union*. Cambridge; London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance: The Dynamics of Collective Memory*. New Brunswick & London: Transaction Publishers.
- Janums, V. (1953). *Mana pulka kauju gaitas*. [B.v.]: Aut. izd.
- Jedlowski, P. (2001). Memory and sociology: Themes and issues. *Time & Society*, 10(1), 29–44.
- Jēkabsons, E. (2011). *Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā: Reprēzentācija laikrakstā "Padomju Jaunatne" (1965–1985)*. Bakalaura darbs. Rīga: LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa.
- Jērums, I. (2009). *Ivars un Maija. 100 gadi dokumentālajā kino*. Rīga: Neputns.
- Judt, T. (2002). The past is another country: myth and memory in post-war Europe. Müller, J.-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 157–183.
- Kacena, V. *Kā svārstīgās šūpolēs. Mūža grāmata. [Nepublicēts manuskripts, rakstīts 20. gs. 70.–90. gados]*. Literatūrvēsturnieka Ilgoņa Bērsona personiskais arhīvs.
- Kacena, V. (1947). *Zelta zvaigznes vīri*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kalme, G. (2006). Latviešu leģionāru (1943–1945) cīņu gaitas kaujas piemēros. *Latvijas Vēsture*, 1, 78–90.
- Kalpiņš, V. (sast.). (1951). *Uzvaras ceļos. Apraksti un tēlojumi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kalpiņš, V. (1947). *Avīze — karavīrs*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Kanāle, V., Stepermanis, M. (1967). *Latvijas PSR vēsture. Mācību līdzeklis vidusskolām*. Rīga: Zvaigzne.
- Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197.
- Kaprāns, M., Zelče, V. (2011). Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. Grām.: Zepa, B., Kļave, E. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un ricībspēja*. Rīga: LU SZF SPP. 37.–47. lpp.
- Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. 2. izd. Rīga: Mansards.
- Kaprāns, M. (2010). *Novērojums: 2010. gada 9. maijs, Rīga*. LU SZF Komunikācijas studiju nodaļas projekts "Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte". Sk. <http://tinyurl.com/7trwny9>
- Kashima, Y. (2000). Maintaining cultural stereotypes in the serial reproduction of narratives. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(5), 594–604.
- Kattago, S. 2009. Agreeing to disagree on the legacies to recent history: memory, pluralism and Europe after 1989. *European Journal of Social Theory*, 12, 375–395.
- Kažociņš, I. (1999). *Latviešu karavīri zem svešiem karogiem 1940.–1945*. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds.
- Kauliņš, E. (1977). *Kad migla krīt... Manas dzīves stāsts*. 2. izd. Rīga: Liesma.
- Kertzer, I. D. (1983). Generation as a sociological problem. *Annual Review of Sociology*, 9, 125–149.
- Kertzer, I. D. (1988). *Ritual, Politics, and Power*. New Haven; London: Yale University Press.
- Kitch, C. (2003). Generational identity and memory in American newsmagazines. *Journalism*, 4(2), 185–202.
- Kitch, C. (2005). *Pages from the Past: History and Memory in American Magazines*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Klein, F. (2006). Die Bedeutung des 8. Mai 1945 für die Geschichte DDR. In: Thadden, R. von, Kaudelka, D. (Hrsg.). *Erinnerung und Geschichte: 60 Jahre nach dem 8. Mai 1945*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Kociņš, R. (red.) (1977). *Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. Dokumentu un atmiņu krājums*. Västerås: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums. 5. sēj.
- Kolbergs, A. (2007). *Lasāmgrāmata par Rīgu, tās priekšpilsētām un kūrortpilsētu Jūrmalu*. Jūrmala: Fonds "AKA".
- Kostanda, O. (2002). *Atklāti par sevi un politiskajiem mītiem*. Rīga: [B. i.].
- Kovtuņenko, R. (2009). *Mores kauja. Kaujas līdzdalībnieka kaujas virsnieka stāsts*. 2. izd. Rīga: Apvienība "Timermanis & Vējiņš".
- Kronētāls, H. (1995). *Leģionāra atmiņas*. Rīga: [b. izd.].
- Krustkalns, K. (2007). *Likteņa nolemtie*. Tukums: Aut. izd.
- Kunz, A. (2007). *Wehrmacht und Niederlage. Die bewaffnete Macht in der Endphase der nationalsozialistischen Herrschaft 1944 bis 1945*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Kurowski, F. (2000). *Todeskessel Kurland. Kampf und Untergang der Heeresgruppe Nord 1944/45*. Wölfersheim-Berstadt: Podzun Pallas.
- Kuzmins, V. (2009). Kaujas Veļikajas upes austrumu krastā (1944. gada 1.–18. marts). *Militārais Apskats*, 1, 45–60.
- Kuzmins, V. (2009). 15. latviešu SS brīvprātīgo divīzija Veļikajas upes pozīcijās (1944. gada 1. marts–14. aprīlis): zaudējumu analīze. Grām.: Ērglis, Dz. (sast.). *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados*. 24. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 570.–580. lpp.
- Kuzmins, V. (2005). Latviešu leģiona 15. un 19. divīzijas papildinājumu sagatavošana. Grām.: *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. VI*. Rīga: Latvijas Kara muzejs. 45.–56. lpp.
- Ķīlītis, J. (1956). *Es karā aiziedams... Mani raksturīgākie piedzīvojumi Otrā pasaules karā*. [B. v.]: Aut. izd.
- Lāms, V. (1989). *Kāvu blāzma*. Rīga: Liesma.

- Landsberg, A. (2004.) *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.
- Lang, K., Lang, G. E. (1989). Collective memory and the news. *Communication*, 11(2), 123–139
- Lane, C. (1981). *The Rites of Rulers. Ritual in Industrial Society — the Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Larsen, F. S. (1988). Remembering without experiencing: Memory for reported events. In: Neisser, U., Winograd, E. (eds.) *Remembering Reconsidered: Ecological and Traditional Approaches to the Study of Memory*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press. P. 326–355.
- Lasmane, V. (1993). *Pāri jūrai 1944./45.g. 130 liecinieku atmiņas sakārtojusi V. Lasmane*. Stockholm: Memento.
- Lācis, V. (1945). *Krievu un latviešu tautas vēsturiskā draudzība*. Rīga: VAAP.
- Lācis, V. (2006). *Latviešu leģions patiesības gaismā*. Rīga: Jumava.
- Lācis, V. (2001). *Latviešu zemes un tautas vēsture*. II. Rīga, Saules koks.
- Leggewie, C. zusammen mit Anne Lang. (2011). *Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt*. München: Verlag C. H. Beck.
- Lehti, M., Jutila, M., Jokisipilä, M. (2008). Never-ending Second World War: Public performances of national dignity and the drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies*, 39(4), 393–418.
- Liebes, T., Curran, J. (eds). (1998). *Media, Ritual and Identity*. London: Routledge.
- Liepiņa, A. (red.). (1995). *Laiks, Telpa. Ļaudis. Daugavas Vanagu organizācijas desmit gadi. 1983–1992. Vēstures apcere*. Toronto: Daugavas Vanagu Centrālā valde. 5. d.
- Liepiņš, H. (1991). *Mana dzīves skatuve*. Rīga: Māksla.
- Liu, H. J. (2005). Social representations of events and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), 171–191.
- Liu, H. J., Hilton, J. D. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537–556.
- Līvs, E. (1992). *Rēta lūpas iekšpusē un...* Rīga: Jakubāna un Hānberga bibliotēka.
- Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V. (2011). Celebrations, Commemorative Dates and Related Rituals: Soviet Experience, its Transformation and Contemporary Victory Day Celebrations in Russia and Latvia. In: Muižnieks, N. (ed.). *The Geopolitics of History in Latvian-Russian Relations*. Rīga: Academic Press of the University of Latvia. P. 123–128.
- Ločmele, K., Uzule, L. (2011). Pa pēdējā kara pēdām Kurzemē. Sk.: <http://www.nacionalaidentitate.lv/2011/08/pa-pedeja-kara-pedam-kurzeme/>
- Ločmele, K. (2010). 8./9. maija reprezentācija latviešu presē (1991–2009). Sk.: <http://tinyurl.com/d9buo63>
- Lūkass, E. (2008). *Jaunais Aukstais karš. Kremļa radītie draudi Krievijai un Rietumiem*. Rīga: Atēna.
- Lūse, D. (2000). *Latviešu trimdas proza*. Rīga: Jumava.
- Maanen, J. van (1988). *Tales of the Field: On Writing Ethnography*. Chicago; London: The University of Chicago Press.
- Mach, Z. (1993). *Symbols, Conflict, and Identity. Essays in Political Anthropology*. Albany: State University of New York Press.
- MacDonogh, G. (2007). *After the Reich: The Brutal History of the Allied Occupation*. New York: Basic Books.
- Madoglou, A., Melista, A., Liaris-Hochhaus, S. (2010). Greeks' and Germans' representations of world events: Selective memory and voluntaru oblivion. *Papers on Social Representation*, 19(1), 22.1–22.40. Sk. internetā (2011. 28.08.): <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/>
- Mannheim, K. (2005). The Problem of generations. In: Miller, R. (ed.) *Biographical Research Methods*. Vol. 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications. P. 149–214.
- Marques, J., Paez, D., Serra, F. (1997). A social sharing, emotional climate, and the transgenerational transmission of memories: the Portuguese colonial war. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 253–275.
- McDowell, L. (2005). *Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant 'Volunteer' Workers*. London: UCL Press.
- Misztal, A. B. Durkheim on collective memory. *Journal of Classical Sociology*, 3(2), 123–143.
- Müller, J-W. (2002). Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory. Müller, J-W. (ed.) *Memory and Power in Post-War Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 1–36.
- Neiburgs, U., Zelče, V. (red.). (2011). *Divas puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards.
- Neimane, R. (2009). Biedriba "Latviešu strēlnieku apvienība". *Tēvijas Sargs*, 9, 34.
- Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In: Neisser, U., Hyman, I. E. (eds). *Memory observed: Remembering in natural contexts*: San Francisco: W. H. Freeman & Company. P. 43–48.
- Nollendorfs, V. (1999). No vēstures faktiem uz vēstures apziņu: Latvijas Okupācijas muzeja principi un pieejas. Grām.: Bleiere, D., Šķiņķe, I. (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā. Starptautiskās konferences materiāli. 1999. gada 14.–15. jūnijs*, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūts. 382.–388. lpp.
- Nora, P. (1996). *Realms of Memory*. Vol. 1. New York: Columbia University Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history: *Les Lieux de Mémoire. Representations*, 26, 7–24.
- Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Boston; New York: Houghton Mifflin Company.
- Oberländer, E. (2011). Soviet genocide in Latvia? Conflicting cultures of remembrance of Stalin's Policy, 1940–1953. In: Housden, M., Smith, D. J. (eds).

- Forgotten Pages in Baltic History. Diversity and Inclusion.* Amsterdam; New York: Rodopi. P. 239–261.
- Olick, K. J. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348.
- Olick, K. J., Robbins, J. (1998). Social memory studies: From “collective memory” to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*, 24, 105–140.
- Olick, K. J. (2008). ‘Collective memory’: A memoir and prospect. *Memory Studies*, 1(1), 23–29.
- Opp, K.-D. (2002). *Methodologie der Sozialwissenschaften. Einführung in Probleme ihrer Theoriebildung und praktischen Anwendung.* 5., überarbeitete Auflage. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Osītis, A. (1991). *Sibīrijas posta gadi.* Tukums: Atauga.
- Ozoliņš, J. (1997). *Virszīve. Virsnieka atmiņas.* Valmiera: [b. izd.].
- Paez, D. et al. (2008). “Remembering” World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373–380.
- Park, B., Judd M. J. (2005). Rethinking the link between categorization and prejudice within the social cognition perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 9(2), 108–130.
- Pelkaus, E. (sast.). (1995). *Tauta. Zeme, Valsts: Latvijas Nacionālās neatkarības kustības dokumentos.* Rīga: Latvijas Valsts arhīvs.
- Pelnēns, G. (ed.) (2010). *The “Humanitarian Dimension” of Russia Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine, and the Baltic States.* 2nd ed. Riga: CEEPS. P. 182–192.
- Petrone, K. (2000). *Life has Become More Joyous, Comrades. Celebration in the Time of Stalin.* Bloomington: Indiana University Press.
- Pētersons, A. (2007). *Krustugunis. Latviešu karotmāka 1940–1945.* Rīga: Aut. izd.
- Pihels, P. (2009). *Tad atkāpās tumsa un nakts ...* Rīga: [b. izd.].
- Pilcher, J. (1994). Mannheim’s sociology of generations: An undervalued legacy. *The British Journal of Sociology*, 45(3), 481–495.
- Pinkus, O. (2005). *The War Aims and Strategies of Adolf Hitler.* Jefferson: McFarland.
- Plaude, E., Krīpēns, J., Lielā, E. (1958). *Latvijas PSR vēsture vidusskolām.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Polya, J., Laszlo, J., Forgas, P., J. (2005). Making sense of life stories: The role of narrative perspective in perceiving hidden information about social identity. *European Journal of Social Psychology*, 35, 785–796.
- Popular Memory Group. (1982). Popular memory: theory, politics, method. In: Johnson, R. et al. (eds). *Making Histories: Studies in history-writing and politics.* London [etc.]: Hutchinson. P. 205–252.
- Procevska, O. (2010). Devītā maija reprezentācija Latvijas krievvalodīgajā presē (1990–2009). Sk.: <http://tinyurl.com/d5vp6sk>
- Ramagundam, R. (2005). The ‘State’ Revealed in Newspaper Headlines. *Economic and Political Weekly*, 2(40), 100–102.
- Raškevics, A. (red.). (1971). *Reiz cēlās strēlnieks sarkanais. Atmiņu un dokumentu krājums par latviešu tautas bruņoto cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem.* Rīga: Liesma. 2. sēj.
- Resnais, G. (proj. vad.). (2006). *Akmenī iecirstā sāpe. Komunistiskā režīma upuriem veltīto pieminekļu un piemiņas vietu apkopojums Latvijas teritorijā.* Rīga: Biedriba “Latvijas politiski represēto apvienība”.
- Riemeris, A. ([B.g.]). *Caur kara ugunīm.* [B. v.]: [b. izd.].
- Rikveils, A. (2007). Latvijas–Krievijas attiecību 15 gadi: no optimisma līdz bezcerībai un atpakaļ. Grām.: Ozoliņa, Ž. (red.). *Latvija – Krievija – X.* Rīga: Zinātne. 272.–314. lpp.
- Ritums, K. (2005). *Kā es to redzēju.* Rīga: Jumava.
- Roediger, L. H., Wertsch, V. J. (2008). Creating a new discipline of memory studies. *Memory Studies*, 1(1), 9–22
- Rothenbuhler, E. W. (1998). *Ritual Communication: From Everyday Conversation to Mediated Ceremony.* Thousands Oaks: Sage Publications.
- Roze, E. (2009). *Mūžs. Stāsts par atdevi pienākumam un uzdevumam.* Rīga: Avots.
- Rozenšteine, A. (2011). Filmas “Akmens un šķembas”/“Es visu atceros, Ričard!” kaleidoskops: sašķeltā pasaule. Grām.: Kaprāns, M., Zelče, V. (red.). *Pēdējais karš: Traumas komunikācija.* Rīga: LU SPPI; Mansards. 207.–231. lpp.
- Rubiks, A. u.c. (sast.). (2009). *Partizānu draudzība. Партизанская дружба.* Rīga: Latvijas Sociālistiskā partija.
- Saiva, G. (2008). *Latviešu bēgļi Dānijā. Apcere par latviešu bēgļu gaitām pēc Otrā pasaules kara.* Rīga: Retorika A.
- Samsons, V.(1974). *Kurzemes meži šalc. Partizānu un izlūku cīņa kara pēdējā gadā Kurzemē. 1944–1945.* Rīga: Liesma.
- Samsons, V. (atb. red.) (1966). *Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā (1941–1945).* Rīga: Zinātne.
- Saville-Troike, M. (2002). *Ethnography of Communication: An Introduction.* Oxford: Blackwell Publishing.
- Scherlock, T. (2007). *Historical Narratives in the Soviet Union and Post-Soviet Russia. Destroying the Settled Past, Creating an Uncertain Future.* New York: Palgrave Macmillan.
- Schill, P. (1977). *Die Geschichte der lettischen Waffen-SS.* Ettlingen.
- Schuman, H., Belli, F. R., Bischooping, K. (1997). The Generational basis of historical knowledge. In: Pennebaker, W. J., Paez, D., Rimé, B. (eds.) *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective.* Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates. P. 47–78.
- Schuman, H., Corning, D. A. (2000). Collective knowledge of public events: The Soviet era from the Great Purge to Glasnost. *American Journal of Sociology*, 105, 913–956.

- Schuman, H., Scott, J. (1989). Generation and collective memory. *American Sociological Review*, 54(3), 359–381.
- Shlapentokh, V., Shiraev, E., Carroll, E. (2008). *The Soviet Union. Internal and External Perspectives on Soviet Society*. New York: Palgrave Macmillan.
- Shotter, J. (1990). The social construction of remembering and forgetting. In: Middleton, D. & Edwards, D. (eds). *Collective remembering*. London [etc.]: SAGE Publication. P. 120–138.
- Silgailis, A. (1986). *Latvian Legion*. San Jose: R. James Bender Publ.
- Silgailis, A. (1962). *Latviešu leģions: Dibināšana, formēšana un kauju gaitas Otrā pasaules karā*. Kopenhāgena: [b. izd.].
- Skudra, O. (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, 4, 138–160.
- Skultans, V. (1998). *The Testimony of Lives. Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia*. London; New York: Routledge.
- Skultans, V. (1997). Theorizing Latvian Lives: The Quest for Identity. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 3(4), 761–780.
- Squire, R. L. (1997). Biological foundation of accuracy and inaccuracy in memory. In: Schacter, L. D. (ed.) *Memory Distortion: How Minds, Brains and Societies Reconstruct the Past*. P. 197–225.
- Silamīkēlis, V. (1998). *Ar Baltijas karogu izdotie*. Rīga: Jumava.
- Siliņš, N. (2011). *77 dienas jeb civilista piezīmes pēc kara beigām*. Rīga: Universitāte.
- Smith, D. J. (2008). 'Voe from Stones': Commemoration, identity politics and Estonia's 'War of Monuments'. *Journal of Baltic Studies*, 4(39), 419–430.
- Smith, K. E. (2002). *Mythmaking in the New Russia. Politics & Memory During the Yeltsin Era*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Staļins, J. (1946). *Par Padomju Savienības Lielo Tēvijas karu*. Rīga: VAPP grāmatu apgāds.
- Stöber, H. (1981). *Die lettischen Divisionen im VI. SS-Armee Korps*. Osnabrück.
- Strautmane, G., Melgalvis, O., Rencis, R. (1980). *Piemīna*. Rīga: Avots.
- Strautmanis, I., Asaris, G. (1986). *Padomju Latvijas memoriālie ansambļi*. Rīga: Zinātne.
- Strazdiņš, K. (atb. red.). (1959). *Latvijas PSR vēsture. 3. sēj.: No 1917. gada līdz 1950. gadam*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Stuart, A., Zelizer, B. (2010). *Keywords in News and Journalism Studies*. Berkshire: Open University Press.
- Strods, H. (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš. 1944–1956*. Rīga: Preses nams.
- Špona, A. (1972). "Vienmēr gatavs!" *Latvijas pionieru kustības rašanās un izaugsme*. Rīga: Liesma.
- Švābe, L. (red.). (1952–1962). *Latvju enciklopēdija*. Stokholma: Trīs zvaigznes.
- Taylor, H. P., Bender, R. J. (1982). *Uniforms, Organization and History of the Waffen-SS*. Vol. 5. San Jose: Bender.
- Tumarkin, N. (1994). *The Living & the Dead. The Rise & Fall of the Cult of World War II in Russia*. New York: BasicBooks.
- Turner, B. (2002). Strategic generations: Historical changes, literary expression and general politics. In: Edmunds, J., Turner, S. B. (eds). *Generational Consciousness, Narrative, and Politics*. Lanham [etc.]: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. P. 13–29.
- Upmalis, L. (2007). *Dienasgrāmata. Kara zēna atmiņas. 1944.18.VIII–1946.13.III*. Rīga: Latvijas mutvārdu vēstures pētnieku asociācija "Dzīvesstāsts".
- Vaznis, A. (2002). *Informācija pārdomām*. Rīga: Kontinents.
- Vārpa, I. (2003). *Latviešu karavīrs zem kāškrusta karoga: Latviešu leģions — nācijas triumfs vai traģēdija?* Rīga: Nordik.
- Veigners, I. (2009). *Latvieši Rietumzemēs un vēl dažās zemēs*. Rīga: [b. izd.].
- Vilciņš, T. (1994). Latviešu leģionārs 50 gadu pēc kara: Socioloģisks aspekts. *Latvijas Arhīvi*, 2, 32–43.
- Vitoliņš, J. (2009). *Divu lielvaru dienestā*. Rīga: Jumava.
- Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense — the Theory of Social Representations*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Wegner, M. D. (1986). Transactive memory: A contemporary analysis of the group mind. In: Mullen, B., Gothals, R. G. (eds.). *Theories of Group Behavior*. New York: Springer-Verlag. P. 185–205.
- Welzer, H. (2005). *Das kommunikative Gedächtnis. Eine Theorie der Erinnerung*. München: Verlag C.H.Beck.
- Wertsch, V. J. (2002). *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zelče, V. (2010). *Novērojums: 13. maijs. Uzvaras piemineklis*. LU SZF Komunikācijas studiju nodaļas projekts "Pagātnes pelni jeb Latvijas Otrā pasaules kara sociālā atmiņa un identitāte". Sk. <http://tinyurl.com/87cyqtd>
- Zelče, V. (2009). Vēsture – atbildība – atmiņa: Latvijas pieredze. Grām.: Rozenvalds, J., Ijabs, I. (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2008/2009. Atbildīgums*. Rīga: LU SPPI. 42.–54.lpp.
- Zelče, V. (2005). Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. Grām.: Zelče, V. (proj. vad.). *Agora. 3. sēj.: Pēckara Latvijas cilvēklaitelpa ≠ staļinisms*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 14.–36. lpp.
- Zelče, V. (2004). Pirmās pēckara padomju laikgrāmatas: 1945. gadā izdotie kalendāri. *Latvijas Arhīvi*, 4, 107–121.
- White, G. (2006). Epilogue: Memory moments. *ETHOS*, 34(2), 325–341
- Zelizer, B. (1992). *Covering the Body: The Kennedy Assassination, the Media, and the Shaping of Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zelizer, B. (2008). Why memory's work on journalism does not reflect journalism's work on memory. *Memory Studies*, 1(1), 79–87.
- Zeps, V. (2005). *Latvišu legionāra gaitas*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība
- Zerubavel, E. (2003). Calendars and history: A comparative study of the social organization of national memory. In: Olick, J. (ed.) *Continuities, Conflicts,*

- and Transformations in National Retrospections*. Durham, London: Duke University Press. P. 315–337.
- Žigūre, A. (2000). *Es stāstu par Latviju*. Rīga: Karogs.
- Андреев, Д., Бордюгов, Г. (2005). *Пространство памяти: Великая Победа и власть*. Москва: АИРО.
- Афанасьева, А., Меркушин, В. (2005). К 60-летию великой Победы. Великая Отечественная война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 5, 11–22.
- Барсенков, А., Вдовин, А. (2010). *История России. 1917–2009*. 3-е изд. Москва: Аспект Пресс.
- Бенетон, Ф. (2002). *Введение в политическую науку*. Москва: Весь мир.
- Бердников, Г. (1985). *Первая ударная: Боевой путь 1-й ударной армии в Великой Отечественной войне*. Москва: Воениздат.
- Бешанов, В. (2011). *1945. Год победы*. Москва: Яуза-Пресс.
- Большаков, И. (1950). *Советское киноискусство в годы Великой Отечественной войны*. Москва: Госкиноиздат.
- Бомсдорф, Ф., Бордюгов, Г. (ред.). (2005). *60-летие окончания Второй мировой и Великой Отечественной: победители и побеждённые в контексте политики, мифологии и памяти. Материалы к Международному Форуму (Москва, сентябрь 2005). Библиотека либерального чтения*. Москва: Фонд Фридриха Науманна, АИРО-XXI. Вып. 16.
- Бордюгов, Г. (2010). *Октябрь. Сталин. Победа. Культ юбилеев в пространстве памяти*. Москва: АИРО-XXI.
- Гречко, А. (ред.). (1982). *История Второй мировой войны 1939–1945 гг. в 12 томах. Т. 12*. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР.
- Гудков, Л. (2011). *Абортивная модернизация*. Москва: РОССПЭН.
- Гудков, Л. (2010). Время и история в сознании россиян (часть II). *Вестник общественного мнения*, 2(104). Sk. <http://tinyurl.com/bubxl9e>
- Гудков, Л. (2005). “Память” о войне и массовая идентичность россиян. В кн.: Габович, М. (ред.). *Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Гудков, Л. (2004). *Негативная идентичность. Статьи: 1997–2002*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Данилов, А., Филиппов, А. (ред.). (2009). *История России. 1900–1945 гг. Книга для учителей. 11 класс*. Москва: Просвещение.
- Дризул, А. (отв. ред.) (1970). *Борьба латышского народа в годы Великой Отечественной войны (1941–1945)*. Рига: Зинатне.
- Дубин, Б. (2011). *Россия нулевых: политическая культура — историческая память — повседневная жизнь*. Москва: РОССПЭН.
- Жуков, Г. (2002). *Воспоминания и размышления*. Москва: Олма-Пресс. Т. 2. См.: (23.09.2011): <http://militera.lib.ru/memo/russian/zhukov1/22.html>
- Копосов, Н. (2011). *Память строгого режима*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Линдпере, Х. (2009). *Пакт Молотова–Рибентропа. Трудное признание*. Tallinn: Eesti Välispoliitika instituut.
- Лотман, Ю. (2002). *Статьи по семиотике искусства*. Санкт-Петербург: Академический проект.
- Мальшева, С. (2005). *Советская праздничная культура в провинции: Пространство, символы, исторические мифы (1917–1927)*. Казань: Рутен.
- Минц, И. (1947). *Великая Отечественная война Советского Союза*. Москва: ОГИЗ.
- Михеенков, С. (2009). *В донесениях не сообщалось ... Жизнь и смерть солдата Великой Отечественной. 1941–1945*. Москва: Центрполиграф.
- Поспелов, П. (ред.). (1963). *История Великой Отечественной войны*. Москва, Военное издательство Министерства обороны СССР. Т. 5, 6.
- Рубикс, А. (ред.) (2006). *СПЛ: История в документах*. Рига: Latvijas Sociālistiskā partija.
- Рольф, М. (2009). *Советские массовые праздники*. Москва: РОССПЭН.
- Сенявский, А., Сенявская, Е. (2010). Память о Великой Отечественной войне. В кн.: Сахаров, А., Сенявский, А. (отв. ред.). *Народ и война: 1941–1945 гг.* Москва: Гриф и К.
- Сенявская, Е. (1999). *Психология войны в XX веке: Исторический опыт России*. Москва: РОССПЭН.
- Сердюков, А. (ред.). (2011). *Великая Отечественная война 1941–1945 годов*. Москва, Воениздат. Т. 1.
- Соколов Б. (2011). *Кто воевал числом, а кто — умением. Чудовищная правда о потерях СССР во Второй Мировой*. Москва: Эксмо.
- Сталин, И. (1946). *О Великой Отечественной войне Советского Союза*. Изд. 5-е. Москва: ОГИЗ.
- Филиппов, А. (ред.). (2009). *История России. 1945–2008 гг. Книга для учителей*. 3-е изд. Москва: Просвещение.
- Хапаева, Д. (2002). *Время космополитизма. Очерки интеллектуальной истории*. Москва: Звезда.
- Ходяков, М. (ред.). (2008). *Новейшая история России. 1914–2008*. 3-е изд. Москва: Высшее образование.
- Хрущев, Н. (1959). *О культуре личности и его последствиях. Доклад на закрытом заседании XX съезда КПСС*. Москва: Госполитиздат.
- Шендрик, В. (1975). *Память героев бессмертна*. Рига: Лиесма.

Pielikums

Latviešu leģionāru piemiņas dienas reprezentācija
laikrakstos latviešu valodā (1991–2011)

1. tabula

Gads	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Apmeklētāju skaits				900	Vairāki simti		250	3x vairāk nekā iepriekš	Vairāki tūkstoši

Reprezentētie pasākuma elementi un aktivitātes

Kapu apmeklēšana			x	x	x	x	x	x	
Gājiens uz Brīvības pieminekli		x	x	x	x	x	x	x	x
Dievkalpojums				x	x	x	x	x	x
Nacionālie politiskie spēki								x	x
Kreisie politiskie spēki								x	x
Sadursmes, konflikti								x	x
Labvēlīgi noskaņoti gājiena atbalstītāji								x	x
Nelabvēlīgi noskaņoti gājiena pretinieki								x	x
Apvainojumi leģionāriem, Latvijai								x	x
Policijas, specvienību klātbūtne								x	x
Norobežojumi (sētas)									
Administratīvie protokoli, aizturētie								x	x

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
2500	800	1000	Vairāki simti	Pāris simti	2000	daudz	Vairāki simti	1500	Vairāki simti	1000	3000

x	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x
x		x	x	x	x		x	x	x	x	x
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
					x	x	x	x	x	x	x
		x			x	x	x		x		x
x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
								x	x	x	x
x		x			x	x	x	x	x	x	

**Latviešu leģionāru piemiņas dienas reprezentācija
lokālajā presē (1991–2011)**

3. tabula

Gads	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Publikāciju skaits	2	8	7	6	3	6	5	8	9	6

Materiāla veids

Informatīvs, skaidrojošs apraksts par leģionu, leģionāriem	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Piemiņas pasākuma norises apraksts		x	x	x	x	x	x	x	x	x
Foto		x	x	x	x	x	x	x	x	x
Dzeja vai proza		x	x			x				
Karikatūra										
Atmiņas, novadnieku dzīvesstāsti		x		x	x	x	x	x		
Intervija									x	
Aptauja									x	
Viedoklis		x						x		x
Dokuments		x								

Reprezentētie piemiņas pasākuma elementi

Kapu apmeklējums 16.03.		x	x	x		x	x	x	x	x
Piemiņas dievkalpojums							x			
Saviesīgs pasākums		x	x	x					x	
Amatpersonu klātbūtne						x	x	x		x
"Daugavas Vanagi"		x	x	x		x	x	x	x	
Sadursmes, konflikti			x					x		
Policijas klātbūtne										
Piemiņas pasākuma aizliegums										

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
6	8	7	7	5	5	7	2	11	4	7

x	x	x	x	x	x	x		x	x	x
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
x	x		x	x	x	x		x		x
		x								
										x
		x	x		x		x	x	x	x
	x	x	x							
									x	
x	x	x	x	x	x	x		x		x
									x	

x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
x		x								
			x							
x							x	x		
x	x				x			x	x	x
				x						
	x			x						x
								x		x

Otrā pasaules kara upuru piemiņas dienas un Uzvaras dienas
reprezentācija presē latviešu valodā (1991–2011)

4. tabula

Gads	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Raksturojums									
Apmeklētāju skaits									
Vairāk nekā 10 000	x				x				
Ap 10 000								x	
Vairāki tūkstoši				x		x		x	
Ap 1000							x		x
Reprezentētie pasākuma elementi un aktivitātes									
Kapu apmeklējums 08.05.					x	x	x	x	x
Piemiņas dievkalpojums vai svētbrīdis kapos 08.05.					x	x	x	x	x
Klusuma brīdis karavīru piemiņai		x							
Krievijas un citu NVS valstu amatpersonu un/vai vēstnieku klātbūtne	x**						x	x	
Radikālu politisko spēku klātbūtne									x
Kreiso politisko spēku aģitācija		x				x		x	
Ēdieni, alkoholiskie dzērieni									
Sadursmes, konflikti									x
Policijas un/vai specvienību klātbūtne									x
Administratīvie protokoli									x
"Piknika" atmosfēra		x							
Koncerts				x				x	x
Pasākuma apmeklētāju muzicēšana, dejas			x	x				x	x
Salūts									
Sarkanie karogi				x	x	x	x	x	x

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
								x		x	
				x	x						
x	x	x	x		x	x	x		x	x*	
x					x	x	x	x	x	x	
								x		x	
										x	
x		x	x		x		x	x			x
						x	x		x		
	x	x	x	x	x		x	x	x		x
						x	x		x		
x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x
x	x	x	x	x	x	x	x			x	x
x					x	x	x			x	
x			x	x	x				x		x

* "krietni vairāk cilvēku nekā citus gadus"

** 1991. gadā – LKP un Baltijas kara apgabala vadība

*** vārdu apmaiņa

Uzvaras diena Latvijas krievvalodīgajā presē

5. tabula

Gads	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Apmeklētāji (tūkst.)				15-20				Līdz 8	10-15	2-5

Reprezentētie pasākuma elementi

Klusuma brīdis karavīru piemiņai										
Krievijas un NVS valstu amatpersonu klātbūtne					x			x	x	x
Politisko spēku klātbūtne/aģitācija								x	x	x
Ēdieni, alkohols										
Sadursmes, konflikti										
Policijas un/vai specvienību klātbūtne										x
Administratīvie protokoli										
“Piknika” atmosfērā										
Uguņošana	x								x	
Militāro spēku parāde	x									
Parādes translācija no Maskavas										
Orķestris, koncerts					x				x	
Pašdarbība, muzicēšana, dejas								x	x	x
Piemīņas dievkalpojums		x					08			
Kapu apmeklējums		08*		08	08		08	08	09**	
Sarkani karogi									x	x
Gads	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999

* 08 — reprezentētie pasākuma elementi 8. maijā

** 09 — reprezentētie pasākuma elementi 9. maijā

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
	100		150	100	260	50	50	50-200	200	200	200

						x				x	
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
		x	x	x	x	x	x	x	x		x
		x	x	x	x		x	x	x		
						x	x		x		
	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x
							x				
					x	x	x	x	x	x	x
										x	x
x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x
x			x								x
							09	09		09	
	09	08			08	08	08				
			x		x					x	
2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011

Autori

Laura Ardava — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — mediju notikumi, mediju rituāli un to transformācijas, komemorācija, sociālā atmiņa, nacionālā identitāte

Didzis Bērziņš — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorants, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieks. Pētnieciskās intereses — mediju kolaboracionisms, holokausta sociālā atmiņa, nacistiskā antisemitisma propaganda

Mārtiņš Kaprāns — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktora zinātniskā grāda pretendents, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieks. Pētnieciskās intereses — biogrāfiskā komunikācija, zinātnes komunikācija, sociālās reprezentācijas, fikcionālo un dokumentālo žanru mijiedarbība

Kristiāna Kirša — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante. Pētnieciskās intereses — diskriminējošie diskursi medijos, to ietekme uz sociālās atmiņas veidošanu

Klinta Ločmele — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — nacionālās identitātes un kolektīvās atmiņas mediācija, komemorācija, mediju rituāli un vēsture

Nils Muižnieks — *Dr. pol. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta direktors. Pētnieciskās intereses — Latvijas–Krievijas attiecības, sabiedrības integrācija, minoritāšu tiesības, cilvēktiesības

Uldis Neiburgs — *Mg. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes vēstures doktora zinātniskā grāda pretendents, Latvijas Okupācijas muzeja pētnieks, LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieks. Pētnieciskās intereses — Latvijas Otrā pasaules kara un okupācijas laika (1940–1991) vēsture, mūsdienu sabiedrības vēsturiskā atmiņa un identitāte

Olga Procevska — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — intelektuāļi un intelīģence, padomju un pēcpadomju studijas, populārā kultūra, metaforas

Aija Rozenšteine — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — Latvijas publiskā telpa, mediju reprezentācijas, kino, sociālā atmiņa un identitāte

Andris Saulītis — *Mg. soc. sc.* Pētnieciskās intereses — sociālā un ekonomikas antropoloģija, sociālā atmiņa un mediju pētniecība

Ojārs Skudra — *Dr. hist.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas asociētais profesors. Pētnieciskās intereses — nacionālā/politiskā atmiņa, vēstures politika un prese; interpretējošās elites un preses loma vēlēšanu komunikācijā; eiropēiskās un nacionālās identitātes rāmējumi Latvijas latviešu un krievu presē

Gita Siliņa — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — Latvijas iedzīvotāju — grāmatu lasītāju — identitāte un tās mediācija, populārā literatūra un tās komunikatīvais aspekts, populārā kultūra, sociālā atmiņa un nacionālā identitāte

Laura Uzule — *Mg. soc. sc.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes komunikācijas zinātnes doktorante, Sociālo un politisko pētījumu institūta pētniece. Pētnieciskās intereses — reģionālie mediji, žurnālistu pašidentitāte, sociālā atmiņa un komemorācija

Vita Zelče — *Dr. hist.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļas profesore, Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece. Pētnieciskās intereses — sociālā atmiņa, komemorācija, identitāte, mediju vēsture un antropoloģija

Kaspars Zellis — *Dr. hist.*, LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūta pētnieks. Pētnieciskās intereses — propagandas vēsture, nacistu okupācijas laiks, totalitārisma sociālā un kultūras vēsture

Warring Memories: March 16 and May 9

Edited by *Nils Muižnieks* and *Vita Zelče*

“Zinātne” Publishers

Riga 2011

In Latvian

SIA Apgāds “Zinātne”
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV- 1050
Reģistrācijas Nr. 40003576967

Iespiests SIA “Madonas poligrāfists”

www.zinatnesgramatas.lv
“Zinātnes” grāmatnīca
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā (LZA augstceltnes 1. stāvā)
Tālrunis: 67225767

Muižnieks, Nils, Zelče, Vita (red.). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs.*
Ka 632 Rīga: Zinātne, 2011. 400 lpp.: il.

ISBN 978-9984-879-04-8

Grāmata vēsta par pagātnes klātesamību šodienā, par divām Latvijas sabiedrību šķeļošām un konfrontāciju raisošām piemiņas dienām — 16. martu un 9. maiju. Pirmajā no tām tiek pieminēti Otrā pasaules kara laikā nacionālsociālistiskās Vācijas bruņotajos spēkos karojošie latviešu leģionāri, bet otrajā — svinēta Padomju Savienības uzvara Lielajā Tēvijas karā. Katrai no šīm dienām ir sava vēsture, savs dalībnieku, atbalstītāju, noliedzēju, vienaldzīgo loks, savi rituāli un sava jēga. Tās tiek izmantotas arī mūsdienu politikā, starpvalstu attiecībās, nereti aizmirstot morāli. Šīs grāmatas uzdevums ir sniegt zināšanas par 16. martu un 9. maiju, kas ļautu veidot argumentētu sapratni un praksi par to lomu Latvijas cilvēku sociālajā atmiņā, kā arī šo piemiņas dienu nozīmi publiskajā telpā, politikā un indivīdu dzīvēs.

Grāmatā aplūkotas sociālās atmiņas pētniecības teorētiskās pieejas, kā arī 1944. gada 16. marta notikumi un to pārtapšana Latviešu leģionāru piemiņas dienā, tās atzīmēšana trimdā un Latvijā, kā arī ar šo datumu saistītā politiskā konfrontācija. Iztirzāti arī 8. un 9. maija notikumi, Padomju Savienības Uzvaras dienas svinību mainīgums, 8. maija komemoratīvā prakse Latvijā un 9. maija pārtapšana par Latvijas krievalodīgo kopienu konsolidējošiem svētkiem. Analizēta 16. marta un 8./9. maija reprezentācija Latvijas presē divdesmit gadu ilgumā un sniegts ieskats etnogrāfiskajos novērojumos, kas veikti 2010. un 2011. gadā abu atceres dienu pasākumos.

Grāmatā apkopotie pētījumi tapuši valsts pētījumu programmas “Nacionālā identitāte” projekta “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” ietvaros. To autori — Laura Ardava, Didzis Bērziņš, Mārtiņš Kaprāns, Kristiāna Kirša, Klinta Ločmele, Nils Muižnieks, Uldis Neiburgs, Aija Rozenšteine, Andris Saulītis, Gita Siliņa, Ojārs Skudra, Laura Uzule, Vita Zelče un Kaspars Zellis.

UDK 398.3(=174)+94(474.3)(082)